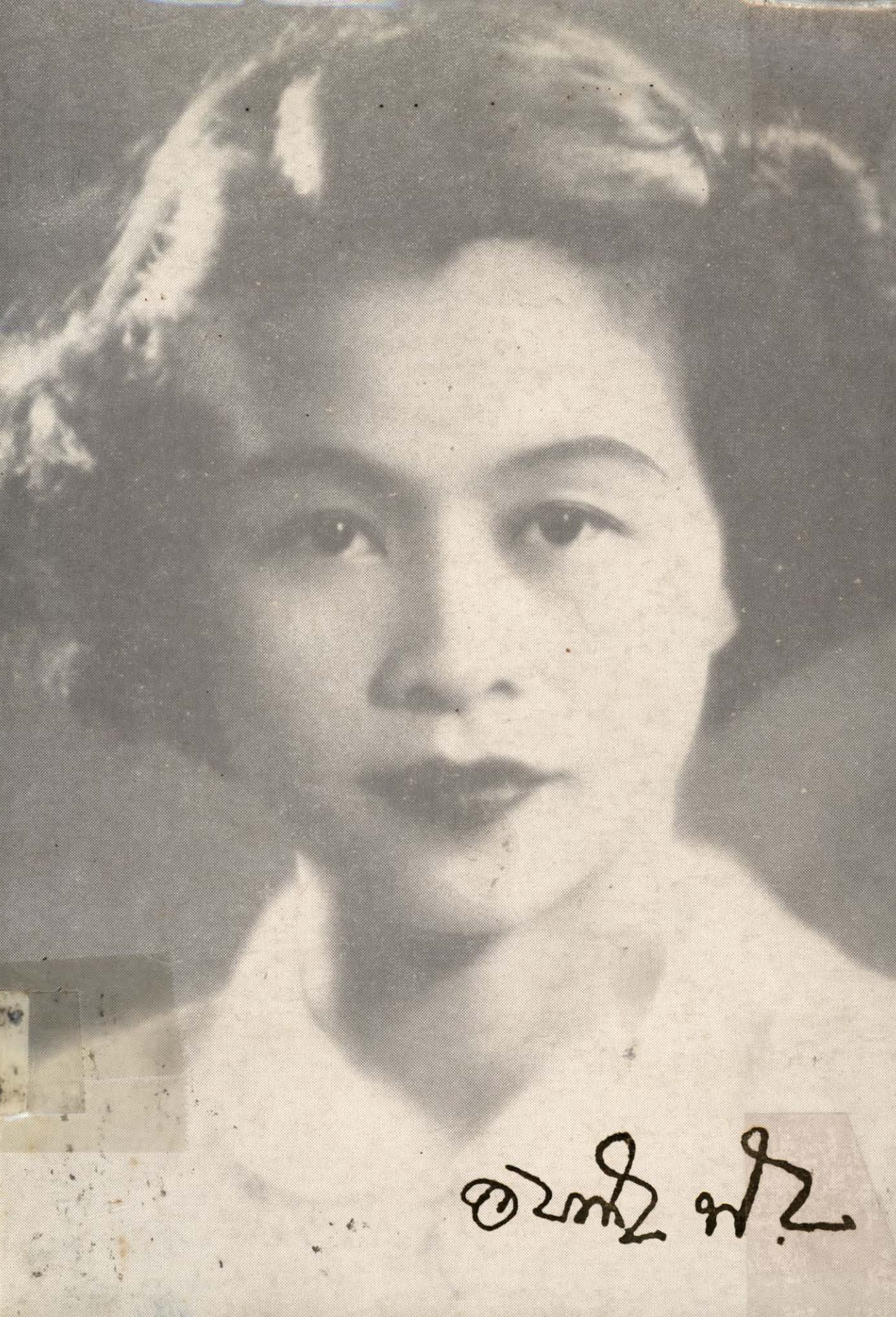

உமது வீ.

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961116541

วันที่ 1/10/๒๕
เลขทะเบียน ๕๔๙๘๔ 2
เลขหมู่ ๑๕๕๘ ๖

อนุสรณ์สมบัติห้องสมุดเจ้าฟ้า

งานพระราชทานเพลิงศพ

นางอัมพา พันธุ์มรุตน์

ณ เมรุวัดธาตุทอง

เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

ด้วยยอภินันทนาการ
จาก
ห้องสมุด กรมพระราชโอรส

นางอัมพา พันธุมรัตน์

ชာตะ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๘
มรณะ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖

หมายรับสั่งที่ ๒๗/ค๖

(แบบ ค.)
สำนักพระราชวัง

๑ มีนาคม ๒๕๒๘

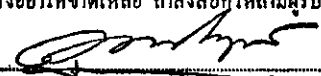
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ
นางอัมพาท พันธุมรัตน์ เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๘ เวลา ๑๗.๓๐ น. พระราชทานเพลิง,

บุญสม หิมพ์.
วิมล ทาน.

วัน	หน้าที่ <u>พนักงานพระราชพิธี</u>
	<u>นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นางอัมพาท พันธุมรัตน์</u>
	<u>เพื่อทราบ</u>
	<u>เครื่องพระราชทานเพลิงและเจ้าพนักงานผู้เชิญมา</u>
	<u>เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.</u>

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่ที่กำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ตามผู้รับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับสั่ง

วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช
จังหวัดนครศรีธรรมราช 80280

20 กุมภาพันธ์ 2527

เรื่อง การพิมพ์หนังสือ "นครศรีธรรมราช"

เรียน รองอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ (คุณชาย พันธุมรัตน์)

อ้างถึง หนังสือสำนักข่าว ลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2527

ตามหนังสืออ้างถึง ท่านได้ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ "นครศรีธรรมราช" โดยคัดลอกเอาเฉพาะเนื้อหาบางบท เพื่อพิมพ์เป็นหนังสือเนื่องในการฉลองนิกิจศตวรรษอันพลา (ฉดษฎาคุล) พันธุมรัตน์ ทั้งความละเอียดและใจกว้างนั้น

กระผมได้รับจดหมายจากอาจารย์วิเชียร ๓ นคร และคณะผู้เรียบเรียง ให้เรียนแก่ท่านว่า คณะผู้เรียบเรียงรู้สึกเป็นเกียรติที่ท่านประสงค์จะนำหนังสือ "นครศรีธรรมราช" ไปตีพิมพ์ในครั้งนี้ และยินดีอนุญาตให้นำเนื้อหาบางตอนตามที่ระบุไว้ในหนังสืออ้างถึง ไปตีพิมพ์ในชื่อเรื่อง "สารคดีน่ารู้เมืองนครศรีธรรมราช" ตามที่แจ้งไว้ทุกประการ

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ฤกษ์เกษม ฤกษ์เกษม)

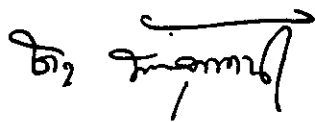
ในนามคณะผู้เรียบเรียง

คำนำ

สารคดีน่ารู้เกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชนี้ ได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในการ
ฉาบปีกศพ คุณอัมพา พันธุมรัตน์ ภรรยาของข้าพเจ้าผู้เป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราช
โดยกำเนิดโดยได้คัดเลือกจากบทกวีของเขา เฉพาะเรื่องที่ร่าเริงน่าสนใจเพียงบางส่วนจากหนังสือเรื่อง
“นครศรีธรรมราช” ฉบับพิมพ์ครั้งแรก มกราคม ๒๕๒๑ ทั้งนี้ ต้องขอขอบคุณคณะผู้เขียนคือ
อาจารย์วิเชียร ณ นคร อาจารย์สมพุทธ ธุระเจน อาจารย์ชวน เพชรแก้ว อาจารย์ฉัตรชัย
ศุภระกาญจน์ และอาจารย์ปรีชา นุ่นสุข แห่งวิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช ไว้ ณ ที่นี้เป็นอย่างสูง
ที่ได้กรุณาอนุญาตในการจัดพิมพ์

ความถี่ไถ ๆ อันพึงเกิดขึ้นจากหนังสือเล่มนี้ ขออุทิศให้กับ คุณอัมพา พันธุมรัตน์
ผู้ซึ่งระหว่างมีชีวิตอยู่ได้เป็นคู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขที่ดีของข้าพเจ้า เป็นผู้ให้ความรักความเข้าใจ และ
ให้กำลังใจแก่ข้าพเจ้าจนสามารถต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ มาได้เป็นอย่างดี ทั้งยังให้กำเนิดบุตร
ธิดาแก่ข้าพเจ้าถึงสี่คน โดยได้สั่งสอนอบรมบ่มนิสัยให้ลูก ๆ ประพฤติตนเป็นคนดีและมีมานะ
ในการศึกษาเล่าเรียน จนเป็นผลให้ลูกของเราสามารถผ่านการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยทุกคน
แม้ว่าเธอจะไถล่วงลับไปเสียก่อนก็ตาม

ด้วยกุศลผลบุญที่ คุณอัมพา พันธุมรัตน์ ได้กระทำมา ประกอบกับกุศลเจตนาของ
พวกเราในครั้งนี้ เชื่อว่าคงจะทำให้วิญญาณของเธอเป็นสุข หมกความกังวลห่วงใยและไปสู่สุคติ
ในสัมปรายภพ โดยคุณงามความดีของเธอจะสถิตอยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้าและลูก ๆ อย่างไม่
รู้เลือนโดยตลอดไป

(นายชาญ พันธุมรัตน์)

รองอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์

กำหนดการพระราชทานเพลิงศพ
นางอัมพา พันธุ์มรัตน์

ณ เมรุวัดธาตุทอง
เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร
วันจันทร์ ที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๗
เวลา ๑๗.๓๐ น.

กำหนดการบำเพ็ญกุศล

วันอาทิตย์ ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๒๗
เวลา ๑๗.๐๐ น. เชิญศพขึ้นตั้งบำเพ็ญกุศล
เวลา ๑๙.๐๐ น. สวดพระอภิธรรม

วันจันทร์ ที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๒๗
เวลา ๑๐.๓๐ น. สวดพระพุทธมนต์
เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล
เวลา ๑๔.๐๐ น. แสดงพระธรรมเทศนา
เวลา ๑๔.๓๐ น. สวดมาติกาบังสุกุล
เวลา ๑๕.๐๐ น. เคลื่อนศพลงเมรุ
เวลา ๑๗.๓๐ น. พระราชทานเพลิงศพ

จึงขอประทานกราบเรียน เรียน-เชิญ มาด้วยความเคารพ

นายชาญ-นางวรรณา พันธุ์มรัตน์
และบุตร-ธิดา เจ้าภาพ

ประวัติ

นางอัมพา พันธุมรัตน์ เป็นธิดาของนายเซิน นางสงบ (กิมเห้ง) กฤษฏากุล เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ ที่บ้านข้างวัดเสาชิงช้า ตำบลปากพนัง (ฝั่งตะวันออก) อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีพี่น้องร่วมบิดา-มารดา รวม ๖ คน คือ

๑. นางอำพรณ ลิมปิจาติ
๒. น.ส. เพียรพร กฤษฏากุล
๒. นางอัมพิล สัทธาพงศ์
๔. นางอัมพา พันธุมรัตน์
๕. นายสาคร กฤษฏากุล
๖. นายพยอม กฤษฏากุล

เมื่อปฐมวัย นางอัมพา พันธุมรัตน์ ได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนวัดท่ามอญ ศรีทิว ตำบลท่าวัง อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช แล้วได้ศึกษาต่อที่โรงเรียนกัลยาณี ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนครศรีธรรมราช จนจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ต่อจากนั้นก็ไปเป็นครูโรงเรียนอเมริกัน (ศรีธรรมราช) และเข้ารับราชการในแผนกมหาดไทย ณ ที่ว่าการภาค ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อปี ๒๔๙๗-๒๔๙๙ นางอัมพา พันธุมรัตน์ ได้ทำการสมรสกับ นายชาญ พันธุมรัตน์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ในขณะที่นายชาญ พันธุมรัตน์ ดำรงตำแหน่งปลัดอำเภอตรี ที่อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และมีบุตร-ธิดา รวม ๔ คน คือ

๑. นายอัมเกียรติ (อ้อ) พันธุมรัตน์
๒. นายอัมพล (โอ) พันธุมรัตน์
๓. น.ส.สหทัย (จ๊ะเอ๋) พันธุมรัตน์
๔. น.ส.นัยฤดี (น้องใหม่) พันธุมรัตน์

นางอัมพา พันธุมรัตน์ ได้เลี้ยงดูบุตรและให้การศึกษาแก่บุตรธิดาทุกคนเป็นอย่างดี มีความรักและทะนุถนอมบุตรธิดาประหนึ่งดวงใจ ได้พยายามอบรมสั่งสอนบุตรธิดาด้วยตนเองเสมอ เพราะเคยเป็นครูมาก่อน เป็นผลให้บุตรธิดาทุกคนได้รับการศึกษาจนจบถึงขั้นอุดมศึกษาในเวลาต่อมาทุกคน

นางอัมพา พันธุมรัตน์ เป็นผู้มีความสนใจคอโอบอ้อมอารี แต่ก็มีวาทะที่เกี่ยวเนื่องมาจากการสร้างระเบียบวินัยแก่สมาชิกของครอบครัว นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่ฝึกฝนศึกษาหาความรู้และพัฒนาตนเองให้เป็นคนทันสมัยอยู่เสมอ ตลอดจนได้ประกอบกิจการกุศลในทางพระบวรพุทธศาสนาอยู่เป็นนิจ

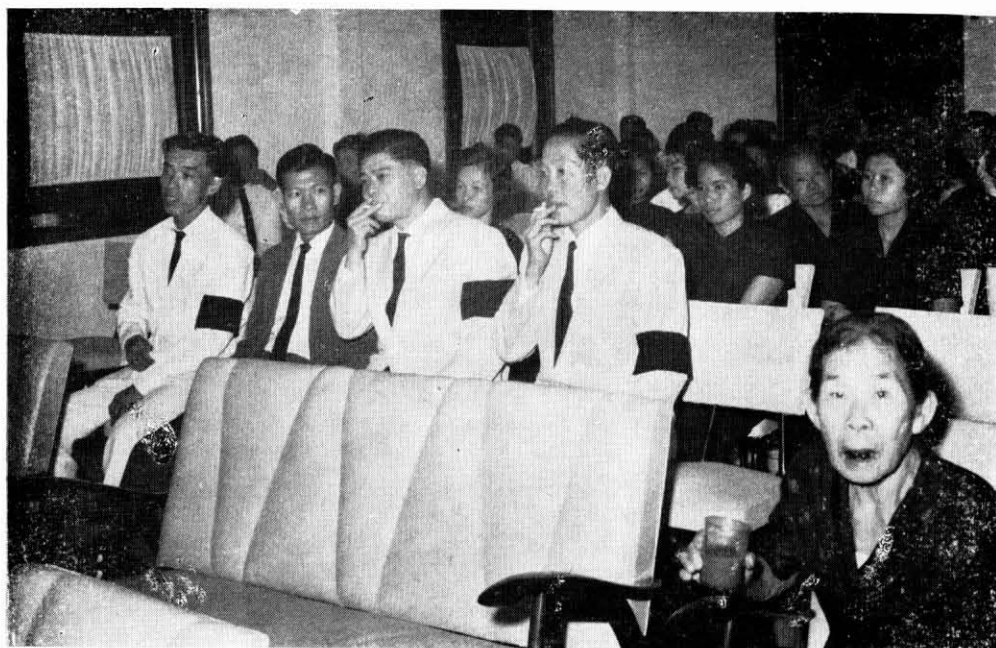
นางอัมพา พันธุมรัตน์ ได้ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖ เวลาประมาณ ๐๑.๐๐ น. ณ โรงพยาบาลมิชชั่น ยมราช กรุงเทพมหานคร ศิริรวมอายุได้ ๓๘ ปีเศษ เนื่องจากการตกเลือดอย่างกะทันหันโดยไม่มีการเจ็บป่วยมาก่อน ขณะที่กำลังตั้งครรภ์บุตรคนที่ ๕ และใกล้จะถึงกำหนดคลอดแล้ว ซึ่งได้ถึงความเศร้าสลดใจแก่ครอบครัวอย่างสุดซึ้ง เหลือที่จะประมาณ

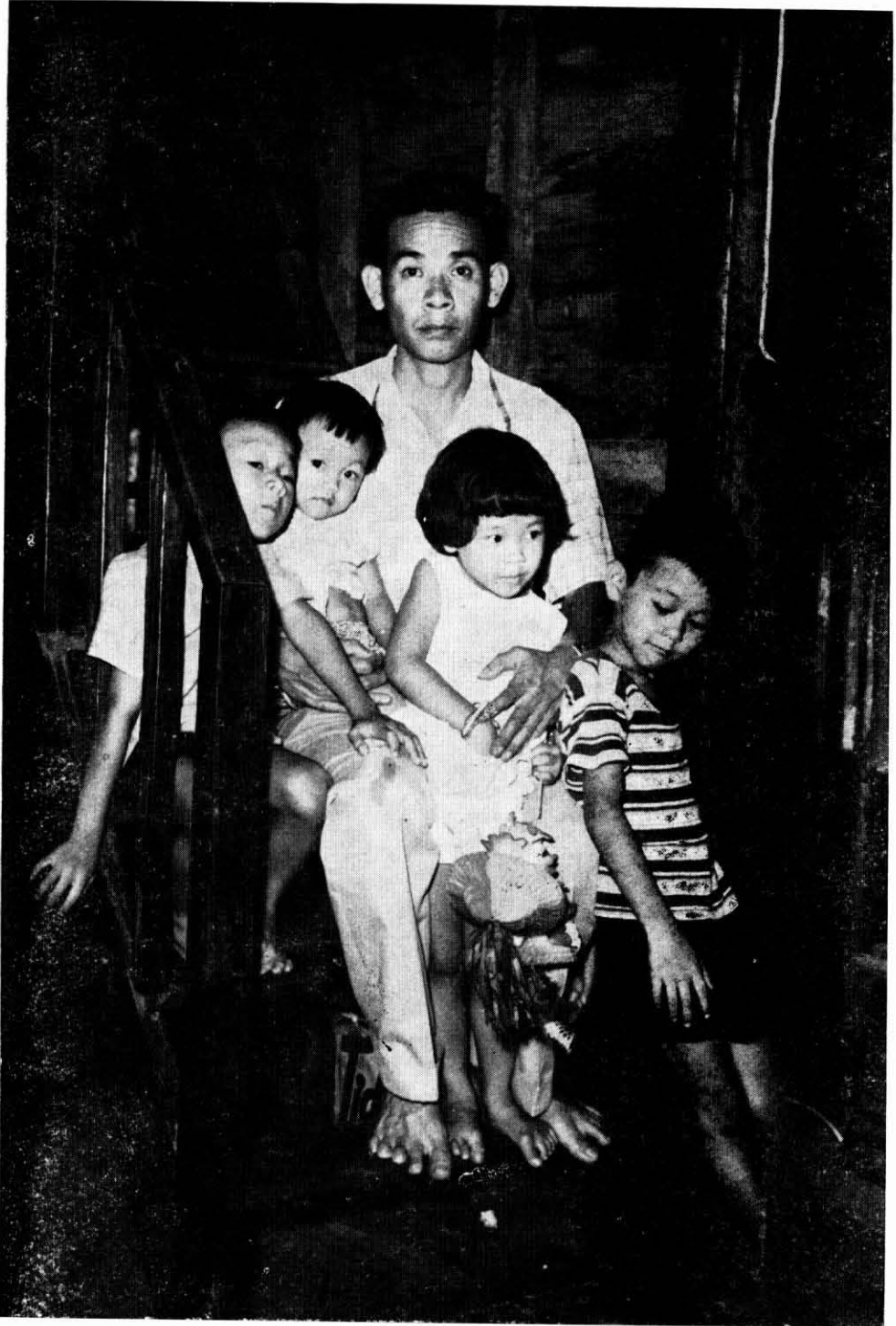
ชีวิตคู่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙

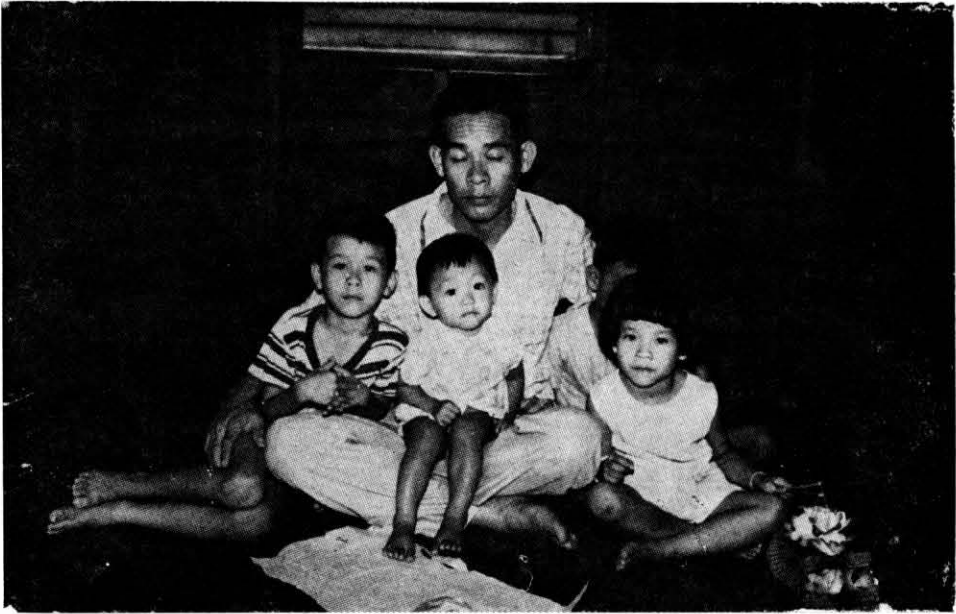

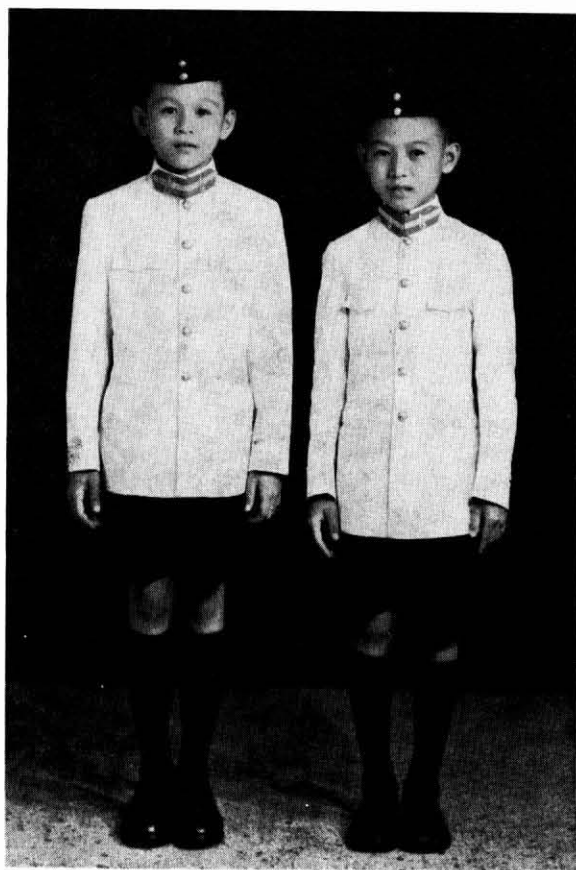
เมื่อเธอจากไป

เมื่อขาดเมียและแม่

คำไว้อาลัยแด่ “คุณอัมพา”

ในระหว่างที่ผมได้ปฏิบัติงานในตำแหน่งประจำแผนก ณ ที่ว่าการภาค ๘ สำนักงานมหาดไทยภาค ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช ผมและคุณอัมพา กฤษฏากุล ได้รู้จักกันนานประมาณ ๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๕๐๐) นอกจากจะคุ้นเคยกันในฐานะเพื่อนร่วมงานแล้ว ผมและคุณอัมพา ๖ ได้มีความสนิทสนมกันประจวบคตินิเทศและจากการปฏิบัติงาน คุณอัมพา ๖ ได้ปฏิบัติงานในหน้าที่ที่ด้วยความรับผิดชอบ ทั้งใจทำงานเป็นอย่างดี และเป็นที่รักใคร่ของเพื่อนข้าราชการทั่วไป มีความโอบอ้อมอารี ช่วยเหลือและให้ความร่วมมือแก่เพื่อนข้าราชการเมื่อถูกร้องขอด้วยความเต็มใจ และเมื่อที่ว่าการภาค ๘ ถูกยุบ ข้าราชการส่วนต่างๆ ได้แยกย้ายกันไป บางท่านย้ายไปดำรงตำแหน่งเดิม หรือ ย้ายไปดำรงตำแหน่งใหม่ ตามความต้องการของข้าราชการนั้น ๆ หรือตามความเหมาะสม จึงทำให้มีบางท่านย้ายเข้าปฏิบัติหน้าที่ในส่วนกลาง สำหรับคุณอัมพา ๖ ได้ย้ายมาประจำอยู่ ณ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย นับตั้งแต่นั้น ผมและคุณอัมพา ๖ ได้ขาดการติดต่อกันมาทราบข่าวภายหลังจากคุณชาญ พันธ์มรัตน์ ซึ่งได้เคยร่วมปฏิบัติงานกับผม ณ ที่ว่าการภาค ๘ ว่า คุณอัมพา ๖ ได้เสียชีวิตแล้ว นอกจากนี้ ได้ทราบว่า คุณอัมพา ๖ ได้บอกความประสงค์ไว้ว่า ขอให้บุตร-ธิดา ของเธอได้เรียนสำเร็จก่อนแล้วค่อยจัดงานศพของเธอ ซึ่งเจตนารมณ์ดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่า คุณอัมพา ๖ เป็นผู้ที่มีความรักและรับผิดชอบต่อครอบครัวเป็นอย่างมาก ถึงแม้จะเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม ยังมีความหวังให้ บุตร-ธิดาของเธอได้รับการศึกษาจนสำเร็จ เพื่อจะได้มีชีวิตที่ดีต่อไป ซึ่งเจตนารมณ์ดังกล่าวของเธอได้กระตุ้นเตือนให้ บุตร-ธิดาของเธอมีความมานะศึกษาจนสำเร็จ นอกจากนี้ เธอได้เชื่อในคุณธรรมของคุณชาญ ๖ ที่จะช่วยให้เธอบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ซึ่งปัจจุบันเธอได้บรรลุตามความประสงค์แล้ว

และในโอกาสนี้ ผมใคร่ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย ทอดกถึงคุณความดีของคุณอัมพา ๖ ที่ได้กระทำไว้เมื่อครั้งมีชีวิต ได้ช่วยส่งผลบุญให้ดวงวิญญาณของคุณอัมพา ๖ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย เทอญ.

(นายพนั อินทวิเชียร)

ผู้ว่าราชการจังหวัดชุมพร

ไว้อาลัย คุณอัมพา พันธุมรัตน์

ข้าพเจ้าและคุณชาญ พันธุมรัตน์ รองอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ในปัจจุบันออก
รับราชการเป็นปลัดอำเภอพร้อมกันเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ขณะนั้นการปกครองส่วนภูมิภาคยัง
แบ่งการปกครองเป็นภาค จังหวัด และอำเภออยู่ พวกเราหลายคนได้รับคำสั่งแต่งตั้งจากกรมการ
ปกครองให้ไปเป็นปลัดอำเภอตรี ประจำภาค ๘ อาทิเช่น คุณเสมอใจ พุ่มพวง (รองปลัด กทม.
ในปัจจุบัน) คุณโชคก วรรณพูลสวัสดิ์ (รองอธิบดีกรมการปกครอง ในปัจจุบัน) คุณเพ็ระ
บุญจริง (รองผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน) คุณวิเชียร สุวดี (รองผู้ว่าราชการ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปัจจุบัน) คุณชาญ พันธุมรัตน์ และข้าพเจ้าในปัจจุบัน ที่ทั้ง
ภาค ๘ ในขณะนั้นอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา ท่านผู้ว่าราชการภาค ได้จัดให้พวกเราได้ศึกษา
ดูงานทั่วไปของภาค และงานในหน้าที่กรมการปกครอง ที่ศาลากลางจังหวัดนครราชสีมา
โดยมีคุณพจน์ อินทวิเชียร ผู้ว่าราชการจังหวัดชุมพร ในปัจจุบันเป็นพี่เลี้ยง และ ณ ที่ทำการ
ภาคนี้เองเราได้รู้จักสุภาพสตรีผู้หนึ่ง ชื่อ อัมพา กฤษฎากุล เธอเป็นสตรีที่มีความงามเรียบ ๆ
ตามแบบกุลสตรีไทยพูดจาไพเราะอ่อนหวาน โดยเฉพาะเมื่อเวลาเธอพูดภาษาใต้ด้วยแล้ว น้ำเสียง
ของเธอน่าฟังที่สุด คุณอัมพา ๆ ทำหน้าที่เป็นเสมียนของที่ทำการภาค พวกเราส่วนใหญ่ไม่มีใคร
พิมพ์ติดเป็น เมื่อจำเป็นจะต้องพิมพ์ก็ได้อาศัยคุณอัมพา ๆ ช่วยพิมพ์ให้เสร็จเรียบร้อยทุกครั้งไป
คุณอัมพาฯ เธอเป็นคนมีจิตใจอารี ได้เชิญพวกเราไปรับประทานอาหารปักษ์ใต้ที่บ้านของเธอ
เสมอ ๆ จึงทำให้พวกเราคุ้นเคยกับคุณอัมพา ๆ ข้าพเจ้าจำได้ว่าได้รับประทานอาหารฝีมือของเธอ
ด้วยความเอร็ดอร่อยและทำให้รับประทานสละตอเป็นตั้งแต่นั้นมา

พวกเราประจำที่ภาค ๘ นครราชสีมา ประมาณ ๖ เดือน ก็ต้องย้ายจากกันไป
คุณชาญ พันธุมรัตน์ ได้รับการแต่งตั้งไปเป็นปลัดอำเภอปากพนัง ส่วนข้าพเจ้าไปเป็นปลัดอำเภอ
หลังสวน จังหวัดชุมพร ข้าพเจ้าและคุณอัมพาฯ ได้เดินทางไปส่งคุณชาญฯ ที่อำเภอปากพนังเสร็จ
แล้ว คุณชาญฯก็ลาราชการเดินทางไปส่งข้าพเจ้าที่อำเภอหลังสวนต่อ ข้าพเจ้าอยู่หลังสวนประมาณ
๑ ปี ก็ได้ข่าวว่าคุณชาญฯ ได้ทำการสมรสกับคุณอัมพาฯ แล้ว จึงได้แสดงความยินดีไปกับบุคคล
ทั้งสอง ต่อมาคุณชาญฯได้ย้ายเข้าไปรับราชการที่กรมการปกครอง คุณอัมพาฯ จึงได้ลาออกจาก
ราชการติดตามคุณชาญฯ มาอยู่ที่กรุงเทพฯ ด้วย และเมื่อคุณชาญฯ ออกไปรับราชการใน

ตำแหน่งเจ้าจังหวัดปทุมธานี คุณอัมพาฯ คงทำหน้าที่แม่บ้านและเลี้ยงลูกอยู่ที่กรุงเทพ ซึ่งตอนเช้าก็เดินทางไปทำงาน ตอนเย็นก็กลับบ้านทุกวันหลังจากเลิกงานที่ปทุมธานีแล้ว

คุณชาญฯ และคุณอัมพาฯ มีบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คุณอัมพาฯ นั้น แม่เธอจะศึกษาเล่าเรียนมาน้อยแต่ก็มองเห็นคุณประโยชน์ของการศึกษา เอาใจใส่ กวดขันในการศึกษาของบุตรเสมอเธอพูดเสมอว่าอยากให้บุตรทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบชั้นปริญญา แต่คุณอัมพาฯ บุญน้อยไม่ทันจะได้เห็นความเจริญก้าวหน้าของคุณชาญฯ และความสำเร็จของลูกเธอก็จากโลกนี้ไปท่ามกลางความอาลัยของคุณชาญฯ และญาติมิตรทุกคน

ข้าพเจ้าทราบจากคุณชาญ พันธุมรพันธ์ ว่าขณะนั้นบุตรธิดาทั้ง ๔ คน ซึ่งเกิดกับคุณอัมพาฯ ได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบชั้นปริญญาทุกคนแล้ว สมความปรารถนาของคุณอัมพาฯ ทุกประการ คุณอัมพาฯ หากมีนิทานวิถิใดๆ ขอได้โปรดรับทราบ และคุณชาญฯ ก็ได้ทำฉาปนกิจศพของคุณอัมพาฯ ตามประเพณีหลังจากที่เก็บศพเธอไว้นานหลายปี ขอทวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณอัมพาฯ จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

นายเลกิง เจริญศรี
รองผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์

ด้วยความรักและชาติ

"พฤษภกษร	อังกูรอันปลดปลง
ไททนต์เห็นดวง	ลำดุนมอยู่ในทอผ้า
นรชาติอาบ	พลาบสิ้น ทั้งอินทรี
สถิตทั่วแล้วชื่อ	ประดังไว้ในโลก"

เมื่อเธอเป็นมิตร.....

๑ ในทอผ้า พ.ศ. ๒๔๙๗ มีนัดออกไปรับทอผ้าครั้งแรก
เป็นปลัดอำเภอที่ประจำภาค ๘ จังหวัดนครราชสีมา ตอนนั้นฉันเป็น
คนหนุ่มที่เพิ่งจบปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มาใหม่ ๆ จึงรู้สึกสนใจไปอยู่หน้าใกล้บ้าน เกิดความวุ่นวายเมื่อเห็นหน้า
๑ ในทอผ้าพราหมณ์ "ประตูลี" ที่ว่า

ทักท้อปลดปลดฉันมาเสียตบ คือกลัวว่ากลัวฉันนั้นทุกที
ทอผ้ามิตรไร้นามที่เคียดแค้น หลบไปหลบมาบอบคนบอบ
ขาดเรือนแสงสีที่ทักท้อท้อ นอน ทอผ้าทุกทีมีใจและมือ
ทอกรรมดลใจให้ทอ.....

จนกระทั่งฉันได้พบกับเธอในบุญเพสันนิบาต เมื่อเธอ
ทอผ้าจากทอเงินดุนมมาทอเป็นทอผ้าที่ปลดปลดในทอ

เรื่องหม่อมมาลาฯ - ประจำที่ท่าทราย ๘ จันทน์หล่นพรพรรณ
เราจึงได้รู้จักกัน ต้องชื้อชื้อชื้อชื้อกันแล้วกัน // แล้วความสนิทสนม
ด้วยมิตรภาพ อันแน่นแฟ้นและลึกซึ้ง

ต่อมา ฉันได้เข้าไปเป็นปรี๊ดชื่อแม่ปากหม้อ จันทน์หล่นพรพรรณ
ฉันต้องตกจากท่าทรายนั้นลงน้ำทุกคืน จนร่างกายอ่อนแอ // แล้วจึงได้
ติดอยู่กับฉัน ฉันจึงได้พบด้วยใจรักและเอ็นดู ทำให้ฉันสิ้นชีวิตได้ทันที
ได้รับกรรมชื่อนี้ลูกต้องและตกใจกลัวใจที่มันลงเอยงง

เธออยู่แล้ว เป็นอยู่ได้จึงเขียนชื่อ เขียนลง รัชกาลที่ ๖
ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา หวังจะให้ฉันทุกอย่าง ทั้งร่างกายและจิตใจ
แม้กระทั่งเป็นทองแท้ต้องทนน้ำใจในกรรมชื่อนี้ ระวัง
ให้เธออยู่อย่างมีความสุข ฉันอยู่ใกล้ฉันดี ทำให้เธอต้องล้มป่วยลง
ด้วยอาการหนักแล้ว เลยทำให้ต้องรักษาไปพร้อมกันทั้งสองคน จนในที่สุด
เมื่อเธอป่วยป่วยแล้ว เราทั้งคู่ก็ให้กำลังใจกันและกัน รักษาโรคภัย
แล้วได้แต่งงานกันในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ อันเป็นปีที่เราแต่งงาน

เมื่อเธอเป็นเมีย

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ฉันได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งนางสนองพระ
โอษฐ์ประจำแม่ปากหม้อในชั้นนี้ ทำให้แม่ปากหม้อ
กรมหม่อมมาลาฯ หรือกรมท้าวทองกีบม้าในปัจจุบัน ก็ได้มอบให้เธอร่วมทุกข์
ร่วมสุขด้วยกันฉันทั้งสองคน ซึ่งในขณะนั้นฉันเองก็ยังเป็นเพียง
ข้าทาสชั้นผู้น้อย บ้านช่องห้องนอนก็ยังไม่ดีเป็นหลักฐานของครอบครัว

จึงต้องเว้นพหุพจน์ขึ้นอยู่บ่อยๆ แต่ถ้าว่าขึ้นอยู่แต่
ละเป็นอย่างไร หรือสหพจน์แล้วรอบๆ ตัวเธอละเป็นอย่างไร
เธอก็มีความอดทน ไม่เคยปรับแก้ถึงความถูกต้อง หรือความ
ลำบากเลยแม้แต่น้อย คงทนที่ "เผลอ" นี้แหละ และ
"แม่" ที่ทำเธอพริ้งพองๆ โดยตลอดมา

เธอเป็นคนที่มีอารมณ์ละเอียดอ่อนมาก เมื่อมีอะไรรอบๆ
ตัวๆ ก็จับใจเป็นปัญหามาทั้งหมด และนี่แหละที่จับใจเป็น
ครอบครัวของเธอรอบรอบ ชีวิตครอบครัวของเธอจึงเป็นความทุกข์
อย่างที่ได้กล่าว

ในบรรดาบรรณาธิการเรื่องต่างๆ นั้น ฉันเห็นว่าหนังสือ
ในเรื่อง พระเวทสันดร และเทพาวตารเป็นเรื่อง สวรรค์ เป็นอยู่
ทั้ง สาม และถูกมากที่สุดในเรื่องชีวิตจริงของคนที่เห็นมา
บ้างไม่เคยเห็นใครรักและเฝ้าเลี้ยงดูและถูกเก็บบ่มเพาะเธอ

ครอบครัวของเธอเป็นครอบครัวที่รักใคร่กลมเกลียว
และอยู่ร่วมกัน เธอจะรอบรู้ประเพณีขนานเป็นพร้อมด้วยดีทุกกรณี
กับชีวิตอันใดฉันมีความจำเป็นที่เธอจะรู้ หรือต้องไปรับงานสิ่ง
อื่น เธอจะทนหรือรอบรู้ประเพณีขนานเป็นพร้อมด้วยดีเสมอ
ไม่ว่าฉันจะกลับมามีชีวิตใหม่ใด เธอจะเป็นคนที่มีอารมณ์
อย่างเผลอๆ เด็ดเดี่ยวต่อสามี และถูกคนสามารถยอมตนยอมตน
เมื่อถึงคราวจำเป็น

เมื่อเธอเป็นแม่

สำหรับปีนหนักรู้ของแม่ที่พี่ต่อลูก เธอจะรักและทะนุถนอม
ลูกของเธอมากที่สุด เธอจะเลี้ยงดูดูแลและอบรมสั่งสอนลูกทุกคน
ด้วยดีเสมอ เพราะเธอเคยมีอาชีพเป็นแม่พิมพ์ของชาติมาก่อน
เมื่อลูกคนโตถึงวัยชั้นประถมได้รับการศึกษา เธอจะเป็นแม่ที่รักและ
รักให้ลูกไปเข้าโรงเรียนจนถึงชั้นมัธยม และให้ลูกไปฝากเข้าโรงเรียน
ด้วยดีเสมอ

ฉันทบทวนจากเพื่อนบ้านที่อยู่อีกฝั่งว่า เมื่อตอนเธอป่วย
และเขาเห็นว่าเธอมีสุขภาพที่แข็งแรงขึ้นทุกที จึงได้แนะนำให้เธอรับ
ไปรับการศึกษาที่โรงเรียนเอกชน แต่เธอก็ไม่ยอมไปโดยอ้างว่าเป็น
ลูกๆ ซึ่งกำลังป่วยด้วยโรค ๔ คน ที่มีอาการในขณะนั้นเพียง ๑ ขวบ ๕ ขวบ
๕ ขวบ และ ๑ ขวบเศษ ตามลำดับ จึงไม่สามารถให้ลูกๆ ไปโดย
มีฉันซึ่งเป็นคนไข้ยังไม่กลับมามีบ้าน

แต่เธอเชื่อฟังคำแนะนำของเพื่อนบ้านและไปรับการศึกษา
อย่างหนักหน่วงที่โรงเรียนเอกชนในวันนั้นโดยไม่มีลูกๆ แล้ว เธอ
ก็ยังไม่ได้แก่กรรมก็ได้

เมื่อเธอจากฉันไป

ฉันยังคงจำได้ทุกอย่างเหมือนเดิมว่า ในวันนั้นเธอถึงแก่กรรมนั้น
ตอนเช้าเธอยังเป็นคนปกติดีอยู่ แต่บังเอิญในวันนั้นเธอเกิดมีอาการป่วย

ฉันนี่แหละนี่รับทราบทรีในตำแหน่งช่างจับนิ้วมือ จังหวะจับกุมตามนี้
ปัดเส้นทาบกลับบ้านถึงบ้าน เพาะ: ต้องทำงานนอกเวลาเกี่ยวกับกร
ฉีกรวดความดีความชอบประจำนี้ของเจ้าภาพทรีที่เจ้าภาพจับนิ้วมือตามนี้
กล่าว: เป็นทาบกลับบ้านถึงบ้านซึ่งเป็นเวลาประมาณ ๕ ชั่วโมง เธอจึงยอม
ให้พาไปส่งยังโรงพยาบาลฉุกเฉิน แต่ปรากฏว่าคืนนี้ถ้าให้หลุดออกมาจากห้อง
เธอมาในสัปดาห์นี้ ระหว่างทางเธอได้คุยกับตัวเธอว่า: เจ้าภาพนี้มันจับกุม
เธอของของฉันไปกุมเนปอว์กับออก แล้วมันมาพูดกับฉันเป็นประโยค
สุดท้ายว่า "คุณทาบกลับให้เสียลูกให้เสียที่สุด" และเธอให้ฉันรับปาก
ต่อจากนั้นเธอก็ถูกทำตัวไปห้องผ่าตัด ซึ่งแพทย์และพยาบาลของ
โรงพยาบาลฉุกเฉินก็ได้มาตามให้กรรมาโดยวิธีต่าง ๆ แล้ว
เธอก็ยังมีหัวใจของเธอเอง แต่ก็มีอาการ: เธอยังได้เสียแล้ว
เธอจึงจากฉันไปอย่างไม่มีวันกลับ ทอดทิ้งฉันเอาไว้คนเดียวอยู่เบื้องหลัง
ด้วยความรักและอาลัย

เธอเป็นพี่พี่ พี่สาวที่จับไปคนโดยตลอด ในความ
ที่ฉันมีทุกข์เธอก็ร่วมทุกข์ด้วยตลอดเวลา แต่พอฉันมีตำแหน่ง -
หน้าที่ตามแบบฉบับของความเป็นพี่สาวในสังคม และนี่เป็นทาบจับว่า
อีกสักได้ดั่งใจฉัน เธอควรที่จะได้ร่วมสุขด้วยกัน แต่เธอก็
ด่วนจากฉันไปเสียก่อนโดยไม่เคยได้รับความสุขอย่างที่เธอสมควร
ความดีงามของเธอเลย

เธอพี่รัก ฉันยังรักและอาลัยเธออยู่เสมอ แม้เธอ
จะจากฉันไปแทนที่โลกก็ตาม สำหรับฉันพี่นั้นเสียพี่รับปากกับเธอว่า

ฉันได้เขียนลูกๆ ให้รู้เรื่องนั้น ฉันก็ได้ไปเยี่ยมแล้วด้วย ลูกๆ ของเธอ
ต่างก็ประหลาดใจเป็นอันมาก แล้วได้รับคำสั่งให้พาจนถึงบ้านของพี่สาว
หรือญาติคนอื่นๆ แล้วทุกคน

กรณีฉันได้จัดให้มีการจัดงานศพของเธอมานานพอสมควร
ถึง ๒๐ ปีเศษ ก็เพราะต้องการให้สาววิเศษของเธอได้รับทราบ
ฉันได้เขียนลูกๆ ของเธอมาได้รับทราบสมบูรณ์ตามความปรารถนาของเธอ
แล้วทุกคน

บัดนี้ ถึงเวลาแล้วที่สาววิเศษของเธออันเป็นบุตรพี่รัก
และเธอก็ชอบฉัน และลูกๆ จะได้ไปรู้เรื่องในสิ่งปรารถนา
และเธอฉันอยู่จนกว่าเราจะพบกันอีกในภพนี้

๒๕

แม่.

มีคนเคยกล่าวไว้ว่า "แม่เป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับตัวลูก"

แต่ผมไม่เคยมีโอกาสรู้ว่าใจคุณแม่ดังกล่าวยังเป็นจริงแค่ไหน

เพราะเรารู้จักกันเมื่อผมอายุได้เพียง ๖ ขวบกว่า เมื่อโตขึ้น

ผมก็บอกกับตัวเองว่า "ตัวคุณเราจะให้พร้อมไปหมดทุกอย่าง"

ไม่ได้ แต่ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจะเก็บอยู่เงียบๆ ตั้งแต่วันนี้

เรารู้กันว่า "ต่อจากนี้ผมจะพยายามทำตามสิ่งที่แม่สอน"

จนเมื่อมีดวงจันทร์อยู่ในใจแล้ว" ก็ขำขันเลยจากนาฬิกาแม่แล้ว

แม่.

แม่ที่รัก

ใจอ่อนบางที่โศกเศร้าคิดถึงแม่เรามากกว่านี้

แต่แม่ก็จากพวกเราไปเร็วเกินไป

เมื่อคิดถึงแม่

ใจได้สงบใจวันหนึ่งก็ได้อ่านมาพบเพื่อนอยู่ มีแม่ใจแม่อยู่ที่นี่

แม่ยังมีแม่ของดิฉันแล้วบอกพ่อว่า "ดิฉันก็คิดถึงแม่ในฝัน...."

ใจได้คิดถึงแม่ในวันแม่แม่จากไป ใจคิดถึงแม่กับที่ไม่รู้ค่าตามสายลมที่พัด

พัดนั้น ลมที่พัดที่บอกว่าใจได้แม่ที่โศกเศร้าในแม่

ตามการจดจำแม่แม่ไม่แม่คิดถึง แม่แม่คิดถึง แม่คิดถึง

แต่เป็นความทรงจำที่แม่แม่ แม่แม่คิดถึง แม่แม่คิดถึง

ความทรงจำตามการจดจำแม่แม่

แต่แม่อยู่ในหัวใจดิฉัน

ที่คิดถึงแม่แม่ แม่แม่ใจได้คิดถึงแม่แม่

แม่: แม่โศกเศร้าคิดถึง แม่ - แม่ คิดถึงแม่แม่แม่แม่แม่

รักแม่

ใจ

ក្រុង... .

เมื่อกล่าว . . . แม่ตายแล้วแต่ลูกอยู่ได้เพียงรอบกว่า
พระจะรับเมื่อทราบพระว่ากรมได้ ลูกจึงมีเดชผบนั้นแม่
เลบรอกจากนั้นไปภาพท่าเงาๆ ที่แม่ทำเอาไว้พระจึงสาว ลูก
ได้เข้าแล้วลูกมีนมมีตาแม่เลบกว่าใด แต่กลับไปนมมีตา
มากกว่า และเบ่งขึ้นชอกช้อเต็มๆ ขึ้นสู่ฟ้าทั่วทั่ว ร้อง
คร่ำๆ แล้งๆ แล้งๆ ที่เบ่งผู้เลี้ยงลูกมาไกลตลอด แยกพ่อไว้
ความว่าเบ่งขึ้นท่าการวาง พระพ่อเบ่งท่าเรณู ฝ่ายปกครอง
จึงแล้วไปกับพ่อไปปฏิปัตน์นั้นก็อยู่ขึ้นท่าวันรัก ทำขึ้น
ไม่ก่อนจะ มีเวลาอยู่ด้วยกับพระที่พ่อลูกเท่าในรัก

[illegible]

๑+๒=๓ ลูกไม่ทราบว่ามีแม่อยู่กี่วัน+ พ่อเคยบอกได้มอ
แม่อยู่ยาวๆ พอดี ๔ ๗ ตอนปดบ๊วย ก็มากรอ ๑.๒ ปดบ๊วยจาก
๕+๗=๑๒ ก็ไปรับ ๑๕+๑๖ . . . แม่ก็มาเข้า ๑๒ ปดบ๊วย

ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราใช้ได้ของพระภรรยาต่างก็ไปลงอย่างเดียวกัน และมีความ
ความดี แม่พระนามว่า พระนางๆ ทุกๆอย่างพระนางมีอานุภาพ
ที่ดั่งเช่นที่แม่พระ และ ตัวพระ

พระนาง

สารบัญ

สารคดีน้ำรัฐเมืองนครศรีธรรมราช

๑. ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองนคร	๑
-- สถานที่ตั้ง	๖
-- สมัยตั้งเมือง	๙
-- สมัยศรีวิชัย	๑๔
-- สมัยศรีวิชัยเสื่อมอำนาจ	๑๖
-- สมัยสุโขทัย	๑๙
-- สมัยกรุงศรีอยุธยา	๒๒
สมัยเริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยา	๒๒
สมัยพระบรมไตรโลกนาถ	๒๓
สมัยพระเจ้าปราสาททอง	๒๕
สมัยพระเพทราชา	๒๗
สมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์	๒๙
-- สมัยกรุงธนบุรี	๓๑
-- สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๓๘
สมัยเจ้าพระยามนทร (พัฒน์)	๓๘
สมัยเจ้าพระยามนทร (น้อย)	๔๒
สมัยเจ้าพระยามนทร (น้อยกลาง)	๔๗
สมัยเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี	๔๙
สมัยปฏิรูปการปกครอง (ร. ๕)	๔๙
๒. ประเพณีต่าง ๆ ของชาวเมืองนคร ฯ	๕๗
-- ประเพณีให้ทานไฟ	๕๘
-- ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ	๖๐

– ประเพณีทักษาตรฐูปเทียน	๖๕
– ประเพณีสารทเดือนสิบ	๖๗
– ประเพณีลากพระ	๗๗
๓. หัตถกรรมที่น่าสนใจของชาวนครศรีธรรมราช	๘๕
– เครื่องดนตรี	๘๖
– ผ้ายกนคร	๘๙
– เครื่องใช้ย่านลิเภา	๙๑
– การแทงหยวก	๙๔
– กระบอกละมั่ง	๙๖
– หมากต้มน้ำ	๙๘
๔. การละเล่นของชาวนครศรีธรรมราช	๑๐๓
– หนังตะลุง	๑๐๔
– มโนห์รา	๑๐๙
– ชนวัว	๑๑๖
– กระบอกสาก	๑๒๑
๕. โบราณสถาน,โบราณวัตถุทางศาสนาและประวัติศาสตร์	๑๒๓
– วัดพระมหาธาตุกับโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญของวัด	๑๒๔
– พระพุทธสิหิงค์และหอพระพุทธสิหิงค์	๑๔๓
– กรุพระเครื่องเมืองนครฯ	๑๕๔
– สระล้างดาบศรีปราชญ์	๑๖๑
– ศาลาโศก	๑๖๔
– แหล่งน้ำอภิเษกของเมืองนครฯ	๑๖๘
– เงินตราในเมืองนครฯ	๑๗๓

**๑. ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ
เมืองนครศรีธรรมราช**

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีอายุความเป็นชุมชนใหญ่มาไม่น้อยกว่า ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว เวลาอันยาวนานเช่นนี้ทำให้นครศรีธรรมราชมีสิ่งที่เราทั้งหลายไม่อาจล่วงรู้ได้อยู่เป็นจำนวนมาก ยังไม่มีหลักฐานอันใดหลงเหลือให้คนรุ่นหลังได้รู้ได้เห็นอีกด้วยแล้วก็ยิ่งเกิดความลำบาก ประวัติความเป็นมาของนครศรีธรรมราชจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ และท้าทายให้คนคว้านอย่างยิ่ง

“นครศรีธรรมราช” ภาคนเป็นการกล่าวถึงความเป็นมาของเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่สมัยเริ่มเป็นชุมชน และพัฒนาขึ้นมาเป็นเมือง เป็นอาณาจักร จนมาเป็นหัวเมืองในขอบเขตสยามของไทย และเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทยในที่สุด

การกล่าวถึงความเป็นมาและเหตุการณ์ของนครศรีธรรมราชในท้น ได้อาศัยข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าของผู้ทางด้านประวัติศาสตร์ไทยเป็นสำคัญ ข้อมูลเหล่านั้นบางส่วนก็ถูกต้องบางส่วนก็อาจผิดพลาด บางส่วนก็ยังเป็นข้อสันนิษฐานกันอยู่ ผู้เขียนปรารถนาที่จะเสนอเรื่องราวเหล่านั้น เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้ใฝ่รู้ได้วิพากษ์วิจารณ์และเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติมด้วยวิธีการทางปัญญา เพื่อที่จะให้การศึกษาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชได้เจริญรุดหน้าสืบไป.

เมืองนครศรีธรรมราชเคยมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันมาหลายชื่อ เช่น ตามพริ้งค์ตามพริ้งเกศวร ตั้งมาถึง ลิกอร์ ละคอน กิวคุตอน ศรีธรรมราช และศรีธรรมนคร ชื่อเหล่านี้มีหลักฐาน ประวัติ และที่มาซึ่งพอจะสืบสาวได้ดังนี้

๑. ตามพริ้งค์ ชื่อนี้สันนิษฐานว่าเป็นชื่อที่เก่าแก่ที่สุดของเมืองนครศรีธรรมราช เพราะมีปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในคัมภีร์มหานทีศ ติสฺสเมตฺเตยฺยสูตร อันเป็นหลักฐานเก่าแก่ชิ้นหนึ่ง โดยเรียกชื่อเมืองว่า “ตมฺพฺลิจฺกมฺ” เข้าใจว่าเป็นชื่อที่ชาวอินเดียซึ่งมาค้าขายทางทะเลในสมัยโบราณเมื่อ ๑๔๐๐-๑๕๐๐ ปีมาแล้วเป็นผู้ตั้ง ชาวอินเดียที่มาค้าขายเหล่านี้ มีผู้อธิบายว่าส่วนใหญ่เป็นชาวอินเดียตอนใต้ ข้ามมาจากแคว้นกัลิงกราษฎร์เมืองมัทราช (ที่เรียกกันว่าแขกกะลิงหรือแขกกะเต็ง) มาขึ้นบกที่เมืองตกโกลา (ตะกั่วป่าในปัจจุบัน) เมื่อขึ้นฝั่งแล้วก็ข้ามเขาตรงหลังเมือง ล่องไปตามลำน้ำตะกั่วป่า และแม่น้ำคีรีรัฐ ไปตั้งเมืองขึ้นที่ตรงอ่าวใหญ่ เรียกว่าเมืองครหิ (คือเมืองไชยา) ต่อมาเมื่อตั้งเมืองเป็นบึกแผ่นที่ไชยาแล้ว จึงย่นลงมาทางใต้ตามลำแม่น้ำหลวงหรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า แม่น้ำตาปี* และอีกพวกหนึ่งแยกลงไปทางใต้ไปตั้งเมืองขึ้นที่หาดทรายแก้ว เรียกกันว่าเมืองตามพริ้งค์^๒

คำ “ตามพริ้งค์” หรือ “ตมฺพฺลิจฺกมฺ” พิจารณาตามรูปศัพท์แล้ว ก็เห็นว่าเป็นภาษาสันสกฤตซึ่งอยู่ในอินเดียสมัยโบราณ

นอกจากนี้คำ “ตามพริ้งค์” ยังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกกาลาสัน พ.ศ. ๑๓๒๒ อีกด้วย ในศิลาจารึกดังกล่าวมีใจความตอนหนึ่งแปลได้ว่า “อาณาจักรศรีวิชัยมีประเทศราชตั้งอยู่

๑. ตรี อมาตยกุล, “นครศรีธรรมราช” รวมเรียงนครศรีธรรมราช, หน้า ๓.

๒. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔.

* แม่น้ำตาปี เดิมเรียก “แม่น้ำหลวง” มาเปลี่ยนเป็น “ตาปี” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ตามชื่อแม่น้ำตาปีหรือตาปีในอินเดียซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสุหรั (สุราษฎร์) ต้นน้ำเกิดจากเขาใหญ่ยอดดั่วในแนวแบ่งเขตระหว่าง อ. คลองท่อม จ. กระบี่ กับ อ.ทุ่งสง จ. นครศรีธรรมราช ไหลไปทางเหนือแล้วไปในระหว่างเขต อ. คลองท่อม กับ อ. ทุ่งใหญ่ จ. นครศรีธรรมราช แล้วไหลไปในเขต อ. ทุ่งใหญ่ กับ อ. พระแสง จ. สุราษฎร์ธานี จากนั้นก็ไหลไประหว่างเขต อ. ฉวาง จ. นครศรีธรรมราช กับ อ. พระแสง แล้วเข้าเขต อ. บ้านนาสาร จ. สุราษฎร์ธานี ไปออกทะเลใน ต. บางกุ้ง อ. เมือง จ. สุราษฎร์ธานี แม่น้ำนี้ความกว้าง ๘๐ เมตร ยาว ๒๓๒ กิโลเมตร ในตอนต้นน้ำเรียกว่าคลองสินปุนตอนใกล้จะออกทะเลเรียก “แม่น้ำหลวง”

บนฝั่งทั้งสองของแหลมมลายูหลายประเทศ คือ ปาหัง ตรังกานู กลันตัน ตามพรลิงค์ ครหิ
ลังกาสุกะ เกตะ กราตักโกลา บับผาละ”^๓ จึงแสดงให้เห็นว่า ชื่อตามพรลิงค์เป็นชื่อที่ปรากฏมา
เป็นเวลานาน

ในเอกสารลังกล เรียกอาณาจักรนี้ว่า “ตามลิงกัน” ส่วนฉบับแปลเมื่อครั้งแรกใน
พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๒ เรียก “ตามลิงโกมุ”

นายเอส. ปรมนิทานะ ผู้แต่งหนังสือลังกาและมาเลเชีย อธิบายไว้ว่า คำว่าตามพรรัฐ
น่าจะเป็นคำย่อของคำว่า “ตามพรลิงครัฐ”

ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเลส์ ลงความเห็นไว้ว่า เมืองหลวงของอาณาจักรตามพรลิงค์อยู่
ที่เมืองนครศรีธรรมราช โดยอ้างจารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งมี
ใจความตอนหนึ่งว่า “พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพรลิงค์ เป็นหัวหน้าของพระราชาวงศ์...ทรง
พระนามศรีธรรมราช”

จดหมายเหตุของภิกษุจีนหังจิง ได้กล่าวถึงอาณาจักรตามพรลิงค์ไว้ว่า “ผู้ครอง
อาณาจักรคัมมาลิ่งเรียกว่า ‘เสียงกง’ รอบเมืองนี้มีกำแพงเสาพะเนียดหนาประมาณ ๖-๗ ฟุต
สูงกว่า ๒๐ ฟุต สามารถใช้ในการรบพุ่งได้ ชาวเมืองชีกวาย เกลัมวยผมไวข้างหลัง เดินเท้าเปล่า
บ้านของขุนนางสร้างด้วยไม้ ส่วนบ้านของชาวเมืองนั้นเป็นกระท่อมไม้ไผ่มีฝากระดาน ทำด้วยใบไม้ขัด
ไว้ด้วยหวาย สินค้าพื้นเมืองมีขี้ผึ้ง ไม้ละกะ (Laka Wood) ไม้ขม (Ghare Wood) ไม้แฉ่ง
สีด้า (Ebony) การบูร งาช้าง และนอแรด พ่อค้าชาวต่างประเทศนำมัม ไหม เหล้า ข้าว เกลือ
น้ำตาล ภาชนะเครื่องเคลือบ เครื่องลายคราม เครื่องถ้วยชาม ภาชนะประเภทเดียวกันที่มีน้ำหนัก
และหยาบ รวมทั้งงานเงินและงานทองเข้ามาขาย”

ตามจารึกของพระเจ้าราเชนทรโจปะ พ.ศ. ๑๕๗๓-๑๕๗๔ (ค.ศ. ๑๐๓๐-๑๐๓๑)
พบที่ตันโจร์ประเทศอินโดนีเซีย กล่าวว่า ทรงกรีธาทัพมาตีได้เมืองมาทาลิงคัม (ตามพรลิงค์)

จากหลักฐานดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นว่า ตามพรลิงค์เป็นชื่อเรียกเมือง
นครศรีธรรมราชมานานแล้ว

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

๒. ตามพรลิงเกศวร ชื่อนี้เข้าใจว่าขยายหรือเปลี่ยนรูปคำมาจากคำ “ตามพรลิงค์” ในประวัติศาสตร์ที่ชาวตะวันตกเขียน ใช้คำว่า Tambralinga ซึ่งถอดไปจากคำตามพรลิงค์อีกชั้นหนึ่ง รูปศัพท์นี้จึงแสดงให้เห็นอิทธิพลของภาษาสันสกฤตที่ชาวอินเดียใช้อยู่ในภูมิภาคนี้ได้เป็นอย่างดี

๓. ตังมาหลิง เป็นชื่อที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของหลวงจีนหังจิง (หรือฮิง) ซึ่งบันทึกไว้เมื่อคราวเดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๑๔ - ๑๒๑๕ ครึ่งหนึ่ง และ พ.ศ. ๑๒๒๘ - ๑๒๓๒ อีกครึ่งหนึ่ง ในการเดินทางของหลวงจีนหังจิง ครึ่งนั้นได้ผ่านเมือง “ตังมาหลิง” อันเป็นเมืองในอาณาจักรศรีวิชัยด้วย พังตามเสียงกวีก็เพราะเหตุนี้ว่าหลวงจีนผู้นี้คงเรียกจากคำ “ตามพรลิงค์” แต่เพี้ยนไปตามลักษณะเสียงชาวจีน

๔. ลิกอร์ เป็นชื่อปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์ภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะฉบับที่ยอห์น ครอบเฟ็ค เขียนไว้ โดยเรียกเมืองนี้ว่า Ligor ตามเสียงภาษามลายู

ยอห์น ครอบเฟ็ค กล่าวถึงเมืองนครศรีธรรมราชว่า “ลิกอร์ เป็นชื่อของเมืองหนึ่งของไทยในภาษามลายู แต่ตามภาษาถิ่นของไทยเรียกว่า “ละคอน” มีแม่น้ำคือแม่น้ำท่ายางเป็นแม่น้ำเล็ก ๆ และสั้น เวลานั้นน้ำมีน้ำลึกไม่ถึงศอก แม่น้ำนั้นนำไปสู่เมืองนคร ซึ่งตั้งอยู่บนลำคลองซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่เมืองนคร มีบ้อมค่ายสร้างด้วยอิฐ และกล่าวกันว่าประชาชนทั้งหมดประมาณ ๕,๐๐๐ คน มีชาวไทยอยู่มากที่สุด มีสำเภาริมนำค้าขายเป็นประจำที่เมืองลิกอร์ สินค้าออกคือผ้าฝ้ายและสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นผลผลิตของชาวมลายู คือตีนบก พริกไทยดำ หวาย และอื่น ๆ”

• John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China*, p. 443 “Ligor is the name of the Siamese themselves, it is called “Lakon”. The river, called “Ta-yang” is small and shallow, with not above a cubit’s depth on its bar at low water. This leads to Ligor, which lies on the brook falling into the larger river. The town of Ligor has a brick fort and is said to contain five thousand inhabitants, consisting of Siamese, Malays and Chinese. the first in greatest numbers. Two or three Chinese junks trade yearly with Ligor, their export cargoes consisting of cotton and what is commonly called Malayan produce viz, tin, black pepper, rattans etc.

๕. ละคอน เป็นชื่อที่เรียกกันมาเป็นเวลานาน ในยุคที่เรียกเมือง “ลิกอร์” ไถ่ขึ้นก็แสดงว่ามีชื่อ “ละคอน” อยู่แล้ว ในพงศาวดารไทยฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ หลายตอนเรียกเมืองนี้ว่าเมือง “ลคร”

๖. กิวกูตอน เป็นชื่อที่ปรากฏในจดหมายเหตุนิราชาวงศ์เหลียง* (พ.ศ. ๑๐๔๕-๑๐๔๘)

๗. ศรีธรรมราช เป็นชื่อที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง คำนที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๘-๓๑ ว่า “.....พ่อขุนรามคำแหงกระทำไยทานแก่มหาเถรสังฆปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุดแต่เมืองศรีธรรมราชมา.....”^๒ คำนี้จึงเข้าใจว่า คงจะเกิดขึ้นในราวกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี

ทวี อมาตยกุล สันนิษฐานถึงที่มาของคำ “ศรีธรรมราช” ไว้ว่า “ชื่อนี้มีปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชเป็นครั้งแรก มีเค้ามูลที่จะเชื่อถือได้ว่าเป็นอิสริยยศที่ถวายแก่กษัตริย์ผู้ครองนครว่า ศรีธรรมราช คงจะถือเป็นประเพณีสืบต่อเนื่องกันมาหลายองค์จึงเป็นเหตุให้ไทยเรานานนามราชธานีนี้ตามชื่ออิสริยยศของกษัตริย์ผู้ครองนครว่า ‘นครศรีธรรมราช’ ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา”

๘. ศิริธัมมนคร เป็นชื่อที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลินี มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “ใน พ.ศ. ๑๗๔๔ มีเจ้าผู้ครองศิริธัมมนคร ทรงพระนามว่า ศิริธัมมราช พร้อมด้วยโรจราชได้ส่งทูตานุทูตไปถึงเกาะลังกา เพื่อขอรับพระพุทธรูปสังค”^๓

คำศรีธรรมราชก็ดี ศิริธัมมนครก็ดี เป็นคำสันสกฤตซึ่งมิใช่ในอินเดีย จึงทำให้สังเกตได้แน่ชัดขึ้นอีกว่า ภูมิภาคนี้ได้รับอิทธิพลจากอินเดียตอนใต้เพียงใด

๕.๕ สถานที่ตั้ง

ที่ตั้งเดิมของเมืองนครศรีธรรมราช เชื่อกันว่ามีได้ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบันนี้ หากแต่ตั้งอยู่ที่เขาวัง* ห่างจากตัวเมืองนครศรีธรรมราช

* สุนัย ราชภัฏชาวกัญ, ภูเก็ต หน้า ๔

๒ ทวี อมาตยกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า. ๑๐

* เรื่องที่ตน ยังมิข้อสันนิษฐานไปอย่างอื่นอีกบางประการ โปรดดูรายละเอียดท้ายเรื่อง “สถานที่ตั้ง”

ไปทางตะวันตกประมาณ ๒๐ กิโลเมตร (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลลานสกา อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช) ต่อมาหัวเมืองได้ย้ายมาตั้งที่หาดทรายริมทะเลแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า “หาดทรายแก้ว” (อันเป็นที่ตั้งของตัวเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบันนี้)

หาดทรายแก้วนี้มีลักษณะเป็นบริเวณสันดอนทราย (Sand Dune) ที่เกิดขึ้นริมทะเลฝั่งตะวันตก (ด้านอ่าวไทย) เป็นแนวยาวขนานไปกับทะเลคล้ายมีกำแพงธรรมชาติ ความยาวเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันกว่า ๑๐๐ กิโลเมตร ลักษณะสันดอนทรายเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันเริ่มจากอำเภอลิขิตเรื่อยมาถึงอำเภอท่าศาลา อำเภอเมือง และอำเภอเชียรใหญ่ สันทรายไปสู่เขาบริเวณเกือบถึงคลองการะเกด (แม่น้ำปากพนัง) ในอำเภอเชียรใหญ่ บางตอนมีสันทรายแยกอยู่ซ้อนกันถึง ๒-๓ แนว ลักษณะคล้ายกับลูกคลื่น อย่างเช่นตั้งแต่บริเวณตำบลท่าเรือ อำเภอเมืองลงไป และสันทรายแนวหลังค่ายวิชารุข (ที่ตั้งกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๔) ซึ่งมีขนาดใหญ่ใกล้เคียงกับสันที่ตั้งตัวเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน*

การที่ได้มีการย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่หาดทรายแก้ว อาจารย์ตรี อมาตยกุล สันนิษฐานว่าคงเนื่องมาจากพวกอินเดียที่ข้ามมาค้าขายยังแหลมมลายู สุมาตรา และชวา นั้น ล้วนเป็นพวกที่อยู่ริมทะเล ชำนาญในการว่ายน้ำเดินเรือและคลุกคลีกับอากาศทะเลอยู่เป็นนิจ จนเกิดความเคยชิน เมื่อเข้ามาตั้งค้าขายกับเมืองนครศรีธรรมราชนี้มากขึ้น คงจะเห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่น่าอยู่ ประชาชนพลเมืองมีนิสัยไม่ดุร้าย จึงพากันเข้ามาตั้งภูมิลำเนา ต่อมาก็นำศิลปวิทยาการและศาสนามาเผยแพร่ และเนื่องจากพวกอินเดียเป็นพวกที่เคยชินกับอากาศทะเลอยู่แล้ว การที่จะเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดอนก็กลัวจะผิ้อากาศ กับอีกอย่างหนึ่งคงพอใจจะอยู่ใกล้ชิดกับเรือเดินทะเลของตน ซึ่งจอดทอดสมออยู่ริมทะเล จะได้สะดวกแก่การเผ่ารักษาสินค้าซึ่งบรรทุกอยู่ในเรือนั้น จึงพอใจตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเล เมื่อมีพวกอินเดียเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเลมากขึ้น พวกชาวพื้นเมืองซึ่งเคยซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันอยู่กับพวกอินเดียเห็นเป็นโอกาสที่จะติดต่อกับซื้อขายกันได้สะดวกกว่าอยู่ในเมืองที่ห่างไกลออกไป จึง

* ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, “ค้นไม้กับเมืองนครศรีธรรมราช” วัฒนธรรมไทย, ๑๑ (๕) : ๒๕-๓๐, กรกฎาคม ๒๕๑๔.

อพยพกันมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกับพวกอินเดีย ครั้นนานเข้าเมื่อชาวอินเดียคุ้นเคยกับชาวพื้นเมืองและเกิดรักใคร่ชอบพอกัน ก็เกิดสมพงศ์ร่วมกัน ผู้คนพลเมืองตามริมฝั่งทะเลจึงเกิดทวีหนาแน่นขึ้นทุกที จึงเกิดเป็นเมืองใหม่ขึ้นที่ริมทะเล เรียกว่าเมืองตามพรลิงค์ หรือเมืองนครศรีธรรมราช*

การที่เมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่บนสันทราย จึงทำให้สามารถปลูกพืชผลในตระกูลมะพร้าวได้ดี เพราะพื้นดินเป็นทรายร่วน หากขุดลงไปก็จะพบทรายทะเลและเปลือกหอยอยู่แทบทุกแห่ง โดยเฉพาะภายในบริเวณกำแพงเมือง ความชื้นยังเป็นข้อจริงที่พิสูจน์ได้แม้ในทุกวันนี้^๒

ส่วนตัวเมืองเดิมที่เคยตั้งอยู่ที่เขาวัง เขตอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช นั้น ก็คงจะร่วงโรยและรกร้างไปในที่สุด ในปัจจุบันแม้จะเป็นชุมชนอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ใช่ชุมชนใหญ่

พวกที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชในเวลานั้น มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุฉบับหนึ่ง ซึ่งพระพิชัยเคหะ ได้มาจากเมืองเวียงสระ (อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานีปัจจุบันนี้) ว่าได้อพยพมาจากอินเดียในราว พ.ศ. ๑๐๐๖ เนื่องจากถูกพวกนับถืออิสลามรุกรานแล้วพากันหนีอพยพมาตั้งอยู่ที่ทุ่งตึก (ในเมืองตะกั่วป่า) ตั้งอยู่ได้ไม่นานนัก ก็ถูกพวกซำตีกตามมารุกรานอีก จึงย้ายจากทุ่งตึกมาตั้งที่บ้านน้ำรอบ คือที่เมืองคีรีรัฐ อำเภอท่าขนอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ชื่อว่าเมืองธาราวดี (แปลว่ามีน้ำเป็นรั้วล้อมรอบ) ต่อมาเกิดไข้ท่า คือโรคระบาดขึ้นต้องอพยพอีก ไปตั้งอยู่ที่เชิงเขาชาวปราบ ในอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ แต่โรคระบาดก็ยังเกิดขึ้นในที่นี้อีก ต้องย้าย ไปตั้งที่บ้านเวียงสระในอำเภอ

* ศรี อมาตยกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕.

๒ เรื่องตั้งเมืองบนดินทรายร่วนนี้ เป็นผลให้น้ำในตัวเมืองนครศรีธรรมราชใสสะอาด รสจัดสนิท โดยเฉพาะน้ำที่วัดหน้าพระลาน ว่าลือกันว่าจืดสนิทและศักดิ์สิทธิ์ไม่น้อย ใครได้ดื่มก็ได้เป็นใหญ่เป็นโตทุกคน เจ้าอาวาสรูปหนึ่งถึงกับกล่าวที่เล่นทีจริงว่า ใครดื่มน้ำบ่อนักเป็นขุนนางขุนนางกันเป็นส่วนมาก ที่ชั่วๆ อย่างน้อยก็กล่าวว่าเป็นทุกคน ที่จริงจริงอย่างไรไม่ยืนยัน.

บ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในพื้นที่เช่นเดียวกันเกิดโรคระบาดขึ้นอย่างร้ายแรง จึงอพยพไปตั้งที่ฝั่งทะเลตะวันออกของหาดทรายใหญ่ คือที่เป็นเมืองนครศรีธรรมราชในบัดนี้^๑

อย่างไรก็ตาม หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า เราไม่จำเป็นต้องเชื่อตามจดหมายเหตุที่เดียวว่า พวกที่อพยพมานั้นถูกพวกนับถือศาสนาอิสลามรุกราน อาจจะอพยพมาด้วยเหตุอื่นก็ได้^๒

อนึ่งคำว่า “ลานสกา” นั้นผู้อธิบายถึงที่มาของคำ พร้อมข้อสันนิษฐานไว้ว่าคำว่า “ลานสกา” น่าจะมาจากคำ “แลงกา” ซึ่งแปลว่าอ่าวเขา หรือหุบเขา ซึ่งสันคนไทยเราเรียกว่าอย่างเขา (ชาวอินเดีย) ไม่ชัดจึงเรียกเป็น “ลานกา” ภายหลังต่อมาเมื่อหาความหมายไม่ได้แปลไม่ถูก ก็เลยเพิ่ม ส เข้ามาอีกตัวหนึ่ง เป็นลานสกา ตอนนั้นก็มีความหมายขึ้นคือหมายความว่า เป็นสนามเล่นการพนันชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “สกา” แต่ความจริงเห็นว่าจะไม่ใช่เช่นนั้น หากมีใครมาเล่นการพนันสกากันไม่ คงมีความหมายแต่เพียงว่า เป็นอ่าวเขาหรือหุบเขาเท่านั้นซึ่งถูกต้องตามสภาพภูมิประเทศแล้ว^๓

นครศรีธรรมราชสมัยกรุงเมือง

การก่อตั้งชุมชนชนชั้นทรายที่เรียกว่า “หาดทรายแก้ว” นั้น จะมีมาตั้งแต่ พ.ศ. ไก่ไม่มีหลักฐานยืนยันได้แน่ชัด เมื่อเป็นชุมชนขึ้นแล้วและตัวเมืองเดิมที่เขาวัง (เขตอำเภอลานสกา) ได้ร้างไปนั้น ชุมชนแห่งนี้ได้มีใครตั้งตนเป็นผู้ปกครองในลักษณะหัวหน้าหรือเจ้าเมือง ก็ไม่มีหลักฐานแน่ชัดพอ คงทราบแต่เพียงหลักฐานจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

๑. มยุร ภาณุจนสุวรรณ, “กำเนิดตรานะโม” ทัศณกิจงานประจำปีนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๔๗๗ อ้างถึงในหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “ตำนานพระธาตุเมืองไชยา” อนุสรณ์งานฉลององค์พระมหาธาตุเจดีย์ ในวาระ ๒๕ พุทธศตวรรษ ๒๕๐๐ จังหวัดนครศรีธรรมราช, หน้า ๕๔-๕๕.

๒. หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

๓. เขียม เขียมพิจิตร “น้ำเต๋ยบ้านไทยลานสกา” ทัศณกิจงานเทศกาลเดือนสิบปี ๒๕๐๐ หน้า ๗๗

“.....ยังมีพญาองค์หนึ่งชื่อพญาศรีธรรมโศกราช มาตั้งสถาน ณ หาดชายทะเลรอบนั้นเป็นเมืองใหญ่ ชื่อเมืองนครศรีธรรมราช”

จากข้อความข้างต้นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้สร้างเมืองนครศรีธรรมราชบนหาดทรายแก้วคือพระยาศรีธรรมโศกราช แต่มิได้ระบุปีที่ตั้งเอาไว้ การไม่ได้ระบุปีที่ตั้งเมืองเอาไว้ได้กลายเป็นปัญหาที่คนรุ่นปัจจุบันต้องสันนิษฐานเอาว่าทั้งในปีใด

ปัญหาในขณะนั้นก็คือปัญหาที่ว่ากลุ่มชนซึ่งมาตั้งถิ่นฐานบนหาดทรายแห่งนี้เป็นชนชาติใด และมาจากที่ใด เรื่องนี้ได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าอยู่พอสมควร แต่ก็ยังไม่อาจยุติได้แน่ชัดการสันนิษฐานในเรื่องนี้มีด้วยกัน ๒ ทางคือ

๑. สันนิษฐานว่าเป็นพวกพราหมณ์ซึ่งเดิมอยู่ในอินเดีย ต่อมาได้อพยพเข้ามาโดยทางเรือ ด้วยเหตุที่ถูกพวกอิสลามรุกราน เมื่ออพยพมาขึ้นฝั่งที่ตะกั่วป่า มาตั้งถิ่นฐานกันที่ทุ่งตึก (ในเขตอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาปัจจุบัน) เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๖ ต่อมาก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านน้ำรอบ (ในเขตอำเภอกีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานีปัจจุบัน) อยู่ที่นี่ระยะหนึ่งก็เกิดโรคระบาด คือไข้ห่า ต้องอพยพหนีโรคนี้ไปอยู่บริเวณเชิงเขาชาวปราบ (ในเขตอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ปัจจุบัน) แต่โรคระบาดก็ยังเกิดขึ้นอีก จึงต้องอพยพไปตั้งที่เวียงสระ (ปัจจุบันคืออำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี) และในที่สุดก็ย้ายหนีโรคระบาดดังกล่าวมาตั้งอยู่ที่ฝั่งทะเลตะวันออก บริเวณที่เป็นหาดทรายแก้ว อันเป็นที่ตั้งเมืองนครศรีธรรมราชในเวลาต่อมานั่นเอง ปีที่มาตั้งถิ่นฐานที่หาดทรายแห่งนี้ ประมาณกันว่าคงอยู่ในราว พ.ศ. ๑๐๑๖ หรือกว่านี้เล็กน้อย ผู้สันนิษฐานความเห็นนี้ก็คือหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์

๒. สันนิษฐานว่าเป็นพวกขวนหรือโยนกซึ่งอยู่ที่เมืองละโว้หรือลพบุรี อพยพลงมากับกษัตริย์ที่ทรงพระนาม “พระยาศรีธรรมโศกราช” เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๓๔ และมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หาดทรายแก้ว อันเป็นที่ตั้งเมืองนครศรีธรรมราชปัจจุบัน

๑ กรมศิลปากร, “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๘๕

๒ มยุร กาญจนสุวรรณ “กำเนิดครุฑโม” ทัศนะงานประจำปีนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๔๖๖ อ้างถึงในหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “ตำนานพระธาตุเมืองไชยา” อนุสรณ์งานฉลองพระมหาธาตุเจดีย์ ในวาระ ๒๕ พุทธศตวรรษ ๒๕๐๐ จังหวัดนครศรีธรรมราช, หน้า ๕๔-๕๕

ผู้สันนิษฐานความเห็นนี้ก็คือ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช โดยอ้างหลักฐานจากศิลาจารึกหลักหนึ่งซึ่งพบที่จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ประกอบกับเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ได้กล่าวว่า กษัตริย์ที่นำไพร่พลอพยพไปนครศรีธรรมราชครั้งนี้เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔ ของราชวงศ์ศรีธรรมโคกราช ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่เมืองลพบุรี ราชวงศ์นี้จะอุบัติขึ้นในราว พ.ศ. ๑๖๕๘ หรือก่อนหน้านั้นก็ไม่มากนัก นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ยังให้ความเห็นอีกว่า “(ราชวงศ์นี้) ประกาศเอกราชโดยส่งคณะทูตไปจีนซึ่งยังเป็นราชวงศ์ซ้อง ซึ่งมีราชธานีอยู่ทางเหนือจีนที่เมืองไคฟง ครั้นแล้วถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ แห่งอาณาจักรเขมรครอบครอง จวบจนพระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๖๘๓ ต่อมาอีก ๕ ปี ราชวงศ์ศรีธรรมโคกราชส่งคณะทูตชุดที่ ๒ ไปยังกรุงจีนอีก ตอนนั้นราชธานีของราชวงศ์ซ้องย้ายมาอยู่ที่เมืองฮางเซา”

สาเหตุที่ต้องทิ้งเมืองลพบุรีราชธานีเดิมไปอยู่นครศรีธรรมราช (ซึ่งสมัยนั้นคงจะเรียก “ตามพรลิงค์”) ทั้ง ๆ ที่เป็นหนทางไกลเป็นอันมากนั้น ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช กล่าวว่า “จะเป็นด้วยเหตุผลกลใดไม่ปรากฏ”^๒ จึงได้สันนิษฐานเอาว่า “อาจจะเพราะพระยาศรีธรรมโคกราชในรัชกาลพระเจ้าไชยวรมันที่ ๗ มีความคับแค้นพระทัย”^๓ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ยังกล่าวถึงจารึกหลักพิมานะกะของกัมพูชา (จารึกหลักที่ ๑๘๒ ในหนังสือของ อาร์.ซี. มายุมคาร์) บอกข้อความไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า เจ้าชายองค์หนึ่งของพระเจ้าไชยวรมันที่ ๗ (หรืออาจเป็นเพียงพระญาติ) ทรงพระนามอินทวรมัน และมีสร้อยพระนามว่า “ละโว้เทศ” ซึ่งจะหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในกรุงละโว้คือลพบุรี คงจะเกี่ยวพันเป็นเรื่องบีบบังคับให้พระเจ้าศรีธรรมโคกราชทรงสละราชธานีก็เป็นได้

ในการเดินทางอพยพไปปักชัยได้ และไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หาดทรายอันเป็นเมืองนครศรีธรรมราชนั้น พระยาศรีธรรมโคกราชได้พาผู้คนซึ่งเป็นชาวยวนหรือโยนกไปด้วยจำนวนหนึ่ง แต่มิได้พาพระมเหสีและพระอนุชาทั้งสองคนติดตามไปด้วยในครั้งแรก ทั้งนี้เพราะมี

๑ ขจร สุขพานิช “ราชวงศ์ศรีธรรมโคกราช” วิทยาสาร ๒๘(๘) ๗,๑๕ เมษายน ๒๕๒๐.

๒ เรื่องเดิม, หน้า ๖.

๓ เรื่องเดิม หน้า ๘.

หลักฐานจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราชตอนหนึ่งระบุว่า ขณะที่พระยาศรีธรรมโศกราชเดินทางลงใต้ ได้พบและทำสัตย์ปฏิญาณกับราชวงศ์อุทอง ได้แบ่งอาณาเขตปกครองซึ่งกันและกัน และสัญญาจะเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันในยามคับขัน และมีข้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

“ท้าวอุทองพญาศรีธรรมราชหลังน้ำทักษิโณทก อธิษฐานเป็นพระญาติ
พระวงศ์กันสืบไป ถ้าสิ้นบุญพวกศรีธรรมโศกราชเธอฝากพระนางพญาศรีธรรมโศกราช
แลทั้งพญาจันทรรภาณ พระญาพงศ์สุราหะผ่น้องนั้นทั้ง ๒ ด้วย”^๑

จากข้อความนี้ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ให้ความเห็นอีกว่า “ทำให้คิดไปได้ว่า ดินพักอาศัยเดิมของวงศ์ศรีธรรมโศกราชมีอันต้องเป็นไป และดินใหม่ก็ยังไม่ได้ครอบครองการ ที่คนเราจะฝากภรรยาและน้องกับผู้อื่น ถ้าตัวเองสิ้นบุญเช่นนี้ ทำให้ชื่อว่า คนผู้นั้นกำลังจะ เสี่ยงภัย เช่นทำสงคราม หรืออาจจะเสียชีวิตได้ เพื่อความไม่ประมาทจึงออกปากฝากฝังภรรยา และน้องแก้มิตร ถึงแม้จะเป็นมิตรเพื่อกบหากียังดี ในตอนออกปากฝากฝังนี้ พระอนุชาทั้ง ๒ กองทรงพระเยาว์ ยังไม่เติบโตพอรักษาตัวเองได้”^๒

การเดินทางไปตั้งถิ่นฐานที่นครศรีธรรมราชครั้งนี้ พระยาศรีธรรมโศกราชได้ทรง เดินทางมาเป็นเวลานาน ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชระบุว่า “คันทลงมาช้านานประมาณได้ ๘-๙ ปี”^๓ เข้าใจว่าคงจะตระเวนหาที่ตั้งเมืองที่เหมาะสมตามภูมิประเทศทางใต้มาเรื่อย ๆ มิได้ มีจุดหมายตามที่หาทรายตั้งแต่แรกไม่ เพราะไม่เช่นนั้นคงไม่ต้องใช้เวลาเดินทางนานถึงเพียงนี้ รวมความว่าถ้าพระยาศรีธรรมโศกราชนำผู้คนออกจากลพบุรีราชธานีเดิมในราว พ.ศ. ๑๗๓๔ ตามคำสันนิษฐานของศาสตราจารย์ขจร สุขพานิชจริง ก็หมายความว่าพระยาศรีธรรมโศกราช คงจะมาถึงถิ่นฐานที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเวลานั้นคงจะมีชื่อ “ตามพรลิงค์” ได้ในราว พ.ศ. ๑๗๔๓

เมืองนครศรีธรรมราชในช่วงก่อนจะมาตั้งเมือง คงจะมีชุมชนขนาดเล็กอยู่ก่อนแล้ว เพราะที่น่อยุริมทะเล ย่อมสะดวกในการประกอบอาชีพ และทำมาค้าขายทางทะเลกับชาวต่างเมืองต่างชาติได้สะดวกกว่าแหล่งอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้

๑ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า ๕๑-๕๒,

๒ ขจร สุขพานิช, เรื่องเดิม, หน้า ๖,

๓ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า ๘๓.

ถ้าพิจารณาจากสันนิษฐานของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ก็จะเห็นว่า กลุ่มชนที่อพยพหนีโรคระบาดไปตั้งเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อราว พ.ศ. ๑๐๑๖ นั้นเป็นชาวอินเดียนอพยพ แต่ข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ขจร สุขพานิชเห็นว่า เป็นชาวละโว้ลพบุรีอพยพลงไป เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๔ และไปก่อตั้งเป็นเมืองขึ้นใน พ.ศ. ๑๗๔๓ ภายหลังที่ใช้เวลาเดินทางมา ๘-๙ ปี

ส่วนในเรื่องที่ว่ามีการตั้งเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาบนหาดทรายแก้ว ในลักษณะเป็นอาณาจักรเมื่อใดนั้น ยังไม่อาจสรุปลงไปได้แน่ชัด

ในความเห็นของผู้เขียนเห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชคงมีการก่อตั้งเป็นชุมชนมาตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๐๑๖ ตามข้อสันนิษฐานของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์จริง แต่คงจะยังไม่ได้มีการตั้งเป็นอาณาจักร และมีกษัตริย์ปกครอง คงจะยังมีการปกครองในรูปหัวหน้าชุมชนย่อย ๆ ส่วนชื่อเมืองคงจะเรียกกันว่า “ตามพรลิงค์ หรือ ตามุพลิงคม” ตามจารึกกาลาสันลงและตามจดหมายเหตุของหลวงจีนหวังจิง (ฮังจิง) ที่เรียกว่า “ตั้งมาหลิง” มิใช่ “นครศรีธรรมราช” อย่างปัจจุบัน

เมืองนครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์คงจะมีการตั้งเมืองในลักษณะอาณาจักร มีกษัตริย์ปกครองอย่างแน่ชัดในราว พ.ศ. ๑๗๔๓ เป็นต้นมา ปฐมกษัตริย์ของนครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์คือพระเจ้าศรีธรรมโศกราช หรือพญาศรีธรรมโศกราชนั่นเอง ทั้งนี้ก็ตรงกับหลักฐานจากตำนานเมืองที่กล่าวว่า “...ยังมีพญาองค์หนึ่งชื่อพญาศรีธรรมโศกราชมาตั้งสถาน ณ หาดทรายทะเลรอบนั้นเป็นเมืองใหญ่ ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร....”^๑

พระเจ้าศรีธรรมโศกราชซึ่งนับเป็นปฐมกษัตริย์ได้ทรงก่อพระเจดีย์บรมธาตุและตั้งพระอารามขึ้นบนหาดทรายแก้ว และปลุกค้นพระศรีมหาโพธิ์รายทางมา^๒

ภายหลังที่ได้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ได้มีการขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางดังที่ปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า มีเมืองขึ้นโดยรอบอาณาเขตเมืองนครศรีธรรมราชราว ๑๒ เมือง แต่ละเมืองกำหนดให้ใช้สัปดาห์ประจำปีเป็นตราของเมืองนั้น ๆ คือ

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๑. เมืองสาบบุรี	ใช้ตราหนู	(ชวด)
๒. เมืองปัตตานี	ใช้ตราวัว	(ฉลู)
๓. เมืองกะลันตัน	ใช้ตราเสือ	(ชาม)
๔. เมืองปะทัง	ใช้ตรากระต่าย	(เถาะ)
๕. เมืองไทรบุรี	ใช้ตรางูใหญ่	(มะโรง)
๖. เมืองพัทลุง	ใช้ตรางูเล็ก	(มะเส็ง)
๗. เมืองตรัง	ใช้ตราม้า	(มะเมีย)
๘. เมืองชุมพร	ใช้ตราแพะ	(มะแม)
๙. เมืองบันไทยสมอ	ใช้ตราลิง	(วอก)
๑๐. เมืองสะอูเลา (สงขลา)	ใช้ตราไก่	(ระกา)
๑๑. เมืองตะกั่วป่า	ใช้ตราหมา	(จอ)
๑๒. เมืองกระบี่	ใช้ตราหนู	(กุน)

นครศรีธรรมราชสมัยศรีวิชัย

ในระยะต้น ๆ ของการตั้งเมืองเมืองนครศรีธรรมราชได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่เมืองปาเลมบัง (Palembang) ในการสมุทรา* ที่กล่าวว่าเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ภายใต้อำนาจของศรีวิชัยก็เพราะในศิลาจารึกวัดเสมาเมืองจังหวัดนครศรี-

* อาณาจักรศรีวิชัยมีอำนาจปกครองตั้งแต่บริเวณตอนเหนือของแหลมมลายู คือตั้งแต่เมืองโซฮาไปจนถึงเกาะชวา ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่ามีราชธานีอยู่ในเกาะสุมาตราที่ตั้งของเมืองราชธานีนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองราชธานีนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองปาเลมบัง แต่มาซุมดา (Majumdar) นักปราชญ์ชาวอินเดียเห็นว่า ราชธานีของอาณาจักรศรีวิชัยน่าจะอยู่ที่เมืองปาเลมบัง แต่อาจจะอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งในแหลมมลายู เพราะบนเกาะสุมาตราไม่มีซากเมืองสมกับจะเป็นราชธานีของอาณาจักรอันใหญ่โตเลย ต่อมา ดร. คอวิช เวลส์ ลงความเห็นว่ามีราชธานีนี้อยู่ที่เมืองโซฮา เพราะมีเค้าที่จะเป็นเมืองใหญ่โตมาครั้งหนึ่ง แต่ปาเลมบังไม่มีซากโบราณสถานที่เหลือเค้าเลย

ธรรมราชได้ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า “เมื่อราชวงศ์ไศเลนทรครองกรุงศรีวิชัย ได้แผ่อำนาจเขตจนถึงภาคเหนือของแหลมมลายู”^๑ และต่อมาระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๐ ถึง พ.ศ. ๑๗๕๐ อาณาจักรศรีวิชัยมีประเทศราชตั้งอยู่บนฝั่งทั้งสองของแหลมมลายูหลายประเทศ คือ ปาหัง ตรังกานู กลันตัน ตามพรลิงก์ (นครศรีธรรมราช) ครหิ (ไชยา) ดังกะสุกะ เกตะ (ไทรบุรี) กวาดักโกลา (ตะกั่วป่า) บับผาละ^๒ จากข้อความดังกล่าวจึงทำให้เชื่อได้ว่า เมืองนครศรีธรรมราชได้ตกอยู่ในอำนาจอาณาจักรศรีวิชัยมาแล้ว

หลักฐานอีกข้อหนึ่งที่ยืนยันเป็นนัย ๆ ว่า เมืองนครศรีธรรมราชได้เคยตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย ก็คือจารึกภาษาสันสกฤตที่วัดเสมาเมืองที่กล่าวไว้อีกตอนหนึ่งเมื่อแปลแล้วมีใจความว่า

“ในปี พ.ศ. ๑๓๑๘ พระเจ้ากรุงศรีวิชัยได้สร้างสถูปเจดีย์ไว้ในเมืองนครศรีธรรมราช และสถาปนาพระพุทธรูปขึ้น ๓ องค์”^๓

จากข้อความนี้จึงย่อมแสดงว่า กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัยได้เสด็จมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเจ้าประเทศผู้ปกครอง

อนึ่ง ในการเสด็จของกษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัยครั้งนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ได้มีการนำพุทธศาสนาลัทธิมหายานลงมาเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ต่อมาจึงได้มีการสร้างสถูปเจดีย์ขึ้นไว้ เป็นผลให้พุทธศาสนาลัทธิมหายานเจริญรุ่งเรืองขึ้นในดินแดนแถบนั้น ชั่วระยะหนึ่ง ซึ่งมีโบราณสถานปรากฏเป็นพยานหลักฐานให้เห็นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ เช่นพระบรมธาตุที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และพระบรมธาตุองค์เดิมที่นครศรีธรรมราช เป็นต้น^๔

ส่วนชื่อเมืองนครศรีธรรมราชในเวลานั้น เข้าใจว่ายังคงเรียกว่า “ตามพรลิงก์” อยู่ ทั้งนี้พิจารณาได้จากข้อความที่นายเลอ เมย์ ได้กล่าวถึงไว้ตอนหนึ่งว่า “มีรัฐเก่าแก่ ๒ รัฐ

๑ กรมศิลปากร. ประชุมจารึกภาคที่ ๒, ขอร์ช เซคส์ จำรัสและแปล. หน้า ๒๖.

๒ ศรี อมาตยกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗

๓ กรมศิลปากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, คำานานพุทธเจดีย์, เล่ม ๒ หน้า ๑๕๒.

ซึ่งเป็นที่รู้จักจากบันทึกเหตุการณ์ของจีน รัฐแรกก็คือ ตามพรลิงค์ ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่ลิกอร์ บนฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู (ปัจจุบันคือนครศรีธรรมราช)*

พระเจ้าศรีธรรมโศกราชปฐมกษัตริย์ของเมืองนครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์ ได้ปกครองเมืองสืบมาจนสวรรคต (ไม่มีหลักฐานเรื่องปีสวรรคต) พระอนุชาซึ่งทรงพระนาม “พญาจันทรภาณุ” ก็ได้ขึ้นครองเมืองสืบต่อมา และทรงพระนามพร้อมอิสริยยศว่า “พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช” กษัตริย์พระองค์นี้มีพระปรีชาสามารถมากจนเป็นที่รู้จักกว้างขวาง กังจะกล่าวในตอนต่อไป

นครศรีธรรมราชสมัยศรีวิชัยเสื่อมอำนาจ

เมืองนครศรีธรรมราชตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยจนกระทั่งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อาณาจักรศรีวิชัยได้เสื่อมอำนาจลง ผู้ครองนครศรีธรรมราช (ตามพรลิงค์) ซึ่งทรงพระนาม “พระเจ้าจันทรภาณุ” ได้ดีโอกาสทั้งตัวเป็นอิสระใน พ.ศ. ๑๗๗๓^๒ แล้วขยายอาณาเขตลงไปทางใต้จนถึงอาณาจักรลังกาสุกะ (Langkasuka) ซึ่งปัจจุบันเชื่อกันว่าอยู่ในบริเวณจังหวัดปัตตานี ส่วนทางเหนือได้ขยายขึ้นไปถึงเมืองไชยา จึงเป็นอันว่าเมืองนครศรีธรรมราชได้มีอิสรภาพขึ้นเป็นครั้งแรก ภายหลังจากปลดแอกจากอาณาจักรศรีวิชัยสำเร็จ

ถ้าจะวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยโดยละเอียดก็พบว่า อาณาจักรศรีวิชัยได้เสื่อมอำนาจลงด้วยสาเหตุ ๓ ประการคือ

(๑) รัฐบาลยูทางตอนเหนือของเมืองปาเลมบัง ก็คือบริเวณเมืองจัมบีปัจจุบันได้แยกตัวเป็นอาณาจักรอิสระ เป็นเหตุให้อาณาจักรศรีวิชัยเดิมถูกแยกเป็นสองส่วนไม่ขึ้นต่อกัน ทำให้เสื่อมกำลังไป

* Reginald Le may, *The Culture of South-East Asia*, p. 75, “Two other ancient states are known from the Chinese annals. The first is Tambralinga, which had its capital at Ligor on the east coast of the Malay Peninsula known as Nakonsritammarat).

๒ กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๒, หน้า ๒๑.

(๒) เมืองท่าศูนย์กลางทางการค้าหลายเมืองได้เจริญขึ้นเป็นการแข่งขันกับเมืองปาเลมบัง แต่เมืองปาเลมบังไม่อาจควบคุมได้หมด เป็นเหตุให้อิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัยถูก “ลอมต” และเป็นเหตุให้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยลดลงไปทางหนึ่ง

(๓) อาณาจักรมัชปาหิต (Majapahit) ได้ตั้งตัวเป็นอิสระทางเกาะชวา แล้วขยายอำนาจมาทางตะวันตก เพื่อสถาปนาอำนาจของชวาเหนือชาวมลายูบริเวณช่องแคบซุนดา (Sunda) และบางส่วนของคาบสมุทรมลายู ต่อมาภายหลังได้ยกกองทัพมาตีเมืองปาเลมบังอันเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรศรีวิชัยสำเร็จในที่สุด^๑

เมื่ออาณาจักรมัชปาหิตได้ยกกำลังมาตีเมืองปาเลมบังใน พ.ศ. ๑๘๓๘ เมืองปาเลมบังก็แตก เป็นอันว่าอาณาจักรศรีวิชัยสลายตัวไปตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

พระเจ้าจันทรภาณุผู้ครองนครศรีธรรมราชภายหลังที่ได้ตั้งตนเป็นอิสระโดยไม่ยอมอยู่ในอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยนั้น มีหลักฐานว่าเป็นพระอนุชาของพระเจ้าศรีธรรมโศกราชปฐมกษัตริย์ของนครศรีธรรมราชซึ่งได้อพยพมาจากลพบุรี ในครั้งที่พระเจ้าศรีธรรมโศกราชอพยพผู้คนมานครศรีธรรมราช พระเจ้าจันทรภาณุคงจะยังทรงพระเยาว์ พระเจ้าศรีธรรมโศกราชจึงฝากพระเจ้าจันทรภาณุ พร้อมด้วยพระอนุชาอีกพระองค์หนึ่งคือพญาพงศ์สุราหะไว้กับท้าวอู่ทอง ถึงปรากฏหลักฐานในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชตอนหนึ่งว่า “ท้าวอู่ทองพญาศรีธรรมโศกราชลงน้ำทักษิโณทกอธิฐานเป็นพระญาติพระวงศ์กันสืบไป ถ้าสิ้นบุญพญาศรีธรรมโศกราชแล้ว เธอฝากพระนางพญาศรีธรรมโศกราช แลทั้งพญาจันทรภาณุ พญาพงศ์สุราหะผู้น้องนั้นทั้ง ๒ ด้วย”^๒

พระเจ้าจันทรภาณุพระองค์นี้นับเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของนครศรีธรรมราช เพราะได้คุมทัพไปตีลังกาใน พ.ศ. ๑๗๕๐ พร้อมด้วยเจ้าประเทศอื่น ๆ หลายพระองค์^๓ มีทหาร

๑. คุรยละเอียดจาก สงบ ส่องเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรินฤญาติพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร ๒๕๑๘ หน้า ๑๐-๑๑ ประกอบด้วย

๒. กรมศิลปากร “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๕๑-๕๒.

๓. ขจร สุขพานิช เรื่องเดิม หน้า ๘.

ทั้งสิ้น ๔๐,๐๐๐ คน ประกอบด้วยทหารชาวทมิฬและชาวมลายู* ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานอยู่ในคัมภีร์
จุลวงศ์ และคัมภีร์ปุชวาทีของลังกา ผลจากการนี้ได้มีการนำเอาพระพุทธรูปศาสนาพุทธลัทธิลังกาวงศ์
เข้ามาในเมืองนครศรีธรรมราชด้วย

เกี่ยวกับผู้ยกกองทัพไปตีลังกาครั้งนี้ มีผู้ให้ความเห็นว่าน่าจะไม่ใช่พระเจ้าจันทรภาณุ
แห่งเมืองนครศรีธรรมราช แต่อาจจะเป็นกษัตริย์แห่งชวาบ้าง เป็นกษัตริย์กรุงปาณดะแห่ง
อินเดียใต้บ้าง และเป็นกษัตริย์แห่งศรีวิชัยบ้าง ในเรื่องนี้ศาสตราจารย์จร สุขพานิช ยืนยันว่า
เป็นพระเจ้าจันทรภาณุแห่งนครศรีธรรมราชอย่างแน่นอน โดยอ้างถึงเรื่อง “ราชวงศ์ศรีวิชัย”
ของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ที่ว่า “พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช คือพระเจ้าจันทรภาณุ
แห่งเมืองนครศรีธรรมราช เพราะชื่อนครศรีธรรมราชเป็นชื่อใหม่ โดยเมืองนั้นเดิมชื่อว่า
“ตามพรลิงค์” (ตามจารึกไชยา) “Tamalingan” (ตามจารึกลังกา) และ “ต้นน้ำหลิง”
ตามเสียงที่จีนจดไว้ เรื่องจึงยุติว่า พระเจ้าจันทรภาณุคือกษัตริย์แห่งนครศรีธรรมราช”^๒

อนึ่งในประชุมจารึกภาคที่ ๒ หน้า ๒๗ ได้กล่าวถึงการลบล้างอิทธิพลของศรีวิชัย
ที่มีอยู่ในนครศรีธรรมราช โดยการเปลี่ยนพระพุทธรูปลัทธิมหายาน ซึ่งเป็นของศรีวิชัยออก
ไปเสีย แล้วนำพระพุทธรูปลัทธิหินยานจากลังกามาเผยแพร่ในเมืองนครศรีธรรมราชแทน ใน
การนี้พระองค์ได้ส่งทูตไปยังลังกา เพื่ออัญเชิญพระพุทธรูปลัทธิลังกาวงศ์ไปยังเมืองนครศรีธรรมราชใน
พ.ศ. ๑๗๔๓ แต่ไม่สำเร็จ เพราะว่าการทูตไปวิวาทกับชาวลังกาจนถึงสู้รบกันเสียก่อน

พระเจ้าจันทรภาณุสวรรคตใน พ.ศ. โดยยังไม่มีหลักฐานปรากฏ แต่เมือง
นครศรีธรรมราชก็มีกษัตริย์สืบต่อมาอีก ๔-๕ พระองค์ จึงสิ้นสุดอำนาจลงภายหลัง
ที่พ่อขุนรามคำแหงยกทัพมาตี

* จจร สุขพานิช เรื่องเดิม หน้า ๘ อ้างจาก S. Paranavitana, *Ceylon and Malaysia*.
Colambo, 1966, p. 77.

๒ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน

นครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย

นครศรีธรรมราชในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น ได้กลายฐานะมาเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย แต่ลักษณะความเป็นเมืองนั้น มิได้กลายเป็นเมืองขึ้นในลักษณะทันทีทันใด อันเป็นผลเนื่องมาจากการต่อสู้ปราบปราม หากแต่เป็นเมืองขึ้นในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และมีความสนิทสนมกันมากพอควร กล่าวคือเมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ขึ้นเป็นใหญ่ ปลอดภัยจากอำนาจของขอมแล้วก็ได้เสด็จไปเยี่ยมเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และมีการเจรจาขอพระพุทธรูปองค์ไปยังสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานในตำนานพระพุทธรูปองค์หนึ่งว่า

“.....พระเจ้าไชยณรงค์ (พระร่วง) ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองนครศรีธรรมราช ทรงตรัสถามพระเจ้าศรีธรรมราชในเรื่องต่าง ๆ และได้ทราบข่าวว่าในประเทศลังกามีพระพุทธรูปองค์หนึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงมาก จึงได้ครัสสั่งให้พระเจ้าศรีธรรมราช ซึ่งรู้จักกับพระเจ้ากรุงลังกา ให้ส่งทูตไปบังคับเอาพระพุทธรูปองค์นั้นมาจากเจ้ากรุงลังกา.....”

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นจึงย่อมแสดงให้เห็นว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและพ่อขุนศรีอินทราทิตย์มีความสนิทสนมกันพอสมควร เมืองนครศรีธรรมราชจึงคงจะไม่อยู่ในฐานะเมืองขึ้นของสุโขทัยอย่างแท้จริงนัก

นครศรีธรรมราชมาตกเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยอย่างแท้จริงในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ใน พ.ศ. ๑๘๓๘ กล่าวคือ “พ่อขุนรามคำแหงได้พยายามขยายอำนาจของไทยสุโขทัยลงไปทางคาบสมุทรลพบุรี และสามารถตีอาณาจักรตามพรลิงก์ (นครศรีธรรมราช) มาเป็นเมืองขึ้นได้ใน พ.ศ. ๑๘๓๗”^๑

เป็นอันว่าราชวงศ์ศรีธรรมโคกราชก็สิ้นสุดลง ภายหลังที่มีกษัตริย์สืบต่อกันมาจากพระเจ้าศรีธรรมโคกราชผู้ตั้งเมืองนครศรีธรรมราช ๔-๕ พระองค์

๑ พระยาปรีชดิกรมชาดา, ตำนานพระพุทธรูปองค์, หน้า ๘-๑๐.

๒ G. Coedes, *The Indianized State of Southeast Asia*, p. 205.

การที่พ่อขุนรามคำแหงมาตีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นอย่างแท้จริงนั้น สงบ
ส่งเมือง^๑ ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า ” พระองค์น่าจะทรงมีนโยบายที่จะขยายอาณาเขตของเขตสุโขทัยลงไป
ทางคาบสมุทรมลายู เพื่อควบคุมช่องแคบมะละกาซึ่งเป็นทางผ่านของเส้นทางการค้าที่สำคัญ จึงได้
ยกกองทัพลงไปตีเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อใช้เป็นที่พักทัพยกไปตีและควบคุมหัวเมืองมลายูที่อยู่
ถัดลงไปจนกระทั่งถึงบริเวณช่องแคบมะละกา ”

ผลจากการที่พ่อขุนรามคำแหงยกทัพไปตีนครศรีธรรมราช ทำให้ได้เมืองอื่น ๆ ที่อยู่
ในอาณาเขตของนครศรีธรรมราชและเมืองใกล้เคียงในแหลมมลายูมาอีกหลายเมือง เช่น ไทรบุรี
กลันตัน ตรังกานู ปัตตานี ยะโฮร์ ปาหัง เประ และมะละกา ทำให้อาณาเขตของสุโขทัย
ขยายไปครอบคลุมแหลมมลายูทั้งหมด

นครศรีธรรมราชในสมัยสุโขทัยมีชื่อเรียกว่า “ศรีธรรมราช” ดังที่ปรากฏหลักฐาน
ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงตอนหนึ่งว่า

“... พ่อขุนรามคำแหงกระทำไยทานแก่มหาเถรสังฆปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่า
ปู้ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา...”^๒

และอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงชื่อเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเมืองขึ้นว่า

“... มีเมืองกว้างขวางหลาย ปราบเบื้องตะวันออก... เบื้องหัวนอนรอดคนที่ พระบาง
แพรอก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ผังทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว...”^๓

การที่เรียกชื่อว่า “ศรีธรรมราช” อาจเชื่อได้ว่าเป็นอิสริยยศที่ถวายแก่กษัตริย์ผู้ครอง
นครว่า “ศรีธรรมราช” คงจะถือเป็นประเพณีสืบต่อเนื่องกันมาหลายองค์ จึงเป็นเหตุให้มีการ
ขนานนามราชธานีตามชื่ออิสริยยศของกษัตริย์ผู้ครองเมืองนี้ว่า “นครศรีธรรมราช” ตั้งแต่
ครั้งสุโขทัยเป็นต้นมา^๔

๑ สงบ ส่งเมือง, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓

๒ จารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๔-๓๑

๓ จารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๕-๒๒

๔ อาริยา เสถียรสุต, เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเจ้าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๔.

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับสุโขทัยในด้านการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชเมืองหนึ่ง ตามรูปแบบการปกครองของสุโขทัย เมืองประเทศราชของสุโขทัยสมัยนั้น พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยทรงเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองหรือเจ้าประเทศราช ดำเนินการปกครองอย่างสัทธิชาต แต่ต้องถวายต้นไม้เงินและทอง เครื่องราชบรรณาการต่อกรุงสุโขทัยตามกำหนด เวลาเมื่อศึกสงครามก็ต้องเกณฑ์ทัพมาช่วยป้องกัน ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในหนังสือเก่าๆ เช่นเรื่องชินกาลมาลินี และสังขัตนิทาน เรียกว่า “ราชา” ฐานะของเมืองถือว่าเป็น “เมืองพระยามหานคร” หรือประเทศราช

ความสัมพันธ์ในประการต่อมาคือความสัมพันธ์ในทางศาสนา ในตำนานพระพุทธรูปสังขัตนิทานหนึ่งได้กล่าวถึงพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองนครศรีธรรมราช และขออัญเชิญพระพุทธรูปสังขัตซึ่งคาดว่าจะขอมมาจากลังกาได้ ให้ไปประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย นี่ย่อมแสดงให้เห็นว่าเมืองทั้งสองมีความสัมพันธ์กันมากโดยอาศัยศาสนาเป็นสื่อ

ยิ่งไปกว่านั้นในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงตอนหนึ่งยังกล่าวว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำโดยทานแก่มหาเถรสังฆปรมาจารย์เรียนจบปฏิภนไตร หลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา”^๒ แสดงว่าพระสงฆ์ที่นับนิตยมาซึ่งสุโขทัยนั้น คงจะมีความรู้สูงจนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปอย่างแน่นอน บรรดาพระสงฆ์เหล่านั้นได้มีส่วนทำให้พุทธศาสนาได้ลึกลงไปได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงในสุโขทัยสืบแทนลัทธิมหายานเดิม

สิ่งที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือการที่บรรดามหาเถรสังฆปรมาจารย์เรียนจบปฏิภนไตรได้มีส่วนช่วยในการประดิษฐ์อักษรไทย ของพ่อขุนรามคำแหงใน พ.ศ. ๑๘๒๖ อย่างมาก เป็นเหตุให้ไทยมีอักษรไทยใช้มาจนทุกวันนี้

เมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับกรุงสุโขทัยในฐานะที่เป็นเมืองขึ้นอยู่ประมาณ ๕๖ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๓๗ จนถึง พ.ศ. ๑๘๙๓ พระเจ้าอู่ทองได้ทรงประกาศตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอิสระทางตอนล่างสุโขทัย เมืองนครศรีธรรมราชจึงตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาสืบมา

๑. ภายหลังสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ตอบกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ ใน สำนัสมเด็จ เล่ม ๖, โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๔๖๖, หน้า ๑๖๔.

๒. จารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๘-๓๐

นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา

เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนานถึง ๔๑๗ ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นจึงมีเหตุการณ์ต่าง ๆ หลายอย่างที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนแปลงไป ไม่อาจกล่าวรวมได้หมด จึงขอแบ่งออกตามช่วงสมัยที่เกิดเหตุการณ์เป็นเกณฑ์ คือ

๑. สมัยเริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยา
๒. สมัยพระบรมไตรโลกนาถ
๓. สมัยพระเจ้าปราสาททอง
๔. สมัยพระเพทราชา
๕. สมัยพระเจ้าบรมโกศ

๑. สมัยเริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ไปจนถึงสมัยพระรามาธิบดีที่ ๑๖ (พระเจ้าเอกทัศ) กรุงศรีอยุธยาคงจะกำกับกับเมืองนครศรีธรรมราช ในฐานะ “เมืองประเทศราช” หรือ “เมืองพระยามหานคร” เช่นเดียวกับในสมัยกรุงสุโขทัย เพราะยังไม่มีปัญหาเรื่องการปกครอง การทหารและประชากรมากนัก เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีหน้าที่ดูแลกิจการภายในของตนเองได้อย่างเต็มที่ นอกจากนั้นเมื่อถึงวาระครบปีก็มีภาระหน้าที่ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการไปยังกรุงศรีอยุธยา เพื่อแสดงว่ายังมีความจงรักภักดีต่อเมืองหลวงอยู่

ใน พ.ศ. ๑๕๒๘ มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยาครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ พระรามาธิบดีที่ ๑๖ ได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ แล้วจึงให้กวาดครัวเรือนเมืองเชียงใหม่ไปไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ เช่นเมืองสงขลา เมืองพัทลุงวิธีการเช่นนี้นับเป็นวิธีการลดอำนาจหัวเมืองล้านนาไทย และเพิ่มปริมาณประชากรแก่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเข้าใจว่าขณะนั้นคงยังมีคนไทยอาศัยอยู่ไม่มากพอที่จะควบคุมดินแดนปักษ์ใต้ได้

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๑๖๑.

๒. สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ กงจะทรงดำริเห็นว่าเมืองนี้เป็นหัวเมืองบักขี้ไต้ที่มีความสำคัญต่อเมืองหลวงมากที่สุด เพราะเป็นเมืองศูนย์กลางในการขยายอำนาจของเมืองหลวงลงไปควบคุมหัวเมืองมลายู เช่น บัตตานี ไทรบุรี กลันตัน และมะละกา ดังนั้นจึงทรงประกาศใช้พระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง เปลี่ยนฐานะหัวเมืองนครศรีธรรมราชจากหัวเมืองพระยามหานครมาเป็นหัวเมืองเอก ใน พ.ศ. ๑๔๔๘ และให้เจ้าเมืองได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราช ๖ ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐^๑

อย่างไรก็ดีแม้เมืองนครศรีธรรมราชจะถูกลดฐานะจากเมืองพระยามหานครลงมาเป็นหัวเมืองเอกแล้วก็ตาม แต่พิธีการตั้งเจ้าเมืองของเมืองนี้ในสมัยนั้นยังคงมีพิธีการตั้งคล้ายกับการตั้งเจ้าประเทศราชอื่น ๆ กล่าวคือ “มีข้าหลวงเชิญสุพรรณบัฏและพระบรมราชโองการออกไปมอบเมืองให้เจ้าเมืองคนใหม่”^๒ ที่เป็นเช่นนั้นเข้าใจว่าคงจะสืบเนื่องมาจากเหตุที่เมืองนี้เคยเป็นประเทศราชมาก่อนก็ได้

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงศรีอยุธยา แตกต่างกับในสมัยกรุงสุโขทัยตรงที่ในสมัยสุโขทัย เจ้าเมืองมักเป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราชเอง แต่สมัยกรุงศรีอยุธยานั้นทางเมืองหลวงจะเป็นฝ่ายแต่งตั้งออกไปโดยตรง กล่าวคือตั้งจากเสนาบดีหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีความดีความชอบในราชการ พร้อมทั้งตั้งยกกระบัตรผู้มีความดีความชอบและจงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัว ออกไปควบคุมการบริหารงานในหัวเมือง” บุคคลผู้ได้รับการแต่งตั้งไปจากเมืองหลวงนี้อาจจะเป็นชาวนครศรีธรรมราชหรือไม่ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ใดไป ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้กรุงศรีอยุธยาเข้าศึกษาและควบคุมการปกครองภายในของเมืองนครศรีธรรมราชได้อย่างใกล้ชิดมากกว่าเดิม

๑. ครุสภา (ผู้จัดพิมพ์), “พระไอยการนาทหารหัวเมือง”, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, หน้า ๓๑๘.

๒. กรมศิลปากร, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๕๑-๑๖๕.

๓. ครุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔, หน้า ๑๐๐.

ภัยเหตุนี้เมืองนครศรีธรรมราชจึงได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา อย่างแน่นแฟ้นกว่าแต่ก่อน ขณะเดียวกันก็ได้รับมอบหมายหน้าที่ทางการสงคราม และการปกครอง ไปจากกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชต้องยกทัพไปปราบเมือง มะละกา และทำหน้าที่ควบคุมหัวเมืองปักษ์ใต้อย่างใกล้ชิด

เหตุการณ์ที่ทางเมืองนครศรีธรรมราชยกทัพไปปราบเมืองมะละกา เกิดใน พ.ศ. ๒๐๒๐ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าฯ ให้พระยานนครศรีธรรมราชเป็นผู้ควบคุมกองทัพยก ลงไปทางเมืองปาหัง แต่ไปเกิดการต่อสู้รบกับเมืองปาหัง สุลต่านโมหัมหมัด ชาห์ แห่งมะละกา จึงยกกองทัพมาช่วยเมืองปาหังพร้อมด้วยหัวเมืองอื่น ๆ คือเมืองปัตตานี เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน เมืองเประ เป็นเหตุให้ไทยตีเมืองมะละกาไม่ได้ในครั้งนั้น^๑

ส่วนหน้าที่การดูแลควบคุมหัวเมืองปักษ์ใต้นั้น อาจเห็นได้จากการที่สมเด็จพระมหา จักรพรรดิทรงแต่งตั้ง ขุนอินทรเทพ ไปเป็นเจ้าพระยานนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. ๒๐๗๒ ขุน อินทรเทพผู้นั้นนับว่าเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาก เพราะครั้งหนึ่งเคยร่วมกับพระมหาธรรมราชา ก่อจัดขุนวรลงษัธราชแล้วถวายราชสมบัติแก่พระมหาจักรพรรดิ การที่ส่งขุนอินทรเทพไปเป็นเจ้า พระยานนครศรีธรรมราชในครั้งนี้ สงบ ส่งเมือง สันนิษฐานว่า เนื่องจากระยะนั้นทางหัวเมืองมลายู ได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามกันหลายเมืองแล้ว ทำให้มีศาสนาแตกต่างกันและมีชาวยุโรปเข้า มาค้าขายทางหัวเมืองแถบนั้นมากขึ้นอีกด้วย ซึ่งต่อมาทางฝ่ายอยุธยาก็ได้อนุญาตให้ชาวยุโรปเหล่านั้นเข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรได้ เช่นอนุญาตให้บริษัทฮอลันดาเข้ามาจัดตั้งโกดังสินค้าขึ้นที่ เมืองปัตตานี ใน พ.ศ. ๒๑๕๗ และใน พ.ศ. ๒๑๖๔ ก็ได้อนุญาตให้มาค้าขายติดต่อกับเมือง นครศรีธรรมราช เป็นต้น^๒

จึงอาจกล่าวได้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงศรีอยุธยามีฐานะและ บทบาททางการสงครามการปกครองและดูแลผลประโยชน์ในภูมิภาคนี้เป็นอย่างมาก

๑ P.J. Begbie, *The Malayan Peninsula* และสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๓๐๔.

๒ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๖ เล่ม ๒ หน้า ๒๕ อ้างถึงใน สงบ ส่งเมือง, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕.

๓. สมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. (๒๑๑๒)

สมัยพระเจ้าปราสาททองนับเป็นครั้งแรกที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นกบฏ โดยมีสาเหตุมาจากความแตกแยกของข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา และการผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน กล่าวคือ ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ ซึ่งตรงกับสมัยพระอาทิตย์วงศ์ ชาวฮอลันดาที่มากำขายในเมืองปัตตานีไม่พอใจทางกรุงศรีอยุธยา จึงได้ยุ้งให้ชาวเมืองปัตตานีเป็นกบฏและยกกองทัพเข้ามาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ ชาวเมืองนครศรีธรรมราชก็จึงถือโอกาสนี้เป็นกบฏด้วย

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาเมื่อทราบเหตุ เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ซึ่งต้องการจะเป็นกษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยาแทนพระอาทิตย์วงศ์ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้เยาว์ ก็ได้เริ่มวางแผนที่จะกำจัดออกญาเสนาภิมุข (ยามาค้า) เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่นผู้มีอำนาจอยู่มากในกรุงศรีอยุธยาเวลานั้น ให้ออกไปจากกรุงศรีอยุธยาเสีย เพื่อจะได้ไม่ขัดขวางการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ของเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์

แผนการนี้ดำเนินขึ้นแรกก็เพื่อให้มีตราสารไปเรียกตัวเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาราชสำนัก เพื่อเข้าพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อกรุงศรีอยุธยา แผนการนี้ขั้นนี้เป็นไปตามความคาดหมายของเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ กล่าวคือเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตอบปฏิเสธที่จะมาเฝ้า เพราะมีปัญหายุ่งยากภายในเมืองอยู่ เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์เห็นเป็นโอกาสที่จะกล่าวหาว่าเป็นกบฏ เพื่อที่จะเป็นข้ออ้างในการที่จะส่งออกญาเสนาภิมุข (ยามาค้า) ออกไปจับกุมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดยให้เหตุผลว่า หัวเมืองภาคใต้อยู่ในภาวะล่อแหลมต่ออันตราย จำเป็นที่จะต้องส่งบุคคลที่เข้มแข็งและกล้าหาญเป็นที่เกรงกลัวของศัตรูออกไป ศัตรูจะได้เกรงกลัวมาอ่อนน้อม ออกญาเสนาภิมุข (ยามาค้า) จึงเหมาะสมที่จะทำงานนี้เพียงคนเดียว

ส่วนแผนการขั้นที่สองเริ่มเมื่อออกญาเสนาภิมุขเดินทางไปในนครศรีธรรมราชแล้วก็มี การผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน โดยเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ขึ้นครองราชย์แทนพระอาทิตย์วงศ์ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้เยาว์ ทรงพระนามว่า “พระเจ้าปราสาททอง” ทั้งนี้ออกญาเสนาภิมุข ผู้ซึ่งมีอิทธิพลอยู่มากคนหนึ่งในกรุงศรีอยุธยาไม่มีโอกาสคัดค้านเลย

ฝ่ายออกญาเสนาภิมุขเมื่อไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ก็ได้ประหารชีวิตข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองนครศรีธรรมราชที่ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อตนเสียหลายคน จนไม่มีใครจะขัด

ขวางได้แล้ว จึงรีบที่คืนจากบ้านข้าราชการและชาวเมืองนครศรีธรรมราชมาแบ่งปันให้แก่ชาวญีปุ่นที่ติดตามไปตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและทำมาหากิน ส่วนเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนก่อนนั้นยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี จึงเลี้ยงดูไว้ให้อยู่ช่วยราชการในตำแหน่งที่ปรึกษา แล้วมีใบบอกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาว่าได้ปราบข้าศึกศัตรูเป็นผลสำเร็จ และจัดการบ้านเมืองเป็นที่เรียบร้อยทุกประการแล้ว

เมื่อเสร็จศึกในเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ออกญาเสนาภิมุขจึงได้ยกกลงไปปราบกบฏเมืองปัตตานี แต่เสียที่ถูกอาวุธมีบาดแผลที่ขาอย่างสาหัส กลับมารักษาแผลที่เมืองนครศรีธรรมราชเกือบหายแล้ว แต่ถูกพระยามะริตซึ่งออกไปช่วยราชการอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชใช้ผ้าพันแผลอาบยาพิษปิดแผลให้ จึงถึงแก่กรรมเพราะยาพิษนั้นใน พ.ศ. ๒๑๗๓^๑ เป็นอันว่าแผนการกำจัดออกญาเสนาภิมุขของพระเจ้าปราสาททองบรรลุผลสำเร็จ

อย่างไรก็ตาม ภายหลังที่ออกจากญาเสนาภิมุขถึงแก่กรรม เมืองนครศรีธรรมราชก็ได้เกิดการนองเลือดขนาดใหญ่ ออกขุนเสนาภิมุข (โอนิน) บุตรชายอายุประมาณ ๑๘ ปีของออกญาเสนาภิมุข (ยามาค้า) จับเจ้าเมืองคนก่อนประหารชีวิตในข้อหาวางแผนฆ่าบิดาของตน ชาวเมืองนครศรีธรรมราชไม่พอใจการกระทำของออกขุนเสนาภิมุข (โอนิน) มาก จึงจับอาวุธลุกขึ้นสู้กับชาวญีปุ่น ในจดหมายเหตุฉนวนลิตได้กล่าวว่า การต่อสู้ครั้งนี้ทั้งสองฝ่ายได้ล้มตายกันเป็นจำนวนมาก แต่ชาวญีปุ่นมีความสามารถทางการต่อสู้มากกว่า จึงสามารถฆ่าชาวเมืองนครศรีธรรมราชอย่างทารุณโหดร้าย จนชาวเมืองต้องอพยพหนีออกจากเมือง ปล่อยให้ชาวญีปุ่นปล้นสะดมเก็บทรัพย์สินสมบัติเงินทองตามอำเภอใจ จนบ้านเมืองระส่ำระสายเกือบจะกลายเป็นเมืองร้างไป แต่เมื่อชาวเมืองนครศรีธรรมราชหนีออกไปจากตัวเมืองเกือบหมดแล้ว ชาวญีปุ่นก็พบว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่พวกตนจะอาศัยอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชอีกต่อไปเพราะเลี้ยงตัวเองตามลำพังไม่ได้ จึงถอนตัวหนีไปยังประเทศกัมพูชาบางส่วน^๒ อีกบางส่วนก็ขึ้นมายังกรุงศรีอยุธยา จดหมายเหตุฉนวนลิตกล่าวว่า ชาวญีปุ่นบางคนแสดงความไม่ยำเกรงข้าราชการไทยในกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าปราสาททองจึงตัดสินพระทัยให้ทหารเข้าโจมตีหมู่บ้านชาวญีปุ่น

๑. สมชัย อนุมานราชธน, การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า ๑๒-๑๓.

๒. กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๕ (จดหมายเหตุฉนวนลิต ฉบับสมบูรณ์) หน้า ๑๑.

๓. เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕.

ในกรุงศรีอยุธยา แล้วจุฬาราชมนตรีใน พ.ศ. ๒๑๗๕ เป็นผลให้ชาวญีปุ่นต้องอพยพหนีออกจากกรุงศรีอยุธยาเกือบหมดในครั้งนั้น*

ฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อเห็นว่าปลอดภัยจากภัยและอำนาจของญีปุ่นแล้ว ก็คิดตั้งตนเองเป็นอิสระไม่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา เพราะไม่เห็นด้วยกับการปราบดาภิเษกของพระเจ้าปราสาททอง การตั้งตนเป็นอิสระเช่นนี้ทางกรุงศรีอยุธยาถือเป็นกบฏ จึงได้ส่งกองทหารไปปราบ โดยมอบหมายให้ออกพระศักดิ์ดาพลฤทธิ์ และออกญาท้ายน้ำ เป็นแม่ทัพไปพร้อมกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชคนใหม่ซึ่งจงรักภักดีต่อพระเจ้าปราสาททอง ผลปรากฏว่าสามารถตีเมืองนครศรีธรรมราชได้โดยง่ายดาย เพราะบ้านเมืองและผู้คนยังไม่หายจากการระส่ำระสายคืนกั๒

เป็นอันว่าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพระเจ้าปราสาททองจึงเป็นช่วงที่เต็มไปด้วยการรบนองเลือดแทบตลอดรัชกาล

๔. สมัยพระเพทราชา

เวลาล่วงมาอีกประมาณ ๕๕ ปี เมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นกบฏต่อกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ถือเป็นกบฏในสมัยพระเพทราชา ใน พ.ศ. ๒๒๒๗ โดยมีสาเหตุมาจากเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ยอมรับว่าพระเพทราชาเป็นกษัตริย์ที่สืบต่อจากสมเด็จพระนารายณ์โดยถูกต้อง

ขอล่าวย้อนถึงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เล็กน้อยคือ ในปลายรัชสมัยดังกล่าวได้เกิดการระส่ำระสายขึ้นในหมู่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มีการแตกแยกเป็นฝ่ายใหญ่ ๆ ๓ ฝ่าย คือฝ่ายพระเพทราชากับขุนหลวงสรศักดิ์ฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายเจ้าพระยาสิทธิราชเดโชและเจ้าพระยาสุรสงครามฝ่ายหนึ่ง และฝ่ายเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (ฟอลคอน) อีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อใกล้เวลาที่สมเด็จพระนารายณ์สวรรคตนั้น ฝ่ายพระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์สามารถกุมอำนาจไว้ได้อย่างเต็มที่ ภายหลังสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต พระเพทราชาจึงทำพิธีปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ใน พ.ศ. ๒๒๒๗

* เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖.

๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖-๑๗.

ฝ่ายข้าราชการหัวเมืองใหญ่ ๒ เมือง คือพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมา และเจ้าพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อทราบข่าวนี้ก็เกิดความไม่พอใจ ไม่ยอมเข้าถวายน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นเวลา ๓ ปี ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา แม้จะถือว่าทั้งสองเมืองเป็นกบฏแต่ก็ไม่อาจมาปราบปรามได้ เพราะยังยุ่งอยู่กับกิจการภายในทางกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมาก

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๒๓๐ กองทัพกรุงศรีอยุธยาก็กองทัพมาปราบเมืองนครราชสีมาได้สำเร็จ พระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาได้พาสมัครพรรคพวกหนีมายังเมืองนครศรีธรรมราช ในฐานะรู้จักสนิทสนมกับเจ้าพระยารามเดโชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมาก่อน ในเวลานั้นทางเมืองนครศรีธรรมราชได้ส่งสมุห์คนเครื่องศัตราวุธไว้มากมาย เพื่อจะยกไปตีหัวเมืองปักษ์ใต้ เพราะถ้าตีหัวเมืองปักษ์ใต้ได้ทั้งหมดก็จะยกไปตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้กำลังจากพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาเข้าร่วมสมทบด้วย เมืองนครศรีธรรมราชจึงมีความเข้มแข็งมากขึ้นอีก

ครั้นในปีรุ่งขึ้นกรุงศรีอยุธยาก็กองทัพมาปราบเมืองนครศรีธรรมราช โดย “โปรดฯ” ให้พระยาสุรสงครามเป็นแม่ทัพ พระยาสุรเสนาเป็นยกกระบัตรทัพ พระยาสีหราชเดโชเป็นกองหน้า พระยาราชบุรีเป็นทัพหลัง ถือพลทั้งหมด ๑๐,๐๐๐ คน ช้าง ๓๐๐ เชือก พร้อมด้วยเครื่องศัตราวุธยกไปทางบก ให้พระยาราชวังสัน (แขก) เป็นแม่ทัพคุมเรือรบทั้งหมด ๒๐๐ ลำ พลรบกรรเชียง ๕,๐๐๐ คน ยกไปทางเรือ ให้ทัพบกทัพเรือออกไปช่วยกันตีเมืองนครศรีธรรมราช^๑

การปราบกบฏเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนี้ ทั้งสองฝ่ายต่างสูญเสียไพร่พลไปเป็นอันมาก เนื่องจากเจ้าพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้นเป็นแม่ทัพที่มีความสามารถมาก เคยมีความดีความชอบในราชการสงครามมามาก ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์จึงได้รับแต่งตั้งให้ออกไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จึงทำให้กองทัพกรุงศรีอยุธยาซึ่งแม่จะมีไพร่พลมากกว่า ไม่กล้ายกเข้าปล้นเมืองนครศรีธรรมราชเสียแต่ในระยะต้น ๆ เพราะอาจจะเสียทีแก่กองทัพเมืองนครศรีธรรมราชได้ ได้แต่เพียงล้อมเมืองเอาไว้ทั้งทางบกและทางทะเลเป็นเวลานานยี่สิบถึง ๓ ปี ก็ยังไม่อาจตีให้แตกได้ จนกระทั่งฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราชขาดเสบียงอาหาร

๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๕๐๕.

๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม หน้า ๕๐๘.

ผู้คนล้มตายมาก เจ้าพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้พิจารณาเห็นว่าจะรักษาเมืองไว้ไม่ได้แน่แล้ว จึงลอบมีหนังสือออกไปบอกพระยาราชวังสัน (แขก) แม่ทัพเรือ ซึ่งเคยรู้จักสนิทสนมกันมาก่อนให้จัดเรือให้ แล้วนำทหารลอบตีหนีออกไปทางทะเลไปยังมลายูได้สำเร็จ พระยาราชวังสัน (แขก) แม่ทัพเรือเห็นว่าเป็นเพื่อนรักกันมาก่อน จึงมิได้ให้ทหารยกติดตามไป

เมื่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหนีไปมลายูแล้ว กองทัพกรุงศรีอยุธยาเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้โดยสะดวก และได้จัดการลดกำลังและอำนาจของเมืองนี้ลงไป” โดยเพียงแต่ตั้งผู้รั้งเมืองและกรมการเมืองตามตำแหน่งพอสมควร แล้วกวาดครอบครัวราษฎร ช้าง ม้า เครื่องศัตราวุธและสิ่งของอื่น ๆ เข้ามายังราชธานีเป็นจำนวนมาก”

ส่วนพระยาราชวังสันแม่ทัพเรือซึ่งยกไปปราบเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อเสร็จศึกแล้ว ก็ถูกตักสินประหารชีวิตฐานเข้าด้วยกับพวกกบฏ และเกื้อกูลให้เจ้าพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหนีไปได้^๒

เป็นที่น่าสังเกตว่า การปราบเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้นกินเวลานานยังทำให้เข้าใจไปได้ว่า แม่ทัพนายกองที่ส่งไปปราบเมืองนครศรีธรรมราชคงจะไม่เต็มใจจะทำสงครามมากนักแต่เป็นด้วยขัดพระบรมราชโองการมิได้ จึงได้แต่ยกไปล้อมเมืองเอาไว้เพื่อมิให้บังเกิดความผิดแก่ตนเอง เรื่องนี้จึงเป็นเรื่องชวนให้สงสัยอยู่

ผลจากการเกิดกบฏครั้ง^๕ นี้ ทำให้ทางกรุงศรีอยุธยาไม่สู้จะวางใจเมืองนครศรีธรรมราชมากนัก จึงได้มีการย้ายสังกัดจากสมุหพระกลาโหมและสมุหนายก ไปขึ้นกับสมุหพระกลาโหมแต่ฝ่ายเดียว ทั้งนี้เพราะในสมัยพระเพทราชาบรรดาหัวเมืองคึกกักกันมาก จะปล่อยให้สมุหกลาโหมปราบปรามแต่ฝ่ายเดียวก็เกินกำลังจะทำได้

๕. สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^๔

ภายหลังที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นกบฏในรัชสมัยพระเพทราชาแล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ถูกลดฐานะลงมาเป็นเพียง “ผู้รั้งเมือง” อยู่ระยะหนึ่ง ครั้นถึงสมัยพระเจ้า

๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๔๓.

๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๑๒.

๓ คุราชพะเยียดใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๕๑๓.

อยู่หัวบรมโกศ^๕ ได้มีการยกฐานะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นอีกครั้ง โดยมีการอัญเชิญ พระสุพรรณบัฏ ทราบพระกรุณา^๖ ไปในพิธีมอบเมืองแก่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเหมือน เช่นที่เคยปฏิบัติมาในสมัยเป็นเมืองพระยามหานคร และมีที่แตกต่างเพิ่มเติมจากเดิมบ้างก็คือ มีหนังสือเสนาบดีเจ้าสังกัดออกไปด้วย

สาเหตุที่มีการรื้อฟื้นพิธีการตั้งเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาอีกครั้งนั้น สงบ ส่งเมือง^๗ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเพราะหัวเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกอยู่ทางภาคใต้เพียง หัวเมืองเดียว มีหน้าที่ในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายู และเป็นผู้รักษาราชอาณาเขต ทางด้านนี้ด้วย ถ้าไม่ตั้งให้เจ้าเมืองมีอำนาจเต็ม ตั้งแต่เพียงผู้รั้งก็จะเป็นช่องทางให้เกิดความ วุ่นวายขึ้นทางหัวเมืองภาคใต้ได้ อีกประการหนึ่ง ในระยะดังกล่าวพม่ามีอำนาจเหนือหัวเมือง มอญและมีชายแดนมาประชิดกับไทย ทางกรุงศรีอยุธยาจึงจำเป็นต้องแต่งตั้งบุคคลไปครองเมือง นครศรีธรรมราชให้มีอำนาจเต็ม เพื่อที่จะได้เตรียมตัวต่อสู้พม่าที่อาจยกกองทัพมารุกรานไทย เมื่อสามารถควบคุมหัวเมืองมอญได้สำเร็จแล้ว

ครั้นสิ้นสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแล้ว กรุงศรีอยุธยาเกิดความระส่ำระสายมากขึ้น พม่าก็ยกกองทัพใหญ่มาประชิดเมือง ใน พ.ศ. ๒๓๐๗ แต่พระเจ้าอยู่หัวมรพรทรงบัญชาการรบ อย่างเข้มแข็ง ประกอบกับน้ำหลากมามาก พม่าจึงยกกองทัพกลับไป ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๐๘ พม่าได้ยกกองทัพใหญ่มาอีกครั้ง คราวนี้สามารถตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ซึ่งนับ เป็นการสิ้นสุดความเป็นราชธานีแห่งกรุงศรีอยุธยาแต่เพียงนั้น ภายในช่วงเวลาก่อนเสียกรุงนั้น ไม่มีหลักฐานใดแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเมืองนครศรีธรรมราชได้อย่าง เค้นขั้ จึงขอเว้นที่จะกล่าว

เป็นอันว่าภายหลังการเสียกรุงครั้งที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรี ธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยาก็สิ้นสุดลงเพียงนั้น เมืองนครศรีธรรมราชก็ตั้งตนเป็น ใหญ่ขึ้นในนาม “ชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช” ซึ่งจะได้กล่าวในตอนต่อไป

๕ สงบ ส่งเมือง, เรื่องเดิม หน้า ๒๘.

เมืองนครศรีธรรมราชสมัยกรุงธนบุรี

เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือในรัชสมัยเจ้าฟ้ากรมขุน-
อนุรักษ์มนตรีได้โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาราชสุภาวดี มาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ว่าที่
พระยาศรีธรรมโศกราช และโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงสิทธินายเวรมหาดเล็ก มาเป็นปลัดเมือง
หลวงสิทธินายเวรผู้นี้เข้าใจว่าชื่อหนู เพราะมีในคาถาประกาศพิธีตรุษเมืองนคร ใช้คำว่า “มุสิก”
ในที่ชานนามเมื่อเป็นเจ้านคร ฯ เห็นจะเป็นเชื้อข้าราชการเก่าในเมืองนครศรีธรรมราชคนทั้งหลาย
เรียกปลัดเมืองคนนั้นว่า “พระปลัดหนู” ต่อมาพระยาศรีธรรมโศก* ได้ถูกอุทธรณ์ต้องกลับ
ไปยังกรุงศรีอยุธยา และถูกถอดจากเจ้าเมือง พระปลัดหนูจึงรักษาราชการแทน

ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ หลวงสิทธินายเวรผู้เป็นปลัดเมือง
(พระปลัดหนู) จึงได้ตั้งตัวขึ้นเป็นอิสระ เรียกว่า “ชุมนุมเจ้านคร” ในพงศาวดารเมืองนคร
ศรีธรรมราชของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร) กล่าวว่า พระปลัดเมืองซึ่งตั้งตัวเป็นก๊ก
ที่เมืองชุมพร เมืองปทิว ไชยา หลังสวน กระบุรี ระนอง ตะกั่วป่า พังงา ปะลิศ สตูล
เจ้าพระยานครไต่ยกกองทัพไป ภูเก็จ รวมทั้งเมืองตรัง กระบี และกาญจนดิษฐ์ มาขึ้นกับเมือง
นครศรีธรรมราช^๑ แต่อย่างไรก็ตาม ชื่อเมืองที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับนี้น่าจะไม่ถูกต้องนัก
เพราะมีหลายเมืองที่ตั้งขึ้นหลังการตั้งก๊กเจ้านคร ฯ หลายเมือง เช่น เมืองภักดี พังงา เป็นต้น

สำหรับเจตนารมณ์ของพระปลัดหนูที่ก่อกำเนิดตั้งตัวเป็นอิสระในครั้งนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่า
ต้องการจะเป็นใหญ่ในแผ่นดินหรือเพียงเพื่อรวบรวมหัวเมืองภาคใต้ให้เป็นปึกแผ่น เพื่อจะได้มี
กำลังเข้มแข็งพอที่จะต่อสู้กับพวกแขกมลายูที่ฉวยโอกาสมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ในระยะเสียกรุง แต่ถ้ามอง
พิจารณาตามสภาพภูมิศาสตร์แล้ว ชุมนุมเจ้านคร ฯ เสียเปรียบชุมนุมอื่น ๆ ถ้าคิดจะขยายอำนาจ
ขึ้นมายึดบริเวณภาคกลางซึ่งอุดมด้วยกำลังคนและเสบียงอาหาร เพราะระยะทางไกล ยกกองทัพ
ขึ้นมอลำบากทั้งทางบกและเรือ^๒ จึงน่าจะเชื่อได้ว่าคงไม่ประสงค์เป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นแน่นอน

อย่างไรก็ตามการที่เจ้านคร ฯ (หนู) ได้ตั้งตนเป็นใหญ่ขึ้นทางภาคใต้ก็นับ
ว่ามีผลดีต่อคนไทยภาคใต้และราชอาณาจักรอยู่ ๒ ประการคือ

* บางแห่งถือว่า พระยาราชสุภาวดี

๑ หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร), “พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช”, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช,
หน้า ๖๔.

๒ สงบ สังเมือง, เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๔.

๑. สามารถรวบรวมคนไทยทางหัวเมืองภาคใต้ขึ้นเป็นปีกแผ่นมั่นคง รัชชนะพวกแขกซึ่งถือโอกาสในขณะเสียกรุงแก่พม่า ยกกองทัพขึ้นมาตีหัวเมืองไทยทางภาคใต้ เป็นผลให้ราชอาณาจักรทางภาคใต้ไม่เสียไปให้แก่แขก

๒. สามารถรวบรวมหัวเมืองภาคใต้เข้ามาอยู่ในอำนาจได้สำเร็จแต่โดยดี ไม่มีการรบราฆ่าฟันกัน ทำให้ประชาชนทางหัวเมืองภาคใต้มีที่พึ่ง หัวเมืองทางภาคนี้จึงไม่มีพวกโจรผู้ร้ายเกิดขึ้นชุกชุม บ้านเมืองไม่เป็นจลาจลระส่ำระสาย*

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้กู้เอกราชและย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่กรุงธนบุรีเรียบร้อยแล้วจึงได้ยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพิมาย ซึ่งมีกรมหมื่นเทพพิพิธเชื้อพระวงศ์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงได้สำเร็จเป็นชุมนุมแรก หลังจากนั้นจึงได้ยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้านคร (หนู) ในปัจจุเอกราช จุลศักราช ๑๑๓๑ (พ.ศ. ๒๓๑๑) โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจักรี (แขก) พระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ และพระยาเพชรบุรี ยกทัพมาตีชุมนุมเจ้านคร ๖ (หนู) โดยทางบก

การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องปราบชุมนุมเจ้านคร (หนู) เสียโดยเร็วทั้ง ๆ ที่ระยะทางไปปราบนั้นไกลกว่าชุมนุมอื่น ๆ ก็เพราะเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้ยังปรักปรำพร้อมบริบูรณ์ไปด้วยผู้คนและเสบียงอาหาร ด้วยมิได้รับภัยจากสงครามเหมือนเมืองอื่น ๆ ในภาคกลางอีกทั้งยังสามารถติดต่อซื้ออาวุธปืนจากต่างชาติโดยทางทะเลได้ง่าย หากปล่อยไว้ชั่ววันแต่ละปราบปรามได้ยากขึ้นทุกขณะ

เมื่อทราบข่าวศึก เจ้านคร (หนู) จึงได้ยกทัพไปตั้งรับอยู่ที่ตำบลท่าหมากแขวงเมืองนครศรีธรรมราช^๒ กองทัพธนบุรียกมาข้ามแม่น้ำหลวง (แม่น้ำตาปีในปัจจุบัน) แล้วเข้าโจมตีทัพเมืองนครศรีธรรมราชที่ทำหมาก ปรากฏว่าทัพธนบุรีเสียทีเพราะชำนาญภูมิประเทศน้อยกว่า เป็นผลให้พระยาเพชรบุรีและพระยาศรีพิพัฒน์ตายในที่รบ และหลวงลักษณะมนานบุตรเจ้าพระยาจักรีถูกจับ พระยาจักรีจึงถอยทัพมาตั้งที่เมืองไชยา^๓ และรอคำสั่งจากกรุงธนบุรี

* จดหมายเหตุกรุงธนบุรี ค.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๘) เล่มที่ ๖, กฎตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู)

๒ สงบ สงเมือง. เรื่องเดิม หน้า ๓๗-๓๘.

๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๖๒๕.

ครั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทราบผลศึกว่าเพลิงพล้ำแก่ทัพเมืองนครศรีธรรมราช จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพไปทันที โดยเสด็จ้วยเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์ย่นาวา ยาวสิบเจ็ดวา ปากกว้างสามวาเศษ พลกรรเชียง ๒๔ คน พร้อมทั้งแม่ทัพนายกองพลทหารประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ออกเรือทางปากน้ำสมุทรสงคราม* ทัพเรืออันเป็นทัพหลวงได้มานัดพบกับทัพบกอันเป็น ทัพหน้าที่ทำหุมเรียง (อยู่ในเขตอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีปัจจุบัน) โปรดเกล้าฯ ให้พระยา พิชัยราชาขึ้นบกไปสมทบกับกองทัพเจ้าพระยาจักรี (แชก) ยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราชโดย ทางบก ส่วนทัพหลวงนั้นยกลงไปตีชนาบพร้อมๆ กันโดยทันที

เจ้านคร (หนู) เมื่อทราบข่าวศึก จึงได้ตั้งค่ายสู้ไว้ ๓ แห่งคือ ที่ท่าหมาก คลองปาก นคร และคลองศาลาสี่หน้า (ปากพญา)** แต่ไม่อาจต้านทานทัพกรุงธนบุรีได้ เจ้านคร (หนู) จึงพาครอบครัวหนีไปเมืองปัตตานีพร้อมหลวงสงขลา (วิเชียร) โดยออกไปทางเขาพระบาท (อำเภอเชียรใหญ่ ปัจจุบันนี้) ทัพสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยกเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้โดย ง่าย และทรงมีบัญชาให้พระยาจักรีและพระยาพิชัยราชาจึงยกทัพบกเข้าตีไม่ทัน ขณะที่สมเด็จพระ เจ้ากรุงธนบุรีเข้าตีเมืองนครศรีธรรมราช โดยให้ยกทัพเรือติดตามเจ้านคร (หนู) ไปและทรง กำชับว่า ถ้าจับไม่ได้จะลงพระราชอาญาถึงสิ้นชีวิต สั่งแล้วจึงเสด็จไปยังสงขลา แม่ทัพทั้งสอง ได้ยกเข้าเมืองปัตตานี พระยาตานีเกรงพระบรมเดชานุภาพ จึงจับเจ้านคร (หนู) และครอบครัว ส่งมาถวายแต่โดยดี ขณะลูกขุนที่ปรึกษาทุกให้สำเร็จโทษเสียในขณะที่อยู่ในเมืองนคร แต่สมเด็จพระ เจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระราชดำรัสว่า เจ้านคร (หนู) มิได้เป็นกบฏประทุษร้ายต่อพระราช อาณาจักร เป็นแต่ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นในเวลาที่บ้านเมืองเป็นจลาจลและสูญเสียอิสรภาพแก่พม่า และเมื่อถูกจับมาแล้วทุกคนก็ยอมสวามิภักดิ์ ไม่มีอาการกระต้างกระเดื่อง จึงเห็นสมควร อดโทษ** และให้รับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาอยู่เป็นข้าราชการในกรุงธนบุรี แต่ให้มียศ เพียง “พระยา” พระราชทานบ้านเรือนให้อยู่อาศัยเป็นอย่างดี

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๗.

๒. หลวงอนุสรณ์สิทธิกรม, เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๕.

๓. “พระประวัติสมเด็จพระเจ้าชัยวราชนิคม สมมคิมโศสวรัย พระเจ้านครศรีธรรมราช”, รวมเรื่องเมือง นครศรีธรรมราช, หน้า ๑๕๑.

๔. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๘.

อนึ่ง เมื่อเสร็จราชการศึกเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตอันเชิญพระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชลงเรือไปยังกรุงธนบุรีให้ครบทุกคัมภีร์ เพื่อไปคัดลอกเป็นฉบับจำลองไว้ ณ กรุงธนบุรี ทั้งนี้เนื่องจากพระไตรปิฎกในกรุงศรีอยุธยาได้ถูกพม่าเผาทำลายเสียหายไปมาก อีกทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้สังฆการีออกไปนิมนต์พระอาจารย์ศรีแห่งวัดพระแสงเชิง กรุงศรีอยุธยาซึ่งหลบหนีพม่าลงไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมายังกรุงธนบุรี และโปรดเกล้าฯ ตั้งพระอาจารย์ศรีเป็นสมเด็จพระสังฆราช^๑

ส่วนตำแหน่งผู้รั้งเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่นั้น โปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าหลานเธอเจ้านราสรวังศักรองตำแหน่ง และยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นเป็นประเทศราชอีกครั้ง เจ้านราสรวังศักรองจึงมีฐานะเป็นเจ้าประเทศราชตามไปด้วย

การที่ทรงยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ในพระประวัติสังเขปพระเจ้าขัติยราชินิกม สมมติมโหสวรัย ได้กล่าวถึงเหตุผลไว้ว่า “เพราะนครศรีธรรมราชเคยตั้งเป็นรัฐมาแล้วประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งถ้าจะยกขึ้นเป็นชั้นพหุสมาให้ฐานะสูงกว่าเมืองเอก เพื่อสะดวกแก่การเพิ่มพูนกำลังทางภาคใต้ ย่อมเหมาะสมกับนโยบายเวลานั้น”^๒

ส่วนในเชิงอรรถอธิบายความในเรื่อง “พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช” ได้กล่าวถึงพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการตั้งเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองประเทศราชไว้ว่า

“พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงปรารภเรื่องสืบสันตติวงศ์ ดูเหมือนตั้งพระทัยจะให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ ลูกเธอองค์ ๑ ครองกรุงกัมพูชา ให้เจ้าทัพวงศ์ลูกเธอซึ่งภายหลังเป็นพระพงศ์นรินทร์ ซึ่งเป็นหลานเจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนกรุงธนบุรีนั้นจะมอบราชสมบัติประทานเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ ที่เรียกว่าเจ้าเหม็น ด้วยเป็นพระราชนัดดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ด้วยเหตุนี้ จึงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองประเทศราชไว้”^๓

๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๖๒๑

๒ “พระประวัติสังเขปพระเจ้าขัติยราชินิกม ๑” เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

๓ หลวงอนสรสิทธิกรรม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

จึงเป็นอันว่าเมืองนครศรีธรรมราชได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นประเทศราช ด้วยเหตุผล ๓ ประการดังกล่าวข้างต้น มีบทบาทในการปกครองปัตตานี ไทรบุรี และตรังกานู ตลอดจนหัวเมืองชายทะเลหน้าอกทั้งหมดตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

เจ้านราสุริวงศ์ เป็นเจ้าในราชินิกุล ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเมื่อ วันจันทร์ เดือน ๗ แรมค่ำหนึ่ง จ.ศ. ๑๑๓๑ มีพระนามเดิมอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐาน เข้าใจว่าคงเป็นพระเจ้าหลานเธอชั้นผู้ใหญ่ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้วางพระราชหฤทัย จึงให้กินเมืองนครศรีธรรมราชและดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด ได้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชประมาณ ๖ ปีก็ถึงแก่พิราลัย*

เจ้านราสุริวงศ์ครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ราว ๖ ปี ก็ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยานคร ๖ (หนู) ซึ่งเข้ามารับราชการในกรุงธนบุรีให้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง โดยได้สุพรรณบัฏเป็น “พระเจ้าขัติยราชนิคม สมมติมหิสรวย พระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าขันธสีมา” ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอก อัฐศก เพลา ๕ โมง ๗ บาท (พ.ศ. ๒๓๑๙)

เหตุผลที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเจ้าพระยานคร เป็นพระเจ้าขัติยราชนิคม ๖ นั้น ปรากฏในตำนานกฏ เรื่องทั้งเจ้านครศรีธรรมราช ครึ่งกรุงธนบุรีว่า

“ครั้งพระนครศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึกแต่ก่อนฝ่ายกรมการพลเมือง เมืองนคร ๖ ทาที่พึ่งไม่ ยกปลัดเมืองขึ้นผ่านแผ่นดินเป็นเจ้าขันธสีมา ก็ได้พึ่งพาอาศัยสัประยุทธ์ชิงชัยชนะแขกข้าศึก” ถ้าหากไม่ขันธสีมา ก็จจะส่ำระสายเป็นไป ความชอบมีอยู่กับแผ่นดิน ฝ่ายศักดิ์ กฤษฐานุภาพกองขัติยราชผู้หนึ่ง ครั้นนี้ราชธิดาก็ได้โอรส ฝ่ายพระยานครก็ได้ไปตามเสด็จพระราชดำเนิน ช่วยทำการยุทธ์ชิงชัย เหมมันพม่าข้าศึก ครั้นจะเอาไว้ให้บังคับพลช่วยการแผ่นดิน พระนครศรีอยุธยาก็เป็นฝาเป็นตัวอยู่เสร็จสิ้น”

* พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๖๘๐.

เจ้าพระยานครได้รับการเฉลิมพระยศ เสมอด้วยเจ้าประเทศราช มีอำนาจทั้งพระยา อัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราชได้คล้ายกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังให้ พระเจ้าฉันทสมาบำรุงฝ้ายหน้าฝ้ายใน ให้สรรพไปด้วยสุรางคณาปรางค์ปราสาทราชเรือนหลวง น้อยใหญ่ในนอกพระนครขอบฉันทสมา จงพิจิตรจนาไปด้วยโยธาข้าทหาร ให้เป็นเกียรติยศ กักตักศรี ในพิภพแผ่นดินเมืองนครศรีธรรมราชสืบไป*

ยิ่งไปกว่านั้น ยังกล่าวกันว่าเมืองนครศรีธรรมราชได้รับพระบรมราชานุญาต จาก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีให้มีละครหญิงได้อีกด้วย การที่มีละครหญิงนั้นนับเป็นเกียรติยศอย่างสูงยิ่ง เพราะแต่เดิมก่อนหน้านี้ นอกจากพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็หาไม่มีผู้ใดมีหรือก่อตั้งละครหญิงได้ไม่ กล่าวกันว่าละครของเจ้าพระยานครนี้ เวลามิงานใหญ่ ๆ ในกรุงธนบุรี ก็โปรดเกล้า ฯ ให้เรียก เข้ามาเล่นประชันกับละครหลวงด้วยแทบทุกคราว^๒

อนึ่ง กองจกหมายเหตุแห่งชาติได้ พบร่างพระราชปรารภในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เกี่ยวกับพระยศเจ้าพระยานคร ซึ่งมีถ้อยคำแตกต่างจากที่พิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ บางคำร่างพระราชปรารภดังกล่าวมีข้อความดังนี้

“ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ถ้าพระนครศรีอยุธยาเสีย แก่ข้าศึกไม่ ฝ้ายเมืองนครศรีธรรมราชอุบติ จะเลี้ยงมิได้ เมื่อพิจารณาคุณพระนครศรีอยุธยาเสียแก่ พม่าแล้ว ฝ้ายกรมการพลเมืองนครศรี ทาที่พึ่งไม่ได้ ยกปลัดเมืองขึ้นผ่านแผ่นดินเป็นเจ้าพิภพ ก็ได้พึ่งอาศัยอุปประยูทธชิงชัยแก่ข้าศึก ถ้าหาไม่ขัดทศเสมาก็จะสาสามเป็นไป ความชอบมีอยู่กับ แผ่นดิน ฝ้ายศักดิ์กฤษฏาภาพคงชดยิราชผู้หนึ่ง บัดนี้ธิดาก็ได้ราชโอรส ฝ้ายพระยานครก็ได้ไป ตามเสด็จพระราชดำเนินช่วยทำการยุทธชิงชัยเขมร พม่าข้าศึก ครั้นจะเอาไว้ให้บังกับพลช่วยการ แผ่นดินพระนครศรีธรรมราช เป็นฝาเป็นค้ำอยู่เสร็จสิ้น ประการหนึ่งก็มีทาสกรรมกรเคี้ยสับสามสิบ หาดองการที่อยู่ไม่ ฝ้ายเจ้านราสุริยวงศ์ผู้สรวรรคาลัยควรให้ไปบำรุงโยธาการทหาร ทำการยุทธ สัปประยูทธชิงชัยล้างพม่าข้าศึกประการหนึ่ง ควรให้สืบสาวช่องสุ่มสิบสองก้านนั้นบำรุงฝ้ายหน้าฝ้ายใน

* “สำเนาฎ เรื่องตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชกรุงธนบุรี”, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๖๖.

๒ ตรี อมาตยกุล, นครศรีธรรมราช” “รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๘.

ให้สรรพด้วยอภิรมราชยานราชาโลกจงเป็นเกียรติยศ ทรงพระนามเป็นพระยาประเทศราช รับราชการผ่านแผ่นดินเมืองนครศรีธรรมราชเหมือนอย่างกรุงกัมพูชาธิบดี”

พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) แม้จะทรงมีฐานะเป็นเจ้าประเทศราช แต่โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านครศรีธรรมราชปกครองแต่เพียงเขตหัวเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น มิได้ให้ปกครองหัวเมืองบักซ์ใต้ทั้งหมดเหมือนกับเจ้านราสุริยวงศ์ ทั้งนี้เข้าใจว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอาจจะไม่มั่นพระทัยพอว่าพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) จะมีวิเทโศบายรักกุมและมีความหลักแหลมพอ อีกประการหนึ่งใน พ.ศ. ๒๓๒๐ พระเจ้านครศรีธรรมราชก็เกิดวิวาทกับเจ้าเมืองสงขลา (เหยียง) อันเป็นเมืองในบังคับของเมืองนครศรีธรรมราชมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จึงทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังไม่มั่นพระทัยในฝีมือพระเจ้านครศรีธรรมราชมากขึ้น ถึงกับโปรดให้ยกเมืองสงขลาขึ้นตรงกับธนบุรีในปีเดียวกันนั้น

หน้าที่สำคัญของพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ซึ่งปรากฏตั้งในกฎพระเจ้านครศรีธรรมราช พอสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

- ก. หน้าที่เกี่ยวกับการป้องกันและรักษาราชอาณาเขตทางบักซ์ใต้
- ข. หน้าที่เกี่ยวกับการรักษาความสงบภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราช
- ค. หน้าที่เกี่ยวกับความประพฤติของพระเจ้านครศรีธรรมราชเอง
- ง. หน้าที่เกี่ยวกับการจัดเก็บรวบรวมภาษีอากรส่งพระคลังหลวง
- จ. หน้าที่เกี่ยวกับราชการพิเศษในหัวเมืองปัตตานี และไทรบุรี

พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาจนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้นถึงรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ พ.ศ. ๒๓๒๗ จึงถูกถอดจากพระยศ “พระเจ้าขัติยราชนิคม” ลงมาเป็น “พระยานนครศรีธรรมราช” และอีก ๒ ปีต่อมาถูกปลดออกจากตำแหน่งโดยสิ้นเชิง

๑. “พระประวัติสังเขปพระเจ้าขัติยราชนิคม สมมคิมโหดวรยศ พระเจ้านครศรีธรรมราช”, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๕๔.

๒. “พงศาวดารเมืองสงขลา” ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓ หน้า ๓๕-๓๘ ประกอบ

๓. “ตำนานกฎเรื่องตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชกรุงธนบุรี” รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๖๖-๑๖๘.

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงธนบุรีนับว่ามีความสนิทสนมและมีความสัมพันธ์กันมาก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างเจ้าเมืองกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นับว่ามีมาก ทั้งนี้เพราะเจ้านราสีริวงศ์มีฐานะเป็นพระเจ้าหลานเธอ และพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ก็มีฐานะเป็นพระสัสสุระ (พ่อตา) ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองจึงแน่นแฟ้นยิ่ง

(ดูรายละเอียดในภาคประวัติบุคคลสำคัญในเล่มนี้ประกอบอีกครั้ง)

นครศรีธรรมราชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๔๑๐)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทางราชธานีได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชรวม ๔ ^๕ ครงคือ

๑. ตั้งเจ้าพัฒน์ออกไปเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกใน พ.ศ. ๒๓๓๗

๒. ตั้งพระบริรักษ์บุบผะ (น้อย) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชไปเป็นพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ใน พ.ศ. ๒๓๕๔

๓. ตั้งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) บุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) ซึ่งเป็นผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ออกไปเป็นพระยานครศรีธรรมราช ใน พ.ศ. ๒๓๘๒

๔. ตั้งพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม) บุตรพระยานครศรีธรรมราช ออกไปเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ใน พ.ศ. ๒๔๑๐

บทความนี้จะขยายความในเรื่องการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไปตามลำดับสมัย

๑. สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์*) พ.ศ. ๒๓๓๗

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชย์และสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ลดฐานะเมืองนครศรีธรรมราชจากฐานะเมืองประเทศราช ลงมาเป็นหัวเมืองชั้นนอกเช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก พร้อมกันนั้นก็ได้

*ชื่อเจ้าเมืองคนนี้ บางแห่งก็ใช้ “พด” โปรดดูรายละเอียดเรื่องชีวประวัติในภาคบุคคลสำคัญประกอบด้วย

แยกเมืองสงขลา บัตตานี ไทรบุรี ตรังกานู และกะลันตัน ซึ่งเคยอยู่ในความปกครองของเมือง นครศรีธรรมราชให้ไปขึ้นตรงต่อกรุงเทพ ฯ ใน พ.ศ. ๒๓๓๕ และให้ลดฐานะเสนาบดี จตุสดมภ์นครศรีธรรมราชซึ่งเคยจัดตั้งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีให้เหลือเพียง “กรมการเมืองเอก” เท่านั้น

ครั้นเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จศก จุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗) โปรดเกล้าให้พระเจ้านครศรีธรรมราชพ้นจากตำแหน่ง และเอาตัวเข้ามา ใ้รับการในกรุงเทพ ฯ ด้วยเหตุผลที่สรุปได้ ๔ ประการ คือ

๑. พระเจ้านครศรีธรรมราชได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าประเทศราชโดยมิชอบด้วยขนบ ธรรมเนียมโบราณราชประเพณี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งทรงเป็นผู้แต่งตั้งก็ทรงแต่งตั้งด้วย โมหะ และโลภะ เป็นการฉ้อโกงไพร่ฟ้าประชาราษฎร์

๒. พระเจ้านครศรีธรรมราชกระทำการบกพร่องในหน้าที่ กล่าวคือเมื่อคราวที่ทาง กรุงเทพ ฯ ส่งการให้เกณฑ์เลกเข้ามาว่อนทอง ก็เกณฑ์มาได้ไม่ครบ และเมื่อให้ข้าหลวงไปสัก เลกก็สักได้จำนวนน้อยกว่าครั้งก่อน ๆ

๓. ชักขึ้นพระบรมราชโองการ กล่าวคือมีรับสั่งให้เจ้านครเข้าเฝ้าถึง ๒ ครั้งแต่ก็บิด พรวมียอมเข้าเฝ้าทั้งสองครั้ง

๓. เจ้านครศรีธรรมราชชราภาพมากแล้ว เกรงจะเกิดความเสียหายต่อราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะเมื่อมีราชการสงคราม

เมื่อได้ปลดเจ้านครศรีธรรมราชออกจากตำแหน่ง ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งอุปราช (พัฒน์) ซึ่งเป็นบุตรเขยขึ้นเป็น “เจ้าพระยานครศรีธรรมราช” แทนในวันเดียวกันมีชื่อเต็มว่า “พระยาศรีธรรมโสกราช ชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยปราก รรมพาหุเจ้าพระยานครศรีธรรมราช” มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยามหานครตามประเพณี เหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี หลักฐานในเรื่องนี้ปรากฏในตราตั้งเจ้าพระยานครศรี ธรรมราช (พัฒน์) ดังนี้

“ด้วยเสนาพฤตมาตย์มุขลูกขุนทั้งปวง ปรีกษาราบทูลพระกรุณากราบทูลว่า เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนนั้น เจ้าเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่มีบำเหน็จความชอบในราชกิจสมเด็จพระบรมบพิตรปลูกเลี้ยงให้ออกไปรั้งเมืองครองเมือง มีแต่ปลัดยกกระบัตรกรมการรับราชการตามขนบธรรมเนียมโบราณราชประเพณี พระยาตากสินไ้ว่าราชการแผ่นดินครั้งนั้นกอบไปด้วยโมหะโลภะ มิได้ประพฤติการให้ชอบโดยขนบโบราณ ตั้งให้เป็นเจ้านครมีอัครมหาเสนาจตุสดมภ์มหาดเล็ก ต้องซื้อข้าเผ้าเทียมพระเจ้าอยู่หัว จะส่งกิจราชการบัตรหมายประการใดก็ว่ารับสั่ง กุญแจองวศ์ราชวงศ์ ถึงองวศ์ถึงราชวงศ์ก็ดี มีแต่รับสั่ง ตั้งแต่เจ้ากรมปลัดกรมหลวงขุนหมื่นนายเวรปลัดเวร หามีเสนาบดีเหมือนกันนี้ไม่ ซึ่งทั้งให้พระปลัดเป็นเจ้านั้นผิดประเพณีแต่ปางก่อน ฝ่ายผู้ตั้งผู้แต่งตั้งประพฤติการผิดต่าง ๆ มิได้เป็นยุติธรรม จ้อไพร่ฟ้าประชากร ๆ ประนอมพร้อมกันจับประหารชีวิตเสียแล้วพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้ามาผ่านพิภพ เสนามุขลูกขุนปรีกษาให้เจ้านครถอยยศลดเสนาบดีลงเสีย ฝ่ายเจ้านครก็หามีความชอบสิ่งหนึ่งสิ่งใดต่อแผ่นดินไม่ แต่หากว่าทรงพระเมตตาเห็นว่าเป็นผู้ใหญ่ ประหนึ่งจะมีความกตัญญูเห็นผิดแลชอบ จะตั้งใจทำราชการแผ่นดินโดยสุจริต จึงให้คงว่าราชการรั้งเมืองครองเมืองสืบมา แล้วทรงพระกรุณาตรัสสั่งจำเพาะให้เจ้านครเกณฑ์เลขเข้ามาร่อนทอง เจ้านครมิได้จัดแจงกะเกณฑ์เลขให้ครบตามเกณฑ์ให้ข้าหลวงไปสกัดเลกเมืองนคร ก็ได้เลขสักระยะน้อยต่ำกว่าจำนวนสักระยะแต่ก่อน แล้วมีตรารับสั่งให้หาเจ้านครเข้ามาคิดราชการถึงสองครั้งกับบิดพร้อมได้เข้ามา เห็นว่าเจ้านครหาจรงรักภักดี สวามิภักดิ์ชวนช่วยทำราชการสนองพระเดชพระคุณไม่ ไม่เกรงกลัวพระราชอาญา เจ้านครคิด ประการหนึ่งเจ้านครก็แก่ชราพสุติภาพ เกลือกมีการณรงค์สงครามทำมิได้ ก็จะต้องเสียราชการไปจะให้เจ้านครคงว่าราชการเมืองสืบไปมิได้ ละไว้จะเป็นเสียหนามต่อแผ่นดิน ไ้ยกเจ้านครออกเสียจากเจ้านครศรีธรรมราช เอาตัวเข้ามาใช้ราชการ ณ กรุง แลเจ้าพัฒน์เมืองนครนั้นสตัยซุ่มมั่นจงรักภักดีโดยสุจริต ได้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณมีความชอบมาแต่ก่อน ขอพระราชทานให้เจ้าพัฒน์ออกไปว่าราชการรักษาเมืองนครสืบไป จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า

ลูกขุนปรึกษารับข้อราชการเลขนบธรรมนิยมบูรณราชประเพณีอยู่แล้ว ให้เอา
เจ้าพัฒน์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ว่าราชการรักษาเมืองนครสืบไปตามลูกขุน
ปรึกษานั้นเกิดจึงตั้งเจ้าพัฒน์เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ชาตโคไชโยมไหสุริยา
ธิบถิอภัยพิริยปรากรมพาหุเจ้าพระยาศรีธรรมราช ออกมาว่าราชการบ้านเมืองสำเร็จกิจ
สุขทุกข์ของราษฎร ด้วยพระปลัดกรมการเมืองนครศรีธรรมราช ตามพระราชกำหนด
กฎหมายขนบธรรมนิยมสืบ ๆ มาแต่ก่อนจงพร้อมมูลกัน”

ในสมัยเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าเมืองนคร ๆ นั้น ความสัมพันธ์
ระหว่างเมืองนคร ๆ กับราชธานีคงจะไม่เป็นปรกตินัก ซึ่งคงจะเนื่องมาจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
ในเมืองนครศรีธรรมราชไม่พอใจทางฝ่ายราชธานีที่ปลัดพระเจ้านครศรีธรรมราชออกจากตำแหน่ง
และลศตำแหน่งเสนาบดีเมืองนครศรีธรรมราชไป หรืออาจจะเป็นเพราะเจ้าพระยานคร (พัฒน์)
เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่เป็นบุคคลที่อ่อนแอ ดังจะเห็นได้จากคราวพ่ายกองทัพลง
ไปตีหัวเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ทางราชธานีจึงไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย
ในตัวเจ้าเมืองและกรมการเมืองนครศรีธรรมราชมากนัก จึงได้ถือโอกาสลศอำนาจหน้าที่และ
บทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลงไปอย่างมากในสมัยเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เช่นโปรด
ให้ยกหัวเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชบางเมือง คือเมืองสงขลาและเมืองตรังมาขึ้นตรงต่อทาง
ราชธานี หรือโปรดให้ยกหัวเมืองประเทศราชมลายูบางเมือง คือเมืองปัตตานี และเมืองตรังกานู
กับเมืองกลันตัน ซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นกับเมืองสงขลา เป็นต้น จึงนับ
ได้ว่าทางฝ่ายราชธานีได้ลศอำนาจหน้าที่ของหัวเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะที่เป็นตัวแทนของ
ราชธานีในการรักษาราชอาณาเขตทางภาคใต้ลงไปอย่างมาก โดยโอนอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลาง
คือราชธานี และในขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมสนับสนุนให้เมืองสงขลาที่มีอำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับ
หัวเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อช่วยเหลือหัวเมืองนครศรีธรรมราชในการรักษาราชอาณาเขต
ทางภาคใต้อีกเมืองหนึ่ง และเพื่อถ่วงดุลย์อำนาจของหัวเมืองนครศรีธรรมราชไม่ให้มีมากจน
ไม่พลอยภัยต่อทางฝ่ายราชธานีด้วย

เจ้าพระยานคร (พัฒน์) รับราชการมาจนถึงปลายรัชกาลที่ ๒ จึงได้กราบบังคมทูล
ลาออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชด้วยเห็นว่าตนเองชราภาพมากขึ้น อาจเป็นผลเสีย

แก่การปกครองได้ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเห็นว่าเคยกระทำคุณแก่แผ่นดินมามากจึงโปรดเกล้าฯ ให้อยกขึ้นเป็น “เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีศรีโสกราชวงศ์เชษฐพงศ์ธำไชยอนุไทยธิดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ” ตำแหน่งจางวางเมืองนครศรีธรรมราชและอยู่ในตำแหน่งจางวางเมืองเป็นเวลาอีก ๓ ปี ก็ถึงแก่อสัญกรรม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าคงถึงแก่อสัญกรรมราวปีจอ จศก จุลศักราช ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)

๒. สมัยเจ้าพระยานคร (น้อย) พ.ศ. ๒๓๕๔

เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๒ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พระบริรักษ์ภูเบศร ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชเป็นพระยานครศรีธรรมราชแทนเมื่อวันพุธ เดือน ๙ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔) พระบริรักษ์ภูเบศร ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่นี้ มีนามปรากฏในตราตั้งว่า “พระยาศรีธรรมมาโสกราชชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช” คนทั่วไปรู้จักกันในนาม “เจ้าพระยานครน้อย” และอีกนามหนึ่งคือ “เจ้าพระยานครน้อยกินเมือง”

มูลเหตุที่รัชกาลที่ ๒ ทรงแต่งตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร เป็นเจ้าพระยานคร ก็เพราะเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้ไปกราบบังคมทูลว่า ตนเองแก่ชราหูหนวกตามีคัมภีร์และหลงลืมมากแล้ว จะทำราชการต่อไปไม่ไหว จึงใคร่ขอถวายบังคมลาออกจากราชการ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพิจารณาเห็นว่า เมืองนครเป็นเมืองเอกใหญ่กว่าหัวเมืองทั้งปวง แล้วก็เป็นที่พักอาศัยแก่เมืองแขก แลลูกค้าวานิชนานาประเทศไปมาค้าขายมิได้ขาด เจ้าพระยานครสูงอายุว่าหลงลืมจะทำราชการสืบไปมิได้ ก็ให้เจ้าพระยานครเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีศรีโสกราชวงศ์ เชษฐพงศ์ธำไชย อนุไทยธิดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ”

พระบริรักษ์ภูเบศรหรือที่คนทั่วไปรู้จักในนาม “เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย)” นั้น ตามหลักฐานทางราชการกล่าวว่าเป็นบุตรเจ้าพระยานคร (พัฒน์) แต่ในเอกสารเรื่อง “อธิบายเรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)” มีเรื่องราวแตกต่างออกไปจากหลักฐานราชการ อันเป็นข้อควรแก่การพิจารณา คือ

๑. “ตราตั้งพระบริรักษ์ภูเบศรเป็นพระยานครศรีธรรมราช”, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๕๘.

“มีเรื่องราวปรากฏทางอื่นอันได้หลักฐานว่า ที่จริงเป็นราชบุตร์ลับของพระเจ้ากรุงธนบุรีมีเรื่องประวัติกล่าวกันมาดังนี้คือ เมื่อเจ้านครถวายธิดาทำราชการในครั้งกรุงธนบุรีนั้น มีน้องสาวมาอยู่ด้วยที่ในวังคนหนึ่ง ความปรากฏในหนังสือพงศาวดารว่า เจ้าพระยาพิชัยราชา เมืองสวรรคโลกให้ไปขอ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบ ทรงพระพิโรธว่าเจ้าพระยาพิชัยราชาบังอาจจะเป็นไซ้เชยของพระองค์ ครั้นส่งให้เอาไปประหารชีวิตเสียครั้นต่อมาวงศ์ญาติจึงนำธิดาของเจ้านครคนนั้นขึ้นถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ฝ่ายเจ้าพระยาหนคร (พัฒน์) เมื่อยังเป็นอุปราชเมืองนครอยู่นั้น ภรรยาซึ่งเป็นธิดาของเจ้านครถึงแก่กรรมลง และในเวลาบุรีนั้นเจ้าอุปราช (พัฒน์) ได้ทำความชอบอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเข้ามาเฝ้า พระเจ้ากรุงธนบุรีแล้วส่งสารด้วยภรรยาตาย จะพระราชทานน้องสาวให้เป็นภรรยาแทนครั้นเสด็จขึ้นจึงดำรัสสั่งท้าวนางข้างใน ให้พาตัวเจ้าจอมที่เป็นธิดาคนน้อยของเจ้านครไปพระราชทานเจ้าอุปราช (พัฒน์) ท้าวนางได้กระซิบทูลว่า ดูเหมือนนางนั้นชาติตระกูลอยู่ พระเจ้ากรุงธนบุรีดำรัสว่า “ได้ออกปากให้เขาแล้วก็พาไปเถิด” เมื่อท้าวนางพาธิดาเจ้านครไปส่งนั้นเจ้าอุปราช (พัฒน์) ก็ทราบความดังนั้น มีความยำเกรงพระบารมี ก็ต้องรับไว้เป็นท่านผู้หญิงอย่างกิตติมศักดิ์อยู่จนตลอดอายุ และนางนั้นก็มิได้เจ้าพระยาหนคร (น้อย) คนเดียวความที่ว่า เจ้าพระยาหนคร (น้อย) เป็นราชบุตร์ลับของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น แม้ฝรั่งทางเมืองเกาะหมากก็รู้ ได้เขียนหนังสือพิมพ์ไว้แต่ในรัชกาลที่ ๓”

อนึ่ง เมื่อถึงตอนนั้นก็ใคร่ขอกล่าวถึงสมญาของเจ้าพระยาหนคร (น้อย) ที่เรียกกันว่า “เจ้าพระยาหนครน้อยคันทน์เมือง” สักเล็กน้อย ที่เรียกกันว่า “เจ้าพระยาหนครน้อยคันทน์เมือง” นั้นเป็นสมญาที่เรียกกันตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียก^๒ การที่เรียกว่าคันทน์เมือง หมายถึง การกลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังที่บรรพบุรุษ (คือพระเจ้านครศรีธรรมราช-หนู) ได้เคยครองมาแล้ว เจ้าพระยาหนครน้อยคันทน์เมืองนัยว่าเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีอำนาจและอาณาภาพมากกว่าเจ้าเมืองนครคนอื่น ๆ เพราะแม้จะไม่ได้

๑ อธิบายเรื่องเจ้าพระยาหนครศรีธรรมราช (น้อย)” รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช’ หน้า ๑๘๘

๒ รายละเอียดเรื่องนี้โปรดดูใน “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชทานไปยังพระองค์เจ้าปัทมราช ซึ่งเสด็จไปประทับที่เมืองนครศรีธรรมราช” เพิ่มเติม

ปกครองเมืองนครในฐานะเจ้าประเทศราช ดังเช่นพระเจ้านครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรี แต่ในทางพฤตินัย เจ้าพระยานครน้อยขึ้นเมือง มีอำนาจในการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด ตลอดถึงไทรบุรี ตรังกานู เประ นอกจากนี้ยังเป็นผู้สำเร็จราชการทัพศึกทางภาคใต้ฝ่ายตะวันตก^๑ อีกด้วย

เจ้าพระยานคร (น้อย) เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๓๑๘ ณ เมืองนครศรีธรรมราช มีบุตรธิดารวม ๓๔ คน ในจำนวนนั้นเป็นบุตรธิดาในเจ้าจอมมารดาอินหรือท่านผู้หญิงอิน ซึ่งมีเชื้อสาย พระวงศ์กรุงเทพ ฯ มีบุตรธิดาด้วยกัน ๖ คนคือ

๑. หญิงน้อยใหญ่ (ภายหลังเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๓)
๒. หญิงน้อยเล็ก (ภายหลังเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๓)
๓. น้อยใหญ่ (ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหาศรีธรรม)
๔. น้อยกลาง (ภายหลังเป็นพระยานครศรีธรรมราช)
๕. น้อยเอียด (ภายหลังเป็นพระยาบริรักษ์ภูธร เจ้าเมืองไทรบุรีแล้ว ย้ายมาเป็นผู้รักษามืองพังงา)

ภายหลังที่ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรีได้สำเร็จแต่ยังมีได้ยกทัพกลับ เจ้าพระยานคร (น้อย) ก็เกิดอาการเป็นลม วิงเวียน เชื่องซึม อาเจียนน้ำลายเหนียวและมีเสมหะปะทะหน้าอกโดยเริ่มมีอาการมาตั้งแต่วันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ครั้นวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีภุม จ.ศ. ๑๒๑๐ เวลา ๕ ทุ่มเศษ (ตรงกับวันอังคารที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ก็ถึงแก่อสัญกรรมรวมอายุได้ ๖๔ ปี

เจ้าพระยานคร (น้อย) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งพระบริรักษ์ภูเบศร ผู้ช่วยราชการเจ้าเมือง นครศรีธรรมราช “เป็นผู้ที่รู้ขนบธรรมเนียมสัจย์ซื่อมั่นคง แล้วก็ให้คุมกองทัพไปต่อเรือรบ เรือได้ ยกไปตีอัยพม่า ณ เมืองกลางจนเสร็จราชการ จับได้อัยพม่า แลปืนส่งเข้าไปเป็นอันมาก”^๒ ความสามารถดังกล่าวนี้ทำให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นอย่างมาก

๑ “พระประวัติสังเขป พระเจ้าขัตติยราชนิคม สมมคิมโหสวรย์ พระเจ้านครศรีธรรมราช” รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. หน้า ๑๕๓

๒ “ตราตั้งพระบริรักษ์ภูเบศรเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช” เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕

ครั้นล่วงมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาบวร (น้อย) นับว่ามีความสำคัญต่อหัวเมืองปักษ์ใต้ และราชธานีเป็นอย่างมาก เพราะในเวลานั้นทางกรุงเทพฯ กำลังเผชิญกับศึกถึง ๒ ด้านคือศึกพม่าที่ยกลงมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ และศึกอังกฤษที่กำลังแผ่อิทธิพลเพื่อหาเมืองขึ้นมาทางแหลมมลายู ศึกทั้งสองนับเป็นศึกหนักพอสมควร แต่ทางกรุงเทพฯ ก็ยังหาผู้ใดมีฝีมือได้เท่าเทียมเจ้าพระยาบวร (น้อย) ทางราชธานีจึงจำเป็นต้องส่งเสริมให้เจ้าพระยาบวร (น้อย) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจหน้าที่และบทบาทสำคัญขึ้นมาอีกครั้ง ภายหลังที่ได้ลดอำนาจเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ ๑ มาครั้งหนึ่งแล้ว

ที่กล่าวมาในระยะเวลาสั้นทางกรุงเทพฯ กำลังเผชิญกับศึกหนักถึง ๒ ด้านนั้นก็คือ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ พม่ายกกองทัพลงไปตีได้เมืองถลาง ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่สุดและมีหน้าที่ดูแลรักษาหัวเมืองอื่น ๆ อยู่ทางฝั่งตะวันตกของภาคใต้ บ้านเมืองเสียหายยับเยินมากจนไม่สามารถที่จะตั้งเมืองขึ้นใหม่ได้ในระยะเวลา ๓-๔ ปี ต้องมาจัดรวบรวมผู้คนชาวเมืองถลาง และหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกอื่น ๆ คือเมืองตะกั่วป่าและตะกั่วทุ่งขึ้นที่พังงาก่อน ทางราชธานีจึงได้โปรดให้เจ้าพระยาบวร (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไปทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาหัวเมืองถลางและหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกอื่น ๆ แทนเมืองถลางเป็นการชั่วคราว และในคราวเดียวกันนั้นก็โปรดให้ยกเมืองตรังกลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเป็นที่รวบรวมเสบียงอาหาร ผู้คน และเรือรบเตรียมไว้สำหรับป้องกันการรุกรานจากพม่าและการโจมตีของพวกแขกสลัดทางฝ่ายทะเลตะวันตกอีกด้วย

รัชกาลที่ ๓ ได้ทราบผลและประจักษ์ในฝีมือการจัดการบ้านเมืองถลางของเจ้าพระยาบวร (น้อย) ในครั้งนี้แล้ว รู้สึกพอพระราชหฤทัยมาก จึงมีพระราชดำริจะให้เจ้าพระยาบวร (น้อย) จัดการเรื่องหัวเมืองมลายูด้วย บทบาทของเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าพระยาบวร (น้อย) ได้เพิ่มพูนมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

ในเมื่อทางราชธานีได้โปรดให้ชำระทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ เพื่อให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนำไปเป็นหลักในการปรับปรุงการปกครองภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นกว่าเดิม สงบ สงเมือง* ได้อธิบายเรื่องนี้ว่า เพราะทางฝ่ายราชธานีได้เริ่มมีนโยบายที่จะมอบให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่

เป็นตัวแทนของทางฝ่ายราชธานีทำการขยายอำนาจของไทยลงไปทางเมืองเประ และเข้าควบคุมหัวเมืองไทรบุรีให้มาใกล้ชิดกับไทยยิ่งกว่าแต่ก่อน เนื่องจากทางฝ่ายราชธานีสืบทราบมาว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) เจ้าเมืองไทรบุรีในขณะนั้น ได้เอาใจออกห่างจากไทยไปผูกไมตรีกับพม่าและบริษัทอังกฤษ เพื่อตั้งเอาอำนาจของชาติทั้งสองมาถ่วงดุลย์อำนาจของไทยในเมืองไทรบุรี ทางฝ่ายราชธานีจึงมีความจำเป็นต้องมอบอำนาจและหน้าที่ให้แก่เจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้กำกับหัวเมืองประเทศราชมลายู ไทรบุรี และเมืองกลันตัน มีอำนาจและหน้าที่ในการจัดการกับปัญหาเมืองไทรบุรีมากขึ้นกว่าเดิม โดยเริ่มแรกจากปี พ.ศ. ๒๓๖๔ ทางราชธานีได้โปรดให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ในฐานะผู้กำกับเมืองไทรบุรี ยกกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชลงไปรักษามืองไทรบุรีไว้ให้คงขึ้นอยู่กบไทย และจับตัวเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ในข้อหาเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) เป็นกบฏต่อทางฝ่ายราชธานี ไม่ยอมส่งดอกไม้ทองเงินตามกำหนดเวลา และขัดรับสั่ง แต่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน)หนีไปได้ ไปขอความช่วยเหลือจากบริษัทอังกฤษที่เกาะบีงัง ให้มาเจรจากับไทยให้ทางฝ่ายไทยยินยอมให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) กลับมาครองเมืองไทรบุรีอีก ซึ่งทางฝ่ายบริษัทอังกฤษก็มีความเต็มใจที่จะช่วยเหลือแก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) เนื่องจากทางฝ่ายบริษัทอังกฤษต้องการให้เมืองไทรบุรีเป็นอิสระจากไทย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ พวกแขกชาวเมืองไทรบุรีได้จัดรวบรวมสมัครพรรคพวกได้ประมาณ ๒,๐๐๐ คน จะก่อการกบฏต่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้กำกับเมืองไทรบุรี แต่เจ้าพระยานคร (น้อย) ซึ่งขณะนั้นประจำอยู่ในเมืองไทรบุรีทราบข่าวเกี่ยวกับการกบฏล่วงหน้าจึงสามารถปราบพวกกบฏลงได้ เมื่อปัญหาเมืองไทรบุรีลุกลามขยายออกไปมีทั้งปัญหาจากภายนอก คือบริษัทอังกฤษที่เกาะบีงัง และจากภายในคือพวกชาวเมืองไทรบุรีก่อการกบฏ ทางราชธานีจึงได้มอบอำนาจให้แก่เจ้าพระยานคร (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะผู้ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรี โดยให้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการจัดการแก้ไขปัญหภายในเมืองไทรบุรีแทนราชธานี คือโปรดให้ตั้งเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรี และเมืองเประในปีเดียวกันนั่นเอง

บทบาทของเจ้าพระยานคร (น้อย) ในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรี และเมืองเประมีมาก แต่ที่สำคัญมี ๒ ประการ คือ*

* สงบ ส่วนเมือง เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

๑. ทำการติดต่อและเจรจากับทางฝ่ายบริษัทอังกฤษ จนในที่สุดทางฝ่ายบริษัทอังกฤษยอมรับว่าหัวเมืองไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของไทย และไม่สนับสนุนช่วยเหลือเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เจ้าเมืองไทรบุรีคนก่อนกลับมาครองเมืองไทรบุรีอีก

๒. สามารถรักษามืองไทรบุรีไว้ได้ไม่ให้เกิดแก่พวกกบฏชาวเมืองไทรบุรี โดยสามารถปราบกบฏเมืองไทรบุรีลงได้ทั้ง ๒ ครั้ง เมืองไทรบุรีจึงยังคงขึ้นอยู่กับไทยต่อมา

นอกจากนี้ทางราชธานีได้มอบหมายให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ขยายอำนาจของไทยลงไปยังเมืองประจักษ์ด้วย แต่เจ้าพระยานคร (น้อย) สามารถควบคุมให้เมืองประจักษ์ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยได้เพียงชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากถูกขัดขวางจากทางฝ่ายบริษัทอังกฤษที่เกาะบีนังในระยะต่อมา ทางฝ่ายไทยจึงต้องยินยอมปล่อยให้เมืองประจักษ์เป็นอิสระอยู่ใต้อิทธิพลของอังกฤษในราว ๆ ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นศัตรูกับบริษัทอังกฤษในเวลานั้น

เจ้าพระยานคร (น้อย)* จึงนับว่าเป็นบุคคลสำคัญของนครศรีธรรมราชโดยแท้

๓. สมัยพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) พ.ศ. ๒๓๘๒

พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) เป็นบุตรคนที่ ๔ ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับท่านผู้หญิงอิน ในระหว่างที่เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ ได้ดำรงตำแหน่งพระเสน่หามนตรี ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ครั้นบิดาถึงอสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ ในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองสืบแทน เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๘๒ โดยมีนามปรากฏในตราตั้งว่า “พระยานครศรีธรรมราช” แต่บุคคลทั่วไปเรียกกันว่า “พระยานครน้อยกลาง”

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งเกี่ยวกับตัวบุคคลผู้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือเป็นบุคคลที่อยู่ในตระกูลเดียวกันคือตระกูล ณ นคร สงบ ส่งเมือง* ให้ความเห็นไว้ว่า อันที่จริง “ตามพระอัยการ พระราชกำหนดกฎหมายประเพณีที่ปฏิบัติกันมา

* สงบ ส่งเมือง, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

* (ดูประวัติเจ้าพระยานคร (น้อย) เพิ่มเติมจากภาคประวัติบุคคลสำคัญในเล่มนี้ประกอบด้วย)

ตั้งแต่สมัยอยุธยา ตำแหน่งเจ้าเมืองนครนั้นไม่เป็นตำแหน่งที่สืบสกุล ดังนั้นการเป็นบุคคลในตระกูลดังกล่าวได้มาเป็นเจ้าเมืองหลายคนสืบตามมา จึงเป็นเพราะความสามารถส่วนตัวบุคคลของบุคคลในตระกูล นคร และอิทธิพลของตระกูล นคร ที่มีอยู่ขณะนั้นมากกว่าอย่างอื่น”

เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้ได้รับมอบหมายและหน้าที่จากราชธานีมากที่สุด ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงแก่อสัญกรรมลงในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ ทางฝ่ายราชธานีก็ได้ดำเนินนโยบายโอนอำนาจจากเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาไว้ทางราชธานีอีกครั้ง กล่าวคือแทนที่ทางราชธานีจะยินยอมให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เป็นตัวแทนราชธานีในการดูแลรักษาราชอาณาจักรทางใต้ ดังเดิม ทางฝ่ายราชธานีกลับเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาเมืองไทรบุรีโดยตรงเสียเอง และยกเมืองสตูลซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นกับเมืองสงขลา ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญ ๆ ระหว่างไทยกับบริษัทยังกฤษ ทางหัวเมืองมลายูสามารถตกลงกันได้เรียบร้อย และทางราชธานีสามารถแก้ปัญหาการกบฏเมืองไทรบุรีลงได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๘๒ อีกด้วย หัวเมืองนครศรีธรรมราชจึงลดความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวแทนของทางราชธานีในการดูแลรักษาราชอาณาจักรทางภาคใต้ลงไปอีกชั้นหนึ่ง

พระยานคร (น้อยกลาง) ได้มีส่วนช่วยในการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชมากพอควร แต่เนื่องจากกรุงเทพฯ มีความประสงค์ที่จะลดอำนาจเมืองนครศรีธรรมราชลงไป เป็นที่น่าสังเกตว่า ทางราชธานีพยายามจะลดอำนาจและความสำคัญของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลงไปเรื่อย ๆ ในขณะเดียวกันก็พยายามควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชให้ใกล้ชิดกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา มาก และดูเหมือนจะทำให้สำเร็จขึ้นทุกขณะ ๆ เพราะทางกรุงเทพฯ สามารถต่อเรือใหญ่กว่าชนิดที่เรียกว่ากำปั่นได้ จึงสามารถเดินทางไปมาติดต่อกันได้สะดวกกว่าเดิม ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชใกล้หูใกล้ตาเมืองหลวงมากขึ้น จนพอจะทำให้เชื่อได้ว่าไม่เป็นอันตรายต่อเสถียรภาพของรัฐบาลกลาง บทบาทของพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) จึงลดลงไปเหลือเพียงเจ้าเมืองเอกเมืองหนึ่ง และมีหน้าที่แต่เพียงกำกับหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ ตามคำสั่งของกรุงเทพฯ เท่านั้น

พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ได้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชมาด้วยดีครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดสถาปนาพระยานครศรีธรรมราชขึ้นเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕) และถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๔๑๐

๔. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม) พ.ศ. ๒๔๑๐

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม)* ซึ่งเป็นบุตรคนโตของพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ก่อนหน้าที่จะมาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ก็ได้ดำรงตำแหน่งพระเสน่หามนตรีมาก่อน ภายหลังที่บิดาได้ถึงอนิจกรรมก็ขึ้นครองเมืองสืบต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๑๐ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงขึ้นเสวยราชย์สมบัติในปีถัดมา ในเวลานั้นแม้ว่าพม่าจะไม่ได้อพยพมารบกวนไทยอีกแล้วก็ตาม แต่ไทยกลับต้องเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสชาติตะวันตกที่เข้ามาล่าอาณานิคมในแถบเอเชียอาคเนย์ คือฝรั่งเศสและอังกฤษ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่านโยบาย “ทำเพื่ออยู่รอด” ซึ่งใช้มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ นั้น มิอาจจะทำให้ไทยรอดพ้นจากเงื้อมมือของศัตรูของชาติได้ และแม้เราจะยอมผ่อนปรนทำตามเงื่อนไขของฝรั่งเศสทั้งสองชาติไปบ้างแล้วก็ตามแต่ก็ยังไม่มีท่าทีว่าจะหยุดการคุกคามเอาคืนแค้นไทยเลย ดังนั้นหนทางที่ไทยจะรอดพ้นจากการสูญเสียเอกราชไปได้ทางหนึ่ง ก็คือการจัดระบบการปกครองหัวเมืองของไทยเสียใหม่ให้รัดกุมและมีเอกภาพกว่าที่เป็นอยู่ ต้องพยายามสร้างเสริมกำลังและปัดช่องว่างอันเกิดจากการปกครองเสียโดยเร็ว โดยเฉพาะหัวเมืองทางปักษ์ใต้ ซึ่งนับเป็นจุดอ่อนแหลมต่ออันตรายเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะได้มีการปกครองหัวเมืองนั้นให้เรียบร้อยโดยเร็ว

นครศรีธรรมราชสมัยปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชวินิจฉัยเห็นว่าภายหลังที่เจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงอสัญกรรมแล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนถัดมา คือพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร อันเป็นเหตุให้หัวเมืองมลายูอันเป็นประเทศราช

* เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เกิดเมื่อวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง เวลา ๑๑.๐๐ น. ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม ๒๓๙๕ มีน้องร่วมมารดา ๘ คน คือ ถัด (พระศรีธรรมบริรักษ์ ปลัดเมืองนคร) เอี่ยม (พระยาภักดีดำรงฤทธิ์ แล้วเลื่อนเป็นพระยาบริรักษ์ภูเบศร์ในเวลาต่อมา) อิ่ม, กลาง, สว่าง, บัว (ภายหลังเป็นหลวงอนุสรณ์สิทธิกรม) เกษ, น้อยฉิม, น้อยทิม เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีดำรงตำแหน่งพระยานครศรีธรรมราชอยู่นานถึง ๓๘ ปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึงแก่กรรมเมื่อ ๒ พ.ย. ๒๔๕๐ รวมอายุ ๖๕ ปี

แสดงท่าทีกระตือรือร้นต่อไทย ขณะเดียวกันอังกฤษซึ่งเข้ามามีเมืองขึ้นประชิดพรมแดนไทย ทางบักซ์ไคท์ได้ดำเนินการแทรกแซงกิจการภายในเมืองไทรบุรีมากขึ้น เป็นเหตุให้มีกรณีพิพาทกับไทยหลายครั้ง ครั้งสำคัญที่สุดก็คือกรณีอังกฤษใช้เรือรบระดมยิงเมืองตรังกานู เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๑๔^๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่า ลักษณะและเหตุการณ์เช่นนี้ย่อมเป็นอันตรายต่อพระราชอาณาจักรเป็นแน่นอน จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จัดการแก้ไขการปกครองหัวเมืองบักซ์ไคท์โดยรีบด่วน

การจัดการแก้ไขหรือปฏิรูปการปกครองหัวเมืองบักซ์ไคท์ครั้งนี้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงยอมรับว่าเป็นภาระอันยิ่งใหญ่และยากยิ่ง ต้องใช้ความคิดไตร่ตรองโดยรอบคอบเป็นที่สุด^๒

กรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้กราบบังคมทูลนโยบายการจัดการปกครองหัวเมืองบักซ์ไคท์ไว้ ๒ ประการคือ

๑. ควรมีข้าหลวงใหญ่ซึ่งมีบรรดาศักดิ์สูง มีความสามารถในทางปกครองและเป็นที่ยอมรับของราษฎรให้มาอำนาจมาก ๆ เป็นผู้อำนวยความสะดวกอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชคนหนึ่ง และให้มีข้าหลวงรองอยู่ที่เมืองสงขลาคนหนึ่ง เมืองชุมพรคนหนึ่ง เมืองภูเก็ตคนหนึ่งจัดการทำนุบำรุงทั้งหนานอกหน้าโนไปด้วยกัน^๓

อย่างไรก็ตามนโยบายประการที่ ๑ นั้น ทรงเห็นว่าไปติดขัดอยู่ที่ตัวข้าหลวงใหญ่ผู้จะนั่งเมืองนครศรีธรรมราช เพราะไม่มีผู้ใดมีวุฒิและความสามารถพอแก่การดำรงตำแหน่ง และถ้าจะไม่เลือกคนสำคัญจริง ๆ ไปเป็นข้าหลวง การที่จะจัดการปกครองก็คงไม่สำเร็จตลอดไป เพราะอาณาบริเวณกว้างขวางและเป็นงานใหญ่มาก ดังนั้นจึงทรงเสนอนโยบายประการที่ ๒ แทนคือ

๑ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, ความสัมพันธ์ ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๑๒๑.

๒ คุรุบาละเอียคใน เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๔๑/๔ หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๓๐๔ ประกอบด้วย

๓ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๔๑/๔ หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๓๐๕.

๒. ให้มีข้าหลวงสามคน เป็นข้าหลวงฝ่ายทะเลตะวันตกคนหนึ่ง ตั้งอยู่ที่เมืองภูเก็ต บังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลตั้งแต่หนานอก ให้มีข้าหลวงตั้งอยู่ที่เมืองสงขลาคนหนึ่งบังคับบัญชา ตั้งแต่ นครศรีธรรมราช ไปจนหัวเมืองแขก และมีข้าหลวงตั้งอยู่ที่ชุมพรหรือหลังสวนอีกคนหนึ่ง บังคับการตั้งแต่เมืองกำเนิดคนพคุณไปจนถึงเมืองกาญจนบุรี ให้ข้าหลวงทั้ง ๓ คนนี้ฟังคำสั่งจากกรุงเทพ ฯ เสมือนกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้บัญชาการแทนข้าหลวงใหญ่ ซึ่งควรจะมีในเมือง นครศรีธรรมราช*

ในชั้นแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้ มีข้าหลวงประจำอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และภูเก็ต เมืองละคน โดยให้ข้าหลวงเมือง นครศรีธรรมราชบังคับตั้งแต่ นครศรีธรรมราช ขึ้นไปถึงชุมพร ส่วนข้าหลวงเมืองสงขลาบังคับ ตั้งแต่สงขลาไปจนถึงเมืองแขก ที่เป็นดังนี้เข้าใจว่าจะทรงพิจารณาเห็นว่าทั้งเมืองนครศรีธรรมราช และสงขลาต่างก็เป็นเมืองใหญ่ ไม่น่าจะมารวมไว้ในมณฑลเดียวกัน ควรจะแยกเป็น ๒ มณฑล ส่วนหัวเมืองฝั่งตะวันตกก็ให้ขึ้นกับมณฑลภูเก็ตดังเดิม

อย่างไรก็ตามพระราชดำรินั้นได้มาคิดขัดตรงที่ปัญหาต่อบุคคลจึงไม่อาจจัดการ ตามแนวพระราชดำรินี้ได้ เพราะเวลานั้นมีบุคคลที่เหมาะสมจะเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลประจำ มณฑลทางบกได้เพียง ๒ คน คือพระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร) กับพระยาสุชนนัยวินิต (เมื่อครั้งเป็นพระวิจิตรวรสาส์น) พระยาทิพโกษานั้นทรงตั้งพระทัยจะให้ประจำอยู่ที่มณฑลภูเก็ต ส่วนพระยาสุชนนัยวินิตประจำอยู่ที่เมืองสงขลาอยู่แล้ว ดังนั้นจึงยังขาดบุคคลที่จะมาเป็นเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชอยู่อีกหนึ่งคน

ดังนั้นจึงทรงเปลี่ยนแนวพระราชดำริมาดำเนินการตามนโยบายข้อ ๒ ของกรมหมื่นดำรง ราชานุภาพ คือให้รวมเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลาเข้าอยู่ในมณฑลเดียวกัน เรียกว่า มณฑลนครศรีธรรมราช หัวเมืองเหนือเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปถึงเมืองชุมพรให้รวมอยู่ใน มณฑลชุมพร และหัวเมืองชายทะเลฝั่งทะเลตะวันตกให้รวมอยู่ในมณฑลภูเก็ต

* เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ (ร.ศ. ๑๑๔) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และใน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระยาสุขุมณัฏวินิต (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช และแต่งตั้งพระสุจริตมหิศวรภักดี (คอซิมก้อง ณ ระนอง) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพร* เป็นอันว่าเมืองนครรวมอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราชตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นต้นมา

ในปีเดียวกันนั้นเอง ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้รวมหัวเมืองทั้ง ๗ คือ ปัตตานี ยะลา นongจิก ยะหริ่ง สายบุรี ะแงะ และรามันห์เข้ามาอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช ด้วยเหตุนี้พระยาสุขุมณัฏวินิตจึงได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนเดียวที่มีอำนาจบังคับบัญชาไปจนถึงหัวเมืองอิสลามทั้ง ๗ ด้วย

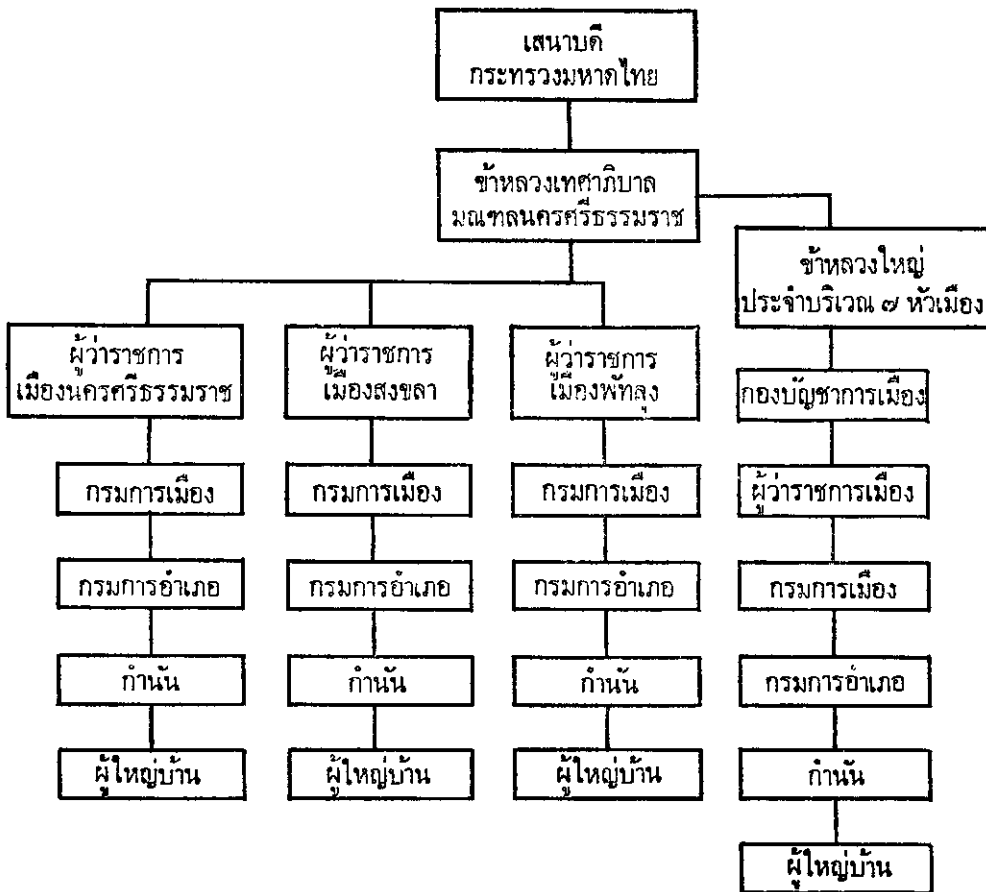
ที่ว่ากรมณฑลนครศรีธรรมราชนั้น มิได้ตั้งอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช แต่ไปตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ในระยะแรก ๆ ที่ว่าการมณฑลตั้งอยู่ที่บ้านข้าหลวงเทศาภิบาล ต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) จึงได้ย้ายไปทำการ “ในจวน” แทน อย่างไรก็ตามแม้ศาลาว่าการมณฑลจะอยู่ที่สงขลา แต่พระยาสุขุมณัฏวินิตก็มักจะมาประจำอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชอยู่บ่อยครั้ง

พระยาสุขุมณัฏวินิตไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชแล้ว ก็ได้จัดการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา เข้าสู่ระเบียบแบบแผนสมัยใหม่ตามนโยบายของรัฐบาลกลางทุกประการ คือในด้านการปกครองก็ได้จัดการปกครองเมืองตามข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ และจัดการปกครองท้องที่โดยได้แต่งตั้งกรรมการอำเภอ และให้มีการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นทั่วไป ทุกตำบล หมู่บ้าน ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ ส่วนตำแหน่ง “เจ้าเมือง” ที่เรียกกันมาแต่เดิมได้ถูกเปลี่ยนมาเรียก “ผู้ว่าราชการเมือง” ตามข้อบังคับปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ ซึ่งมีนัยเพื่อที่จะเปลี่ยนความรู้สึกจากการเป็น “เจ้า” มาเป็นเพียงข้าราชการคนหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น (ดูแผนภูมิที่ ๑ และ ๒ ประกอบ)

* จักรกฤษณ์ นรินดิศดุการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย.
หน้า ๔๕๐-๔๕๑.

แผนภูมิที่ ๑

แสดงสายการบังคับบัญชาของมณฑลนครศรีธรรมราช

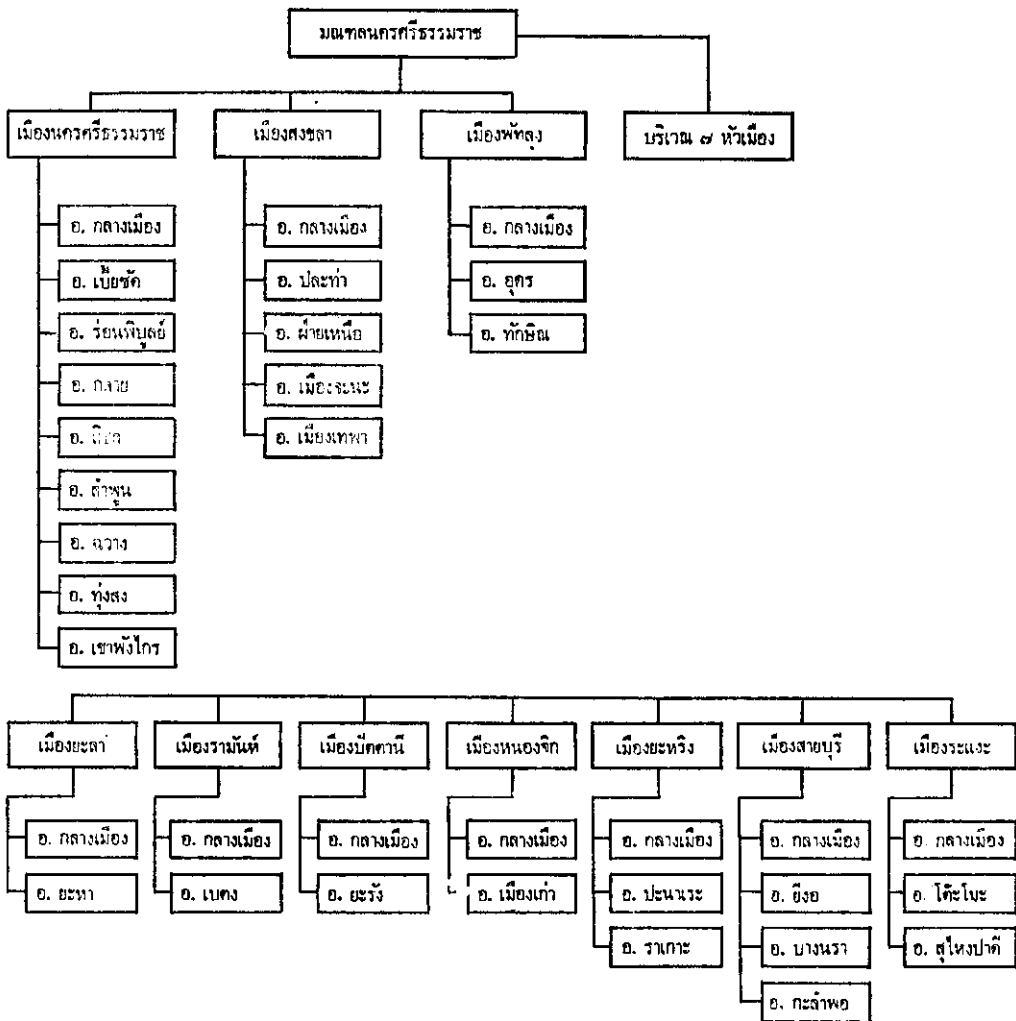

หมายเหตุ สำหรับอำนาจหน้าที่ของกรมการอำเภอ กำนันและผู้ใหญ่บ้านนั้น ในบริเวณ ๗ หัวเมือง กับเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง เท่าเทียมกัน เพราะต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ เหมือนกัน

ที่มา: สรุปจากเรื่อง “การจัดการปกครองในมณฑลนครศรีธรรมราช” ซึ่งมีรายละเอียดอยู่ในบทที่ ๑ และบทที่ ๔ ใน ธรรมนูญการปฏิรูปการปกครองในมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุรานุรักษ์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๔๔) ปรินญาณพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๒๐, หน้า ๑๓๕.

แผนภูมิที่ ๒

แสดงหัวเมืองในบังคับบัญชาของมณฑลนครศรีธรรมราชและอำเภอที่ขึ้นกับหัวเมืองนั้น ๆ

อำเภอกะลาพอเป็นอิสระขึ้นกับเมืองโค แต่ราชการที่เกี่ยวกับประชาชนฝากขึ้นกับเมืองสาบบุรี นายอำเภอพึงบังคับบัญชาเจ้าเมืองสาบบุรี โดยอนุมัติของข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ

ที่มา: สรุปจากเรื่อง “การจัดการปกครองในมณฑลนครศรีธรรมราช” ซึ่งมีรายละเอียดในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ ในปฏิญานิติพนธ์ ของ ณรงค์ นุนทอง, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

เมืองนครศรีธรรมราชสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นเทศาภิบาลมณฑลอยู่นั้น ได้เจริญก้าวหน้าเกินความคาดหมายของทางเมืองหลวงมาก ทั้งนี้เป็นเพราะพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด มีความก้าวหน้าและสุขุมถ่อมถ่อมภาพ กระทำการในหน้าที่อย่างเข้มแข็ง งานสำคัญอันเป็นผลงานของพระยาสุโขมนัยวินิตที่ปรากฏอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชได้แก่

๑. การตั้งกองพลตระเวน (ตำรวจ) ประจำทุกเมือง
๒. การตั้งศาลเมืองนครและศาลอำเภอปากพนัง และให้กรมการอำเภอและกำนันรับผิดชอบในการพิจารณาตามควรแก่หน้าที่ ซึ่งช่วยให้การพิจารณาคดีรวดเร็ว และเป็นธรรมยิ่งขึ้น
๓. การจัดเก็บภาษีอากรอย่างรัดกุมและถูกต้อง เป็นผลให้รายได้ภาษีอากรเพิ่มขึ้นหลายเท่า ทำให้งานปฏิรูปและการก่อสร้างสาธารณูปโภคสำเร็จลงรวดเร็ว
๔. การตัดถนนหนทางและลำคลองได้กระทำหลายสายเช่น*
 - ๔.๑ ตัดถนนสายกลางเมืองนครศรีธรรมราช (ซึ่งปัจจุบันเรียกว่าถนนราชดำเนิน) มีความยาว ๒๗๘ เส้น กว้าง ๘ วา ๒ ศอก พร้อมทั้งตัดถนนรอบกำแพงเมือง และตัดศอกจากถนนสายกลางเมืองไปประจบกันถนนสายกำแพงด้านตะวันตก ๕ ตรอก ด้านตะวันออก ๕ ตรอก
 - ๔.๒ ตัดถนนเลียบแม่น้ำปากพนังฝั่งตะวันออกห่างแม่น้ำ ๑ เส้น พร้อมทั้งตัดศอกแยกอีก ๑๑ ตรอก
 - ๔.๓ ตัดถนนจากสายเขตอำเภอกลาย (ปัจจุบันคืออำเภอท่าศาลา) ผ่านทุ่งนา มาทางตะวันออกถึงท่าศาลาจรดกับคลองท่าสูง
 - ๔.๔ ขุดคลองจากลำน้ำปากพญาไปถึงลำน้ำปากนคร ตั้งชื่อว่า “คลองนครพญา” ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเมือง
 - ๔.๕ ขุดคลองที่อำเภอปากพนัง ๑ สาย โดยเริ่มจากบ้านบางจากไปออกที่แม่น้ำปากพนัง มีความยาว ๓๔๔ เส้น ๔ วา ๕ ศอก กว้าง ๑๐ ศอก

* สรุปจาก เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๔๑/๑๘ ใบบอกพระยาสุโขมนัยวินิตเรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช หมวดการโยธา ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑

มีถนนสองข้างคลอง งานขุดคลองครั้งนี้เป็นงานใหญ่ที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชนเป็นอย่างมาก เมื่อสำเร็จ สมเด็จพระยาตากษาราชานุกาพทรงประทานชื่อคลองว่า “คลองสุขุม” และยังเรียกชื่อสืบมาจนทุกวันนี้

นอกจากนี้พระยาสุขุมนัยวินิตยังได้ขอความร่วมมือจากพระรัตนธัชมุนี (ม่วง) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “เจ้าคุณท่าโพธิ์” ในฐานะผู้อำนวยการการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช จัดการศึกษาขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชได้เจริญรุดหน้ากว่าเมืองอื่น ๆ ในภาคใต้ โดยได้เปิดโรงเรียนถึง ๑๘ โรงเรียนในเมืองนครศรีธรรมราช ใน ร.ศ. ๑๑๘ โรงเรียนเหล่านี้ได้แก่ โรงเรียนสุขุมภาบาลวิทยา ตั้งอยู่ที่วัดท่าโพธิ์ อำเภอกลางเมือง (ปัจจุบันคือโรงเรียนเบญจมราชูทิศนครศรีธรรมราช) โรงเรียนนิตยาภิรมย์ ตั้งอยู่ที่วัดโลกหม้อ อำเภอทุ่งสง (ปัจจุบันคือโรงเรียนเทศบาลวัดชัยชุมพลอำเภอทุ่งสง) เป็นต้น โรงเรียนเหล่านี้พระยาสุขุมนัยวินิตได้ชักชวนให้ข้าราชการและคหบดีในท้องถิ่นเข้ามาช่วยกันอุปถัมภ์ ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จพอสมควร จึงนับได้ว่าพระยาสุขุมนัยวินิตได้สร้างความเจริญให้ทั้งเมืองนครศรีธรรมราช และมณฑลนครศรีธรรมราชเป็นอย่างดี

เมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเป็นเมืองหนึ่งในมณฑลนครศรีธรรมราช มาจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารราชการแผ่นดินด้านการปกครองหัวเมืองอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือสมัย ร. ๖ ได้โปรดให้มีการแต่งตั้งตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ขึ้นเพื่อปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมด ตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไป ในการนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ายุคลฑิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ไปเป็นอุปราชปักษ์ใต้ และมีการจัดตั้งทหารรักษาวังอุปราชขึ้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชหนึ่งกองทัพอภัย

ครั้นล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทางราชการได้ยุบตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ พร้อมกับยุบกองทหารรักษาวังที่ตั้งประจำอยู่ที่เมืองนี้เสีย หัวเมืองปักษ์ใต้จึงไม่มีกองทหารตั้งประจำการอยู่เป็นเวลาหลายปี แต่ถึงแม้จะยุบตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ไปก็จริง แต่ นครศรีธรรมราชก็ยังคงเป็นมณฑลอยู่ดังเดิม

จนกระทั่งได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้ยุบมณฑลในหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งสามมณฑล เมืองนครศรีธรรมราชจึงได้ยุบเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทยเรื่อยมา

๒. ประเพณีต่าง ๆ ของชาวนครศรีธรรมราช

ประเพณีให้ทานไฟ

เมืองนครเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองในหลายด้านมาแต่โบราณ อารย-
 ธรรมต่าง ๆ ของเมืองนี้มีอิทธิพลต่อเมืองต่าง ๆ เป็นอย่างมาก ที่เห็นกันอย่าง
 ชัดเจนในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ได้จารึกลงไปอย่างเป็นหลักฐาน
 ว่า สุโขทัยเองนั้นได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาไปจากเมืองนคร เมืองนครจึงได้
 ชื่อว่าเป็นเมืองแห่งพุทธศาสนา เรียกกันโดยทั่วไปว่า “เป็นเมืองพระ” ประเพณี
 แทบทุกอย่างในเมืองนครจึงมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างชนิดที่เรียกว่าแยกกัน
 ไม่ออก จนอาจกล่าวได้ว่าชีวิตของชาวนครเป็นชีวิตที่ผูกไว้กับพุทธศาสนาอย่าง
 แนบแน่น

ประเพณีให้ทานไฟนับเป็นประเพณีที่ชาวนครปฏิบัติด้วยเหตุผลทางพุทธศาสนา
 เช่นกัน กล่าวคือเมื่อถึงหน้าหนาว (แม้ว่าโดยสภาพภูมิศาสตร์จะไม่จัดว่านครมีฤดูหนาวก็ตาม
 แต่จะมีอยู่ระยะหนึ่งที่อากาศในเมืองนครหนาวกว่าปกติ) ในราวเดือนนี้ อากาศที่เคยอบอุ่น
 หรือเย็นสบาย อุณหภูมิก็จะลดลงไปจนชาวนครซึ่งไม่เคยชินกับความหนาวจะรู้สึกหนาวขึ้นมา
 เมื่อรู้สึกหนาวก็ให้เป็นห่วงถึงสถาบันอันเป็นที่เคารพของตน นั่นคือสถาบันพุทธศาสนาโดย
 อัตโนมติ ทั้งนี้ชาวนครจะระลึกถึงพุทธศาสนาในทุกฤดูกาลเลยทีเดียว ชาวนครก็รู้ว่าในหน้า
 หนาวนั้นพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาก็ต้องมีความหนาวเช่นกัน ดังนั้นการที่จะ
 ให้ความหนาวกระทบกระเทือนต่อพระภิกษุสงฆ์ ย่อมเป็นการไม่เหมาะสม จึงพร้อมใจกันไปใน
 วัดในเวลาเช้าตรู่อันเป็นเวลาที่อากาศหนาวที่สุด แล้วช่วยกันก่อไฟกองโตๆ ขึ้นทั่วไปในวัด
 จะก่อไฟกี่กองนั้นก็อยู่ที่จำนวนพระภิกษุสงฆ์ในวัด หากพระสงฆ์มีหลายรูปก็ก่อไฟหลายกอง
 หากพระสงฆ์มีน้อยก็ก่อไฟน้อยกองลงไป ก่อไฟเข้าแล้วก็นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาผิงไฟเพื่อช่วย
 ให้ร่างกายอบอุ่นขึ้น การกระทำเพื่อช่วยให้พระสงฆ์สุขสบายขึ้นบ้างเช่นนี้ก็เพื่อความสุขใจมาสู่
 ผู้กระทำมาก ในที่สุดก็นิยมกระทำสืบต่อกันมาทุกปีไม่ได้ขาด จนกลายเป็นประเพณีที่เรียกกัน
 ว่า “ให้ทานไฟ” ก็คือทานทำบุญด้วยไฟหรือการทำบุญด้วยความร้อน

ต่อมาเกิดความคิดกันขึ้นอีกว่าในวันให้ทานไฟนี้ หากว่าได้มีการทำขนมชนิดต่าง ๆ
 ควบคู่กันไปกับการก่อไฟในเช้าตรู่นี้ด้วย แล้วนำขนมที่ทำกันในทันทีทันใดนั้นไปถวายพระ

ด้วยคงจะไดบุญกุศลมากขึ้นเป็นแน่ เมื่อคิดเห็นเช่นนั้นก็เลยปฏิบัติกันตามที่คิดไว้ เมื่อถึงวันที่นัดหมายกันไว้ว่าจะทำบุญให้ทานไฟ ก็เตรียมเครื่องประกอบในการทำขนมง่าย ๆ อันเป็นขนมพื้นบ้านเป็นส่วนใหญ่ เช่น ขนมเบื้อง ขนมครก ขนมกรอก ขนมจู้จุน กล้วยทอด กล้วยแขก เหนียวหวานทอด ขนมกรุป และข้าวเกรียบปากหม้อ เป็นต้น

พอเช้าตรู่ของวันนัดหมายก็รีบไปช่วยกันจัดแจงยกเอาเครื่องประกอบในการทำขนมทั้งหลายที่เตรียมไว้เข้าไปในวัดแล้วลงมือก่อไฟทำขนมกันในทันทีทันใด พร้อมกับการก่อไฟเป็นกอง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ผิง

พอขนมที่ทำกันนั้นสุกได้ที่แล้ว ก็นิมนต์พระสงฆ์มาที่โรงฉันซึ่งมีกองไฟอยู่ใกล้ ๆ หรือไม่กี่ปูเสื่อเข้ากลางลานวัดอันมีกองไฟอยู่ตรงกลาง เมื่อพระสงฆ์มาสู่ที่ฉันเรียบร้อยแล้ว ประเคนขนมที่ทำเสร็จใหม่นั้น กรันพระสงฆ์ฉันจนอิ่มโดยทั่วแล้วท่านก็ให้ศีล เมื่อให้ศีลจบท่านก็กลับ อากาศเริ่มอบอุ่นขึ้นเพราะแสงแดด พืชการให้ทานไฟก็จบลงเพียงแค่นี้ ส่วนชาวบ้านก็เลี้ยงขนมที่เหลือจากถวายพระกันเป็นที่สนุกสนาน และช่วยกันขนของที่ใช้ในการประกอบขนมกลับบ้านด้วยความอิ่มเอิบในผลบุญที่ตนได้กระทำ

บางท่านเล่าว่า ประเพณีการให้ทานไฟซึ่งทำขนมถวายพระด้วยนี้ชาวนครรับมาจากชาวอินเดีย โดยอาศัยหลักฐานจาก “ขุททกนิกายชาดก” ซึ่งได้กล่าวถึงเศรษฐีแห่งแคว้นสัททเกที่ชื่อว่า โกสียะ เป็นผู้ร่ำรวยเกินใคร บ้านก็ใหญ่โตมากเป็นตึกเจ็ดชั้น แต่เศรษฐีโกสียะเป็นผู้ที่มีความตระหนี่ต่อทุกคน ไม่ว่าจะเป็นภรรยา ญาติมิตร ชาวเมือง หรือข้าทาส แม้แต่กับตนเองและลูกเมียก็ไม่เว้น ท่านเศรษฐีโกสียะผ่านไปนครราชคฤห์ในวันหนึ่ง เห็นชาวเมืองนั่งกินขนมเบื้องที่แผงลอยแห่งหนึ่ง ตนจึงเกิดความอยากกินขนมเบื้องขึ้นมากอย่างมาก แต่ด้วยความตระหนี่ก็ไม่ยอมซื้อกิน จึงกลับมาบ้านด้วยความอยากที่ยังคงค้างอยู่ในจิตใจก็เลยหุ่หุบเขาไป ภรรยาเฝ้าถามไถ่จนรู้ความแล้วรีบอาสาจะทำขนมเบื้องเลี้ยงสามี แต่เศรษฐีเกิดความตระหนี่ขึ้นมาเสียอีก กลัวว่าจะเปลืองเงินเปลืองทองด้วยกลัวว่าจะต้องทำเลี้ยงลูกเมียด้วยเลยไม่อยากให้ภรรยาทำ ภรรยาทราบดังนั้นจึงชวนเศรษฐีไปทำขนมดังกล่าวก่อนที่ตึกชั้นที่ ๗ เพราะคิดว่าคงไม่มีใครรู้เห็นเป็นแน่ เศรษฐีเห็นชอบด้วย เป็นอันว่าเศรษฐีและภรรยาก็ตกลงใจไปทำขนมเบื้องที่ตึกชั้นที่ ๗

ขณะที่ทั้งสองกำลังทำขนมเบื้องอยู่นั้น พระพุทธรองค์ซึ่งประทับ ณ เชตวันมหาวิหาร ได้ทรงทราบด้วยพระญาณว่า เศรษฐีผู้ตระหนี่กำลังแสดงการตระหนี่ออกมามากเกินไปเกินเหตุเสียแล้ว เห็นสมควรให้ละนิสสัยนั้นเสีย จึงรับสั่งให้พระโมคคัลลานไปแก้นิสัยของเศรษฐี พระโมคคัลลานเหาะตรงไปยังประตูคึกขันธ์ที่ ๗ ของกฤหาสน์เศรษฐี แล้วยืนสำรวมที่ตรงประตู เศรษฐีเข้าใจว่าพระโมคคัลลานจะมาขอขมนจึงแสดงอาการรังเกียจและออกวาจาไล่พระโมคคัลลาน พระโมคคัลลานพยายามทรมานเศรษฐีอยู่นานกว่าเศรษฐีจะยอมถวายขนมบ้าง พระโมคคัลลานจึงแสดงธรรมว่าด้วยประโยชน์ของการให้ เศรษฐีและภรรยาเลื่อมใสจึงนิมนต์พระโมคคัลลานรับถวายอาหารที่บ้านตน แต่พระโมคคัลลานไม่รับและแจ้งว่าหากจะถวายก็ควรจะไปถวายพระพุทธรองค์และพระสาวก ๕๐๐ รูป ณ เชตวันมหาวิหารเถิด เศรษฐีและภรรยาจึงนำกะทะและอุปกรณ์ในการทำขนมเบื้องไปทำถวายพระพุทธรองค์และพระสาวกทั้ง ๕๐๐ รูป ทำเท่าไร ๆ แบ่งที่เตรียมไปเพียงน้อยนิดก็ไม่รู้จักหมด ท้ายที่สุดพระพุทธรองค์จึงทรงเทศนาสั่งสอน เศรษฐีและจบบรรดธรรมชั้นโศกานันท์ทั้งสองคน

ประเพณีให้ทานไฟเป็นสมบัติอันล้ำค่าที่เก่าแก่ของเมืองนครอย่างหนึ่ง บรรพบุรุษได้มอบประเพณีอันแสดงออกถึงการเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชีวิตกับพุทธศาสนาไว้ให้ลูกหลานรักษาประเพณีสำคัญนี้ให้ยั่งยืนเป็นสมบัติประจำเมืองสืบไป

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ

ประเพณีที่เป็นสัญลักษณ์ประจำเมืองนครมีหลายประเพณี ประเพณี “แห่ผ้าขึ้นธาตุ” เป็นสัญลักษณ์ประเพณีหนึ่ง ทั้งนี้เพราะประเพณีนี้ไม่มีปฏิบัติกันที่ใดในประเทศไทยนอกจากเมืองนครเท่านั้น

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ เป็นประเพณีที่ชาวนครได้ร่วมมือร่วมใจกันบริจาคเงินทองตามกำลังศรัทธา นำเงินที่ได้จากการบริจาคนั้นไปซื้อผ้ามาเย็บต่อกันเข้าให้เป็นแถบยาวนับพันหลา แล้วพากันแห่ผ้าดังกล่าวไปยังวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อนำแถบผ้านั้นไปพันโอกรอบฐานองค์พระบรมธาตุเจดีย์ อันเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

สมัยก่อนพุทธกาล ชาวอินเดียส่วนใหญ่มีความเชื่อในสิ่งลึกลับอยู่มาก โดยเฉพาะในศาสนาพราหมณ์นั้นเชื่อในเรื่องเทพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง จึงเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างเทพเจ้าเป็นผู้สร้างและเป็นผู้ทำลาย เทพเจ้าจึงมีความสำคัญแก่ชีวิตพราหมณ์เป็นที่สุด การกระทำทุกอย่างของพราหมณ์จึงคำนึงถึงเทพเจ้าก่อนสิ่งอื่นใด เพราะเชื่อว่าหากการกระทำใดไม่ถูกต้องอริยาถัยของเทพเจ้าจะนำมาซึ่งความวิบัติได้ ดังนั้นวิธีการกระทำที่ดีที่สุดเพื่อให้ถูกใจเทพเจ้าคือการเซ่นสรวงบูชากราบไหว้ การเซ่นสรวงบูชากราบไหว้เทพเจ้าจึงกลายเป็นวัตรที่ต้องปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ

ครั้นถึงสมัยพุทธกาล คำสอนของพระพุทธองค์ที่มุ่งจะทำลายความเชื่ออันไม่เป็นธรรมะ ก็ทำลายการเซ่นสรวงเหล่านั้นไม่ได้โดยเด็ดขาดในทันทีทันใด เพราะชาวพุทธส่วนใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน ดังนั้นความเชื่อเก่าๆ ที่ตนเคยปฏิบัติอยู่จึงยากแก่การสลัดทิ้งไป การเซ่นบวงสรวงที่ตนเคยปฏิบัติมาก่อนจึงยังคงปฏิบัติต่อไป อย่างการบูชาเทพเจ้าประจำต้นไม้ (รุกขเทวดา) เพื่อให้ประทานโชคลาภ ความสงบสุข ประทานบุตร และพืชผลแก่ตน โดยการกราบไหว้บูชาและการหาผ้าแพรพรรณมาพันรอบต้นไม้ก็ยังคงปฏิบัติสืบกันมา

จากการปฏิบัติของชาวพุทธที่เคยเป็นพราหมณ์มาก่อนเหล่านี้ เป็นผลสืบเนื่องมาถึงชาวพุทธสมัยหลังๆ ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวพุทธสมัยหลังๆ นิยมปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อเดิม ชาวพุทธบางคนก็ไม่อาจแยกได้ว่าประเพณีใดเป็นของศาสนาพราหมณ์ ประเพณีใดเป็นของศาสนาพุทธ เป็นอันว่าประเพณีของศาสนาพราหมณ์ ก็เข้ามาปะปนในศาสนาพุทธมากมาย

การแห่ผ้าขึ้นธาตุของเมืองนครก็งจะเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้เช่นกัน เพราะเมื่อชาวนครรับพุทธศาสนาจากอินเดียก็รับเอาประเพณีต่างๆ ตามแบบของชาวพุทธในอินเดียเข้ามาด้วย และเราก็คาดเดากันว่าหากจะทำบุญหรือกราบไหว้บูชาให้ใดकुศลจริง ๆ ก็ต้องปฏิบัติเฉพาะพระพักตร์พระพุทธองค์เท่านั้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานแล้วก็ยังมีตัวแทนอยู่ เช่น เจดีย์และพระพุทธรูป เป็นต้น การกราบไหว้บูชาสิ่งเหล่านี้ก็เท่ากับบูชากราบไหว้พระพุทธองค์ การที่ชาวนครนำเอาผ้าไปบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ โดยการโอบรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ก็คือการบูชาที่สนิทแนบกับองค์พระพุทธองค์นั่นเอง

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุของเมืองนครเป็นประเพณีที่มีมานานจนยากที่จะยืนยันได้แน่ชัดว่าเริ่มในสมัยใด แต่ตามตำนานของประเพณีนี้มีว่า ในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย ราว พ.ศ. ๑๗๗๓ เป็นสมัยพระเจ้าสามพี่น้อง คือพระเจ้าศรีธรรมโศกราช พระเจ้าจันทรมานและพระเจ้าพังสาสะ กำลังดำเนินการสมโภชพระธาตุอยู่นั้น คลื่นได้ชักผ้าแถบใหญ่ยาวชิ้นหนึ่ง ซึ่งมีลายเขียนเรื่องพระพุทธประวัติ ซึ่งเรียกว่า พระบต ชิ้นที่ชายขาดปากพนัก ก่อนที่จะถึงวันสมโภชพระบรมธาตุไม่นาน ชาวปากพนักเก็บผ้าชิ้นนั้นไปถวายพระเจ้าศรีธรรมโศกราช พระเจ้าศรีธรรมโศกราชรับสั่งให้ชักพระบตจนสะอาด แต่ลายเขียนพระพุทธประวัติก็ไม่ลบเลือนยังคงสมบูรณ์ดีทุกประการ จึงรับสั่งให้ประกาศหาเจ้าของ ได้ความว่าชาวพุทธกลุ่มหนึ่งจำนวน ๑๐๐ คนจากเมืองหงสาวดี มีผขาวอริยพงษ์เป็นหัวหน้าจะเดินทางไปลังกา เพื่อนำพระบตไปบูชาพระบาทในลังกา แต่เรือโดนพายุที่ชายฝั่งเมืองนคร มีคนรอดชีวิต ๑๐ คน รวมทั้งหัวหน้า พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรงพิจารณาเห็นว่าพระบตนั้นควรจะนำขึ้นไปห่มพระบรมธาตุเจดีย์เนื่องในโอกาสสมโภช พระบรมธาตุและเจ้าของพระบตซึ่งรอดชีวิตก็ยินดี ด้วยเหตุนี้การแห่ผ้าขึ้นธาตุจึงเป็นประเพณีประจำเมืองนครสืบมาจนทุกวันนี้

ตามตำนานที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า การแห่ผ้าขึ้นธาตุกระทำในโอกาสสมโภชพระบรมธาตุประจำปี แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่นอนว่ากระทำในวันใด อาจจะเปลี่ยนแปลงกำหนดวันไปตามความเหมาะสมทุก ๆ ปีก็ได้ ตามปกติแล้วพระยานครและทายาทเป็นผู้กระทำประเพณีนี้เป็นประจำทุก ๆ ปี โดยการจัดพิธีแห่แห่นพระบตพร้อมด้วยอาหารคาวหวาน เครื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นไปถวายพระสงฆ์ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร โดยการหาบคอนกันไปเป็นขบวนแห่อันสวยงาม ในโอกาสนี้ชาวนครจะมาร่วมในกิจกรรมดังกล่าวเพิ่มขึ้นทุกที ครั้นสิ้นสมัยพระเจ้าพระยานครเพราะทางราชการได้เปลี่ยนระเบียบวิธีบริหารราชการเสียใหม่ แต่ทายาทของเจ้าพระยานครก็ปฏิบัติประเพณีต่อมาเช่นเดิม ครั้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ชาวเมืองก็ได้จัดประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุทุกปี และจำนวนผู้ร่วมก็เพิ่ม มากขึ้นทุก ๆ ปีเช่นกัน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุได้กระทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ อันเป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนาคือวันวิสาขบูชา ในวันดังกล่าวมีการเวียนเทียนรอบองค์พระบรมธาตุ และพระสงฆ์มาประชุมพร้อมกันที่วัดมหาธาตุมหาวิหารเพื่อสวดสมโภชพระบรมธาตุประจำปี ชาวเมืองจึงมาร่วมในพิธีกันอย่าง

กับทั้ง นอกจากชาวเมืองนครแล้วยังมีประชาชนต่างจังหวัดเดินทางมาร่วมสักกระพระบรมธาตุกันมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะความเชื่อที่ถ่ายทอดกันมาแต่โบราณประการหนึ่งว่า ถ้าจะให้ได้บุญจริง ๆ ก็ต้องทำต่อพระพุทธรองค์หรือใกล้ชิดต่อพระองค์มากที่สุดก็ว่าได้ พระบรมธาตุเป็นเสมือนพระพุทธรองค์ ประชาชนจึงมุ่งหมายมาสักการะจากทั่วสารทิศประจวบกับระยะดังกล่าวเป็นระยะที่เก็บเกี่ยวพืชผลเสร็จแล้ว เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วประชาชนก็มักชวนกันไปทำบุญเพื่อความสุขสวัสดิ์แห่งครอบครัว และความเจริญของพืชผลในปีต่อไปตามคตินิยมที่มีแต่โบราณ ด้วยเหตุนี้ในวันแห่ผ้าขึ้นธาตุของแต่ละปีจึงมีประชาชนไปร่วมกับทั้งขึ้นทุกปี นอกจากนี้อาจเป็นเพราะทุกคนถือว่าพระบรมธาตุเป็นจุลรวมแห่งความอยู่รอดของตน ในวันสักกระบูชาพระบรมธาตุประจำปีตนต้องมีส่วนอย่างแข็งขันก็ได้

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชประสงค์ให้พุทธศาสนิกจัดพิธีทางพุทธศาสนา เนื่องในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่งในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เรียกว่าวันมาฆบูชา ชาวเมืองจึงจัดให้มีการเวียนเทียนรอบพระบรมธาตุเจดีย์อีกวันหนึ่ง (แต่ในวันนั้นไม่มีการสวดสมโภชพระบรมธาตุแต่อย่างใด) นอกเหนือจากที่เคยปฏิบัติกันมาในวันวิสาขบูชาในวันมาฆบูชาประชาชนทั่วทุกทิศก็หลั่งไหลมายังวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเพื่อสักการะองค์พระบรมธาตุเช่นเดียวกับวันวิสาขบูชา ประชาชนที่มาจากต่างบ้านต่างเมืองที่มาเป็นกลุ่ม ๆ ก็ได้ถือโอกาสเอาผ้าที่เตรียมมาห่มขึ้นห่มพระบรมธาตุเจดีย์เสียด้วย

จากสาเหตุที่กล่าวมานี้ ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุของเมืองนครจึงมีปีละ ๒ ครั้ง คือในวันเพ็ญเดือนสาม (คือวันมาฆบูชา) ครั้งหนึ่ง และในวันเพ็ญเดือนหก (คือวันวิสาขบูชา) อีกครั้งหนึ่ง

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุทุกวันนี้เปลี่ยนแปลงรายละเอียดไปจากเดิมมาก แต่เดิมมานั้นพระบิณฑูรณ์ช่างผู้ชำนาญเขียนภาพสีส่วนใหญ่เกี่ยวกับพุทธประวัติ ประดับด้วยลูกปัดสีต่างๆ แพรพรรณและดอกไม้ที่ขอบแถบผ้าโดยตลอดทั้งผืน แต่ปัจจุบันอาจเป็นเพราะสภาพสังคมสืบสนหาเวลาว่างไม่ค่อยได้ หรืออาจจะเพราะไม่มีช่างผู้ชำนาญก็เป็นได้ จึงทำให้การประดับประดาและเขียนภาพ

ที่พระบตญฺหยาไป ผ้าที่ใช้กันทุกวันนี้เห็นเพียง ๓ สี คือ ขาว แดง และเหลือง ภัตตาหาร เครื่องอุปโภคและบริโภค ที่เคยจัดไปถวายพระในวันแห่ผ้าขึ้นธาตุแต่เดิม เดียวนี้ก็ตัดออกไป เติมการแห่ผ้าขึ้นธาตุกระทำกันโดยพร้อมเพียงเป็นขบวนที่เอิกเกริกเพียงขบวนเดียว แต่ต่อมาอาจเป็นเพราะประชาชนมาจากหลายทิศหลายทาง แต่ละคนต่างเตรียมผ้ามาเองทำให้การแห่ผ้าขึ้นธาตุ ไม่พร้อมเพรียงเป็นขบวนเดียวกัน เพราะใครจะแห่ผ้าขึ้นธาตุในเวลาใดก็ได้ตามสะดวก* ตลอดทั้งวันจึงมีขบวนแห่ผ้าขึ้นธาตุโดยมิได้ขาด

เมื่อขบวนแห่ผ้าขึ้นธาตุถึงวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารแล้ว ก็แห่ทักษิณาวตรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ๓ รอบ แล้วนำผ้าเข้าสู่วิหารพระมัทรีหรือวิหารพระทรงม้า (พระวิหารมหาภิเนษกรม) คือวิหารที่มีภาพปั้นพระสถิตริศัถะทรงม้าเพื่อออกบรรพชาประทับอยู่ที่ผิงอันเป็นพระวิหารที่มีบันไดขึ้นสู่ลานภายในกำแพงแก้วล้อมฐานพระบรมธาตุเจดีย์

ครั้นถึงตอนนั้นผู้เข้าร่วมในขบวนแห่จะส่งผู้แทนเพียง ๓-๔ คน ส่งสมทบกับเจ้าหน้าที่ของวัดนำพระบตขึ้นโอบรอบพระบรมธาตุเจดีย์ ที่ไม่สามารถขึ้นไปรอบกำแพงแก้วได้หมดทั้งขบวน ก็เพราะว่าทางวัดได้กำหนดให้ลานภายในกำแพงแก้วเป็นที่หวงห้ามนั่นเอง

ประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุอันเป็นประเพณีที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวนครและชาวเมืองใกล้ไกล ยึดเอาพระบรมธาตุเจดีย์อันเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธองค์เป็นทพทางใจนี้ นับเป็นประเพณีที่รวมเอาศรัทธาด้วยความบริสุทธิ์ใจของชาวนครและพุทธศาสนิกชนต่างเมืองเข้าด้วยกัน หล่อหลอมความเป็นปึกแผ่นทมนคงสืบมาช้านานแล้ว

* การบูชาองค์พระบรมธาตุเจดีย์โดยการแห่ผ้าขึ้นห่มองค์พระบรมธาตุนั้น นอกเหนือจากการแห่ผ้าขึ้นห่มพระบรมธาตุในประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุซึ่งจัดเป็นประจำทุกปีแล้ว ก็อาจกระทำในโอกาสอื่น ๆ อีกได้ก็ เช่นในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน ๆ เสด็จมืองนครทุกคราว ก็เคยโปรดฯ ให้มีการแห่ผ้าขึ้นห่มองค์พระบรมธาตุมิได้ขาด ดังพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ.๑๒๔ พ.ศ.๒๔๔๘ ได้ทรงกล่าวถึงพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการนี้ว่า “วันที่ ๕ ก.ค. เวลาเช้าไม่ได้ไปแห่งใด เพราะเหนื่อยและนอนน้อย เวลาบ่ายแห่ผ้าห่มพระบรมธาตุตามเคย แด่ผ้าแดงไม่ได้ ข้อทำงรับเสด็จกันหมดเมือง จึงต้องใช้พันชมพู เข้าไปทูลถวายพระม้า ถวายรูปที่นั้นและทัพเกมคร แล้วไปตุลละครทพหัยภรรยาพระศิริธรรมวิริย์ที่พลับพลา”

ประเพณีตักบาตรรูปเทียน

ประเพณีของเมืองนครที่แตกต่างจากเมืองอื่น ๆ ทุกเมืองอีกประเพณีหนึ่งก็ประเพณีตักบาตรรูปเทียน ประเพณีนี้เป็นประเพณีที่เก่าแก่มาช้านานกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ทุกวันก็ยังคงมีอยู่แม้ว่ารูปแบบอาจจะแตกต่างออกไปจากประเพณีดั้งเดิมไปบ้างก็ตาม

ประเพณีตักบาตรรูปเทียนเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธศาสนาเพราะประเพณีนี้เป็นประเพณีถวายสังฆทานเนื่องในโอกาสเข้าพรรษา คือวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๘ เชื่อได้ว่าประเพณีนี้ได้ถ่ายทอดไปสู่สุโขทัยด้วยพระพุทธรูปเข้ามาสู่เมืองนครเป็นครั้งแรกแล้วเข้าไปสู่สุโขทัย ดังหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่กล่าวแล้วนั้น

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์กล่าวถึงประเพณีเข้าพรรษาในสุโขทัยว่า มีการจุดประทีปบูชาพระบรมธาตุพระพุทธรูปและถวายสังฆทานเป็นประจำทุกปี สังฆทานที่ถวายมีหลายอย่าง เช่น เทียนพรรษา ผ้าอาบน้ำฝนและเครื่องบริวารอื่นๆ เช่น เสื้อ อาสนะ ยารักษาโรค ทั้งเทียนและดอกไม้รูปเทียน เป็นต้น

ในเมืองนคร เมื่อถึงวันเข้าพรรษาก็มีพิธีการทำนองเดียวกันกับที่ปรากฏในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์แทบทุกประการ จะผิดไปบ้างก็ในรูปแบบเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น

เมื่อถึงวันเข้าพรรษา ชาวเมืองนครต่างพากันไปชุมนุมที่วัดใกล้บ้าน นำเทียนพรรษานาคาใหญ่พอที่จะใช้ตลอดพรรษาไปถวายพระสงฆ์ นอกจากนี้ก็มีดอกไม้ รูปเทียน ผ้าอาบน้ำฝน ทั้ง เทียน ตะเกียง ยาและอาหารที่เป็นของแห้งอีกหลายชนิด

ประเพณีนี้แต่เดิมมาจัดให้มีที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเพียงแห่งเดียวเท่านั้นแม้สมัยที่วัดพระมหาธาตุยังไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ก็ตามที่ พอถึงวันเข้าพรรษา ชาวเมืองก็นำเอาเครื่องสังฆทานเหล่านั้นไปถวายพระสงฆ์ในวัดพระมหาธาตุ ครั้นถึงระยะที่มีพระสงฆ์ประจำที่วัดพระมหาธาตุแล้ว การจัดพิธีนี้ก็ยังคงเดิม เนื่องจากคนไปทำบุญมีเป็นจำนวนมาก ทำให้บริวารที่พระสงฆ์วัดมหาธาตุรับถวายมามีมาก จนพระวัดพระมหาธาตุใช้ตลอดพรรษาก็ไม่หมดสิ้น ชาวเมืองเห็นว่ารูปเทียนเหล่านั้นจะสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ก็แบ่งปันไปให้วัดต่าง ๆ ที่ได้รับถวายไปน้อยในระยาค่อกมา

แต่เดิมมาเมื่อถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ อันเป็นวันเข้าพรรษา ในเวลาบ่าย ราวประมาณ ๑๔.๐๐ น. เป็นต้นไป พระสงฆ์จากวัดต่าง ๆ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวัดพระมหาธาตุมากนักทั้งในและนอกเมือง ต่างก็มาพร้อมกันโดยขึ้นเรียงกันเป็นแถวยาวเหยียดที่หน้าวิหารทับเกษตร วัดพระมหาธาตุ รอรับบิณฑบาตรดอกไม้มารูปเทียนด้วยยามในแขนขวา ชาวเมืองก็นำรูปเทียนซึ่งเตรียมไว้เป็นข้อ ๆ มัด ๆ ใส่ถาดมาถวายพระสงฆ์เหล่านั้นโดยบรรจง ใส่ลงในย่าม ไปตามลำดับรูปละมัด เรียกว่า “การตักบาตรรูปเทียน”

เมื่อตักบาตรรูปเทียนแล้ว ชาวเมืองก็พร้อมใจกันไปจุดเปรี๊ยะ (การจุดเปรี๊ยะก็คือ “จองเปรี๊ยะ” เป็นพิธีอย่างหนึ่งของพราหมณ์ เป็นพิธีจุดโคมรับเทพเจ้า ชาวพุทธรับมาทำในวันเพ็ญเดือนสิบสองเพื่อบูชาพระบรมธาตุเจดีย์และพระพุทธรูป) ตามหน้าพระพุทธรูปและฐานเจดีย์ทุกฐานในวัดพระมหาธาตุ โดยใช้วิธีการง่าย ๆ คือเอาก้ายดิบใส่ลงไปในภาชนะเล็ก ๆ ส่วนใหญ่เป็นเปลือกหอยแครง แล้วหยคน้ำมันสัตว์หรือน้ำมันมะพร้าวลงไป เปลือกหอยแล้วจุดไฟที่ก้าย เป็นอันว่าไฟจะสว่างวอมแวมไปทั่วทุกวิหาร และฐานเจดีย์ทุกฐานในวัดพระมหาธาตุ

ครั้งถึงสมัยปัจจุบัน ประเพณีตักบาตรรูปเทียนก็เปลี่ยนรูปแบบไปจากที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิมหลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก แต่เดิมนั้นพระสงฆ์ได้ไปเข้าแถวเพื่อรอรับบิณฑบาตรรูปเทียน เฉพาะที่หน้าวิหารทับเกษตรเท่านั้น แต่ในปัจจุบันพระสงฆ์จะเข้าแถวรอรับบิณฑบาตรรูปเทียนที่ลานพระมหาธาตุแทน

ประการที่สอง นอกจากการตักบาตรรูปเทียนจะจัดที่วัดพระมหาธาตุอย่างเดิมแล้วยังมีการตักบาตรรูปเทียนตามถนนหนทางทั่วไปอีกด้วย จึงมักพบเห็นพระสงฆ์เดินบิณฑบาตรรูปเทียนเป็นทิวแถวไปทุกถนนในบ่ายของวันเข้าพรรษา

การตักบาตรรูปเทียนตามริมถนนดังที่กล่าวมาคงจะเป็นเพราะว่า ชาวเมืองบางคนมีภาระในด้านการทำมาหาเลี้ยงชีพที่ผูกพันอยู่ จึงมีเวลาไม่มากพอที่จะไปตักบาตรรูปเทียนที่วัดพระมหาธาตุ จึงกระทำที่ถนนเมื่อเห็นพระสงฆ์ผ่านมา พระสงฆ์เมื่อเห็นมีผู้ถวายทานก็จำต้องรับบิณฑบาตรตามข้อปฏิบัติของสงฆ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ประเพณีนี้ค่อย ๆ ขยายออกมาจากในวัดพระมหาธาตุเป็นนอกวัดพระมหาธาตุด้วย

ประการที่สาม แต่เดิมมานั้นชาวเมืองต้องเตรียมดอกไม้ธูปเทียนไว้พร้อมสำหรับการทักบาตรด้วยตนเอง โดยดอกไม้ธูปเทียนนั้นประดิษฐ์ขึ้นเองด้วยวัสดุที่ใช้ดอกไม้จริง ๆ ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่เหี่ยวเฉาตลอดพรรษา แต่ในปัจจุบันนี้ทั้งดอกไม้และธูปเทียน มีผู้จัดทำวางขายสำหรับประเพณีการทักบาตรธูปเทียนโดยเฉพาะอยู่ทั่วไป นับว่าเพิ่มความสะดวกให้ประเพณีการทักบาตรธูปเทียนมากขึ้น

ประการที่สี่ แต่เดิมมาเมื่อทักบาตรธูปเทียนแล้วชาวเมืองบูชาพระบรมธาตุ พระเจดีย์และพระพุทธรูปโดยการจุดเทียน แต่ปัจจุบันนี้มีการจุดเทียนไขแทนการจุดเทียนแล้วเพราะการจุดเทียนทำให้เกิดเพลิงไหม้ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุเสมอ ๆ

ประการที่ห้า แต่เดิมนั้นการจุดเทียนกระทำทั่วไปทุกวิหารและฐานเจดีย์ แต่ปัจจุบันนี้การจุดเทียนไขได้กำหนดให้จุดได้เฉพาะที่ภายในวิหารพระม้าเพียงแห่งเดียวเท่านั้น

ประการสุดท้าย แต่เดิมนั้นการจุดเทียนถือเป็นประเพณีที่ทุกคนต้องกระทำหลังจากทักบาตรธูปเทียนแล้วจะขาดเสียมิได้เลย แต่ปัจจุบันประเพณีนี้ได้ลดความสำคัญและลดความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามไปมาก จำนวนชาวเมืองที่ปฏิบัติประเพณีนี้ลดลงไปกว่าแต่เดิมมาก

ประเพณีการทักบาตรธูปเทียน เป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างพุทธศาสนากับชาวนคร เป็นประเพณีที่แสดงออกถึงค่านิยมอันสูงส่งในทางพุทธศาสนาของชาวนคร เป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน และยังยืนเกินกว่าที่เราจะประมาณได้ และประการสำคัญประเพณีนี้ยังได้ตกทอดมาเป็นมรดกของลูกหลานของเราในทุกวันนี้ นับเป็นมรดกที่เชิดหน้าชูตาของชาวนครอย่างยิ่งประเพณีหนึ่ง ด้วยประเพณีนี้มีเฉพาะในเมืองนครเท่านั้น

ประเพณีสารทเดือนสิบ

เมื่อเอ่ยถึง “งานเดือนสิบ” ใคร ๆ ก็นึกถึงเมืองนคร ทั้งนี้ก็เพราะว่างานเดือนสิบเป็นงานประจำปีของเมืองนคร เมื่อใกล้จะถึงเทศกาลเดือนสิบประชาชนทั่วทุกภาคของประเทศไทยต่างก็ตั้งตาคอย พร้อมด้วยการเตรียมตัวที่จะหาโอกาสไปร่วมในกิจกรรมนี้

ชาวนครส่วนใหญ่ก็มีใจจดจ่ออยู่กับประเพณีสารทเดือนสิบด้วยความตื่นเต้น ทั้งคนหนุ่ม คนแก่ และเด็ก หากชาวนครคนใดไปอยู่ไกลบ้านไกลเมือง เมื่อใกล้จะถึงเทศกาลเดือนสิบก็มักรีบเตรียมตัวกลับบ้านเกิดเมืองนอน เป็นการกลับภูมิลำเนาเพื่อมาร่วมในเทศกาลสารทเดือนสิบด้วยสามัญสำนึกที่ฝังแน่นอยู่ในหัวใจ ไม่มีเหตุสุดใจหรือความบังเอิญใด ๆ บังคับให้กลับ แต่เป็นไปด้วยความสมัครใจ จนเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา

ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ ประเพณีสารทเดือนสิบเมืองนครจึงเป็นประเพณีที่ควบคู่มากับเมืองนคร จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นสมบัติคู่บ้านคู่เมืองนคร

ประเพณีสารทเดือนสิบเป็นประเพณีที่รับมาจากอินเดียเหมือนกับประเพณีอีกหลาย ๆ อย่างที่ชาวนครรับมา ทั้งนี้เพราะว่าชาวนครติดต่อกับอินเดียมานานก่อนดินแดนส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย วัฒนธรรมและอารยธรรมของอินเดียส่วนใหญ่ จึงถ่ายทอดมายังชาวนครเป็นแหล่งแรก

ในศาสนาพราหมณ์มีประเพณีอยู่อย่างหนึ่งเรียกว่า “เปตพลี” เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อทำบุญอุทิศแก่ผู้ตาย ประเพณีนี้ต่อเนื่องกันมาก่อนพุทธกาล ครั้นถึงสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าประเพณีดังกล่าวมีคุณค่าควรแก่การรักษาไว้ จึงทรงอนุญาตให้อุบาสกอุบาสิกากระทำการต่อไป ดังหลักฐานที่ปรากฏในพุทธประวัติเล่ม ๒ มัชฌิมนิโครธกัลปิยสูตรที่ ๕ ตอนหนึ่งว่า

“พระเจ้าพิมพิสารทรงทำบุพเพตพลี ภายหลังแต่ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแล้วจะรอยจะอนุโลมตามธรรมเนียมของพราหมณ์จึงยังเป็นการเลี้ยงและถวายไทยธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์แทนทำแก่พราหมณ์ บางทีจะได้กราบทูลเรียนพระปฏิบัติแต่พระศาสดาแล้วก็ได้

ในวันทรงทำบุพเพตพลี พระเจ้าพิมพิสารเชิญเสด็จพระศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ไปทรงอังคาสที่พระราชนิเวศน์ พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วทรงบริจาคนไทยธรรมต่าง ๆ รวมทั้งผ้าด้วยแก่พระภิกษุสงฆ์ แล้วทรงอุทิศบุรพิตร์ พระศาสดาทรงอนุโมทนาด้วยคาถามีคำว่า “อทาสิ เม อทาสิ เม” เป็นต้น แปลความว่า ญาติก็ดี มิตรก็ดี ระลึกถึงอุปการะอันท่านทำแล้วในกาลก่อนว่า ท่านได้ให้แล้วแก่เรา ท่านได้ทำแล้วแก่เรา ท่านเป็นญาติ เป็นมิตร เป็นสาขาของเราพึงให้ทักษิณาเพื่อเปตชน ไม่พึงทำการร้องไห้เศร้าโศกรำพันถึง เพราะการอย่างนั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เปตชน ญาติทั้งหลายย่อมตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ส่วนทักษิณานี้ท่าน

ทั้งหลายบริจาคนำให้ทั้งไว้ดีในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่เปตชนนั้นโดยฐานะสันกาลนาน
ท่านทั้งหลายได้แสดงฉันทธรรมนี้ด้วย ได้ทำบูชาเปตชนให้ยังด้วย ได้เพิ่มกำลังให้แก่ภิกษุ
ทั้งหลายด้วย เป็นอันได้บุญไม่น้อยเลย”

ประเพณีสารทเดือนสิบของเมืองนครก็เกิดขึ้นตามพุทธานุญาตของพระพุทธองค์และ
ด้วยเหตุผลในทำนองเดียวกันกับที่ชาวอินเดียมีประเพณีเปตพลี เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญู
ต่อบุพการีนั่นเอง

ควรที่จะได้ความเข้าใจกับคำว่า “สารท” สักเล็กน้อย คำว่า “สารท” เป็นภาษา
บาลี พจนานุกรมฉบับมติยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๓ ให้ความหมายว่า “เกี่ยวกับ หรือเกิดในฤดูใบ
ไม้ร่วง, เทศกาลทำบุญสิ้นเดือนสิบ ซึ่งตรงกับคำว่า “สารท” ในภาษาสันสกฤต

เทศกาลสารทเดือนสิบเป็นเทศกาลประกอบการบุญที่จัดขึ้นด้วยเหตุผล
หลายประการกล่าวคือ

ประการแรก ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา เชื่อว่าในปลายเดือนสิบนั้นปญาคายาย
และญาติพี่น้องซึ่งล่วงลับไปแล้วนั้น โดยเฉพาะคนที่มียาปมากจะตกนรกซึ่งเรียกว่า “เปรต”
จะถูกปล่อยตัวจากพญายม เพื่อให้ขึ้นมาพบญาติพี่น้องและลูกหลานของตนในเมืองมนุษย์ ในวัน
แรมค่ำหนึ่ง เดือนสิบ และให้กลับลงไปอยู่ในนรกดังเดิมในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือนสิบ ดังนั้น
ในโอกาสที่ญาติพี่น้องที่ตกนรกได้ขึ้นมาเยี่ยมเยียนนี้เอง ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็พยายามที่จะหาอาหาร
ต่าง ๆ ไปทำบุญตามวัดต่าง ๆ เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ที่ล่วงลับไปที่ขึ้นมาจากนรก ทั้งนี้
เพราะกลัวว่าญาติมิตรของตนที่ขึ้นมาจากนรกจะอดอยากหิวโหย โดยทำในวันแรกของผู้ล่วงลับมา
จากนรก คือวันแรมค่ำหนึ่ง เดือนสิบ ซึ่งชาวนครบางท้องถิ่นเรียกว่า “วันห่มรับเล็ก”*

* สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมโพธิกาถ พิมพ์ครั้งที่ ๕ โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๐๕ หน้า ๑๔-๑๕.

* คำว่า ห่มรับ มาจากคำว่า สำรับ เป็นคำที่รับมาจากภาษาเขมร พจนานุกรมฉบับราช-บัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๔๓ ให้ความหมายว่า “เครื่อง หมวก ชุด วง (ของหรือคนทวมกันเข้าได้ไม่ผิดหมู่ผิดพวก) ในที่หมายถึง
ลักษณะที่ใส่กับข้าวคลุกหวาน” จากคำว่า สำรับ กลายเสียงมาเป็นสำห่มรับตามสำเสียงของชาวบักขี้ได้ แต่ชาวนครนิคม
ดัดเสียงให้สั้นจึงคงเหลือเพียง “ห่มรับ” การที่ชาวนครบางท้องถิ่นเรียกวันแรมค่ำหนึ่งเดือนสิบว่า “วันห่มรับเล็ก”
สันนิษฐานว่าคงจะเป็นเพราะพิธีการและองค์ประกอบในวันนั้นไม่ยิ่งใหญ่เท่ากับวันแรม ๑๕ วัน เดือนสิบ อันเป็นวัน
“ห่มรับใหญ่” เช่น ในวันห่มรับเล็กจะไม่ค่อยมีขนมพองและขนมลา คงมีแต่ขนมแห้งชนิดอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะชาวเมืองยัง
ไม่ได้ทำกันในระชนั้น จะไปทำขนมพองขนมลากันคือเมื่อใกล้จะถึงวันห่มรับใหญ่ ขนมพองทำเสร็จก็จะนำไปเป็นของ
ของฝากญาติผู้ใหญ่และผู้อาวุโสในโอกาสที่ไปกราบไหว้ประจำปี เพราะต้องไปกราบไหว้ญาติผู้ใหญ่และผู้อาวุโสในวันสราท
ทุก ๆ ปี

ครั้นถึงกำหนดวันที่ผู้ล่วงลับจะต้องกลับลงไปอยู่ในนรกตามเดิม (คือวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือนสิบ) ก็มีการจัดพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลเป็นการส่งผู้ล่วงลับไปแล้วอีกครั้งหนึ่ง ชาวนครบางท้องถิ่นที่เรียกวันนั้นว่า “วันห่มรับใหญ่”

ประการที่สอง ในปลายเดือนสิบอันเป็นเทศกาลสารทน์นั้นเป็นระยะที่พืชพันธุ์ต่าง ๆ กำลังให้ผล ดังนั้นชาวเมืองซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรจะชื่นชมกับผลงานที่ตนได้ลงทุนลงแรงมานานหลายเดือน การแสดงออกซึ่งความชื่นชมที่นิยมกระทำกัน ก็คือจัดงานบุญตามประเพณีที่ชาวนครเคยปฏิบัติต่อกันมา ในงานบุญครั้งนี้ชาวนครมักเก็บเอาพืชผลของตนไปถวายพระทั้งที่เปลี่ยนและไม่เปลี่ยนสภาพของพืชผลเหล่านั้น ประเพณีการทำบุญโดยเอาพืชผลไปถวายพระนั้น แม้ในเวลานอกเหนือประเพณีสารทน์ก็กระทำกันดังจะเห็นได้จากคำที่ผู้เฒ่าผู้แก่เตือนให้เรานำพืชผลที่ออกครั้งแรกของพืชแต่ละต้นไปถวายพระ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัวและยังประโยชน์ในการทำมาหากินในภายภาคหน้าสืบไป งานบุญที่จัดนี้จึงตรงกับประเพณีสารทน์ที่เป็นประเพณีทางศาสนา เพราะเวลาประจวบเข้าพอดี

ประการที่สาม เพื่อเป็นการแสดงความสนุกสนานประจำปีร่วมกัน ชาวนครมักนิยมชมชอบการละเล่น งานรื่นเริง และงานสนุกสนานประเภทต่าง ๆ มาก ดังจะเห็นได้ว่าเมืองนครมีการละเล่นพื้นเมืองและมหรสพประเภทต่าง ๆ มากมาย ลักษณะนี้นับว่าตรงกับลักษณะนิสัยของคนไทยนั่นเอง ดังนั้นเมื่อมีโอกาสดึกขานมาหาทางจัดงานรื่นเริงขึ้นที่ จังหวัดที่ทำบุญรับญาติผู้ล่วงลับที่ขึ้นมาจากนรก และการทำบุญในโอกาสที่รับผลิผลทางเกษตรนั้นนับเป็นจังหวัดที่ดีที่ควรจัดงานรื่นเริงควบคู่กับประเพณีนั้นเสีย

ประการสุดท้าย เพื่อนำพืชผลต่างๆ ที่ชาวเมืองได้รับจากการเกษตรไปทำบุญสำหรับพระภิกษุจะได้เก็บไว้เป็นเสบียงในระยะฤดูฝน ซึ่งจะเริ่มในปลายเดือนสิบ (เมืองนครนั้นจะเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนในปลายเดือนสิบ เพราะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งต่างจากภูมิภาคส่วนอื่นที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ในระยะมรสุมตะวันตกเฉียงใต้เมืองนครจะได้รับฝนน้อย เพราะมีแนวเทือกเขานครศรีธรรมราชกั้นอยู่) เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นว่าในระยะฤดูฝนพระภิกษุบิณฑบาตยากลำบาก จึงนำเสบียงอาหารทั้งที่เป็นพืชผักและอาหารสำเร็จรูปจำพวกของแห้งไปถวายไว้สำหรับบริโภคในฤดูฝน การจัดเสบียงอาหารที่จะไปถวายนั้นจัดเป็นสำรับเรียกว่า “ ห่มรับ นั้นเอง แล้วถวายโดยวิธีให้พระภิกษุจับสลากเรียกว่า “ สลากภัต ” เพื่อกันการครหานินทาทั้งปวงซึ่งจะเกิดแก่พระภิกษุและชาวเมืองผู้ถวาย

เป็นอันว่าการถวายในครั้งนั้นพระมิได้รับประเคน เมื่อจับฉลากได้ก็ให้ศิษย์เก็บไว้ แล้วนำมาประเคนถวายเป็นมือ ๆ ไป ทั้งนี้เพราะว่าภิกษุสะสมอาหารมิได้

แต่เดิมนั้น การจัดหุ้มนิยมนิยมใช้ภาชนะซึ่งเป็นกระบุงทรงเตี้ย ๆ สานด้วยตอกไม้ไผ่ ขนาดเล็กใหญ่นั้นขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้จัด แต่ระยะหลัง ๆ นี้มักจัดกันตามสะดวกไม่จำเป็นต้องเป็นกระบุงเช่นเดิม อาจจะเป็นกระจก ถาด กระเชอ โคม (กะละมัง) หรือถังใบโต ๆ ก็ได้

ส่วนการลำดับสิ่งของบรรจุในหุ้มนิยมนิยมและสิ่งของที่ใช้นั้น ดิเรก พรตตะเสน กล่าวไว้ว่า “การจัดหุ้มนิยมนิยมที่ผู้เขียนเคยเห็นประมาณสามสิบสี่สิบปีมาแล้ว ชั้นแรกเขาใส่ข้าวสาร รองกระบุง แล้วใส่หอมกระเทียม พริก เกลือ กระบี่ น้ำตาล ฯลฯ บรรดาเครื่องปรุงรสอาหารที่จำเป็นครบหมด ต่อไปก็จัดจำพวกอาหารแห้ง เช่น ปลาเค็ม เนื้อเค็ม และผลไม้สำหรับประกอบอาหารคาวหวานที่เก็บไว้ได้นานเป็นพิเศษ เช่น มะพร้าว พัก มัน กล้วย (ที่ยังไม่สุกงอม) อ้อย ข้าวโพด ตะไคร้ และพืชผักอื่น ๆ บรรดาสิ่งเหล่านี้ ของใช้ในกิจประจำวัน เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำมันก๊าด (สมัยนั้นการไฟฟ้ายังไม่เจริญ) ใต้ ไม้ขีดไฟ หม้อ กระทะ ถ้วยชาม เข็ม ค้าย เครื่องในเขียนหมาก ใต้แก้ว หมาก พลู กานพลู การบ่น พิมเสน สีเสียด ปูน ยาเส้น บุหรี่ ยาสามัญประจำบ้าน รูปเทียน เป็นต้น ถัดขึ้นมาก็ใส่สิ่งอันเป็นหัวใจของหุ้มนิยมนิยม คือขนม ๕ อย่าง อันเป็นเอกลักษณ์บุญสารทเดือนสิบของชาวเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะใต้แก้วขนมพอง ซึ่งมีความฟ่องลอยมุ่งหมายจะอุทิศส่งให้เป็นแพสำหรับบรรพชนใช้ล่องข้ามห้วงมหรรณพตามคติของพุทธศาสนา ขนมลาเป็นแพพรตตะเสน เครื่องนุ่งห่ม ขนมกง (ขนมไข่ปลา) เป็นเครื่องประดับ ขนมตี่ซำเป็นเงินเบี้ยสำหรับใช้สอย ขนมบ้าสำหรับบรรพชนได้ใช้เล่นสะบ้าต้อนรับสงกรานต์”

ผู้เฒ่าบางท่านกล่าวว่าขนมที่เป็นหัวใจของหุ้มนิยมนิยมนั้นมี ๖ อย่าง โดยเพิ่มตาลอยมัน (ขนมรังนก) ซึ่งใช้ต่างฟูกหมอนเข้าไปหนึ่งอย่าง ถึงจะเป็น ๕ อย่างหรือ ๖ อย่างก็ตาม เราจะเห็นได้ว่าขนมที่เป็นหัวใจของหุ้มนิยมนิยม เป็นขนมแห้งที่สามารถเก็บไว้ได้นาน ๆ โดยไม่บูดเน่า นอกจากนั้นก็ยังมิมีประเภทเครื่องเล่นและของใช้ต่าง ๆ อีกด้วย ส่วนใหญ่ก็เป็นของพื้นเมือง เช่น

๑ ดิเรก พรตตะเสน “ประเพณีบุญสารทเดือนสิบของจังหวัดนครศรีธรรมราช” วิชา ๒ (๑): ๒๓-๒๔, มิถุนายน-กันยายน ๒๕๐๘.

นำไม้เถียะ (ไม้หยี) หรือไม้ระกำ หรือกระตาส หรือใบลานมาทำเป็นรูปสัตว์ เช่น ไก่ นก ปลา และช้างม้า เป็นต้น หรือทำเป็นรูปละครรำ หรือจกเป็นรูปหนังตะลุง หรือทำเป็นอาวุธต่าง ๆ เช่น ปืน มีด พร้า และขวาน เป็นต้น บางทีก็จัดเป็นกระถางต้นไม้คอกไม้ชนิดต่าง ๆ ก็มี

ส่วนจำพวกของใช้ก็มีอยู่หลายอย่าง เช่น กระซอน กระจำ และตะกร้า เป็นต้น การที่จะพิจารณาว่าควรทำเครื่องเล่นตุ๊กตา หรือเครื่องใช้ชนิดใดไปถวายพระในวันสารทโดยวิธีติดหมูรับนั้น ผู้ถวายมักจะพิจารณาก่อนว่าผู้ที่ตนจะอุทิศส่วนกุศลไปให้นั้นชอบอะไรเป็นพิเศษก็ถวายสิ่งนั้น

ในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือนสิบ ชาวเมืองต้องรีบเสาะหาสิ่งต่าง ๆ ที่ใช้จัดหมูรับ ทั้งนี้แต่ละบ้านแต่ละเรือนนั้นมีผลผลิตและสิ่งของต่าง ๆ ที่จะใช้ในการจัดหมูรับไม่เหมือนกัน จึงขาดเหลือสิ่งเหล่านี้ไม่เหมือนกัน ดังนั้นวิธีการที่จะได้มาซึ่งสิ่งของที่ขาดอยู่ก็คือการไปซื้อหาที่ตลาด พ่อค้าแม่ค้าต่างก็จะนำของต่าง ๆ ไปขายกันมากเป็นพิเศษ เพราะรู้ความต้องการในโอกาสนี้ดี สินค้าที่พ่อค้าแม่ค้านำไปขายส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นสิ่งของที่ใช้ในการจัดหมูรับดังที่กล่าวมา ดังนั้นตลาดทุกแห่งจึงแน่นขนัดเป็นพิเศษ เพราะแทบทุกบ้านมักมุ่งมาหาซื้อของที่ตลาดกันทั้งนั้น วันนั้นเองที่ชาวนครเรียกว่า “วันจ่าย”

วันรุ่งขึ้นคือวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือนสิบ ก็ชวนกันไปวัด โดยเลือกวัดที่อยู่ใกล้บ้าน หรือวัดที่บรรพบุรุษของตนนิยม การไปวัดในวันนี้เพื่อนำของที่เตรียมมาแต่วันก่อนไปจัดหมูรับ จะจัดกันให้สวยงามอย่างไรก็ได้ บางทีก็หาเครื่องตกแต่งมาประกอบกันจนหรูหราทีเดียวหมูรับจะหรูหราหรือใหญ่โตมาน้อยเพียงใดอยู่ที่ฐานะของผู้จัด วันนี้เรียกว่า “วันยกหมูรับ” นอกจากจะยกหมูรับไปวัดแล้วก็นำอาหารไปถวายพระด้วย นอกจากนี้มักจะเอาขนมอีกส่วนหนึ่งไปวางไว้ที่ต่าง ๆ เช่น ตรังทางเข้าวัด ริมกำแพงวัดและโคนต้นไม้ เป็นต้น เพื่อแผ่ส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับที่ปราศจากญาติหรือวันนี้ญาติไม่ได้มาร่วมทำบุญ เรียกกันว่า “ตั้งเปรต” แต่การตั้งเปรตในระยะหลังนี้นิยมสร้างเป็นร้านขึ้นมาให้สูงพอควรแต่ไม่ให้สูงเกินไป เพราะผู้คนจะได้นำขนมมาวางรวมกันได้สะดวก ร้านที่สร้างขึ้นเพื่อตั้งเปรตเรียกว่า “หลาเปรต” (หลาก็คือศาลนั่นเอง)

เมื่อเอาขนมมาตั้งเปรตบนหลาเปรตเรียบร้อยแล้วมักหาสายสิญจน์มาผูกไว้กับหลาเปรต ส่วนปลายอีกข้างหนึ่งพระสงฆ์จะใช้จับเมื่อสวดบังสุกุล เพื่อแผ่ส่วนบุญกุศลไปยังผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

เมื่อเสร็จพิธีสงฆ์ก็เก็บสายธัญจน์ ผู้คนทั้งเฒ่าแก่หนุ่มและเด็ก ๆ ก็จะไปแย่งขนมที่ทั้งเปรต แย่งกันอุตุลุด เพราะถือกันว่าการกินของที่เหลือจากการเซ่นไหว้บรรพชนนั้นได้กุศลแรง เป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัวอย่างยิ่ง ลักษณะการแย่งกันไปเอาขนมที่ทั้งเปรตนั้นเรียกว่า “ชิงเปรต”

เพื่อเพิ่มความสนุกสนานในการชิงเปรต บางแหล่งสร้างหลาเปรตให้สูง โดยมีเสาไม้ไผ่หรือไม้หมากเพียงเสาเดียว ที่บนหลาเปรตอาจจะมีสตางค์วางไว้ด้วย เสานี้ชูตผิวจนสิ้นแล้วทาน้ำมัน พอถึงตอนชิงเปรตผู้คนก็จะแย่งกันปีนขึ้นไป ขณะปีนป้ายก็มักตกลงมาเพราะเสาดิน หรือไม้ก็เพราะถูกคนอื่นดึงพลัดตกลงมา กว่าจะมีผู้ปีนไปถึงหลาเปรตได้ก็ต้องใช้ความพยายามอยู่นาน เป็นการเพิ่มความสนุกขึ้นเป็นพิเศษ

ในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือนสิบซึ่งเป็น “วันสารท” ชาวเมืองจะชวนกันนำอาหารต่าง ๆ ไปถวายพระอีกหนึ่งวัน มีการทำบุญเพื่อเป็นการฉลองหุ้มน้ำที่จัดไว้ตั้งแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ เรียกวันนี้ว่า “วันหลองหุ้มน้ำ” (หลองก็คือฉลอง) มีการทำบุญเลี้ยงพระ บังสุกุลเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษและญาติพี่น้องที่ล่วงลับไป นับเป็นวันที่มีพิธีการสำคัญวันหนึ่ง เพราะถือว่าหากมิได้จัดวันนี้ บรรพบุรุษและญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้วจะอดอยากทุกข์ทรมานอย่างมากลูกหลานญาติที่ยังอยู่ก็จะกลายเป็นคนนอกตัญญูไป

ประเพณีสารทเดือนสิบของเมืองนคร นับวันแต่ละเปลี่ยนแปลงพิธีการและรูปแบบไปทุกขณะ ดังนั้นประเพณีที่เราพบเห็นทุกวันนี้ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นมาบ้าง

เนื่องจากวันจ่าย คือวันแรม ๑๓ ค่ำเดือนสิบ เป็นวันที่ชาวนครจะชวนกันไปชุมนุมซื้อของตามที่ดินค้ำหมายหรือตามตลาดจ่ายต่าง ๆ กันมาก ดังนั้นเมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วมีผู้คิดเห็นว่าควรจะจัดงานวันเรีงสมทบกับประเพณีสารทเดือนสิบด้วย โดยจัดที่สนามหน้าเมืองดังที่ดิเรก พรตตะเสนได้เขียนเล่าไว้ว่า

“.....งานออกร้านในเทศกาลบุญสารทเดือนสิบ ในสนามหน้าเมืองเกิดขึ้นโดยนัยดังกล่าวเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ด้วยความร่วมมือของกรมการจังหวัดนครศรีธรรมราชอันมีพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ผู้ว่าราชการจังหวัด กับพระยาภักตราภิธรรม

จำรูญ (เอื้อน ภัทรนาวิก) ขณะนั้นยังเป็นหลวงรามประชา ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัด นครศรีธรรมราช และดำรงตำแหน่งนายกศรีธรรมราชสโมสร* ด้วย

ทั้งสองท่านที่กล่าวมานี้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงจัดงานขึ้นในปีนั้น ๓ วัน ๓ คืน เริ่มแต่วันแรม ๑ ค่ำ หน้าวันจ่ายวันหนึ่ง และสิ้นสุดในวันแรม ๑๔ ค่ำ หลังวันจ่ายวันหนึ่งเฉพาะค่าผ่านประตูเก็บผู้ใหญ่ ๑๐ สตางค์ เด็ก ๕ สตางค์ สมัยนั้นเงินมีค่า จึงรู้สึกว่ายแพงมาก เก็บเงินได้ในครั้งนั้นรวมค่าโรงวันด้วยเกือบสามพันบาท งานออกร้านในเทศกาลบุญสารทเดือนสิบ ครั้งแรกนี้พระยาภัทรนาวิกธรรมจำรูญ นายกศรีธรรมราชสโมสรเป็นประธานของงาน เก็บรายได้ทั้งหมดสร้างสโมสรซึ่งเดิมเป็นโรงมุกจาก ฝากระดานพื้นปฐิฐ สร้างมาแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ สมัยพระยาตรังคบุบาล (ถนอม บุญเกตุ) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดขณะนั้นกำลังทรุดโทรมโย้ยจะพังอยู่พอดี สโมสรที่สร้างขึ้นใหม่ด้วยเงินรายได้จากการออกร้านในเทศกาลบุญสารทเดือนสิบ พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็คือสโมสรข้าราชการ ณ สนามหน้าเมืองนครศรีธรรมราช”

หลังจากนั้นงานรื่นเริงในเทศกาลสารทเดือนสิบ ณ สนามหน้าเมืองก็เปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ เป็นต้นว่าใน พ.ศ. ๒๔๘๒ คณะกรรมการจังหวัดนครศรีธรรมราชได้มอบให้เทศบาลเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้จัดงานนี้ เพื่อหากำไรมาบำรุงเทศบาล หรือสาธารณสถานหรือโบราณสถาน เช่นพระบรมธาตุ บางปีก็ต้องงกจัดงาน อย่างใน พ.ศ. ๒๔๘๗ และ ๒๔๘๘ ซึ่งอยู่ในระยะสงครามโลกครั้งที่ ๒ จำนวนวันที่จัดงานเริ่มต้นครั้งแรก ๓ วัน ค่อย ๆ เพิ่มจำนวนขึ้นทุก ๆ ปี จนถึง ๑๐ วันอันเป็นจำนวนสูงสุด ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงจัดเป็นเวลา ๑๐ วัน เช่นกันการออกร้านของหน่วยราชการและเอกชนก็คึกคักขึ้นทุกที ศิลปกรรมและการแสดงในงานก็มากขึ้นเรื่อย ๆ สาระของการบันเทิงและความรู้ก็ส่งเสริมมากขึ้น การฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาวนครก็มากขึ้น

จากที่กล่าวมานี้ย่อมเป็นนิมิตหมายที่ดี แสดงให้เห็นว่าประเพณีสารทเดือนสิบ อันเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณในบรรพชน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันความรักและ

* ศรีธรรมราชสโมสรในชั้นแรกสุดเรียกว่า “นครสามัคคี” ดังหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จหัวเมืองมณฑลใต้ ร.ศ. ๑๒๔ พ.ศ. ๒๔๕๒ “จากทั่วทิศไพร่โดยอันทางกลับลงมาเลี้ยวเข้าไปนครสามัคคี ซึ่งตั้งอยู่ริมสนามตรงหน้าพลับพลาออกมา กรมการได้เชิญไปเป็นผู้ปล้ำมกข์ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับรองแล้ว เขาเชิญเลี้ยงน้ำชาด้วย นครสามัคคีนี้เป็นสโมสรสำหรับข้าราชการเมืองนี้ ได้เริ่มตั้งขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๒๖”

ความหวงแหนในประเพณีที่เป็นมรดกมาแต่โบราณซึ่งแสดงออกถึงวัฒนธรรมและอารยธรรมของชาวนครนี้จะคงอยู่คู่เมืองนครสืบไป

วิธีปรุงขนมเดือนสิบ

ขนมที่ใช้ประกอบหุ้มน้ำในประเพณีทำบุญสารทเดือนสิบมีอยู่หลายอย่าง แต่ขนมที่จำเป็นอย่างขาดไม่ได้มีอยู่ ๕ อย่าง คือ ขนมลา ขนมพอง ขนมบ้า ขนมดีซำ และขนมไข่ปลา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงวิธีทำขนมทั้ง ๕ นั้น โดยอาศัยคำรับของคุณอักษร มณีวัตร อาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดพระมหาธาตุ เป็นเค้าโครงดังนี้

๑. ขนมลา

เครื่องปรุง ข้าวเจ้า น้ำตาลทราย และน้ำผึ้งจากเคียวให้ชัน น้ำมันมะพร้าวใหม่ ๆ (หรือน้ำมันอื่น ๆ) ไข่ต้ม (ใช้เฉพาะไข่แดง)

วิธีทำ ล้างข้าวเจ้าให้สะอาดแล้วหมักใส่กระสอบजूไว้ ๒ คืน พอครบกำหนดแล้วล้างให้หมดกลืน ไม่ให้ละเอียดย น้ำแบ่งที่ม่แล้วไปกรอง ๒ ครั้ง เพื่อให้ได้แบ่งที่ขาวสะอาดและละเอียด นำแบ่งนี้ไปบรรจุลงถุงผ้าบาง ๆ นำไปแขวนหรือวางให้สะเด็ดน้ำ เมื่อเห็นว่าแบ่งแค้นมากแล้วนำไปวางราบลง หาชของหนัก ๆ วางทับไว้เพื่อให้แห้งสนิท

วิธีผสม นำแบ่งที่แห้งแล้วนั้นไปทำให้ร้อนแล้วใส่น้ำผึ้งที่เตรียมไว้คลุกเคล้ากันจนเข้ากันดีแล้ว เหยยมือจุ่มโรย (ทอด) ดูเมื่อเห็นว่าเส้นดีและโรยได้ไม่ขาดสายก็ใช้ได้ ลองชิมดูรสจนเป็นที่พอใจ

วิธีโรยหรือทอด โรย (ทอด) ด้วยกะทะขนาดใหญ่ กะทะนั้นตั้งอยู่บนเตาไฟอ่อน ๆ ให้เอาน้ำมันผสมไข่แดงทาให้ทั่วกะทะ พอกะทะร้อนได้ที่ดีแล้ว เหยยมือจุ่มผสมได้รสดีแล้วใส่กะลามะพร้าวขนาดใหญ่หรือขันหรือกระป๋องที่ทำขึ้นอย่างประณีตสำหรับโรยแบ่งโดยเฉพาะ โดยเจาะรูที่ก้นเป็นรูเล็ก ๆ จำนวนมากแล้วนำไปโรยลงในกะทะ วิธีการโรยกวนไปวนมาให้ทั่วทั้งกะทะหลาย ๆ ครั้ง

จนได้ขนาดใหญ่มากที่ต้องการ เมื่อขนมในกะทะสุกแล้วก็พับแล้วนำมาวางซ้อน ๆ กัน ให้น้ำมันสะเด็ด แล้วโรยแผ่นใหม่ต่อไปแต่ก่อนที่จะโรยต้องทาน้ำมันผสมไข่แดงที่กะทะทุกคราวไป

๒. ขนมพอง

เครื่องปรุง วิธีทำ

ข้าวเหนียวและน้ำมันมะพร้าวใหม่ (หรือน้ำมันอื่น ๆ)
แช่ข้าวเหนียวไว้ ๑ คืน เมื่อครบกำหนดแล้วล้างให้สะอาด นำไปนึ่งเมื่อข้าวเหนียวสุกแล้ว เอาข้าวเหนียวนั้นไปใส่ในแบบพิมพ์ขณะที่ข้าวเหนียวยังร้อน ๆ อยู่พิมพ์ส่วนมากใช้ไม้ไผ่แผ่นบาง ๆ สูงประมาณ ๑ เซนติเมตร มาพับเป็นรูปต่าง ๆ ตามที่ต้องการ เช่น รูปข้าวหลามตัด รูปวงกลมและรูปสามเหลี่ยม เป็นต้น เมื่อจัดข้าวเหนียวในพิมพ์ได้ดีแล้ว นำไปผึ่งแดดทั้งที่มีพิมพ์อยู่ด้วย เมื่อข้าวเหนียวแห้งแล้วแกะออกจากพิมพ์นำไปทอดในกะทะใบโต ๆ ซึ่งมีน้ำมันอยู่ก่อนกะทะ เรียกว่า “ส่ายพอง” พยายามส่ายแผ่นพองในน้ำมันร้อน ๆ นั้นให้มาก ๆ จนข้าวเหนียวแต่ละแผ่นพองทั่วแล้วก็เอามาขึ้นวางในตะแกรงให้สะเด็ดน้ำมัน

๓. ขนมบัว

เครื่องปรุง

ข้าวเหนียว งาขาว งาดำ น้ำตาลเคี้ยว และน้ำมันมะพร้าวใหม่ (หรือน้ำมันอื่น ๆ)

วิธีปรุง

แช่ข้าวเหนียวไว้หนึ่งคืน เมื่อครบกำหนดแล้วล้างให้สะอาดหมกคืน แล้วนำไปใส่ในตะแกรงให้สะเด็ดน้ำแล้วทำให้ละเอียดและร่อนด้วยตะแกรงเอาแป้งที่ร่อนแล้วนั้นไปผสมกับน้ำตาลทรายเคี้ยวให้เข้ากันด้วยมือ ชิมรสให้หวานพอเหมาะและไม่ให้แป้งเหลวเกินไป ปั้นแป้งนั้นเป็นลูกกลม ๆ แบน ๆ เช่น ลูกสะบ้า เส้นผ่าศูนย์กลางราว ๑ ซม. วางเรียงไว้ในกระทงหรือถาด โรยด้วยงาขาวงาดำซึ่งคั่วสุกแล้ว นำไปทอดในน้ำมันร้อน ๆ จนสุก ตักขึ้นวางในตะแกรงจนสะเด็ดน้ำมัน

๔. ขนมหีขำ

เครื่องปรุง ข้าวเจ้า น้ำตาลทรายเคี้ยว และน้ำมันมะพร้าวใหม่ ๆ (หรือน้ำมันอื่น ๆ)
วิธีทำ แซ่ข้าวเจ้าไว้ ๑ คืน เมื่อครบกำหนดแล้ว ล้างให้สะอาดหมดกลิ่น นำไปใส่ตะแกรงให้สะเด็ดน้ำนำไปทำให้ละเอียดแล้วร่อนด้วยตะแกรงนำไปผึ่งแดดแล้วผสมกับน้ำตาลเคี้ยว คนให้เข้ากันดี ชิมรสตามต้องการนำมาปั้นเป็นรูปกลม ๆ แบน ๆ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางราว ๑๐ ซม. นำไปทอดในน้ำมันร้อน ๆ จนสุกแล้วตักขึ้นวางในตะแกรงให้สะเด็ดน้ำมัน

๕. ขนมงหรือขนมไข่ปลา

เครื่องปรุง ถั่วเขียว น้ำตาลทรายเคี้ยว แบ่งข้าวเหนียว หัวกะทิ ไข่ และน้ำมันมะพร้าวใหม่ ๆ (หรือน้ำมันอื่น ๆ)
วิธีทำ ถั่วเขียวจนสุก ไม่ทิ้งเปลือกจนละเอียด ร่อนด้วยตะแกรง นำมาคลุกกับน้ำตาลเคี้ยว แล้วคลึงให้เป็นรูปวงรีขนาดพองาม นำไปชุบแบ่ง (ซึ่งทำด้วยข้าวเหนียวผสมหัวกะทิและไข่เล็กน้อย โดยคลุกสิ่งเหล่านี้ให้เข้ากันให้ดีไม่ต้องให้ข้นมากนัก) แล้วทอดด้วยน้ำมันร้อน ๆ ครั้นสุกแล้วตักไปวางในตะแกรงให้สะเด็ดน้ำมัน

ประเพณีลากพระ

ประเพณีลากพระ บางครั้งก็เรียกว่า “ประเพณีชักพระ” บางครั้งก็เรียก “ประเพณีแห่พระ” ประเพณีนี้เป็นประเพณีที่ชาวนครปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ยืนยันได้จากจดหมายเหตุของฮัง (หวังจิง) ภิกษุชาวจีนซึ่งจาริกผ่านเมืองนครเพื่อไปยังประเทศอินเดีย ใน พ.ศ. ๑๒๗๒ ตามจดหมายเหตุนี้เรียกเมืองนครว่า “โฮลิ่ง” ซึ่งก็คือ ตั้งมาหาลิ่ง หรือ ตั้งมาหาลิ่ง หรือ ตามพริลิงค์ อันเป็นชื่อเดิมของเมืองนคร ในจดหมายเหตุตอนหนึ่งได้บันทึกเล่าการลากพระของเมืองนครไว้ว่า “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์องค์หนึ่งมีคนแห่แห่นอกจากวัดโดยประดิษฐานบนรถ มีพระสงฆ์และฆราวาสหมู่ใหญ่แวดล้อมมา มีการตีกลองและบรรเลงดนตรีต่างๆ มีการถวายของหอม ดอกไม้ และถือนางชนิดต่างๆ ที่ทอแสงในกลางแดด”

สันนิษฐานว่าประเพณีลากพระเกิดขึ้นในประเทศอินเดียตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ที่นิยม
นำเทวรูปออกแห่แห่นในโอกาสต่าง ๆ เช่น การแห่เทวรูปพระอิศวร และการแห่เทวรูปพระนารายณ์
เป็นต้น ต่อมาชาวพุทธจึงได้นำเอาประเพณีของศาสนาพราหมณ์นั้นมาดัดแปลงให้ตรงกับคัมภีร์ทาง
พุทธศาสนา เป็นอันว่าประเพณีนี้มีมาช้านานแล้วในประเทศอินเดีย ต่อมาก็ถ่ายทอดมายังเมืองนคร
แล้วกระจายออกไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ ครั้นนานเข้ารูปแบบการจัดประเพณีนี้ในบางภูมิภาคก็แตกต่างกันไป
จากของเดิมที่กระทำกันในเมืองนครบ้างตามสภาพท้องถิ่นและสังคม

ตามคัมภีร์พุทธศาสนาอันเป็นที่มาของประเพณีลากพระ มีว่าเมื่อพระพุทธองค์ทรง
กระทมยมกปาฏิหาริย์ปราบเดียรถีย์ ณ บำมะม่วง กรุงสาวัตถี เสร็จสิ้นก็เป็นฤกษ์พรชาพอดีจึงทรง
ชักสินพระทัยเสด็จไปจำพรรษา ณ ดาวดึงส์ ด้วยมีพระประสงค์จะแสดงธรรมโปรดพระพุทธรามารดา
ซึ่งขณะนั้นทรงจุติเป็นพระมหายามาเทพ สถิตอยู่ ณ ดุสิตเทพพิภพ ตลอดพรรษา พระพุทธองค์
ทรงประกาศพระคุณของมารดาแก่เทวสมาคมและแสดงพระอิริยธรรมโปรดพระพุทธรามารดา ๗ คัมภีร์
จนพระมหายามาเทพและเทพยดาในเทวสมาคมบรรลุนิพพานหมด

ครั้นถึงวันถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ อันเป็นวันสุดท้ายของพรรษา พระพุทธองค์
ก็ทรงมีพระประสงค์ที่จะเสด็จกลับมนุษยโลกทางบันไดทิพย์ที่พระอินทร์นิมิตถวาย บันไดนี้ทอดจาก
ภูเขาสีเนนุราช ที่ตั้งสวรรค์ชั้นดุสิตมายังประตูนครสังกัสสะ บันไดนี้ประกอบด้วยบันไดทอง
บันไดเงิน และบันไดแก้ว บันไดทองนั้นสำหรับเทพยดามาส่งเสด็จ อยู่เบื้องขวาพระพุทธองค์
บันไดเงินสำหรับพรหมมาส่งเสด็จ อยู่เบื้องซ้ายพระพุทธองค์ และบันไดแก้วสำหรับพระพุท
ธองค์อยู่ตรงกลาง

ในการเสด็จกลับมายังมนุษยโลกครั้งนี้ นำความปลาบปลื้มใจมาสู่ชาวเมืองเป็นอย่างมาก
มากประชาชนทั่วทั้งอินเดียทราบกำหนดการเสด็จกลับของพระพุทธองค์จากพระโมคคัลลานต่างก็
ไปรอรับเสด็จอยู่ ณ นครสังกัสสะมากมาย

พระพุทธองค์เสด็จมาถึงประตูนครสังกัสสะในเช้าตรู่ของวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ อัน
เป็นวันออกพรรษา พุทธบริษัทที่รอรับเสด็จอยู่เนืองแน่นนั้นล้วนเตรียมภัตตาหารไปถวายด้วย
แต่เนื่องจากพุทธบริษัทที่รอรับเสด็จมีมากจึงไม่สามารถจะเข้าไปถวายภัตตาหารถึงพระพุทธองค์ได้
ทั่วทุกคน จึงเอากัฏฐาหารห่อใบไม้ส่งต่อ ๆ กันเข้าไปถวาย ส่วนคนที่อยู่ไกลออกไปมาก ๆ จะส่ง
ต่อกันก็ไม่ทันใจ จึงใช้วิธีห่อภัตตาหารด้วยใบไม้โยนไปบ้าง ปาบ้าง เข้าไปถวายเป็นที่ไกลหล

โดยถือว่าเป็นการถวายที่ตั้งใจด้วยความบริสุทธิ์ เหตุนี้จึงเกิดประเพณี “ห่อต้ม”* หรือ “ห่อปัด” ขึ้น แต่ผู้รับบางท่านอ้างว่าประเพณีห่อต้มหรือปัดนั้น เกิดจากความกัณการและไม่สมบุรณ์ของ นครสังกัสสะอันเป็นนครเล็ก และประชาชนที่มาประชุมรอรับเสด็จพระพุทธองค์อยู่ก็เป็นคนยากจนเห็นใจเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่สามารถที่จะหาภัตตาหารอย่างอื่นเตรียมถวายพระพุทธองค์ได้ คงหาได้แต่อาหารจำพวกเสบียงกรังชนิดหนึ่งที่เราเรียกกันว่า ต้ม หรือปัดเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีประเพณีนำต้มไปทำบุญที่วัดในวันลากพระสืบมา

เพื่อเป็นการแสดงถึงความปิติยินดีที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์ ชาวเมืองจึงอัญเชิญพระพุทธองค์ขึ้นประทับบนบุษบกที่เตรียมไว้ แล้วแห่แหนกันไปยังที่ประทับของพระพุทธองค์ จึงถือเอาเหตุการณ์ตอนนั้นมาเป็นประเพณีลากพระหรือชักพระ หรือแห่พระมาจนบัดนี้

ประเพณีลากพระของเมืองนครมีอยู่ ๒ ประเภท คือลากพระบกกับพระน้ำ ลากพระบก คือการอัญเชิญพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรขึ้นประดิษฐานบนบุษบก แล้วแห่แหนโดยลากไปบนบก วัดส่วนใหญ่อยู่ที่ใกล้แม่น้ำลำคลองมักทำวิธีนี้ ส่วน ลากพระน้ำ ก็คือการอัญเชิญพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรขึ้นประดิษฐานบนบุษบกในเรือ แล้วแห่แหนโดยการลากไปทางน้ำ วัดส่วนใหญ่ที่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองมักกระทำวิธีนี้

ก่อนจะถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ อันเป็นวันลากพระ ชาวคนส่วนใหญ่ก็จะเตรียมทำต้มกันเพื่อจะได้ไปทำบุญในวันลากพระ ส่วนทางวัดก็จะตีฆ้องเพื่อประโคมก่อนจะถึงวันลากพระ ๗-๑๔ วัน เป็นการเตือนให้ชาวบ้านข้างเคียงทราบว่าเป็นวันแรมค่ำ ๑ เดือน ๑๑ จะมีการลากพระแน่นอน จึงควรจะได้มาร่วมกันเตรียมการต่าง ๆ ล่วงหน้า การประโคมนี้จะมีทั้งกลางวันและกลางคืนติดต่อกันไป ชาวบ้านเรียนการประโคมนี้ว่า “การคุมพระ”

ก่อนวันลากพระ ๒-๓ วัน ชาวบ้าน พระสงฆ์ สามเณร จะช่วยกันทำบุษบกสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรซึ่งชาวคนเรียกว่า “พระลาก” เพราะสร้างขึ้น

*ข้าวต้ม หรือ ต้ม ที่ชาวคนนิยมทำกันมีอยู่ ๒ ชนิดคือ

๑. เอาข้าวเหนียวที่หั่นกับกะทิจนเกือบจะสุกมาห่อด้วยใบโพธิ์หรือใบกระพ้อ โดยห่อให้เป็นรูปกรวยหรือรูปสามเหลี่ยม แล้วห่อให้ใบโพธิ์สอดยึดกันเองในตัวของมันไม่ต้องใช้เชือกมัด แล้วนำไปต้มจนสุก

๒. เอาข้าวเหนียวที่หั่นกับกะทิจนเกือบสุก มาห่อด้วยใบจากอ่อน ๆ หรือใบมะพร้าวอ่อน ๆ โดยห่อให้ยาวประมาณ ๔-๕ นิ้ว แล้วมัดด้วยเชือกเป็นปลีๆ แล้วนำไปต้มจนสุก อย่างนี้เรียกว่าปัด (บางท้องถิ่นเรียกว่า “จิ้ง”)

สำหรับพระเพณีให้เสร็จทันวันลากพระ เรียกบุษบกนี้ว่า “นมพระ” (มาจากคำว่าพนมพระ) ยอดบุษบกเรียกว่า “ยอดนม” ต่างก็พยายามตกแต่งนมพระกันอย่างวิจิตรบรรจงเป็นพิเศษ เพราะจะมีการประกวดประชันกัน ระหว่างวัดด้วย (บางปีจะมีการประกวดกันอย่างทางการ ที่สนามหน้าเมืองด้วย)

การสร้างบุษบกสำหรับลากพระบก (บางวัดได้ทำบุษบกไว้เป็นการถาวรแล้วจึงตกแต่งเพิ่มเติมเป็นปี ๆ ไปไม่ต้องทำขึ้นใหม่) ส่วนใหญ่นิยมสร้างบนฐานบัว บนไม้สี่เหลี่ยมขนาดใหญ่สองท่อนรองรับข้างล่างเพื่อให้ลากบุษบกไปได้สะดวก ใต้สองท่อนนี้สมมติเป็นพญานาคทางคานหัวและท้ายทำงอนคล้ายหัวและท้ายเรือ บางท้องถิ่นเรียกว่า “เรือพระ” ข้างหน้าบางทีก็แกะสลักเป็นรูปหัวเรือ บางทีทำเป็นหัวนาค ข้างหลังทำเป็นรูปหางนาค บางทีก็ประดับตัวนาคทั้งตัวด้วยกระจกสีต่าง ๆ สวยงามมาก กลางลำตัวนาคทำเป็นร้านสูงราว ๑.๕๐ เมตร สำหรับวางบุษบกประดิษฐานพระพุทธรูป รอบ ๆ นมพระมักประดับประดาด้วยธงสามเหลี่ยมขนาดใหญ่จำนวน ๓ ผืน ให้ผ้าแพรสีพระคัมภ์ มีกิ่งไม้ไม้สวย ๆ มาประดับ มีธรรวธงยืนห้อยระยไยระยา และมีเครื่องประดับตกแต่งอื่น ๆ ระเกะระกะ เช่นอุบะดอกไม้สดระย้า ย้อยต้นกล้วย ต้นอ้อย และมะพร้าว เป็นต้น

คานหลังบุษบกบางทีก็ตั้งธรรมาสน์หรือเก้าอี้สำหรับพระสงฆ์ผู้กำกับการแห่พระได้นั่ง คานหน้าพระลากจะตั้งบาตรสำหรับรับตัมจากผู้ที่ทำบุญ แต่เนื่องจากผู้ทำบุญมีมากจึงนิยมวางถาดหรือกะละมังไว้หลายใบ ครั้นภาชนะเหล่านี้รับตัมเต็มแล้วก็ถ่ายไปใส่ภาชนะที่เตรียมไว้ เช่น แฉ่งหรือโอ่งต่อไป บางทีผู้ทำบุญผูกตัมเข้าเป็นพวงแล้วนำไปทำบุญโดยแขวนไว้รอบ ๆ บุษบกก็มี ส่วนรอบ ๆ ฐานนั้นใช้ไม้ไผ่สานเป็นผนัง มีการทำลวดลายระบายสีอย่างสวยงาม ข้าง ๆ บุษบกมีกลอง (ขนาดโตกว่ากลองมโหรีรา และกลองหนังตะลุง) โพนหรือที่ชาวนครเรียกว่า บิด (ตะโพน) และระฆัง (จะเป็นระฆังชนิดก็ได้) หรือฆ้องอย่างใดอย่างหนึ่ง

ที่คานหน้าของนาคทั้งสองมีเชือกขนาดใหญ่พอกำรอบ ยาวประมาณ ๒๐-๓๐ เมตร ผูกอยู่ข้างละเส้น เชือกนี้ใช้สำหรับให้ชาวบ้านลากเรือพระ ถ้าหากการลากพระนั้นเป็นการลากบนถนนหรือพื้นที่เรียบ นิยมทำล้อ ๔ ล้อไว้ที่ใต้ตัวนาคทั้งสองข้างด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่ต้องออกแรงในการลากพระมากนัก แต่ถ้าผ่านที่ไม่เรียบหรือผ่านโคลนตมุนาก็ไม่นิยมใส่ล้อดังกล่าวนี้ แต่คงตามแบบเดิมไว้

ส่วนการลากพระน้ำก็มีการเตรียมการไม่ต่างจากการเตรียมการลากพระบกมากนักโดยการเอาเรือขนาดใหญ่ ๒-๓ ลำมาเรียงกัน หาไม้มาวางทาบตามขวางของเรือเหล่านี้ ผูกให้ติดกันแล้วเอากระดานมาวางเรียงกันเข้าให้เต็ม เป็นอันว่าจะได้พื้นที่ราบเสมอกันอย่างกว้างขวางบนเรือทั้งหมด จากนั้นก็อัญเชิญพระลากลงประดิษฐานบนบุษบกตรงกลางลำที่ เรียกว่า “เรือพระ” ตกแต่งเรือพระและนมพระด้วยแพรพรรณ กระดาษสี ธงทิว และต้นไม้เต็มไปหมด ส่วนเครื่องดนตรีและอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับรับตัมก็ไม่ได้แตกต่างจากการลากพระบกแต่อย่างใด ที่หัวเรือพระมีเชือกขนาดตั้งที่กล่าวแล้วผูกไว้สำหรับให้เรือชาวบ้านมาช่วยกันลากเรือพระไปเชือกนั้นจะมีที่เสกก็ได้ แล้วแต่ความเล็กลใหญ่ของเรือพระ

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ชาวนครพากันไปทำบุญออกพรรษาที่วัด พอเสร็จการทำบุญก็ช่วยกันอัญเชิญพระลากซึ่งได้เก็บไว้ในที่อันปลอดภัยออกมายังพระวิหารหรือศาลาแล้วสรงน้ำพระเพื่อทำความสะอาด เมื่อเห็นว่าขจัดสิ่งหมกตึดยึดแล้วก็ประแบ่งและชะโลมเครื่องหอมต่าง ๆ จากนั้นก็เปลี่ยนเครื่องทรงอย่างสวยงาม และมีพิธีสงฆ์เพื่อสมโภชพระลากในตอนค่ำ มีการเทศนาเรื่องเกี่ยวกับการเสด็จสู่ดาวดึงส์จนกระทั่งถึงการเสด็จกลับมายังมนุษย์โลกของพระพุทธองค์

ในแรม ๑ เดือน ๑๑ อันเป็นวันออกพรรษาและเริ่มลากพระเป็นวันแรก ประชาชนเตรียมภัตตาหารไปตักบาตรกันแทบทั้งคืน เข้าตรู่ก็รีบเดินทางไปวัดเพื่อนำภัตตาหารไปใส่บาตรที่จัดเรียงกันไว้ตรงหน้าพระลาก หรือบางที่ก็อัญเชิญพระลากขึ้นประดิษฐานบนบุษบกกันเสียตอนนี้ หรือบางที่ก็รอให้พระฉันเข้าเสวยก่อนจึงอัญเชิญก็ได้ ตรงหน้านมพระมีโต๊ะหรือร้านสำหรับวางบตรรับภัตตาหาร การตักบาตรตอนเช้าตรู่วันนี้ชาวนครเรียกว่า “ตักบาตรน้ำลือ” ส่วนในบางท้องที่ เช่น อำเภอปากพนัง อำเภอหัวไทร และอำเภอเชียรใหญ่ เป็นต้นวัดส่วนใหญ่อยู่ริมแม่น้ำลำคลอง เพื่อเตรียมรับภัตตาหารทางวัดจะสร้างศาลาเล็ก ๆ เสาเดียวไว้ริมแม่น้ำหน้าวัดแล้วเอาบาตรสำหรับรับอาหารไปวางไว้ เรียกศาลานี้ว่า “หลาบาตร” (ก็คือศาลาบาตรนั่นเอง)

เมื่อพระฉันแล้วการลากพระก็จะเริ่มขึ้น ยิ่งสายมากขึ้นตัมที่ประชาชนนำมาใส่บาตรและแขวนหน้าพระก็จะเพิ่มมากขึ้นทุกที เพราะเมื่อเรือพระถูกลากผ่านไปทางใด ประชาชนที่รออยู่ก็จะนำตัมมาทำบุญกันไปตลอดทาง ดังนั้นตัมจึงมีให้คนที่มาร่วมงานกินกันอย่างเหลือเฟือ

กินเท่าไรก็ไม่หมด จนเอาไปปาลเล่นเสียบ้าง ก็เลยเกิดเป็นประเพณีขึ้นมาอย่างหนึ่งเรียกว่า “ประเพณีชดต้ม”

เมื่อพระผ่านไปทางใด เราก็จะได้ยินเสียงโห่ร้องกระเช้าเข้าแห่กันด้วยเพลงและบทกลอนอย่างสนุกสนาน ประชาชนที่มีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งผู้ชายและผู้หญิงควบคู่กันไปตลอดทาง สถานที่ที่ลากพระไปนั้น โดยทั่วไปแล้วมักไม่ห่างไกลจากวัดมากนัก โดยประมาณเอาว่า เริ่มลากพระออกจากวัดเมื่อพระจันทร์ขึ้นแล้ว จะไปถึงที่หมายในเวลาที่จะรดอาหารเพลพอดี และสถานที่นั้นจะต้องมีความร่มรื่นกว้างขวาง ไม่ไกลจากชุมชนเกินไป อย่างเมืองนครแต่เดิมเคยกำหนดที่สวนราชฤดีอันเป็นที่ดินส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ ๕ (ทุกวันนี้เป็นสนามกีฬา สุสานจีน รวมทั้งบางส่วนของสนามบินกองทัพภาคที่ ๔) ซึ่งเป็นทำเลที่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง สำหรับศาลามีชัยนั้นเป็นที่ชุมนุมทางบ้านใต้ โดยวัดต่าง ๆ ตั้งแต่วัดหน้าพระลานไปทางเหนือมักลากพระไปชุมนุมที่สวนราชฤดี ส่วนตั้งแต่วัดท้าวโคตรไปทางใต้ก็ไปรวมที่ศาลามีชัย จึงเห็นได้ว่าสถานที่ทั้งสองนี้มีนมพระจากวัดต่าง ๆ ไปชุมนุมกันเป็นจำนวนมากทีเดียว ในถิ่นที่ห่างตัวเมืองออกไปทางวัดต่าง ๆ ก็ตกลงกำหนดจุดศูนย์รวมของนมพระกันเอง แต่ละศูนย์ก็มีนมพระมารวมมากับข้างน้อยบ้างตามแต่ความสะดวก

ที่ศูนย์รวมของนมพระนี้เองเป็นที่รวมของประชาชนจำนวนมากมาจกทุกสารทิศแต่ละคนมักแต่งกายอย่างสวยงามที่สุดเพื่อประกวดประชันกัน พ่อค้าแม่ค้าก็มาชุมนุมกันขายของนานาชนิดอย่างคับคั่ง การละเล่นและมหรสพต่าง ๆ มีอย่างพร้อมเพรียง เช่น การประกวดร้องเพลง การแข่งเรือเพรียว (สำหรับวัดที่ลากพระน้ำ) การประชันปี่ด มโนห์รา ฆ้องวงคน ต่อยมวย ฟันดาบ และกระบี่กระบอง เป็นต้น

การเล่น “ชดต้ม” หรือสาธิตโคลนของชาวปากพนังดูแปลกกว่าที่อื่น ๆ กล่าวคือหลังจากชุมนุมนมพระกันที่นัดหมายแล้ว ในวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ชาวปากพนังจะลากเรือพระออกไปทางปากแม่น้ำปากพนังซึ่งมีสันดอนเป็นโคลนเลนเป็นบริเวณกว้างใหญ่มาก พอไปถึงที่หมายก็ลงเรือเล่นสนุกกันทันทีโดยการปาโคลนปาเลนกันเป็นที่ครื้นเครงมาก ใครแต่งกายอย่างไรก็ไม่เลือก ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะสาธิตโคลนกันได้เต็มที่โดยไม่มีการถือสากันอย่างใด ดังนั้นทุกคนที่ไปร่วมก็ต้องมอมเมมไปด้วยโคลนทั้งเนื้อทั้งตัว แล้วกลับมาด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใสโดยทั่วกัน

ส่วนการลากพระกลับวัดนั้น อาจจะลากกลับเมื่อลากไปถึงที่หมาย ได้ถวายภัตตาหาร
พระสงฆ์และร่วมสนุกกับการละเล่นพอสมควรแล้วก็ได้ หรือบางทีจะมีการร่วมกันจัดงานรื่นเริงที่
ศูนย์รวมในคืนวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ดังนั้นก็ให้คงนมพระทั้งหมดอยู่ก่อน ครั้นวันรุ่งขึ้น
วันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ จึงค่อยลากพระกลับวัด

เมื่อลากพระกลับถึงวัดแล้วก็ช่วยกันจัดแจงเก็บพระลากไปทำความสะอาด
เก็บจัดข้าวของต่าง ๆ ที่ใช้ทั้งหมดให้อยู่ในสภาพที่เรียบร้อยอย่างเดิม จนทุกอย่าง
เรียบร้อยแล้ว ก็แยกย้ายกลับบ้านด้วยความอเม็บใจในเนื่อนานบุญที่ตนได้กระทำไป
ในวันสำคัญยิ่งนี้.

หน้าว่าง

๓. หัตถกรรมที่น่าสนใจของชาวนครศรีธรรมราช

งานฝีมือหรืองานหัตถกรรมมีความสำคัญต่อมนุษยชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นเครื่องสะท้อนถึงวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ ทัศนคติธรรมเนียมประเพณี ระบบสังคม ศาสนา และศิลปะได้เป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันนี้วัฒนธรรมท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ความเจริญทางอุตสาหกรรมสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนที่งานหัตถกรรมไปเสียมากต่อมาก ทำให้เราไม่อาจมองเห็นสิ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม ชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้ง่ายนัก ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเรื่องเหล่านี้ไว้โดยละเอียด เพราะนอกจากจะช่วยให้รู้ถึงสภาพชีวิตได้แล้ว ยังช่วยให้เกิดความภาคภูมิใจในความสามารถของบรรพบุรุษได้อีกโสดหนึ่งด้วย

หัตถกรรมในนครศรีธรรมราชที่นับว่าสำคัญได้แก่ เครื่องถมนคร ผ้ายกนคร เครื่องใช้ย่านลิเภา การแกะรูปหนังตะลุง การแทงหยวก กระบอกขนมจีน กระดัง หม้อดินบ้านนอกไร่ ฆาตักน้ำ และเหล็กไฟตบ

๑. เครื่องถมนคร

เครื่องถมนครเป็นหัตถกรรมสำคัญของชาวนครศรีธรรมราชที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมากที่สุดมาแต่โบราณ ถือกันว่าเป็นประณีตหัตถกรรมชั้นสูงซึ่งชาวนครศรีธรรมราชได้รับถ่ายทอดความรู้มาจากช่างชาวโปรตุเกสซึ่งเข้ามาตั้งหลักแหล่งค้าขายอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คือในราว พ.ศ. ๒๐๖๑ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่บางท่านกล่าวว่าชาวนครศรีธรรมราชน่าจะรับวิธีการทำเครื่องถมมาจากอินเดียในระยะก่อนหน้านั้น ฝีมือการเขียนลวดลายและการสลักลงในเนื้อเงินทองมจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าจะหาช่างถมจากบ้านเมืองใดมาเทียบไม่ได้ จนเป็นที่แพร่หลายเลื่องลือในนามว่า “ถมนคร” ซึ่ง ต่อมาได้แพร่หลายไปสู่กรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เกียรติประวัติของช่างถมเมืองนครในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็คือ พระองค์ได้ทรงรับสั่งให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้น จัดหาช่างถมฝีมือเอกเข้าไปทำไม้กางเขนถมเพื่อส่งไปถวายพระสันตปาปา ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี และในสมัยเดียวกันนี้ยังมีปรากฏในจดหมายเหตุฝรั่งเศสอีกว่า ได้ส่งเครื่องถมไปบรรณาการพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสด้วย จึงเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า เครื่องถมนครเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางมาแต่สมัยโบราณถึงทุกวันนี้แล้ว

แต่ที่จริงแล้วชาวโปรตุเกสที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาใน หาได้นำเอาเครื่องถมเข้ามาเผยแพร่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นไม่ ประเพณีอื่นๆ บางอย่างเช่น การชนวัว การมีตลาดนัดก็ได้ นำเข้ามาเผยแพร่ด้วย และความนิยมเหล่านี้ได้มีสืบต่อมาและแพร่หลายอยู่ทั่วไปมาจนกระทั่งทุกวันนี้

เมื่อชาวเมืองนครศรีธรรมราชได้รับวิธีการทำเครื่องถมจากชาวโปรตุเกสมาในคราวนั้น แล้ว ชาวเมืองนครซึ่งมีความสามารถในทางนี้อยู่แล้วได้ดัดแปลงแก้ไขรูปพรรณและลวดลายต่างๆ ตามแนวโน้มของศิลปกรรมไทยให้ประณีตและสวยงามยิ่งขึ้น ประกอบกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ทุกยุคทุกสมัยก็ได้เอาใจใส่ทะนุบำรุงอย่างดี และพยายามจัดให้มีการถ่ายทอดวิชานี้สืบต่อมา เครื่องถมเมืองนครจึงได้กลายเป็นศิลปหัตถกรรมประจำถิ่นที่มีชื่อของเมืองนครศรีธรรมราชไปในที่สุด

ในสมัยต่อ ๆ มา เครื่องถมเมืองนครได้รับความนิยมทั่วไปเพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะในราชสำนักในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงสนพระทัย และนิยมชมชอบเครื่องถมเมืองนครเป็นอย่างยิ่ง และต่อมาในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เช่นเดียวกัน พระองค์ได้จัดส่งเครื่องถมเมืองนครเป็นจำนวนไม่น้อยร่วมไปกับเครื่องราชบรรณาการซึ่งส่งไปถวายแด่พระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ จึงนับได้ว่าเป็นเกียรติประวัติอันสูงส่งของช่างถมเมืองนครอีกครั้งหนึ่ง

เครื่องถมเมืองนครมีอยู่ ๒ ชนิด คือถมดำชนิดหนึ่ง และถมทองหรือถมทาทองอีกชนิดหนึ่ง ถมดำนั้นมีลวดลายเป็นสีขา (สีเงินนั่นเอง) พื้นเป็นสีดำ ส่วนถมทองมีลวดลายเป็นสีทอง ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าใช้ทองคำบริสุทธิ์มาผสมกับปรอทเรียกว่า (“เปี้ยกทอง” ทาทับลงบนเครื่องถมนั้น เนื้อทองคำจะติดเครื่องถมโดยมีปรอทเป็นสื่อ ต่อจากนั้นก็ใช้ความร้อนเครื่องถมจนปรอทหนีความร้อนไปหมด ทองคำก็จะติดเนื้อเงินซึ่งเป็นเครื่องถมทองแน่นไม่หลุดออก ดูสวยงามเป็นทองสีเหลือง ส่วนพื้นที่ถมลงไปก็ยังมีสีดำอย่างเดิม ที่เรียกว่าเครื่องถมทองนี้ ไม่ได้เป็นวิธีเดียวกับที่ชุบทองทั้งหลาย

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เครื่องถมที่ทำจากเมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะพิเศษที่พึงสังเกตได้ว่าแตกต่างไปจากเครื่องถมซึ่งทำมาจากที่อื่นอยู่ ๒ ประการคือ ประการแรกน้ำยาถมดำสนิทและประการที่สองเนื้อแน่นมีมันเป็นเงามีลวดลายวิจิตร ลักษณะทั้งสองประการนี้เองที่ทำให้

พระยาเพชรปรางค์เจ้ากรมอำเภอนครบาล ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขอคำรทำน้ายาถมจากช่างเมืองนครศรีธรรมราช ไปให้นายหุยช่างถมบ้านพานถมใช้ปรับปรุงน้ายาถมของกรุงเทพ ฯ ซึ่งจำเหมือนสัदानไม่เป็นมันเงาและพรุน ไปทำให้มีลักษณะดีขึ้นตั้งแต่ นั้นมา จึงนับได้ว่าเครื่องถมเมืองนครศรีธรรมราชเป็นต้นเค้าของถมชนิดดี ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปมาแต่โบราณ

กิจการงานฝีมือเครื่องถมของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองต้นกำเนิดได้ทำกันเอง อยู่ตลอดมาจน พ.ศ. ๒๔๕๖ ท่านเจ้าคุณรัตนรัษฎมนีศรีธรรมราช (ม่วง) เจ้าคณะมณฑล ในสมัยนั้นได้มองเห็นความสำคัญของศิลปหัตถกรรมพื้นเมืองแขนงนี้ ต้องการให้การทำหัตถกรรมเครื่องถมมั่นคงเป็นล่ำเป็นสัน จึงได้ก่อตั้งโรงเรียนช่างถมขึ้นเป็นครั้งแรกโดยใช้ทุนส่วนตัวและต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ กระทรวงศึกษาธิการได้รับช่วงโอนเข้าไปสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ กิจการของโรงเรียนนี้ได้มั่นคงและได้รับความนิยมขึ้นตามลำดับ ปัจจุบันนี้มีชื่อว่า วิทยาลัยอาชีวศึกษานครศรีธรรมราช วิทยาเขต ๓ สังกัดกรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

การทำเครื่องถมนี้เป็นงานที่ต้องใช้ความประณีตบรรจงความละเอียดลออไม่น้อยผู้เป็นช่างถมส่วนใหญ่จะมีใจคอเยือกเย็นมีความอดุสหาหวิริยะเป็นเยี่ยม เริ่มต้นด้วยการใช้ฆ้อนเคาะเงินให้มีลักษณะตามที่ต้องการเสียก่อน แล้วเขียนลวดลายไทยที่วิจิตรบรรจงลงในรูปพรรณต่อจากนั้นสลักลวดลายให้เป็นรอยลึกและคดโค้งไปตามลวดลายแล้วใช้น้ายาถมที่มีสีดำอันเกิดจากการผสมของโลหะ ใช้ความร้อนละลายถมลงไปบนลวดลายจนทั่ว รุตน้ายาที่ไม่ต้องการออกคงเหลือให้เห็นลวดลายที่เป็นเนื้อเงินและพื้นซึ่งมีสีดำ และขัดจนขึ้นเงาก็เป็นอันสำเร็จการทำเครื่องถม แต่ ขบวนการทำจริง ๆ นั้นไม่ไ้่ง่ายเหมือนที่กล่าวมานี้ จะต้องอาศัยเวลานานเพราะทำยากและต้องมีความประณีตเป็นอย่างยิ่งด้วย

เครื่องถมประดิษฐ์ได้ตั้งแต่สิ่งของชิ้นเล็ก ๆ เช่น แหวน ล็อกเก็ต กำไล ไปจนถึงสิ่งของชิ้นใหญ่ ๆ เช่น ชัน พาน ถาด การประดิษฐ์ใช้มือทำทั้งสิ้น นับตั้งแต่การขึ้นรูป การเขียนลวดลาย การสลัก การถมและการขัด โดยมีความชำนาญ และความละเอียดลออ ความอดุสหาหวิริยะเป็นเครื่องช่วยอันสำคัญ เครื่องถมรุ่นเก่าซึ่งมีตกทอดอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้หาได้ในวิหารเขียน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช

มะม่วงสองต้น พวกแขกที่เป็นช่างทอผ้านี้เองที่ได้มาเป็นครูสอนให้ชาวเมืองนครศรีธรรมราชรู้จักทอผ้า

ฝีมือการทอผ้าของเมืองนครศรีธรรมราชมีชื่อเสียงมาก จนคนทั่วไปกล่าวติดปากกันว่าถ้าจะซื้อหาผ้าดี ๆ จะต้องซื้อหา “ผ้ายกนคร” เพลงกล่อมเด็กข้างต้นที่ยกมานั้นน่าจะเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นในหนังสือวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ยังมีกล่าวถึงผ้ายกนครไว้เช่นเดียวกัน อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าในสมัยก่อนเมืองนครศรีธรรมราชคงมีฝีมือทางการทอผ้าดีมาก และเป็นผ้าที่จัดได้ว่าเป็นแบบฉบับของตัวเองเป็นฝีมือของช่างชั้นสูงแห่งหนึ่งอย่างแน่นอน

ในสมัยก่อนการทอผ้าทอชนิดที่พวกช่างทอผ้าเรียกว่า “ขนาด ๑๒ เขา” ใช้คนทอถึง ๓ คน นั่งเรียงกัน ผ้าที่ได้จะเป็นผ้าหน้ากว้าง ใช้นุ่งใช้ห่มได้สะดวก แต่ในสมัยหลัง ๆ ต่อมาการทอผ้าหน้าแคบลง ตลอดจนความประณีตความละเอียดลออก็มีน้อยลงทั้งนี้เพราะว่าฟืมในสมัยโบราณนั้น มีความละเอียดแตกต่างจากฟืมปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด

ชาวเมืองนครศรีธรรมราชเรียกเครื่องมือทอผ้ารุ่นเก่าว่าเครื่องทอหูก หรือ “เก” เหมือนกับท้องถิ่นอื่นโดยทั่วไป เกมี ๒ ชนิด ถ้าสามารถยกเคลื่อนที่ได้เรียกว่า “เกยก” ถ้าเป็นเครื่องทอผ้าที่ใช้เสียบปักดินยึดอยู่กับที่เคลื่อนย้ายไม่ได้เรียกว่า “เกฝัง” ทั้งสองชนิดมักใช้ไม้เนื้อแข็งทำเพราะแข็งแรงทนทานดี และชาวบ้านซึ่งมีอาชีพทอผ้ามักสร้างเกประจำไว้ตามใต้ถุนบ้านแทบทั้งสิ้น

ส่วนประกอบของเครื่องทอผ้าพื้นเมือง

๑. ฟืม ทำหน้าที่ทาบหรือกระแทกให้เส้นด้ายซึ่งสานขัดกันเป็นลายเนื้อผ้าแน่นติดกัน พบว่าเครื่องทอผ้าพื้นเมืองเก่า ๆ บางเครื่อง มีตัวฟืมทำอย่างประณีตเป็นกนกอนรูปต่าง ๆ

๒. สิ้นฟืม เป็นที่สำหรับใช้เท้าเหยียบ เพื่อขยับยกเขาเหยียบให้ขึ้น ๆ ลง ๆ เวลาขัดลายดอกและเนื้อผ้า

๓. ลูกฟั่นและฟั่น คือแผ่นไม้อยู่ตอนหัวสุดเครื่องทอ และที่อยู่ตรงหน้าตักคนทอ ใช้สำหรับฟั่นเส้นด้ายที่จะทอ และฟั่นผืนผ้าที่ทอเสร็จแล้ว

๔. เขา มี ๒ อย่าง คือเขายกดอก และเขาเหยียบ

๕. ลูกตุ้ม คือที่แขวนกระดานม้วนด้ายหัวเก มี ๒ ลูกซ้ายขวา

๖. กะสวย คือที่ใส่หลอดท้ายรูปคล้ายเรือสำหรับพุ่งขวางไปขวางมาเพื่อให้เกิด
เนื้อผ้าขึ้น

นอกจากส่วนประกอบบางส่วนที่กล่าวมาแล้วยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่ควรทราบอีก
เช่น ลูกกะหยก นัต ผัง ตรน และคานเก เป็นต้น

ผ้ายกนครทอได้หลายชนิด แต่ละชนิดมีลายคอกงตามเป็นแบบฉบับของตนเองอย่าง
ที่เรียกว่า ผ้าตา ซึ่งคานชายผ้าทอเป็นแถบลายทองลายเงิน สมัยก่อนนิยมใช้ผ้าตานุ่งโจงกระเบน
ทั้งหญิงและชาย นอกจากผ้ายกที่รู้จักกันดีก็มี ผ้าเก๊ก ผ้าราชวดี ผ้าห่ม ผ้าม่วง ผ้าพื้น
ผ้าเก็บดอก เป็นต้น

การทอผ้าหรือการทอหูกที่เมืองนครศรีธรรมราชแต่เดิม เล่ากันว่ามิในทุก
ท้องถิ่น แหล่งทอผ้าหรือทอหูกที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักก็คือ บ้านนาสาร บ้านม่วงขาว
บ้านมะม่วงสองต้น และในตัวเมืองนคร แต่ในปัจจุบันนี้หาได้ยากเสียแล้ว คนรุ่น
ปัจจุบันบางคนไม่รู้จักว่าเครื่องทอหูกหรือเครื่องทอผ้ามีลักษณะอย่างไรเสียด้วยซ้ำ
ด้วยเหตุนี้ผ้าพื้นและผ้ายกเมืองนคร ในอนาคตอันใกล้จะคงมีแต่ชื่ออย่างแน่นอน
แม้ว่าปัจจุบันจะยังพอมียอที่ทอกันอยู่บ้างในเมืองนครศรีธรรมราช แต่ก็ขาดการช่วยบำรุง
ส่งเสริม ขาดการปรับปรุงให้ทันสมัย ทุนรอนก็มีน้อย คุณภาพก็ไม่ได้แต่ราคาแพง
ตลาดจำหน่ายจึงแคบลงยิ่งกว่านั้นเด็กรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจเพราะมีงานอย่างอื่นเพิ่มขึ้น
มากมาย

๓. เครื่องใช้ย่านลิเภา

คนเฒ่าคนแก่และผู้ดีเก่าในเมืองนครศรีธรรมราชไม่ว่าวัยที่ยังมีเครื่องใช้ซึ่ง
ทำจากย่านลิเภาหรือย่านนิเภา เครื่องใช้เหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นของที่ใช้ในชีวิต
ประจำวันของคนรุ่นนั้นแทบทั้งสิ้น ได้แก่ เขียนหมาก กระเชอ กุบหมาก กล้องยาเส้น
พาน ปันชา ปัจจุบันนี้ของเหล่านั้นถือว่าเป็นของแปลกและหายาก ซอหากันด้วย
ราคาแพง ๆ โดยเฉพาะงานที่ประณีตและเลี่ยมด้วยนาก เงิน ถมทอง หรือทอง
ด้วยแล้ว ราคาซื้อขายตกเป็นเรือนพันเรือนหมื่นทีเดียว

ชาวเมืองนครศรีธรรมราชใช้ย่านลิเภาหรือลิเภาทำของใช้มานานเท่าใดแล้วไม่มีใครทราบแน่ชัด แต่คาดว่าคงมีระยะยาวนานมาแล้ว ทั้งนี้เพราะว่ามีของเก่า ๆ ซึ่งมีผู้เก็บสะสมไว้หลายชิ้น แต่ละชิ้นประมาณอายุได้เกินกว่า ๑๒๐ ปีแทบทั้งสิ้น

งานसानย่านลิเภาเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นศิลปหัตถกรรมชั้นเยี่ยมของชาวปักษ์ใต้โดยเฉพาะชาวเมืองนครศรีธรรมราช เป็นงานของผู้มีฝีมือ ผู้มีใจละเอียดรอบคอบ และมีเวลาว่างทำ เพราะต้องการความประณีต ปัจจุบันนี้มีผู้สนใจฝึกหัดทำกันอย่างกว้างขวาง แต่ถ้าเปรียบเทียบกับสิ่งของรุ่นเก่าแล้วจะเห็นว่าฝีมือตกต่ำลงไปมาก สวยงามสู้ของเก่าไม่ได้ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่งที่ได้มีการฟื้นฟูทำกันอย่างจริงจังมากขึ้นในปัจจุบันนี้

ย่านลิเภาเป็นพืชชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นเถามีขึ้นทั่วไปในที่ดอน ขนาดของย่านแตกต่างกันตามชนิด ใบเล็กยาวและหนาแน่น ชอบขึ้นปะปนอยู่กับพืชชนิดอื่น และเลื้อยเกาะเกี่ยวอยู่เหนือพืชอื่นจนมองเห็นได้ง่าย ลำต้นเหนียวมีความทนทานดี ใช้ผูกมัดเครื่องใช้ต่าง ๆ และสานเป็นภาชนะต่าง ๆ แทนหวายได้ สมัยก่อนหาได้ง่ายมาก แต่เดี๋ยวนี้ค่อนข้างหายากขึ้นทุกที่ คาดว่าไม่ช้านี้คงจะมีผู้ทำสวนย่านลิเภาอย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะผลิตผลจากย่านลิเภาราคาแพง และเป็นที่ต้องการมากขึ้นตามลำดับ

ย่านลิเภามีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่นบางท้องถิ่นเรียกว่าย่านนิเภา บางท้องถิ่นเรียกย่านยายเภาหรือย่านเภา หรือย่านลำเภาก็มี ย่านลิเภาที่กล่าวนี้มี ๒ ชนิด ชาวบ้านเรียกว่าย่านลิเภาใหญ่ชนิดหนึ่ง และย่านลิเภาเล็กอีกชนิดหนึ่ง บางท้องถิ่นเรียกว่าลิเภาว่าย่านเภาหยอง หรือย่านลิเภาย่ง ย่านลิเภาเล็กมีใบตก ลำต้นเล็ก และหิก ๆ งอ ๆ พันเกี่ยวกันยุ่งเหยิง ริมใบทั้งสองข้างเป็นหยิกคล้ายฟันเลื่อย ใช้ทำเครื่องใช้ไม่ได้ นิยมใช้ผูกมัดเครื่องมือเครื่องใช้เท่านั้น ส่วนย่านลิเภาใหญ่มีลำต้นโตกว่า และไม่ค่อยคดงอเหมือนย่านลิเภาหยองใบใหญ่และไม่หนาแน่น ย่านลิเภาชนิดนี้นิยมนำไปใช้ประโยชน์คือทำเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้ดังกล่าวมาแล้ว

การนำย่านลิเภาใหญ่มาสานเป็นเครื่องใช้สอยนั้น ขั้นแรกจะต้องเลือกหาย่านลิเภาซึ่งเติบโตเต็มที่หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าลำต้นแก่จัด มีขนาดยาวพองาม ถ้าเป็นย่านลิเภาซึ่งลำต้นยังอ่อนจะนำมาใช้การไม่ได้ ตัดใบทิ้งแล้วฉีกย่านลิเภาออกเป็นสองซีกเอาใส่ในอกทั้งให้หมด การลอกเปลือกจะต้องระมัดระวังเพราะฉีกขาดได้ง่ายโดยเฉพาะตรงข้อหรือตา และต้องลอกออก

ขณะที่ยังสด ๆ เพราะลอกออกได้ง่ายและไม่ค่อยฉีกขาด ย่านลิเภาที่ลอกเปลือกเสร็จแล้วนำไปแขวนไว้ในที่ร่มปล่อยให้ถูกลมจนค่อย ๆ แห้งไปเอง จะนำไปตากแดดจัดไม่ได้เพราะจะทำให้เสียรูป

เมื่อย่านลิเภาที่ลอกเสร็จแห้งตามที่ต้องการแล้ว ขึ้นต่อไปก็นำย่านลิเภาเหล่านั้นมาทำให้มีขนาดเท่ากันโดยชุกเกลตาตักแต่งใหม่ การชุกแต่งก็มีวิธีทำง่าย ๆ คือเจาะรูหลาย ๆ รู มีขนาดตามต้องการลงบนฝากระป๋องนมหรือแผ่นสังกะสี แล้วใช้ย่านลิเภาสอดเข้าไปในรูแล้วดึงเพื่อให้ได้ขนาดตามที่ต้องการ การดึงจะต้องมีความระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะไม่เช่นนั้นแล้วอาจจะขาดได้ง่าย โดยเฉพาะตรงที่ตานั่นเอง

เมื่อได้ย่านลิเภาไว้มากพอสมควรแล้ว ขึ้นต่อไปก็ลงมือสานภาชนะตามที่ต้องการแต่ก่อนลงมือสานต้องนำย่านลิเภาไปชุบน้ำให้เปียกอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะจะทำให้การสานสะดวกขึ้น อย่างไรก็ตามการสานย่านลิเภาก็ยังเป็นงานหนักพอสมควรอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะว่าเวลาสานใช้หวายเป็นเส้นตั้งโครงภายใน การสานจึงยากอยู่ที่การขึ้นต้นนั่นเอง เพราะจะต้องอาศัยความละเอียดลออและอาศัยเวลานาน ต่อจากนั้นก็สานต่อขึ้นเป็นชั้น ๆ ตามรูปทรงจนแล้วเสร็จ

ผลผลิตจากย่านลิเภามีความสวยงามอยู่ที่ความประณีต และการผูกลายหรือการทำลายในตัว ซึ่งเกิดจากการใช้ย่านลิเภาสลับกัน การสร้างลายเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่อาศัยความชำนาญของผู้สาน ไม่ใช่ทำได้ง่าย ๆ ด้วยเหตุนี้เองผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภาชิ้นหนึ่ง ๆ จึงมักใช้เวลาไม่น้อยต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความประณีตและการประดิษฐ์ประคอยลายให้เกิดความสวยงามเป็นสิ่งสำคัญ บางชิ้นอาจจะใช้เวลาเป็นแรมเดือน ทั้งนี้เพราะใช้เส้นเล็ก เนื้อจึงละเอียดสวยงาม ส่วนบางชิ้นอาจจะใช้เวลาเพียง ๑๐ - ๑๒ วัน เพราะใช้เส้นใหญ่เนื้อจึงหยาบไม่งดงามประณีตของเก่า ๆ ที่มีหรือเหลืออยู่ส่วนใหญ่ว่าที่สังเกตพบว่ามีคุณภาพประณีตละเอียดลออกว่าของใหม่ ๆ มาก

แหล่งผลิตสิ่งของเครื่องใช้จากย่านลิเภาที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเท่าที่ทราบในปัจจุบันนี้คือที่เรือนจำกลางนครศรีธรรมราช เรือนจำอำเภอปากพนัง ครอบครวัทธารในค่ายวิชราชูชวณบ้านในอำเภอท่าศาลา และในอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ทางราชการได้ให้ความสนใจส่งเสริมให้ประชาชนผู้สนใจผลิตของใช้จากย่านลิเภามากขึ้น จึงเป็นที่หวังได้ว่าหัตถกรรมย่านลิเภาคงจะพอจะช่วยให้คนสานมีรายได้พอเลี้ยงตัวได้อย่างสบาย

ในปัจจุบันนี้ผู้คนหันมาสนใจผลิตผลที่ทำจากย่านลิเพากันมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะว่าเป็นเครื่องแสดงควมมีฐานะของผู้ใช้ ประกอบกับผลิตผลจากย่านลิเพาสนองความต้องการแก่ผู้ใช้ได้ดียิ่งขึ้น คือผลิตของใช้ตั้งแต่ของเด็ก ๆ น้อย ๆ เช่นกลองบุหรีไปจนถึงกระเป๋าใบใหญ่ ๆ จึงน่าจะหวังได้ว่าหัตถกรรมชนิดนี้จะไม่มีความสูญหายไปอย่างแน่นอน แต่สิ่งหนึ่งที่น่าห่วงคือฝีมือหัตถกรรมจะค่อย ๆ สูญหายไปอย่างช้า ๆ

๔. การแทงหยวก

เป็นความจริงที่มนุษย์ต่างก็รักสวยรักงาม ชอบการประดับประดาให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนโดดเด่นเป็นสง่า ลักษณะเช่นนี้ดูเหมือนว่าจะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เพราะเรามีข้อพิสูจน์ได้จากงานทุกอย่างว่า มักจะถือเอาความสวยงามควบคู่กันไปด้วยเสมอ แม้แต่กลุ่มชนที่ยังถือความเจริญก็ตาม อาทิเช่น พวกเงาะซาไก หลายคนที่เคยพบเห็นเงาะซาไก หากพิจารณาแต่เพียงการเป็นอยู่ก็จะพบว่ามีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ค่อยมีพิธีรีตองอะไรมากมายนัก แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเราไม่รักสวยรักงาม เมื่อเราได้เห็น “บอเลา” หรือที่เป่าลูกดอกซึ่งมีส่วนปลายทั้งสองแฉะสลักด้วยลวดลายที่สวยงามน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับชาวไทยเรามักพบเห็นอยู่เสมอว่า คนไทยเป็นผู้ที่มีความละเอียดอ่อนรักสวยรักงามเป็นอย่างยิ่ง ข้ออ้างก็คืองานศิลปะของเรา งานศิลปะของไทยส่วนใหญ่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่างามอ่อนโยนและพริ้วไหวยิ่ง โดยเฉพาะลายไทยซึ่งช่างศิลป์ของเรานำมาจากการงามของธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ นั้น มีความงดงามเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นอย่างยอดเยี่ยมหาที่ติได้ยาก แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่างานศิลปะบางอย่างของเราที่อาศัยลายไทยเป็น องค์ประกอบและมีมาตั้งแต่สมัยโบราณนั้นกำลังจะสูญหายไปอย่างแน่แท้ หากไม่มีการสืบทอดหรือศึกษาเล่าเรียนกันอย่างจริงจังในอนาคตต่อไป งานศิลปะที่ว่าก็คือ “การแทงหยวก” หรือ “การตอกหยวก” นั่นเอง

บางท่านอาจจะสงสัยว่า “การแทงหยวก” หรือ “การตอกหยวก” คืออะไร ขออธิบายว่า คือการนำเอากาบกล้วยมาฉลุลวดลายต่าง ๆ ตามความต้องการด้วยมีดสองคม เพื่อนำไปประดับประดาตกแต่งให้เกิดความสวยงามโดยเฉพาะ ส่วนมากแล้วใช้ประดับเมรุเผาศพ รถแห่ศพ หรือประดับประดา “เบญจา” ซึ่งทำขึ้นเป็นที่รondaใหญ่ที่เคารพนับถือก็ได้

การแทงหยวกมีความเป็นมาอย่างไรไม่มีใครทราบ แม้แต่ผู้ที่มีความชำนาญในงานศิลปะนี้ ท่านก็บอกได้แต่เพียงว่าเป็นงานศิลปะที่มีมานานแสนนานแล้ว และได้ทำสืบทอดกันมาเท่านั้นเอง เมื่อก่อนนั้นนิยมทำกันหลายจังหวัด สำหรับในภาคใต้เท่าที่ได้ทราบก็ยังมีอยู่ที่สงขลา ตรัง พัทลุง พังงา สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช สำหรับที่อำเภอเมืองนครศรีธรรมราชมีอยู่คนหนึ่ง มีฝีมือแทงหยวกได้สวยงามมากจนได้รับการยกย่องโดยทั่วไป คือ นายอ่ำ ศรีสัมฤทธิ์ ท่านผู้นี้เล่าให้ฟังว่าได้หัดแทงหยวกเป็นตั้งแตรุ่นหนุ่ม อาศัยที่มีนิสัยชอบในทางนี้ และประกอบกับได้ดูจากบิดาซึ่งมีฝีมือในทางนี้ทำมาเรื่อย ๆ เมื่อครั้งแรก ๆ ลองทำดูก็ทำได้ดี จึงได้ฝึกหัดทำอย่างจริงจัง แล้วก็ทำเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันอายุ ๕๐ ปีเศษแล้ว นายอ่ำเล่าให้ฟังต่อไปอีกว่า แต่ก่อนมีคนเก่งในทางนี้หลายคน มีทั้งพระภิกษุและฆราวาส แต่คนที่ฝีมือเยี่ยมมากที่สุด ก็อนาญชัย ช่างเขียน เป็นบุตรชายนายหนู ช่างเขียนซึ่งเป็นผู้วาดภาพต่าง ๆ ในวิหารทัตเกษตร บุคคลผู้นี้ถือได้ว่าเป็นบรมครูการแทงหยวกชั้นยอดทีเดียว

เครื่องมือในการแทงหยวกนั้นมีหลายอย่าง แต่จะขอกล่าวถึงเรื่องหยวกเสียก่อนการแทงหยวกให้สวยงามนั้น จะต้องเริ่มด้วยการเลือกหยวกที่ดีให้ได้ หยวกที่ดีควรเป็นหยวกกล้วยพองลา (กล้วยตานี) เพราะไม่เปราะง่าย หรือจะเป็นหยวก “กล้วยไก่” ก็ได้ แต่จะใช้หยวกกล้วยน้ำว่าไม่ได้เพราะเปราะจนเกินไป ส่วนเครื่องมือแทงหรือฉลุหยวกนั้น มีเลื่อย มีดเหลาไม้กลัด มีดแทงหยวก ซึ่งมีหลายเล่มเพื่อไว้ผลัดเปลี่ยนกันเมื่อมีคมน้อยลง มีดแทงหยวกมีลักษณะเป็นมีด ๒ คม เล่มเล็ก ๆ เหมือนพระขรรค์ มีหลายขนาดเพื่อจะได้เลือกใช้ให้เหมาะสมกับลวดลาย ถ้าเป็นลวดลายละเอียดก็ใช้มีดเล่มเล็ก แต่ถ้าลวดลายหยาบหรือใหญ่ ๆ ก็ใช้มีดขนาดใหญ่

สำหรับลายฉลุที่ใช้กัน ส่วนใหญ่เป็นลายไทยที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น ลายพื้นปลาฉลาม ลายน่องสิงห์หรือลายแข้งสิงห์ ลายกนกเปลว ลายพื้นสาม ลายพื้นห้า ลายประจำยามก้ามปู ลายฝรั่ง หรือบางทีผู้แทงหยวกก็คิดลายขึ้นเองตามความเหมาะสมโดยมุ่งเอาความสวยงามเป็นสำคัญ

ลายน่องสิงห์และลายกนกเปลวใช้ประกอบที่เสาของเบญจา ลายพื้นปลาและลายประจำยามก้ามปูใช้ประกอบเป็นลายพื้น โดยมียายพื้นสามหรือลายพื้นห้าและลายพื้นปลาประกอบด้วย

การแทงหยวกเพื่อประกอบเมรุหรือเบญจาในครั้งหนึ่ง ๆ ผู้แทงเล่าให้ฟังว่าต้องใช้เวลาแทงประมาณ ๖ ชั่วโมง แต่บางทีก็ต้องทำกันตลอดทั้งคืนก่อนมีงาน และใช้หยวกประมาณ ๘ ต้น นับว่าผู้ทำต้องกระทำด้วยใจรักจริง ๆ และต้องประกอบด้วยความอดทนวิริยะพอสมควรทีเดียว

ความงามของหยวกที่แทงแล้วจะนำคุ่มากขึ้นเมื่อนำหยวกที่แทงแล้วมาประกอบเป็น
เบญจาเรียบร้อยแล้วนั่นเอง

นายอำเภอ ศรีสมุทร* นายช่างแทงหยวกที่มีชื่อของเมืองนครทักถามมาแล้วได้
ให้ข้อคิดไว้ว่า ศิลปะการแทงหยวกคงจะสูญหายไปไม่ช้าแน่นอน หากไม่มี
สถาบันใดส่งเสริมให้มีการศึกษาเล่าเรียนเพื่อสืบทอดกันอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะว่าเป็น
งานประณีตต้องทำกันด้วยใจรักจริง ๆ เพราะไม่ค่อยได้รับค่าตอบแทน และต้อง
คอยเวลาในการฝึกหัดยาวนานมาก จึงได้แต่หวังคงจะมีสถาบันใดสถาบันหนึ่งยื่นมือ
เข้าไปเกี่ยวข้อง เพื่อที่จะให้อนุชนรุ่นหลัง ได้ศึกษาและภูมิใจในงานศิลปะนี้ต่อไป
อีกนานแสนนาน

๕.

กระบอกขนมเงิน

กระบอกขนมเงิน เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตเส้นขนมเงิน เป็นงานฝีมือ
อีกอย่างหนึ่งที่จัดเป็นเอกลักษณ์ของนครศรีธรรมราช

มีผู้กล่าวว่าชาวนครศรีธรรมราช ได้แบบอย่างการทำกระบอกขนมเงินมาจากแขกเมือง
ไทรบุรี กล่าวคือเมื่อครั้งเมืองไทรบุรีตกบฏ พ.ศ. ๒๓๕๔ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคือ
เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ยกทัพไปปราบ เมื่อปราบไทรบุรีได้แล้ว ได้กวาดต้อนครอบครัวแขก
เมืองไทรบุรีเข้ามายังเมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนมาก ในจำนวนเชลยที่กวาดต้อนเข้ามานั้น
ได้พวกช่างปะปนเข้ามาหลายพวกด้วยกัน เช่นพวกทอผ้าก็ให้เข้ามาปลูกบ้านเรือนอยู่แถวตำบล
มะม่วงสองต้น พวกช่างทองเครื่องเงินเครื่องประดับให้อยู่บริเวณริมครอง (หลังสโมสรข้าราชการ
จังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน) ส่วนพวกช่างปั้นหล่อโลหะประเภททองเหลืองก็ให้อยู่บริเวณ
หลังวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

แท้จริงชาวพื้นเมืองนครศรีธรรมราชแต่เดิมนั้น คงจะทำกระบอกขนมเงินขึ้นมาใช้แล้ว
เช่นเดียวกัน แต่ยังไม่แน่นอนว่ากระบอกขนมเงินที่วั้นนั้นทำด้วยอะไร บางท่านบอกว่าจะทำ
ด้วยไม้ซึ่งกัน่าจะเป็นไปได้ อย่างไรก็ตามกระบอกขนมเงินที่ทำด้วยทองเหลืองซึ่งแพร่หลายมาจน
เท่าทุกวันนี้ ชาวเมืองนครศรีธรรมราชของเราคงจะได้รับความคิดในเรื่องหล่อเพื่อแก้ไขให้มี
ความคงทนถาวรขึ้นกว่าเดิมจากพวกเชลยชาวไทรบุรีอย่างแน่นอน

*ผู้สนใจเรื่องราวและผลงานของนายอำเภอ ศรีสมุทร โปรดดูเพิ่มเติมในภาคที่ ๑ ว่าด้วยประวัติบุคคลสำคัญ หน้า ๔๒๔ - ๔๒๕.

แหล่งที่ทำกระบอกขนมจีนอยู่ที่หลวงวัดพระมหาธาตุในปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยอิสลามแทบทั้งชั้น มีคนไทยแท้ ๆ อยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้นที่สนใจทำ และได้ทำสืบต่อมาเป็นอาชีพจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การหล่อกระบอกขนมจีนมีความยุ่งยากซับซ้อนไม่น้อย เริ่มด้วยผู้ทำต้องปั้นหุ่นหรือปั้นดินเป็นดิน ๒ ชั้น ชั้นในนี้เป็นดินเหนียวาบ ชั้นนอกเป็นดินเหนียวละเอียด แกนกลางหุ่นเป็นไม้ บินหุ่นเสร็จแล้วตากแห้ง แล้วตากแห้งให้กลมจนได้ที่ ต่อจากนั้นก็ใช้ขี้ผึ้งแผ่นพันหุ้มหุ่นดินที่กลิ้งแล้วตามแบบ พร้อมกับแต่งลวดลายเป็นรูปกระบอกกริดเส้นขนมจีน หลังจากนั้นใช้ดินเหนียวละเอียดหุ้มหุ่นขี้ผึ้งทับอีกชั้นหนึ่งแล้วตากแห้ง เอาหุ่นสมบูรณ์นั้นไปเผาไฟ สุนให้ขี้ผึ้งละลายไหลลงมาจากรูที่เจาะไว้จนหมด แล้วเอาทองเหลืองที่ใส่เตาหลอมไว้จนเป็นของเหลวเทลงไปในหุ่นดินสำเร็จแทนขี้ผึ้ง โดยก่อนเททองเหลืองลงไปต้องนำหุ่นไปเผาไฟให้จนสุกร้อนจัดเสียก่อน มิฉะนั้นจะเททองเหลืองไม่ลง เมื่อปล่อยให้เย็นจนได้ที่แล้วก็ทุบดินหุ่นออก จะได้เป็นกระบอกโลหะตามที่ต้องการ หลังจากนั้นนำกระบอกโลหะไปตากแห้งผิวด้วยตะไบจนเรียบเรียบร้อยงาม จึงนำไปจำหน่ายได้

ทองเหลืองที่นำมาใช้ทำกระบอกขนมจีนจะต้องเป็นทองเหลืองชนิดดี คือเนื้อเหนียว ทองเหลืองประเภทนี้ผู้ทำกระบอกขนมจีนต่างก็ทราบกันดีว่าจะหาซื้อได้มาจากที่ใดส่วนใหญ่แล้วเท่าที่สืบถามได้ความว่า ถ้าหากเป็นเพลารือหรือใบจักรรือแล้ว จะมีคุณภาพดีเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะสิ่งเหล่านี้ผู้ผลิตผสมโลหะได้ส่วนมาอย่างดีแล้ว แต่ไม่ได้หมายความว่าหาเฉพาะแต่ทองเหลืองจากสิ่งเหล่านี้เท่านั้น ทองเหลืองซึ่งเป็น ถาด พาน ชัน และอื่น ๆ ก็นำมาใช้ทำกระบอกขนมจีนได้เช่นเดียวกัน แต่ในขณะเคียวหลอมจะต้องพิถีพิถันในการตักขี้โลหะออกทิ้งให้หมดเพื่อที่จะให้ได้กระบอกขนมจีนที่มีคุณภาพดี

การปั้นหุ่นชั้นในเพื่อทำกระบอกขนมจีนนั้นมีความสำคัญมาก ทั้งนี้เพราะว่าในวันหนึ่ง ๆ หากปั้นได้เท่าใดก็แสดงว่าจะสามารถทำกระบอกขนมจีนได้เท่านั้น เท่าที่ทราบในวันหนึ่ง ๆ นั้นอาจจะปั้นหุ่นได้เพียงคนละ ๒๐-๓๕ หน่วยต่อกัน ส่วนหุ่นชั้นนอกก็เช่นเดียวกับหุ่นชั้นใน คือต้องอาศัยเวลาและความสามารถพอ ๆ กัน นอกจากนั้นตอนหุ้มขี้ผึ้ง และการตากแห้งลวดลาย ก็ต้องอาศัยเวลาไม่น้อยเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้คนทำกระบอกขนมจีนจึงมักมีกันหลาย ๆ คน โดยแบ่งงานกันทำคนละอย่าง เช่นปั้นหุ่นชั้นในคนหนึ่ง บินดินหุ่นชั้นนอกคนหนึ่ง กลิ้งตากแห้ง

ลวดลายหุ่นขี้ผึ้งคนหนึ่ง เป็นต้น การทำต้องอาศัยความประณีต ความละเอียดลออ และความรวดเร็วเป็นพิเศษด้วย

ความนิยมในการใช้กระบอกขนมจีนของผู้ใช้มีแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ผู้ผลิตกระบอกขนมจีนจึงผลิตขึ้นใช้หลายขนาด มีทั้งตัวกระบอกใหญ่ ขนาดกลางและขนาดเล็ก ผู้มีอาชีพขายขนมจีนมักใช้ขนาดใหญ่เป็นพิเศษเพื่อจะได้บรรจุแป้งได้มาก ส่วนชาวบ้านที่อยู่ใกล้วัดใช้ทำขนมจีนเป็นครั้งเป็นคราวก็ใช้ขนาดเล็ก สำหรับราคาจำหน่ายก็แตกต่างกันตามขนาด ยิ่งโตเท่าใดราคายิ่งแพงขึ้นเท่านั้น ในปัจจุบันนี้ราคากระบอกขนมจีนซื้อขายกันในราคาแพงพอสมควร คือถกราว ๆ กระบอกละ ๓๐๐-๗๐๐ บาทก็มี

ตลาดซื้อขายกระบอกขนมจีน นอกจากอยู่ในตลาดหลังวัดพระมหาธาตุแล้วปัจจุบันนี้ จะพบเห็นมีผู้มาตั้งแผงขายกระบอกขนมจีน (และเครื่องใช้อื่น ๆ) อยู่ในบริเวณวัดพระมหาธาตุ โดยเฉพาะในบริเวณด้านหน้าของพระพุทธรูปจำลองมากมายหลายแผง แต่ก็มีจะมาตั้งเรียงรายขายกันในหน้าแล้งเท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่าในหน้าแล้งมีชาวต่างถิ่นมานมัสการพระมหาธาตุ และมาท่องเที่ยวเมืองนครศรีธรรมราชกันอยู่เนื่อง ๆ

กระบอกขนมจีนทองเหลืองของเมืองนครศรีธรรมราชมีชื่อเสียงแพร่หลายมากพอคำในจังหวัดทางภาคใต้แทบทุกจังหวัดสั่งซื้อไปจำหน่ายอย่างแพร่หลาย แม้แต่ทางเมืองไทรบุรี (รัฐเคดาห์ของมาเลเซีย) ก็ยังคอยมาสั่งซื้อขนาดพิเศษไปใช้ ทั้งนี้เพราะประจักษ์กันทั่วไปว่ามีคุณภาพดีกว่าที่อื่น จึงเป็นที่เชื่อแน่ว่าการทำกระบอกขนมจีนที่เมืองนครศรีธรรมราช คงจะเป็นที่นิยมกันแพร่หลายไปอีกนาน หากว่าผู้ผลิตยังคงรักษาคุณภาพไว้ให้เสมอดันเสมอปลายตลอดไป

๖.

หมายเหตุ

สิ่งที่พบเห็นอยู่โดยทั่วไปในชีวิตประจำวันของชาวภาคใต้ก็คือ การสูบยาใบจากใบจากซึ่งนำมาใช้วนกับยาสูบแล้วสูบนั้น ได้มาจากใบอ่อนของต้นจากซึ่งตากจนแห้งแล้วฉีกลอกเอาด้านหนึ่งซึ่งเรียกว่า “เจียะ” ทิ้งไป เหตุที่ต้องลอกเจียะทิ้งก็เพราะต้องการให้ใบจากบาง จะได้สะดวกแก่การมวนยาและใบจากจะไม่แตกง่าย อีกอย่างหนึ่งก็คือให้มีรสชาติดีขึ้นด้วย

ในปัจจุบันนี้เราจะพบว่ามิไบกจากซึ่งลอกเจียะออกแล้ววางขายอยู่ในตลาดทั่วไป ไบกจากชนิดนี้เขาจะลอกเอาเจียะออกตั้งแต่ไบกจากยังสด ๆ ลอกเสร็จแล้วก็นำไปตากให้แห้งแล้วจึงตัดขายตามขนาดของมวนบุหรี แต่ไบกจากซึ่งมีขายอยู่ทั่วไปในเมืองนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่เป็นไบกแห้งทั้งกันโดยไม่ลอกเจียะ ผู้สูบจะซื้อหาไปลอกเองตามใจชอบ การสูบบุหรี่ไบกจากของชาวภาคใต้ดูเหมือนจะเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ ชาวภาคใต้ส่วนใหญ่ในชนบทหลังจากรับประทานอาหารเช้าแล้วจะสูบบุหรี่ไบกจาก ทำให้สบายอกสบายใจ

นอกจากชาวภาคใต้จะใช้ยอดไบกอ่อนของต้นจากมวนยาสูบดังกล่าวมา ไบกจากยังใช้ประโยชน์อื่นได้อีก เช่น ใช้มุงหลังคา ลูกจากใช้รับประทาน โดยเฉพาะลูกอ่อน ๆ ใช้ทำผักเหนาะก็ได้ น้ำฝักจาก (น้ำตาล) ทำขนมได้อร่อยดีไม่แพ้ น้ำตาลมะพร้าว ทางจาก (ก้านใบ) ใช้สานเป็นแผงตากปลาหรือทำเป็นเสื่อปูนั่งหรือทำฝ้ายบ้านก็ได้ และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือไบกอ่อนของต้นจากนำมาทำ “หมาจาก” สำหรับตักน้ำได้ดีไม่แพ้ภาชนะซึ่งทำจากสิ่งอื่น ๆ อีกด้วย

เครื่องใช้ตักน้ำของชาวภาคใต้แทบทุกจังหวัดมักขึ้นต้นด้วยคำว่า “หมา” แทบทั้งสิ้น ถ้าทำจากกาบหมาก (ต้อ) เรียกว่าหมาต้อ ถ้าทำจากกาบต้นหลาวโอนก็เรียกว่าหมาต้อหลาวโอน และทำจากไบกจากก็เรียกว่า หมาจาก แม้แต่เครื่องใช้ตักน้ำสมัยใหม่ไม่ว่าจะทำด้วยสังกะสี อะลูมิเนียม เหล็ก หรือพลาสติก ชาวภาคใต้เรียกว่า “หมาถัง” ซึ่งนับได้ว่าเป็นการรักษาชื่อเดิมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “หมา” ไว้ได้อย่างดี และศัพท์ “หมา” ในที่นี้มีบางท่านบอกว่าไม่ใช่เป็นคำไทยแท้ แต่มาจากภาษามลายูว่า Timba ซึ่งหมายถึงภาชนะตักน้ำที่ทำด้วยกาบหมากนั่นเอง

ในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีการทำภาชนะตักน้ำทั้งจากกาบหมาก กาบต้นหลาวโอน และไบกของต้นจาก แต่ก็ได้ทำด้วยสิ่งเหล่านี้ในทุกท้องที่ กาบหมากส่วนใหญ่ใช้ทำหมากตักน้ำกันมากแถบอำเภออ่อนพิบูลย์และอำเภอลานสกา หมาต้อหลาวโอนทำกันมากในแถบกิ่งอำเภอพรหมคีรีมากกว่าที่อื่น ๆ ส่วนหมาจากทำใช้กันมากในท้องที่อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอหัวไทร ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าขึ้นอยู่กับความอุดมของอุปกรณ์ที่จะใช้ทำนั่นเอง กล่าวคืออำเภออ่อนพิบูลย์และอำเภอลานสกามีส่วนหมากมากกว่าในท้องที่อื่น ๆ จึงนิยมทำหมากต้อหมากขึ้นใช้มากกว่าที่อื่น ๆ

ในเรื่องความคงทนของหมาตักน้ำ ดูเหมือนว่าหมาต้อหลาวโอนคงทนถาวรมากกว่าหมาต้อหมากและหมาจาก ทั้งนี้เพราะว่ากาบต้นหลาวโอนมีขนาดใหญ่กว่ากาบหมากและหนากว่า

ทนทานแข็งแรงกว่า เท่าที่สังเกตหมากต่อหลาวโอนใช้ได้นานถึง ๒-๓ ปี จึงจะพัง ส่วนหมากต่อหมากเปื่อยง่ายใช้ได้ถึง ๑ ปี ก็นับว่าดีแล้ว ส่วนหมากจากอาจจะใช้ได้นานเกือบเท่า ๆ กับหมากต่อหลาวโอน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวิธีการเก็บบำรุงรักษาด้วย

การทำหมากตักน้ำ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะการทำหมากจากเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าหมากจากเป็นเครื่องใช้ที่นิยมใช้กันมากกว่าหมากตักน้ำชนิดอื่น ๆ ทั้งสิ้น เริ่มด้วยตัดเอายอดจากซึ่งยังเป็นยอดอ่อนที่มีใบรวมกันแน่นไม่แตกออกเป็นใบ ๆ ถ้ายอดเริ่มแตกใบแล้วก็แสดงว่าใบเริ่มแก่ใช้ไม่ได้ ยอดจากยอดหนึ่ง ๆ นำมาสอดทำหมากตักน้ำได้ ๓-๔ ใบ เมื่อตัดยอดมาจากต้นแล้วก็นำมาตัด “ทาง” ใหญ่ออกทั้งคงเหลือแต่ใบ นำใบมาตากแดดพอหมาด ๆ แล้วจึงนำไปสอด เพราะจะทำให้สอดได้ไม่ยาก การสอดหมากจากนั้นถ้าต้องการหมากจากขนาดใหญ่ก็ต้องเลือกตัดยอดจากซึ่งมีขนาดใหญ่และยาว แต่ถ้าต้องการหมากจากขนาดเล็กก็เลือกตัดยอดจากซึ่งมีขนาดเล็กและสั้น ตอนเริ่มสอดหมากจากต้องคลี่ใบออกข้างหนึ่งแล้วสอดต่อกันกลับหัวกลับหางเรื่อยไปเพื่อให้ใบจากเข้ากันได้พอดี นอกจากนั้นการสลับโคนกับปลายทุกใบจะทำให้หัวปลายมีขนาดยาวและเล็กใหญ่เท่า ๆ กัน เมื่อทำจนได้ขนาดตามที่ต้องการก็รวบหัวรวบท้ายเข้าประสานกันโดยการม้วนกลมแล้วใช้กันใบจากผูกยึดไว้ ก็จะได้หมากจากตามที่ต้องการ ถ้าจะให้สวยงามและแข็งแรงทนทานขึ้น ก็ใช้หวายหรือลวดแทงเย็บรอยต่อระหว่างใบจากแต่ละใบทำให้เชื่อมติดกันแน่นไม่หลุดง่าย หวายหรือลวดที่แทงเย็บควรให้อยู่เป็นแนวตรงส่วนกลางของหมากจาก ทั้งนี้เพราะเป็นส่วนที่ช่วยพยุงในการรับน้ำหนัก ตามปกติการแทงเย็บมักจะมีถึง ๓ แถว ซึ่งจะทำให้แข็งแรงมากยิ่งขึ้น แต่ถ้าเป็นหมากจากขนาดเล็กไม่จำเป็นต้องแทงเย็บก็ได้

การเลือกยอดจากมาใช้ทำประโยชน์นั้น ในบางท้องถิ่นชาวบ้านรู้จักกันดีว่ายอดจากกอไหนจะนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการใดจึงจะเหมาะสม เช่นยอดจากในบางกอที่มีขนาดใหญ่ ยาว ลอกเจียะออกได้ง่าย ใบไม่แตก และเมื่อลอกแล้วใบจากบางและนุ่ม เหมาะสำหรับนำไปสับก็จะเลือกตัดนำไปใช้สับส่วนบางกอใบหนา ใบโต ยาว และเหนียวก็เหมาะสำหรับนำมาสอดหมากจาก และบางกอซึ่งมีใบเหนียวกันใบเล็ก ยาวคลี่ออกได้ง่ายนั้น ก็เหมาะแก่การทำปัก (ข้าวต้มชนิดหนึ่ง) เป็นต้น

ประโยชน์ของหมากจาก หมากจากมีประโยชน์ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านอย่างมาก ชาวบ้านใช้หมากจากตักน้ำจากบ่อ วิกน้ำในเรือ ตักน้ำฝั่งจากกะทะหรือตักออกจากไห

ตลอดจนตักน้ำล้างหน้า ล้างเท้า ตักน้ำอาบ น้ำกิน แม่แต่มาจากซึ่งแตก (ชำรุด) ก็ยังมีประโยชน์คือชาวบ้านจะนำไปแขวนไว้ข้างฝาเรือนเพื่อใช้ใส่สิ่งของต่าง ๆ หรือบางทีก็ใช้หามาจากซึ่งยังไม่ชำรุดเก็บสิ่งของเครื่องใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ บางอย่างก็ได้ นอกจากนี้ในปัจจุบันหมาจากยังซื้อขายได้ราคาอีกด้วย

ในปัจจุบันนี้แม้ว่าจะมีสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ ขึ้นมาทดแทนหมาจากอย่างมากมายก็ตาม แต่หมาจากยังมีความสำคัญกับชาวบ้านอย่างแน่นแฟ้น ทั้งนี้เพราะไม่ต้องขอหาให้สิ้นเปลืองทรัพย์สินประการหนึ่ง ใช้ได้สะดวกประการหนึ่ง จึงนับจากเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกแก่ชาวบ้านอย่างกว้างขวาง สมควรแก่การส่งเสริมให้มีอยู่ตลอดไป

หน้าว่าง

๔. การทะเล่่นของชาวเมืองนครศรีธรรมราช

๑. หนังสืง

ก. ความหมาย

พจนานุกรมของเปลื้อง ณ นคร ให้ความหมายของคำว่า “หนังสืง” ไว้ว่า “หนังสืง น. เสาประโคน, เสาสำหรับผูกข้าง, การมหรสพอย่างหนึ่ง ใช้หนังสืงเล็กเป็นรูปภาพเล็ก ๆ เรียกว่าหนังสืง ถก, น. หนังสืง”

หนังสืงเป็นศิลปะการแสดงอย่างหนึ่งของชาวปักษ์ใต้ มีทั้งบทพากย์และบทเจรจา ผิดกันกับพากย์โชนหรือละคร ส่วนมากใช้กลอนตลาด เดิมทีเดี๋ยวล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นพื้น ครั้นต่อมาหนังสืงเลือกเรื่องอื่น ๆ ในวรรณคดีไทยบ้าง ชาดกบ้าง แล้วแต่จะเห็นสมควร เช่น เรื่องไกรทอง สังข์ทอง ไชยเชษฐ แก้วหน้าม้า เป็นต้น การทำหนังสืงจะต้องวาดรูปสมมติลงในแผ่นหนังสืงต่าง ๆ เช่น หนังสืงว้าว หนังสืงควาย หนังสืงแก้ว หรือกระจง เป็นต้น โดยเอาหนังสืงมาแช่ในน้ำส้ม แล้วเอามาชุทให้บางใสแล้วจึงให้ตั้ง วาดรูปพระ รูปนาง รูปยักษ์ ตามที่ต้องการ ต่อจากนั้นก็ตัดออกมาเป็นรูปและระบายสี แล้วใช้ทับกับสำหรับถือหรือปักที่หน้าจอ ใส่มือและไม้ผูกติดกับมือสำหรับเชิดก็เป็นอันเสร็จ ถ้าเป็นรูปตัวตลกไม่จำเป็นจะต้องพิถีพิถันมากนัก แต่ตัวพระตัวนางจะต้องประณีตเป็นพิเศษ

ข. ประวัติ

หนังสืงมีประวัติความเป็นมาอย่างไรยังถือเป็นข้อยุติไม่ได้ ซาคิเก่าแก่คืออียิปต์ กรีก โรมัน จีนและอินเดีย มีนิยายปรัมปราเกี่ยวกับการแสดงหนังสืงและหุ่นมาแล้ว ตัวหนังสืงนั้นทำด้วยกระดาษแข็ง ๆ บ้าง แผ่นดีบุกบ้าง ส่วนทางเอเชียนิยมทำด้วยหนังสืงสัตว์ ทางชวามี วายังกุลิต (วายังแปลว่า การแสดง, กุลิตแปลว่าหนังสืง) อินเดียเริ่มมีการแสดงหนังสืงหลังพุทธกาลเล็กน้อย ไทยและชวาอาจจะรับต้นเค้ามาจากอินเดียก็ได้

มหรสพของไทยเราก่อนหน้านั้นตามาแต่โบราณก็คือหนังสืงใหญ่ หนังสืงใหญ่นั้นมีหลักฐานที่ปรากฏว่าเล่นกันมาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ได้กล่าวว่า แต่งขึ้นเพื่อใช้เล่นหนังสืงในพระราชพิธี ซึ่งน่าจะหมายถึงหนังสืงใหญ่นั้นเองมีผู้เชื่อว่าหนังสืงใหญ่น่าจะมีมาก่อนหนังสืง

สุนันทา โสรจิจ์สันนิษฐานไว้ใน “โชน ละคร พ็อนรำ และการละเล่นพื้นเมือง” ว่า “หนังสืงคงเป็นมหรสพอย่างหนึ่งซึ่งมีมาราว ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น หรือ

ก่อนหน้านั้น และอีกประการหนึ่ง การเล่นหนังตะลุงคงมีมาแต่สมัยที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลเหนือศาสนาพุทธ เพราะจะเห็นว่าฤาษีและพระอิศวรนั้นเป็นแบบพราหมณ์โดยแท้”

ชาวภาคใต้เรียกหนังตะลุงว่า “หนัง” เฉย ๆ ก็มี บางทีเรียกว่า “หนังลุง” หรือ “หนังควน” ก็มี ส่วนชื่อเรียกว่า “หนังตะลุง” นั้นมีผู้สันนิษฐานว่า การมหรสพที่เรียกว่าหนังตะลุงได้มีแพร่หลายขึ้นที่เมืองพัทลุงก่อนที่อื่น คนทั่วไปจึงเรียกหนังที่มาจากจังหวัดพัทลุงว่า “หนังพัทลุง” หรือ “หนังพั๊ดลุง” จนเป็นหนังลุง ในภาษาปักษ์ใต้และเป็น “หนังตะลุง” ในภาษากลาง เพราะอาจจะกร่อนมาจาก “หนังพัทลุง” ก็ได้

จังหวัดนครศรีธรรมราชดูเหมือนจะเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีคณะหนังตะลุงมากที่สุด กล่าวคือมีคณะหนังตะลุงอยู่ทั่วไปเกือบทุกอำเภอ คณะที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมักตั้งหลักแหล่งอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นส่วนใหญ่ ในปัจจุบันนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าหนังตะลุงที่มีชื่อเสียงนั้นมีหนังตะลุงของนครศรีธรรมราชรวมอยู่ด้วยเป็นส่วนมาก หนังตะลุงที่มีชื่อเสียงในอดีตได้แก่หนังคำวัน หนังเอียนนุ้ย หนังเรื้อย หนังตุก หนังสังข์ และหนังจันทร์แก้ว เป็นต้น ส่วนหนังตะลุงที่ยังมีชีวิตอยู่และมีชื่อเสียงมากในปัจจุบันมีอยู่หลายคณะ เช่น หนังประทีน หนังปรีชา หนังเกล้าน้อย เป็นต้น

ก. เครื่องดนตรีของหนังตะลุง

หนังตะลุงคณะหนึ่งมีเครื่องดนตรีประกอบการเล่น ประมาณ ๖ อย่าง คือ โหม่ง ๑ คู่ ทัບหรือโตน ๑ คู่ ฉิ่ง ๑ คู่ กลองชาตรี ๑ ใบ ปี่ชวา ๑ เล้า และกรับหรือแกระ ๑ คู่ ในปัจจุบันนี้มีหนังตะลุงไม่น้อยที่นำเครื่องดนตรีสากลเข้าประสม เช่นกลองจะไม่ค่อยใช้แต่กลับใช้กลองของเครื่องดนตรีสากล ปี่ชวาก็ใช้ไวโอลินแทนหรือไมก็ใช้ซอแทนปี่หรือควบคู่ไปด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นซอด้วงมากกว่าซออู้เพราะเสียงเข้ากับเสียงปี่ได้สนิท

ง. คณะหนังตะลุง

หนังตะลุงคณะหนึ่งเรียกว่า ๑ โรง คณะหนึ่งมีประมาณ ๖-๘ คน คือมีนายโรงหรือนายหนัง ๑ คน นายหนังเป็นคนที่มีความสำคัญที่สุดในคณะ ชื่อของคณะส่วนมากเป็นชื่อของนายหนังนั่นเอง นายหนังต้องเห็นดเห็นด้อยมากทั้งทางกายและสมอง เพราะต้องทำหน้าที่เป็นตัวหนังทุกตัว คือทั้งทำหน้าที่พากย์คือว่ากลอนสวดและเจรจา รวมทั้งเชิด ผู้เป็นนายหนังส่วนใหญ่

จึงมักเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบดี แสดงได้ทุกบทบาท พูดได้หลายเสียง มีความรอบรู้ มีอารมณ์ขัน นายหนังจึงเป็นแกนสำคัญของคณะหนังตะลุง

ส่วนลูกคู่มีครบชุดตามเครื่องดนตรีคือ คนตีทับ ๑ คน ทับจะวางคู่กันโดยกลับหัวกลับหาง คนเป่าปี่ ๑ คน คนตีโหม่งและฉิ่ง ๑ คน คนตีกลองชาตรี ๑ คน คนเคาะกรับ ๑ คน ถ้ามีซอด้วงด้้วยก็มีคนสีซอด้วงอีก ๑ คน

นอกจากนี้หนังตะลุงบางคณะยังมีหมอไสยศาสตร์ประจำอยู่อีกโรงละ ๑ คน หมอไสยศาสตร์มีไว้เพื่อทำพิธีเมื่อมีการแข่งขันกันหรือมีไว้เพื่อป้องกัน การถูกกระทำด้วยไสยศาสตร์ในบางครั้ง

ลูกคู่ของหนังตะลุงนอกจากมีหน้าที่เล่นดนตรีแล้ว ยังต้องขนย้ายดนตรีในการเดินทางไปแสดงอีกด้วย ซึ่งนับเป็นงานหนักไม่น้อย และในบรรดาลูกคู่ทั้งหลายบางทีก็มีเด็กที่จะฝึกหัดเพื่อเป็นหนังตะลุงอยู่ด้วย ลูกคู่ประเภทนี้มักจะทำงานทุกอย่างโดยไม่คำนึงถึงความเหนื่อยยาก และมักจะไม่วางค่าตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น เพราะถือว่าได้รับความรู้จากนายหนังตะลุงผู้เป็นอาจารย์เป็นสิ่งตอบแทนอยู่แล้ว และยังถือว่าการรับค่าตอบแทนจากอาจารย์ทำให้ไม่เป็นสิริมงคลแก่ตัวอีกด้วย

จ. โรงหนัง จอหนัง และรูปหนัง

โรงหนังตะลุงใช้เนื้อที่ราว ๒×๓ เมตร ปลูกแบบยกพื้นสูงกว่าระดับศีรษะผู้ใหญ่เล็กน้อย หลังคาเพิงหมาแหงน หลังคาส่วนหน้าสูงจากพื้นโรงพอยืนได้สบายแล้วค่อยลาดลงจนต่ำสุดที่ท้ายโรงมาเป็นกันสาด ด้านหน้าใช้ผ้าขาวบางซึ่งเป็นจอ ในโรงมีตะเกียงน้ำมันไขสัตว์ หรือตะเกียงน้ำมันมะพร้าว หรือตะเกียงเจ้าพายุ หรือดวงไฟแขวนไว้ใกล้จอสูงจากพื้นราว ๑ ฟุตเศษ จอกว้างและยาวประมาณ ๕×๑๐ ฟุต ติดกับจอผ้ามีต้นกล้วยยาวเกือบเท่ากับความยาวของจอ นอกจากนี้ยังมีต้นกล้วยวางไว้ข้างฝาทั้งสองข้างของโรง เพื่อไว้ปักพักรูปหนัง ส่วนด้านข้างทั้ง ๒ ด้านกันด้วยทางมะพร้าวหรือจาก บนหลังคาจะมีเชือกผูก ๒-๓ เส้นเพื่อไว้แขวนรูปหนัง สำหรับรูปหนังตะลุงขอล่าวเพิ่มเติมในที่นี้ว่า มีขนาดหลายขนาด คือเล็กใหญ่แตกต่างกัน รูปยักษ์ รูปรูปเจ้าเมือง และรูปฤๅษี จะใหญ่กว่ารูปอื่น ๆ รูปหนังประเภทตัวตลกเกือบทุกตัวถ่ายทอดไปจากบุคคลจริง ๆ หนังตะลุงคณะหนึ่งจะมีตัวตลกเอกอยู่ ๑-๒ ตัว และเปรียบเสมือนตัวแทนของนายหนังเอง หนังตะลุงแต่ละคณะมีรูปหนังไม่เท่ากัน มีประมาณ ๑๕๐ ถึง ๓๐๐ ตัว ตามความ

จำเป็นที่ต้องใช้ มีที่เก็บเรียกว่า “แผง” เมื่อไปแสดง ณ ที่ใดจะต้องนำรูปหนังออกมาจากแผงให้หมดแล้วจัดเรียงไว้ตามลำดับการใช้ และเมื่อแสดงแล้วต้องจัดเก็บใส่แผงไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยดังเดิม

ฉ. การเล่นหรือแสดงหนังตะลุง

โอกาสที่หนังตะลุงจะแสดง คืองานสมโภชหรืองานเฉลิมฉลอง ส่วนงานมงคลนั้นแต่เดิมจะไม่นิยม แต่เดี๋ยวนี้ดูเหมือนว่าคลายความเคร่งครัดลงไปแล้ว สำหรับงานศพถ้าเป็นงานศพสดจะไม่นิยมเพราะเจ้าของงานกำลังอยู่ในอารมณ์เศร้า แต่ถ้าเป็นงานศพกระดูกก็มีในบางท้องถิ่นเท่านั้นที่นิยมกัน ในปัจจุบันนี้ดูเหมือนว่าการแสดงหนังตะลุงมักอยู่ในรูปการจัดหารายได้เป็นส่วนใหญ่ อาจหารายได้บำรุงวัด หรือไม่ก็เป็นธุรกิจการค้าไปก็มี

การแสดงหนังตะลุงอาจแสดงเพียงครั้งคืนหรือตลอดคืนก็มี มักเริ่มแสดงในเวลาประมาณ ๒๐.๓๐-๒๑.๓๐ น. ถ้าแสดงตลอดคืนจะมีพักตอนเที่ยงคืนไม่เกิน ๑ ชั่วโมง การคิดค่าจ้างขึ้นอยู่กับหนังว่าจะมีชื่อเสียงหรือไม่ ถ้าเป็นคณะที่มีชื่อเสียงราคาค่าจ้างอาจจะถึง ๒,๐๐๐ บาทต่อคืนก็ได้

ก่อนลงมือแสดงจะมีโหมโรงก่อน หรือ “ลงโรง” หรือ “ตีเครื่อง” เพื่อเริ่มเรียกคนดูแล้วเอารูปปั้นหน้าจอ อาจจะเป็นรูปปราสาท ก่อนออกรูปนายหนังจะให้ครูสวดมนต์คาถาคุ่มครองป้องกันตัว เสร็จแล้วเอารูปปราสาทออกเอารูปฤๅษีออกเชิด ตั้งนโมสวตบตสัคเค ชุมนุมเทวดา ต่อจากนั้นก็ออกรูปลิงคำลึงขาวให้มารบกัน ฤๅษีจะออกมาห้ามปรามสั่งสอน ต่อไปจะออกรูปพระอิศวร หรือรูปโค หลังจากนั้นก็ออกรูปหน้าบท ออกมาขับบทให้ครูอาจารย์ บิคา มารดา ผู้ที่เคารพนับถือ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้มากุ่มครองป้องกัน ต่อจากนั้นก็ออกรูปตัวตลกมาบอกเรื่องที่จะแสดงในคืนนั้น แล้วก็เริ่มแสดงเรื่อง โดยออกรูปเจ้าเมือง นางเมือง เรื่องที่แสดงถ้าเป็นในสมัยก่อนมักแสดงเรื่องรามเกียรติ์ แต่ในปัจจุบันนี้ เนื้อเรื่องมักเกี่ยวกับนวนิยายสมัยใหม่ที่มีครบทุกรส

ถ้าการแสดงนั้นเจ้าภาพต้องการเก็บนัตด้วย หลังจากออกรูปหน้าบทแล้วจะเริ่มเล่นเรื่องรามเกียรติ์ ตอนเจ้าบุตร เจ้าลบ หรืออาจจะเป็นตอนอื่นก็ได้ เพื่อถวายเจ้าพ่อหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บนบานไว้ จะเล่นอยู่ประมาณ ๕-๗ นาที คือถ้าเป็นตอนเจ้าบุตร เจ้าลบ พอเสร็จที่แสดงถูกค้นรังชาดก็เป็นการประกาศว่า กำบนบานของเจ้าภาพสิ้นสุดลงแล้ว ต่อจากนั้นก็มียตัวตลกออกมาบอกเรื่องที่แสดง แล้วดำเนินเรื่องไปตามธรรมดา

*มาในระยะหลังมักไม่ค่อยมีการออกรูปลิงขาวลิงดำ แต่จะออกรูปฤๅษีมาเป็นรูปแรกเลย

ข. ความเชื่อเกี่ยวกับหนังตะลุง

นอกจากจะถือว่าหนังตะลุงเป็นเรื่องบันเทิงใจอย่างมหรสพทั่ว ๆ ไปแล้ว ยังมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วยหลายประการ ซึ่งจะประมวลเป็นข้อ ๆ ต่อไปนี้

๑. การปลุกโรงหนังตะลุง จะไม่หันหน้าโรงไปทางทิศตะวันตก และทิศตะวันออก คือถือกันว่าถ้าหันไปทางทิศตะวันตกชื่อเสียงจะตก ถ้าหันไปทางทิศตะวันออกจะเป็นการแข่งกับแสงพระอาทิตย์ และพระจันทร์ ถือเป็นอัปมงคล หนังจะไม่ยอมเล่น แต่ปัจจุบันความเชื่อเช่นนั้นเสื่อมคลายลงไปเป็นอันมาก

๒. หยวกที่ใช้ปักตัวหนังมักจะเจาะแล้วฝังหมากฝังพลูไว้ข้างใน เพื่อป้องกันการถูกกระทำทางไสยศาสตร์ และเพื่อผูกใจคนดู

๓. หนังตะลุงแต่ละโรงมักจะมีหมอไสยศาสตร์ หมอไสยศาสตร์จะคอยทำพิธีเพื่อป้องกันการถูกกระทำต่าง ๆ โดยเฉพาะถ้าเป็นการประชันด้วยแล้วถือเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

๔. รูปหนังที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น รูปฤๅษี รูปพระอิศวรทรงโค รูปเทวดา หนังตะลุงจะต้องนับถืออย่างมั่นคง และรูปเหล่านี้มักจะทำจากหนังสัตว์ที่ตายอย่างพิสดาร เช่น ฟ้าผ้ายายหนังเท้าของครูอาจารย์ บิคมารดา ส่วนรูปตัวตลกต่าง ๆ ก็มีเกล็ดว่า ให้ใช้ตัดหนังหุ้มอวัยวะเพศชายของคนตายแล้วมาปะติดตรงส่วนปากล่างของรูปเพื่อจะได้ช่วยให้ตลกและชวนขันยิ่งขึ้น

๕. ก่อนออกเดินทางไปแสดง ณ ที่ใดก็ตาม คณะหนังจะต้องประกอบดนตรีขึ้นเป็นเพลงเดินและเชิดเป็นการเอาฤกษ์ และในขณะที่เดินทางไปนั้น ถ้าหากผ่านวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต้องตักถอง เพื่อเป็นการคารวะทุกแห่งไป

๖. เมื่อไปถึงบ้านงานแล้ว จะนำรูปหนังและเครื่องดนตรีขึ้นทางหน้าโรงเท่านั้น ส่วนนายหนังและลูกคู่ต้องขึ้นทางหลัง และก่อนขึ้นต้องเดินเวียนโรงหนัง ๑ รอบ ถ้าโรงนั้นเคยมีคณะอื่นมาแสดงแล้ว จะต้องทำความสะอาดเสียก่อน และเปลี่ยนหยวก สำหรับปักรูปเสียใหม่ด้วยทั้งนี้เพื่อป้องกันการกระทำทางไสยศาสตร์นั่นเอง

๗. ถ้าเป็นการแสดงในงานศพ ผู้แสดงจะต้องมีคาถาอาคม หรือความรู้ทางไสยศาสตร์เป็นอย่างดี ถ้าไม่เช่นนั้นอาจจะทำให้เสื่อมหรือเป็นอันตรายได้ และเมื่อถึงวันเผาศพหนังจะต้องขนย้ายเครื่องที่แสดงลงมาไว้ข้างล่างให้หมด แล้วค่อยขนย้ายเข้ามาใหม่เมื่อเผาศพเสร็จแล้ว

๘. ถ้าเป็นงานแต่งงาน ต้องแสดงก่อนวันแต่งงาน หลังจากพิธีแต่งงานแล้วไม่นิยมแสดง เพราะถือว่าเป็นอับมงคล

๙. การผูกจอบหนัง นายหนังจะต้องผูกเชือกเส้นกลางของขอบล่างหนึ่งเส้น ที่ลูกคู่เว้นไว้ เพื่อเอาเค็ดถือว่าเป็นการผูกใจคนดู

๑๐. การวางรูปเพื่อเตรียมแสดงและการเก็บรูป รูปที่นำออกมาจากแผงถ้าเป็นรูปตัวกลมวางไว้ในที่ต่ำ ๆ ส่วนรูปศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทวดา ฤๅษี ต้องแขวนไว้เหนือระดับศีรษะ และเมื่อเก็บเข้าแผงจะต้องจัดอย่างมีระเบียบ คือรูปไม่สำคัญวางไว้ข้างล่าง จัดรูปพระ รูปยักษ์ไว้คนละส่วนไม่ปะปนกัน รูปเทวดาและฤๅษีจะต้องจัดไว้ข้างบนสุด รูปผู้หญิงจะสัมผัสกับฤๅษีไม่ได้ อย่างเด็ดขาด นอกจากนั้นแผงที่ใช้เก็บรูปจะให้ใครข้ามไม่ได้เช่นเดียวกัน

๑๑. ก่อนลงมือแสดงต้องมีพิธีเบิกโรง ถ้าเป็นงานมงคลเจ้าภาพต้องจัดหาขันหมาก ๑ ชุด มีหมากพลู ๔ คำ เทียน ๑ เล่ม ถ้าเป็นงานอวมงคลให้เพิ่มเสื่อ ๑ ผืน หมอน ๑ ใบ หมอน้ำมนต์ ๑ ใบ ถ้าเป็นงานเก็บน้ใช้หมากพลู ๔ คำ เทียน ๔ เล่ม บางคณะเพิ่มดอกไม้ ข้าวสาร ถ้ายติบด้วย ส่วนเงินค่าเบิกโรงในแต่ละครั้งจะได้แก่ผู้หามแผงเก็บรูปหนัง (เงินค่าเบิกโรงแต่เดิมคิดเป็นเงิน ๑.๕๐ บาท ในปัจจุบันนี้คิดเป็นเงิน ๑๒ บาท)

เป็นที่น่าเสียดายว่าในปัจจุบันนี้หนังตะลุงของนครศรีธรรมราชแม้ จะยังเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง และผูกพันกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านชาวเมืองอยู่มากก็ตาม แต่ก็เป็นการผูกพันกับชีวิตชาวชนบทเท่านั้น หนังตะลุงเริ่มหมดความนิยมจากคนในเมืองที่มีความเจริญทางวัตถุอย่างเห็นได้ชัด เพราะเดี๋ยวนี้มีภาพยนตร์และการละเล่นอื่นที่น่าสนใจและทันสมัยมากขึ้น และอีกประการหนึ่งซึ่งน่าเสียดายมากก็คือ หนังตะลุงส่วนใหญ่ได้พยายามปรับปรุงตัวเองให้ทันสมัย จนเอกลักษณ์ที่แท้จริงได้สูญหายไปหมดสิ้นแล้ว.

๒. มโนห์รา

การเล่นอีกอย่างหนึ่งของชาวเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีมาแต่โบราณ และเป็นที่ยุ้จักกันแพร่หลายคือ “มโนห์รา” หรือที่ชาวบ่กษไ้นิยมพูดตักคำให้สั้นลงว่า “โนรา” มโนห์ราหรือโนราเป็นการเล่นที่นิยมกันมากทั่วภาคใต้ ไม่ว่าจะเป็นเทศกาลนักขัตฤกษ์หรืองานมงคลใด ๆ

มักจะมิมโนห์รามาแสดงด้วยเสมอ มโนห์ราเป็นการแสดงทำนองเกี่ยวกับละครชาตรีที่เล่นกันแพร่หลายในภาคกลาง กล่าวคือมีการรำว่า มีบทร้อง บทเจรจา และการแสดงเป็นเรื่องยาว

การฟ้อนรำของไทยประเภทละครที่มีมาแต่เดิมนั้นมี ๓ อย่างคือ ละครชาตรีหรือมโนห์รา ละครนอก และละครใน บรรดาละครทั้งสามอย่างนี้ ถือกันว่าละครชาตรีเป็นแบบฉบับดั้งเดิมของละครไทย และอาจจะเป็นต้นตำรับของละครนอกละครในด้วย ส่วนละครพุกกับละครร้องเป็นของที่เพิ่มมีขึ้นทีหลัง คือเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก. ประวัติ

มีท่านผู้รู้บางท่านกล่าวว่า มโนห์รานั้นจะเป็นวัฒนธรรมของอินเดียมาแต่เดิมแพร่หลายเข้าสู่ชาวและมลายู แล้วจึงเข้าสู่จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย เพราะถ้าสังเกตท่ารำของมโนห์ราโดยเฉพาะท่ารำในท่อนไหวครู จะแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีท่าทางและการใช้มือและนิ้วคล้ายอินเดีย ลีลาที่รำก็มีเชิงชาวปักษ์ใต้เป็นอันมาก การแสดงก็ดำเนินคล้ายคลึงกับการแสดง “มะโย่ง” ของมลายูเป็นที่สุด

แต่มีบางท่านกล่าวว่า มโนห์ราหรือโนรานั้นจะเป็นการเล่นของชาวปักษ์ใต้ตั้งแต่เดิมมิได้นำมาจากแห่งใด วิวัฒนาการมาจากการทำพิธีบวงสรวงของพวกพรานซึ่งล่าสัตว์เป็นอาชีพ เครื่องดนตรีทุกอย่างก็วิวัฒนาการมาจากพราน เช่น ใช้ใบไม้ป่าเรียกสัตว์ทำให้เกิดเครื่องเป่า (เช่น ปี่) เเกะไม้ทำให้เกิดการเคาะจังหวะ และเกิดเครื่องเคาะจังหวะ (เช่น กรับ ฉิ่ง ฉาบ) การจับผืนก็มีการกล่อมผืน ทำให้เกิดการขับบทหรือการร้องกลอน ในการล่ากระเจงของพราน ก็ใช้ใบไม้ร้องสูงๆ แล้วตีเป็นจังหวะ ภายหลังได้ใช้หนังสัตว์หุ้มกระบอกแทน จนกลายเป็นเครื่องตีคือกลอง

ข. ตำนาน

กำเนิดของมโนห์รามีกล่าวไว้เป็นตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาต่าง ๆ กันออกไปดังนี้

นางนวลทองสำลี ธิดาพระยาสาขายฟ้าฟาด ผันไปว่ามีเทวดามารว่าให้ดู นางตื่นขึ้นมาจำได้ จึงหัดรำจนชำนาญ นางจึงรำให้นางกำนัลดู ทำรำทั้งหมดมีสิบสองบท ตำนานมโนห์ราผูกไว้เป็นคำกลอนดังนี้

“นางนวลทองสำลี	เป็นบุตรีท้าวพระยา
นรลักษณ์งามนักหนา	จะแจ่มดังอัปสร
เทวาเข้าตลจิต	ให้เนรมิตเทพสิงหร

รูปร่างอย่างขี้นอน	ร้อนร่ำท่าทำค้างกัน
แม่ลายพั่นเพือน	ตระหนกถ้วนแต่เครือวัลย์
บทบาทกล่าวพากย์พัน	ย่อมจำแท้นั้นกนกนา
จำได้สิบสองบท	ถามกำหนดในวิญญาน ^๑

ต่อมานางทรงครรภ์เพราะกินเกสรบัว พระบิดาทรงพระพิโรธ จึงจับนางลอยแพไปถึงเกาะ “กะซัง” หรือ “สะซัง” จนประสูติโอรสชื่อว่า “เพรากุมาร” นางฝึกสอนมโนห์ราให้โอรส โดยนางรำให้คุริมฝั่งน้ำให้โอรสดูเงาในน้ำ จนเพรากุมารรำได้ พระอินทร์เนรมิตคนให้สิบสองคน ออกเดินทางร่ำรำไปจนกระทั่งถึงเมืองพระยาสาयฟ้าฟาด พระยาสาयฟ้าฟาดสนพระทัยได้รำถวายให้ทอดพระเนตรจนเป็นที่พอพระทัย จึงพระราชทานนามว่า “ขุนศรีสัตธา” ถึงคำประพันธ์ว่า

“แล้วให้รำสนองบาท	ไทรราชสมจิตหวัง
สมพระทัยทั่วยัง	ท้าวเลนนครเห็นความดี
แล้วประทานซึ่งเครื่องทรง	สำหรับองค์พระภูมิ
กำไลใส่กรศรี	สร้อยทับทรวงกุษา
แล้วประทานซึ่ง เครื่องทรง	คล้ายองค์พระราชา
แล้วจันรรจา	ให้ชื่อว่า “ขุนศรีสัตธา” ^๒

บางตำนานเล่าว่าขุนศรีสัตธา หรือพ่อขุนศรีธำมาจากกรุงศรีอยุธยา ถึงตัวอย่างพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจ่างราชนุกาภ ทรงสันนิฐานว่าขุนศรีธำมาเป็นละครที่มีชื่อเสียงตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเรื่องคดีอย่างหนึ่งถูกเนรเทศลอยแพไปจากกรุงแพไปติดอยู่เกาะสีซัง ชาวเรือไปพบจึงนำไปอยู่ที่นครศรีธรรมราช ขุนศรีธำได้นำแบบแผนการละครชาวอยุธยาไปเผยแพร่ เรื่องที่นำไปสอนให้เล่นมีเรื่องพระรถเสน และเรื่องมโนห์รา เป็นต้น การเล่นไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง คงรักษาแบบฉบับละครชาตรีสมัยศรีอยุธยาไว้ครบถ้วน และตอนท้ายทรงเล่าว่าขุนศรีธำเป็นนักนาฏศิลป์ที่วงการละครยกย่องเป็นครูมาจนบัดนี้ ซึ่งปรากฏในบทให้ไว้คร่าวๆ

^๑ปรางค์ ขวัญแก้ว, วรรณคดีชาวบ้านจากบุคคลา หน้า ๑๓๗-๑๓๘

“ครูเอยครุสอน	สอนไว้ให้รำลึกสองท่า
พ่อขุนศรีทรา	สอนให้รำต่างกัน
แม่ลายกนก	แล้วยกขึ้นเป็นเกรียววัลย์
ราหูจับจันทร์	ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา”

บางตำนานเล่าว่าท้าวทศวงศ์ และพระนางสุวรรณการครองกรุงศรีอยุธยา มีพระธิดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า นางนวลสำลี ครั้นพระธิดาเจริญวัยขึ้น เทพยาก็จุติลงมาปฏิสนธิในครรภ์ เมื่อทรงทราบถึงพระบิดาก็ทรงพระราชดำริว่าจะเป็นที่อภัยแก่ชาวเมือง จึงตรัสสั่งให้ลอยแพนางนวลสำลี เทพยาคับันดาลให้เกิดพายุพัดแพลอยไปติดอยู่ที่เกาะกะซัง และเนรมิตศาลาให้นางอาศัย เมื่อครบถ้วนทศมาสนางก็ประสูติกุมาร เทพยาก็มาชุบพีเลี้ยงและนางนมให้เพื่อบำรุงรักษาพระกุมาร

วันหนึ่งพระกุมารพร้อมด้วยนางนมและนางพีเลี้ยงไปเที่ยวบำพสระน้ำ ที่สระนั้นมีนางกินรี ๕๐๐ คนมาจำเล่นอยู่ พระกุมารกับนางนมก็เอนางศรีมาลากิจำเอาท่าของนางกินรีนั้นมาได้ ครั้นอายุ ๙ ปีเทพยาก็ลงมาประทานนามว่าเทพสิงหฺร แล้วเอาก้อนศิลาก้อนหนึ่งชุบให้เป็นพรานบุญ อยู่มาวันหนึ่งพระเทพสิงหฺรและพรานบุญได้ชวนกันไปเที่ยวบำและไค่นอนหลับไค่นันรง เทพยาดลงมาเข้าฝันบอกท้าวว่า พระเทพสิงหฺรและพรานบุญต่างก็จำไค่นันยาทั้ง ๑๒ ท่า คือ

ท่ารำแม่ลาย	ท่าบัวตูม
ท่าเขาควย (ราหูจับจันทร์)	ท่าบัวบาน
ท่ากินนร	ท่าบัวคลี่
ท่าระบำ	ท่าบัวแย้ม
ท่าลงฉาก (หงส์ลีลา)	ท่าแมงมุมชักใย
ท่าฉากน้อย (ช้างประสาธนา)	ท่าผาเสียด

ท่ารำทั้ง ๑๒ ท่าที่กล่าวแล้ว เป็นท่าแบบฉบับของมโนห์รามาจนทุกวันนี้ ต่อจากนั้นเทพยาก็เนรมิตทมิให้ ๒ ใบชื่อว่า น้ำตาดก และ นกเขาคัน และกลอง ๑ ใบชื่อว่า เกร็สุวรรณโลก จากนั้นไค่นันได้ลูบสัมผัสกายองคืเทพยดามาชุบเป็นขุนศรีทรา เพื่อเป็นมโรห์ราไว้แทนเทพยดาองคืนั้น

พระเทพสิงหกับพรานบุญต้นขึ้นเห็นขุนศรีศรัทธา ทับ และกลองก็มีความชื่นชมยินดี และยกย่องให้ขุนศรีศรัทธาเป็นครู แล้วพากันกลับไปยังศาลาที่อาศัย เทพดาได้เนรมิตเรือให้อีก ๑ ลำ นางนวลสลักรูปพระเทพสิงหและสมักรพรรคพวกลงเรือลำนั้นไปขึ้นฝั่งที่เมืองอยุธยา พระเทพสิงหได้เที่ยวรำไปทั่วทุกหมู่บ้าน จนเป็นที่เลื่องลือของชาวเมืองว่ารำได้สวยงาม ท้าวทศวงศ์จึงรับสั่งให้ไปรำนหน้าพระที่นั่ง ท้าวทศวงศ์ทรงทอดพระเนตรเห็นนางนวลสลักรูปทรงจำได้ ตรัสเรียกเข้าไปไต่ถาม นางได้เล่าความแต่หนหลังถวาย ก็ทรงโปรดปรานมาก พระราชทานเครื่องต้นให้พระเทพสิงหและยกขุนศรีศรัทธาเป็นครูมโนห์ราอย่างเป็นทางการ

ค. ความเชื่อเรื่องครูมโนห์รา การไหว้ครู และการเข้าโรงครู

คำว่าครูมโนห์ราในที่นี้หมายถึง “ครูหมอนโนรา” นั่นเอง นับเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะผู้ที่ฝึกหัดรำโนห์รา หรือเป็นเชื้อสายมโนห์ราจะต้องกราบไหว้บูชาทุกปี ถ้าละเลยไม่ปฏิบัติตามก็จะเป็นไปต่าง ๆ เช่น เจ็บป่วยรักษาไม่หายจนกว่าจะได้แก้บนโดยเข้าโรงครู ครูต้นได้แก่นางนวลสลั ขุนศรีศรัทธา เป็นต้น

ส่วนการไหว้ครูและเข้าโรงครู มโนห์ราจะต้องทำพิธีไหว้ครูสักครั้ง แต่การไหว้ครูที่สำคัญที่สุดซึ่งทำกันทุกปี คือ “การเข้าโรงครู” มักจัดกันในเดือนสี่หรือเดือนหก มักทำกันเป็นพิธีใหญ่ ต้องปลุกโรงพิธีอัญเชิญครู และรำถวาย สำหรับโรงครูมีเครื่องประกอบได้แก่บายศรีต้นกล้วย อาจจะใช้ห้าชั้นหรือเจ็ดชั้น ผ้าคาดพาดาน ผ้าขาวปูที่ครู เครื่องเขียนของสำหรับเสื่อผ้าสองชุด กระจัก หวี น้ำมัน อาหารกาวหวานอย่างละหนึ่งสำหรับ หมอน้ำมันต์ มะพร้าวอ่อน เหล้า เครื่องเช่น เทริด เทียนหน้าศาล ๔ เล่ม เทียนหน้าชื่อโรงครู ๔ เล่ม หัวพราน^๒ วางไว้บนหมอน หมาก ๔ คำวางไว้หน้าหัวพราน กลางโรงเหนือศีรษะคาดผ้าพาดาน ต้นเตยสามท่อนไว้บนหลังคา

ผู้กระทำพิธีจะต้องนั่งเชิญครู ครูจะมาเข้าทรงหรือไม่ก็ได้ การทำพิธีใช้เวลาสามวันบ้าง ห้าวันบ้าง เจ็ดวันบ้าง ขณะที่เชิญครูดนตรีประกอบทั้งกลางวันกลางคืน หลังจากนั้นลูกศิษย์จะรำถวายครู

^๒ สุนันทา ไสวรงค์ โชน ละคร หอนรำ, หน้า ๑๘๐-๑๘๑

ดูคำอธิบายในหน้า ๒๕๕ บรรทัดที่ ๑-๓

การไหว้ครูหรือเชิญครูจะต้องบูชาพระรัตนตรัย เทวดา เสกยัน* เสร็จแล้วชานเอ กาดโรง^๒ กาดครู^๓ และออกตัว^๔

ง. เวทีแสดง

ในสมัยก่อนมโนห์ราโรงหนึ่งใช้คนราว ๑๔ - ๑๕ คน (รวมทั้งนักดนตรีและผู้แสดง) ปัจจุบันนี้จำนวนคนแสดงมีเพิ่มขึ้น เครื่องดนตรีที่ใช้มี กลอง ทับ โหม่ง ฉิ่ง กรับยาว (หรือ แกระ) และปี่ชวา ที่แสดงทำเป็นโรงชั่วคราวมีหลังคาเป็นเพิงหมาแห่น ยกพื้นสูงจากดินพอ ประมาณ (บางที่ไม่ยกพื้น) ต้องมีเสากลางต้นหนึ่ง ถือกันว่าเป็นสามหาชัยเป็นที่สำหรับพระวิสุท กรรมประทับเวลาแสดงมโนห์รา ไม่กั้นฝาปล่อยโล่งทั้งสี่ด้าน (บางที่ไม่กั้นเฉพาะฝาหลังเท่านั้น) แต่สมัยหลัง ๆ กันฝามีชดิมมาก แต่เดิมไม่มีฉาก แสดงกันกลางลานก็มี แต่ปัจจุบันนี้มีฉากเปลี่ยน ไปตามท้องเรื่อง

จ. การแต่งกาย

เครื่องแต่งกายของมโนห์ราใช้เครื่องทรงกษัตริย์ คล้ายคลึงกับการแต่งกายของตัวละคร มีผ้าห้อยหน้า เจียรबाट สี่वाल หางหงส์ เสื้อมีสองชั้น ชั้นในเป็นผ้าธรรมดา ชั้นนอกร้อยลูก ปัตคาครอบกรอบแขน สวมกำไลมือและเท้า สวมเล็บซึ่งทำจากแผ่นตะกั่วหรือกระดาดแข็งปลาย แหลมงอนเรียว การสวมเครื่องแต่งกายแต่ละครั้งจะต้องเสกคาถาทุกครั้ง เพื่อให้คนดูติดใจ แบ่ง ที่ใช้ท่าจะต้องเสกด้วยคาถาและลงอักขระ การท่าแบ่งต้องท่าตามราศีจรวินไหนดราศีใดจะต้องท่า ทรงนั้นก่อน

ฉ. วิธีแสดง

ก่อนออกตัวแสดงจะมีการโหมโรงและเชิญครู การไหว้ครูหรือเชิญครูเป็นวัฒนธรรม ประจำชาติไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์ ก่อนตัวแสดงแต่ละตัวจะออกแสดงมีการกล่าวหน้าม่าน โดยใช้ กลอนหนึ่งตะลุม เมื่อออกมาหน้าโรงจะมีการรำเพื่ออวดท่ารำเสียก่อน เมื่ออวดท่ารำเสร็จแล้วก็ไป นั่งที่เตียง แล้วกล่าวบทกลอนที่เรียกว่า “ฉันทเข้ามานั่งทำท่า” ซึ่งเรียกกันว่า “ทำบท”

* เสกยัน : เทวดาผู้คุ้มครองแผ่นดิน คือ ขวดีว กรุงพาลี

^๒ กาดโรง : ประกาศโรง

^๓ กาดครู : ประกาศครู

^๔ ออกตัว : การออกมานอกฉาก

จากนั้นก็ลุกขึ้นมาว่ากลอนดี กลอนหก หรือกลอนแปดโดยมีลูกคู่รับ เสร็จแล้วก็เข้าโรงรำเช่นนั้นหลาย ๆ ตัว แล้วจึงมีตัวพรวนออกมาบอกเรื่อง ตัวพรวนจะสวมหน้ากากเรียกว่า “หัวพรวน” หรือ “หน้าพรวน” แยกจากไม้ทาสีให้มองดูตลก ลักษณะของหน้าพรวน คือจมูกใหญ่ แก้มป่อง ปลายจมูกและแก้มทาสีแดง มโนห์ราถือว่าหน้าพรวนเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถป้องกันอันตรายในระยะสามวาจากตัวโรง การเล่นเรื่องมีการเจรจาเป็นภาษาถิ่นบ้างภาษาภาคกลางบ้างสลับกับกลอน ใช้บทกลอนบรรยายเรื่อง โดยตัวแสดงเป็นผู้ว่ากลอน เรื่องที่เล่นเกิมนเล่นแต่เรื่องมโนห์รา แต่ในปัจจุบันนี้เล่นเรื่องประโลมโลกได้ทุกเรื่อง นอกจากนี้ในปัจจุบันนี้มโนห์ราส่วนใหญ่ไม่ค่อยรำอดีตต่าง ๆ อย่างแต่ก่อน แต่ไปมุ่งการแสดงเรื่องต่าง ๆ แบบละคร ทำท่าเก๋ ๆ จึงหาดูได้ยาก

ถ้าเป็นการแข่งขันกันจะมีพิธีเขียนรูป คือวาดรูปฝ่ายตรงกันข้ามลงในแผ่นกระดาษ เขียนชื่อด้วยอักษรขอมใช้พู่กันเขียนรูปนั้น เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามแพ้ฝ่ายตนและเป็นการป้องกันคุณไสยด้วย หลังจากเขียนรูปเสร็จแล้วมโนห์ราผู้เป็นนายโรงจะออกโรงเพื่อรับเทร็ดซึ่งพรวนถือเทร็ดรำลอกล่อไปตามจังหวะ นายโรงจะต้องรำไปจนสอดหัวเข้าไปในเทร็ดได้หลังจากนั้นมโนห์ราอื่น ๆ จึงออกตัวแสดงต่อไป ปัจจุบันนี้การเขียนรูปและการรับเทร็ดไม่ปรากฏแล้ว เมื่อให้ครูเสร็จก็มักออกตัวแสดงทันที

มโนห์ราแสดงในเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ได้ ถ้าเวลากลางวันจะเริ่มแสดงประมาณ ๑๐.๐๐๐ นาฬิกา เลิกเวลาประมาณ ๑๖.๐๐ นาฬิกา ถ้าแสดงกลางคืนมักถึงโรงประมาณ ๒๐.๐๐ นาฬิกา เลิกเที่ยงคืนหรือเลยเที่ยงคืนก็มี งานที่รับแสดงอาจจะเป็นงานวัด งานเทศกาลต่างๆ หรือแค้น สำหรับค่าราคาโรง* ถ้าเข้าโรงครู ๓ วัน ๓ คืน ก็ประมาณ ๒,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ บาท ถ้าเล่นแค้น ค่าราคาโรงไม่เกิน ๑,๕๐๐ บาท อย่างไรก็ตามการจ่ายค่าราคาโรง ขึ้นอยู่กับอยู่กับชื่อเสียงของมโนห์ราเป็นสำคัญ มโนห์ราที่มีชื่อเสียงของนครศรีธรรมราชในอดีตมีหลายคณะ เช่น มโนห์ราคล้าย (ขี้หนอนหรือกีนร) ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นระบำบรรเลงมโนห์ราวันแห่งตำบลบ้านเกาะ มโนห์ราผดุงถิ่น แห่งอำเภอร่อนพิบูลย์^๒ เป็นต้น

ในปัจจุบันนี้มโนห์รายังคงเป็นทริยกรรมอย่างแพร่หลายอยู่เช่นเดิม แม้ว่ารูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมตามกาลสมัยบ้าง แต่เนื้อหาสาระและจุดมุ่งหมายของการแสดงยังคงชี้ให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองทาง วัฒนธรรม ของเมืองนครที่มีมาแต่โบราณกาลได้อย่างดี

* ค่าราคาโรง หมายถึงค่าจ้างการแสดง

๒ ดูรายละเอียดในภาคที่ ๑ ว่าด้วยประวัติบุคคลสำคัญ หน้า ๔๑๒-๔๑๕

๓. ชนวั

“การชนวั” เป็นกีฬาประเภทหนึ่งของชาวภาคใต้ที่นิยมกันมาก มีการพนันขันต่อได้เสียกันเป็นหมื่นเป็นแสน วัวชนมีทั้งผลิตและชอบด้วยกฎหมาย ถ้าปฏิบัติถูกต้องก็เป็นการชอบด้วยกฎหมายเหมือนกับกีฬาอื่น ๆ เช่น กีฬาชนไก่และกัณฑ์ปลา อันเป็นกีฬาที่มีความนิยมรองลงมา

ก. ประวัติ กีฬาวัวชนเริ่มมีในสมัยใดมีความเป็นมาอย่างไร และทำไมจึงนิยมกันมากในภาคใต้ ไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด แต่บางท่านให้ความเห็นว่าไทยภาคใต้น่าจะได้มาจากโปรตุเกส คือพระเจ้าเอมมานูเอลแห่งโปรตุเกสแต่งทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีใน พ.ศ. ๒๐๖๑ ซึ่งตรงกับสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระรามาธิบดีได้ทรงอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาทำการค้าเป็นชาติแรกใน ๔ เมืองคือ กรุงศรีอยุธยา นครศรีธรรมราช ปัตตานี และเมือง มะริด ชาวโปรตุเกสได้เข้ามาเผยแพร่ขนบธรรมเนียมหลายอย่าง เช่น การติดตลาดนัด การทำเครื่องถม และการชนวัรวมอยู่ด้วย

ข. ลักษณะของวัวชน วัวที่จะใช้ชนนั้นจะต้องเป็นพันธุ์วัวชนโดยเฉพาะ วัวใช้งานธรรมดาจะนำมาเป็นวัวชนไม่ได้ ลักษณะของวัวชนที่ดีจะต้องมีใจทรหดอดทน มีไหวพริบในการชนตีและมีลักษณะอื่น ๆ ที่ดีอีกหลายอย่าง เท่าที่มีผู้กล่าวไว้ว่าประมวลมากล่าวเฉพาะที่สำคัญก็ได้ดังนี้

(๑) ลักษณะทั่ว ๆ ไป จะต้องมียรูปร่างเปรี้ยว ช่วงตัวยาว ท้องกว้าง ลำตัวค่อนข้างหนา หลังหนาแบน คอสั้นหนาใหญ่ ช่วงขาสั้นและลำสั้น คิ้วหนา ตาเล็ก สีตาคำ ใบหูเล็ก โหนกสูงใหญ่ (ภาคใต้เรียกว่าหนอก) มีขวัญใต้โหนกและกลางหลังเยื้องไปทางด้านหน้าเหนียงคอ (ภาษาใต้เรียกว่าแฉ้ง) หย่อนยาน ลางตัวหย่อนยานมากเวลาก็มลงกินหญ้าจะจดพื้นดินก็มี แต่ลางพันธุ์ นิยมเหนียงคอสั้น เขาแข็งแรง ปลายเขาแหลมโค้ง โคนขาทั้งสองใหญ่ หางเรียวยาวจดพื้นดิน โคนหางใหญ่ปลายหางเป็นพู่ดูสวยงามมาก ลูกอ้นทะเล็ก ขนสั้นละเอียดเป็นมัน แต่ที่หน้ามีขนยาว เวลาเคี้ยวเอื้องน้ำลายเป็นฟอง และกับตันขิด เป็นต้น

(๒) ลักษณะเฉพาะพันธุ์ ลักษณะเฉพาะพันธุ์ที่นำมากล่าวนี้เป็นลักษณะที่เชื่อกันว่าเป็นวัวชนชนิดดี ซึ่งจะเลือกกล่าวเพียงบางชนิดเท่านั้น

โคสุภราช โขนชนิดนี้นิยมเลี้ยงไว้ชน จัดว่าเป็นพระยาโคกก็ได้ มีลักษณะที่สังเกต คือ สีขาวปลอด หรือบางตำรากล่าวว่าชาติโคสุภราชนั้นสีแดงลายขาว โดยมีลายดังนี้คือ ตีนต่าง, หางคอก, นอกพาดผ้า, หน้าใบโพ

โคชนิด โขนชนิดนี้ถือเป็นโคพันธุ์ดีอีกชนิดหนึ่ง เชื่อกันว่าจะให้ลามแก่ผู้เลี้ยงลักษณะพิเศษคือมีเยี่ยวดำในวันพระ แต่ในวันอื่น ๆ อาจไม่ดำ ส่วนสีของเท้าอาจจะดำหรือไม่ใช้ก็ได้

โคชนิดนี้ขาว เป็นโคสีขาวปลอด ลักษณะที่น่าสังเกตคือ เล็บยาว หางยาว เขาขาว เป็นมัน

(๓) ลักษณะดีตามสีตัว วัวทางภาคใต้มีสีต่างกันถึง ๗ สี แต่สีที่สำคัญคือ ขาวปลอด, ดำนิล, แดง, ลาย (คือดำแซมขาว), ลังสาต (คือคอกดำ หัวดำ หายดำ ตรงกลางขาว) และโหนด (คือหัวแดง คอกดำ หายดำ ตรงกลางแดง แต่ดำตีนขาวเรียกว่าลังสาตชนิดหนึ่ง)

สีของวัวนี้ นอกจากจะบอกลักษณะตัวแล้ว ยังใช้เป็นชื่อเรียกวัวอีกด้วย เช่น วัวสีขาว เรียกอ้ายขาว สีดำเรียกอ้ายดำ เป็นต้น แต่เพื่อให้สืบสนเพราะมีสีต่างกันเขาจึงบอกชื่อบ้านหรือชื่อเจ้าของเขาไปด้วย เช่น อ้ายขาวลุง หมายถึงวัวขาวบ้านทุ่งลุง อำเภอหาคใหญ่จังหวัดสงขลา ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังทั่วภาคใต้ เพราะตลอดชีวิตการต่อสู้ของมันไม่เคยแพ้แม้แต่ชนะกับเสมอ และถือกันว่าเป็นโคพันธุ์สุภราชแท้

ลักษณะตามสีที่นิยมกันว่าเป็นวัวคั้นนี้คือ

๑. โหนดชาติใหญ่ คือ โหนดหัวแดง*

๒. โหนดตีนขาว ซึ่งเรียกว่าลังสาตชนิดหนึ่งนั้น ถือว่ามีใจทรหดมาก

๓. แดง คอกดำ หางดำ เขาลอม คือวัวสีแดง เหนียงคอกดำ หางดำ นับว่าเป็นลักษณะพิเศษ

๔. ตีนต่าง หางคอก นอกพาดผ้า หน้าใบโพ คือวัวที่มีสีตัวไปดำ ตีนดำแซมขาว หางดำแซมขาว โหนดขาวเหมือนเอาผ้าขาวพาดไว้และที่หน้ามีสีขาวเป็นรูปใบโพ ยอดใบโพขึ้นถ้ายอดลงถือว่าไม่ดี วัวชนิดนี้ถือว่าจะนำโชคลาภและให้มงคล ใครเลี้ยงวัวพันธุ์นี้ไว้ประจำบ้าน จะไม่มีภัยพิบัติ ใจผู้ร้ายไม่มารบกวน แต่ท่านห้ามฆ่าเพราะจะนำความพินาศภัยอย่างใหญ่หลวงมาสู่บ้าน จะเลี้ยงไว้ชนก็ได้ดี เพราะมีน้ำคั้นน้ำนมมาก

*สีโหนด หมายถึงสีเหลืองแดงปนดำ หรือสีลูกตาลสุก ชาวบักย์ได้เรียกคั้นตาลว่า คั้นโหนด" หรือ คั้นโหนด" และเรียกลูกตาลว่า ลูกโหนด" วัวที่มีสีเหมือนสีลูกตาลสุกจึงได้ชื่อว่า"วัวสีโหนด"

ลักษณะตามสี่ที่ดีว่าไม่ดีคือ

๑. สีสันตา ได้แก่สีตัวแดง จมูกกลาย ท่านถือว่าไม่รับเดิมพัน คือถ้าจะชนเอาเดิมพันกันแล้วต้องแพ้เขา แต่ถ้าชนกันตามธรรมดาไม่มีเดิมพันกลับชนได้ดีไม่ยอมแพ้ใครง่าย ๆ เหมือนกัน ฉะนั้นท่านจึงกล่าวไว้ว่า “วัลันดา ปลาโดงแดง อย่าแทงมาก” คืออย่าพนันให้มากนัก เพราะไว้ใจไม่ได้ กำลังได้เปรียบแท้ ๆ อาจยอมแพ้เสียเฉย ๆ ก็ได้ แต่ถ้าเป็นวัลันดาทางคอกที่ภาษาบักซ์ได้เรียกว่า “หางฝ้ายร้ายห่อทอง” (ผ้าสีรุ้งห่อทอง) ก็กลับเป็นลักษณะดีไป

๒. กำหน้ำโพ คือวัวดำแต้มสีขาวเป็นรูปใบโพที่หน้า ท่านว่าใจเสาะไม่อดทน มักยอมแพ้เอาง่าย ๆ นอกจากจะมีตีนต่าง หางคอก โหนกพาดผ้าตัวย่นเท่านั้นจึงจะดี

ว่าถึงลักษณะไม่ดีแล้วใครจะกล่าวถึงขวัญและสิ่งไม่ดีอีกบางอย่าง จะขอกล่าวถึงขวัญที่ควรระวังไว้อย่างเดียว คือขวัญกระหนาบที่ลึงค์ ท่านถือว่าดีมาก เลี้ยงไม่เชื่องแม้แต่เจ้าของ ถ้ามันโกรธชนมากก็อาจชีวิตถึงตายได้ ท่านจึงห้ามเลี้ยง

ก. ถิ่นที่มวัวพันธุ์ดี เท่าที่ทราบมีอยู่มากคือที่ อำเภอเมือง อำเภอท่าศาลา อำเภอหัวไทร อำเภอทุ่งสง อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอฉวาง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนที่อื่น ๆ ได้แก่ อำเภอกวนชน อำเภอเขาชัยสน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง อำเภอย่านตาขาว อำเภอห้วยยอด ตำบลนาวง ตำบลนาโยง อำเภอเมือง จังหวัดตรัง อำเภอสติงพระ ตำบลม่วงงาม ตำบลหนองหอย ตำบลป่าขาด อำเภอนาทวี อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นต้น

ง. การเลี้ยงวัวชน เนื่องจากวัวชนนำเงินนำทองให้เจ้าของปีละมาก ๆ จึงต้องเลี้ยงดูกันอย่างดี มีหญ้าให้กินอย่างอุดมสมบูรณ์ อาบน้ำขัดสีสัปดาห์วันละ ๒ วัน ต้องฝึกหัดกำลังให้วิ่งทุก ๆ เข้าเย็น และใช้ไม้ตีคอยกระตุ้นเพื่อให้มีกล้ามเนื้อขึ้นทำให้คอแข็งแรง และให้ฝึกชนกับวัวอื่น ๆ บ้าง แต่ไม่ถึงกับให้แพ้ชนะกันเช่นเดียวกับซ้อมมวย ผู้เลี้ยงจะต้องคอยดูแลอย่างดีมิให้ใครเข้าใกล้โดยเฉพาะคนฝ่ายตรงกันข้าม กลางคืนถ้ามีฝูงชุมจะให้นอนในมุ้งอย่างดี เรียกว่าให้ยู่ติดกันดีเหมือนหรือยิ่งกว่าปฏิบัติกับลูกเมียหรือพ่อแม่ของเขาทีเดียว ยิ่งใกล้วันชนด้วยแล้วยิ่งเลี้ยงดูดูแลพิทักษ์รักษาอย่างดีพิเศษขึ้นไปอีก เพราะอาจถูกฝ่ายตรงกันข้ามลอบวางยาหรือทำอาชกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดให้พ่ายแพ้ได้

จ. การเปรียบวัว ก่อนจะชนจะมีการเปรียบวัว คือนำวัวไปที่สนามวัวหรือที่ใดที่หนึ่งซึ่งกำหนดนัดหมาย เพื่อเปรียบวัวที่จะชนกันเหมือนกับการเปรียบมวย คือนำวัวไปยืนใกล้ ๆ กัน เพื่อให้แน่ใจว่าตัวไหนมีส่วนได้เปรียบเสียเปรียบกันตรงไหน ถ้าเห็นว่าต่างก็ไม่ได้เปรียบเสียเปรียบกันเท่าไรจึงตกลงชนกันได้ หรือถ้าของใครมีดีพิเศษถึงจะเสียเปรียบในรูปร่างส่วนสัดกันบ้างเขาก็ยอม

ฉ. เดิมพันและวัวชน เมื่อเปรียบวัวกันจนเป็นที่ตกลงกันแล้วว่าจะชนกันได้ก็จะวางเงินเดิมพันกันไว้ มากน้อยแล้วแต่ตกลงกัน ถ้าเป็นคู่วัวดี ๆ อาจจะได้หมื่นถึงแสนบาทก็มี เงินเดิมพันที่วางนี้อาจจะตกลงกันว่า ถ้าฝ่ายใดไม่นำวัวของตนมาชนตามวันที่กำหนดไว้จะต้องเสียค่าปรับครึ่งหนึ่งหรือทั้งหมดให้แก่ทางสนามและต้องมัดจำไว้ ๓๐ เปอร์เซ็นต์ และแล้วก็จะกำหนดวันชน ซึ่งโดยทั่วไปทางสนามจะจัดการเอง วัวชนนี้เขามักกำหนดกันแน่นอนเหมือนการชกมวย และโดยมากมักกำหนดชนในวันอาทิตย์อาจจะทุกวันอาทิตย์หรือสองอาทิตย์ต่อ ๑ ครั้ง วัวที่เปรียบกันได้คู่แล้วจะจัดเข้ารายการไม่เร็วกว่า ๒-๓ สัปดาห์ หลังจากได้เปรียบวัว ทั้งนี้เพื่อให้มีเวลาเตรียมตัวนั่นเอง

ช. การเตรียมตัวก่อนวันชน ก่อนวันชนหนึ่งหรือสองวัน เขาจะเก็บวัวไว้แต่เฉพาะในโรงวัวซึ่งสร้างขึ้นอย่างพิเศษสำหรับวัวตัวนั้นเท่านั้น วัวชนจะได้รับการเลี้ยงดูเป็นพิเศษ โดยเขาจะนำหญ้าและน้ำมาให้กินในโรงววนั้นเลย บางรายให้กินไข่ไก่ถึงวันละ ๑๐-๑๕ ฟองก็มี หรือไม่ก็จะพาออกวิ่งบ้างเดินบ้างในตอนเช้ามีดหรือในตอนเย็น เป็นการออกกำลังกาย และมีคนเฝ้าดูอย่างใกล้ชิด ตลอดเวลาทั้งกลางวันกลางคืน มีหมอวัวเสกหญ้าและน้ำให้กินเพื่อให้มีกำลังและช่วยขจัดปัดเป่าการกระทำคุณไสย มีการประพรมน้ำมันคันทพร หมอบางคนจะมีกรวยทำด้วยใบตองหรือปดอกเขาซึ่งทำด้วยทองเหลืองหรือไม้ไผ่สวมเขาทั้งสองไว้ มีผ้ายันต์ ผ้าประเจียดผูกคอวัว ซึ่งจะถอดออกเมื่อจะปล่อยให้วัวชนกัน ในขณะที่อยู่ในพิธีนี้วัวก็ล้างตัวจะให้ฝนแก่เจ้าของว่าตัวจะแพ้หรือชนะ

ในวันชน เมื่อใกล้ถึงเวลาคือประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง เจ้าของวัวจะนำวัวมาในห้องพักวัว แต่ปัจจุบันนี้มักไม่ค่อยมีห้องพักวัวแล้วแต่นำออกจากโรงวัวเข้าไปในสนามเมื่อถึงเวลาสมัยก่อนมีการแห่แห่นว้อออกจากโรงวัวโดยมีคนถือฆ้องเดินตีนำหน้าและจะกลุมวัวด้วยผ้าสี ดูแล้วเป็นที่เกรงขาม) ขณะที่นำวัวเข้าสนามนั้นจะมีพิธีทางไสยศาสตร์คือมีหมอวัวถือหม้อดินน้ำมัน

เดินประพรมน้ำมันหน้าหน้า เจ้าของวัวจูงวัวตามหมอ พิเลียงหรือคนเลี้ยงวัวถือหน้ำน้าซึ่งปลูกเสก แล้วเดินตามหลังวัวไป และต้องออกตามฤกษ์ยามที่มีชัยด้วย

ข. สนามชนวัว สนามชนวัวมักจัดทำไว้ถาวรเหมือนสนามมวย มีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือเป็นวงกลม ^{๕๕}ทั้งชนอยู่กับเนื้อที่ด้วย อย่างไรก็ตามเนื้อที่ของสนามชนวัว มักมี ๒-๓ ไร่

ฅ. วิธีวางวัว เมื่อถึงเวลาชนหมอจะประพรมน้ำมันตัวแล้วเดินนำหน้า มีคน ๒ คน จูงวัวตามหลัง ที่ต้องจูงสองคนเพราะจับปลายเชือกคนละข้าง เชือกนั้นยาวประมาณ ๑ เมตร สอดเข้าไปในห่วงหวายที่ร้อยจูงวัวไว้ (ห่วงหวายที่ว่ำนชาวภาคใต้เรียกว่า “เทียนพราง”) พอถึงกลางสนามคนหนึ่งจะปล่อยก่อน อีกคนหนึ่งจะดึงเชือกนั้นให้หลุดจากห่วงหวาย เวลาจะปล่อย เชือกนี้จะตีกกลงสัญญาณ ๒ ครั้งเพื่อได้ปล่อยวัวพร้อมกัน วัวทั้งสองจะได้เข้าชนกัน

ญ. กติกาการชนวัว วัวบางคู่กว่าจะแพ้ชนะกันอาจจะใช้เวลาเป็นชั่วโมง ^{๕๖}ทั้งนี้ เพราะต่างตัวต่างฉลาด บางตัวมีวิธีการต่อสู้โดยแทงด้วยเขา บางตัวแทงแล้วบิด บางตัวชักเขา แล้วชัก บางตัวเอาเขาเข้าฟัน บางทีดันเข้าข้างตัวของคู่ต่อสู้ ซึ่งชาวภาคใต้เรียกว่า “เอาเพลิง” หรือ “พาเพลิง” บางตัวขึ้นทับหรือขึ้นขี่ ชาวภาคใต้เรียกว่า “ขึ้นเหง” เป็นการตักกำลังให้คู่ต่อสู้เหนื่อย อย่างไรก็ตามในการตัดสินแพ้ชนะมีกติกาของสนามไว้ดังนี้

๑. ก่อนจะชนถ้าพิสุพจน์ได้ว่าฝ่ายใดถูกยาหรือถูกกระทำ กรรมการอาจไม่ให้ชน และริบเงิน เพื่อรักษาชื่อเสียงของสนามและเพื่อไม่ให้สัตว์ทรมาน
๒. ห้ามมิให้ทาน้ำมันหรือเมือกทุกชนิด ส่วนจะสวมเครื่องรางของขลังให้วัวก็แล้วแต่ จะตกลงกันในวันทำสัญญา
๓. เมื่อตีกกลง ๒ ครั้งให้พาวัวเข้าชน โดยมีคนพาเข้าชน ๒ คน
๔. ให้พาวัวเข้าไปชนในลักษณะหน้ากระดานเข้าหากัน จะเกลี้ยงชักเชือกหรือตีวัวให้ตกใจไม่ได้
๕. ห้ามตีวัวฝ่ายตรงข้าม แต่วัวฝ่ายตัวเองให้ตีได้
๖. วัวที่ล้ม ถ้าไม่ลุกภายใน ๕ นาทีถือว่าแพ้ ถ้าลุกก่อนให้ชนต่อไปได้ ถ้าลุกแล้วหนี กรรมการจะให้เวลา ๕ นาที ถ้าไม่ชนถือว่าแพ้เด็ดขาด
๗. ถ้าเขาคีบกันไม่หลุดภายใน ๑ ชั่วโมงถือว่าเสมอ

๘. ถ้าชนกันเร็วพัง วัวออกไปชนนอกรั้ว ทางสนามจะตีกดลงให้นาวัวมาชนข้างใน วัวใครไม่เข้ามาถือว่าแพ้
๙. ขณะชนกัน ถ้าตัวใดกระโดดหนีออกนอกรั้วถือว่าแพ้เด็ดขาด ถ้าตัวชนะกระโดด ตามไปนอกรั้วต้องนำมาชนใหม่ภายใน ๑๐ นาที ถ้านำเข้ามาไม่ได้ทั้งสองตัว ถือว่าเสมอกัน
๑๐. ถ้าวัวร้างลากันไป โดยไม่แสดงว่าตัวไหนแพ้ชนะ ให้กรรมการตีกดลง ๒ ทีเพื่อให้ชนกันใหม่
๑๑. วัวชนคู่ใดเกิดมีปัญหาค่วยประการใดก็ดี นอกเหนือไปจากกติกาของสนามหรือ ไม่ชัดเจนกี้ ให้กรรมการปรึกษากัน ๓ นาย ถือเสียงข้างมากเป็นการตัดสิน เกิดขาด
๑๒. ผู้เล่นในสนามจะต้องยินยอมตามคำตัดสินของกรรมการ จะอุทธรณ์อย่างไรอย่างหนึ่งมิได้
๑๓. เงินเดิมพันกรรมการจะถือไว้ ค่อยจ่ายให้แก่ผู้ชนะและแบ่งคืนให้แก่ผู้เสมอกัน ใครจะคัดค้านไม่ได้
๑๔. กรรมการหรือนายสนามชนวัวมีอำนาจรักษาความสงบเรียบร้อยในสนามและมีอำนาจห้ามผู้ที่มีความประพฤติไม่เรียบร้อยเข้าสนามได้มีกำหนด ๓ เดือน

กีฬาชนวัวในภาคใต้โดยเฉพาะที่นครศรีธรรมราชกำลังได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ในวันที่วัวชนชาวบ้านชาวเมืองแทบทุกอาชีพจะแห่กันไปดูการชนอย่างหนาแน่นและการชนวัวในบางครั้งามี่ติดต่อกันเป็นแรมเดือน จึงเป็นเรื่องที่น่าวิตกอย่างยิ่ง เพราะว่าการพนันย่อมมีทั้งผู้ได้และผู้เสีย ด้วยเหตุนี้ถ้าหากไม่มีขอบเขตจำกัดเสียบ้าง ผลเสียในหลาย ๆ ด้านย่อมจะบังเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะไม่เคยมีที่ใดพอเป็นประจักษ์พยานได้ว่าการพนันนำมาซึ่งความสงบสุขและความรุ่งเรือง

๔. กระโดดสาก

ก. วิธีเล่น

เครื่องมือในการเล่นมีสากทำข้าว ๔ อัน คนเล่นครั้งละ ๓ คน ในจำนวนนี้เป็นคนถือสาก ๒ คน เป็นคนกระโดดอีก ๑ คน ต้องวางสากลงกับพื้นตามยาว ๒ อันก่อน ส่วนอีก

๒ อันสำหรับคนถือไว้ วางขวางลงบนสากซึ่งวางอยู่ก่อนแล้ว ผู้ถือสากต้องนั่งยอง ๆ ลงจับหัวสากอันบนไว้มีมือละสาก ข้างละคน เวลากระทบสากเข้าหากันต้องนับจังหวะดังนี้

๑. ให้ยกสากอันบนทั้งสองข้างออกไปนิดหน่อยแล้วกระแทกลงกับที่ คือกระแทกลงกับสากที่วางอยู่กับพื้น

๒. ผู้ถือสากทั้งสองคนจะตักยกสากกระแทกและกระทบกันตามจังหวะนี้เสมอ ส่วนผู้กระโดดก็กระโดดเข้าออกในระหว่างสากทั้งสอง เวลาสากกำลังกระทบกันและแยกจากกัน ในครั้งแรกกระโดดเข้าเท่าเดียวก่อน แล้วจึงกระโดดเข้าคู่ต่อไป ในเวลากระโดดนี้ ผู้กระโดดต้องแสดงท่าตกลงขบขันไปในตัวด้วย และต้องกระโดดกลับหน้ากลับหลังให้รวดเร็วถ้าถูกสากกระทบทำให้ผู้กระโดดต้องเปลี่ยนไปเป็นผู้ถือสาก ให้ผู้ถือสากคนก่อนมาเป็นผู้กระโดดต่อไป เปลี่ยนกันจนครบสามคน

ข. วิธีแข่งขัน

กีฬาชนิดนี้แข่งขันกันเป็นพวก ๆ ละ ๓ คน พวกใดไม่ถูกสากกระทบเท่านั้นนับเป็นชนะ กำหนดระยะเวลาการแข่งขันคือ ผู้ที่กระโดดถ้าไม่ถูกสากกระทบ ต้องกระโดดไปจนเหนื่อยจึงหยุด และให้คนอื่นกระโดดต่อไปอีก เปลี่ยนกันจนครบสามคน

ค. ระเบียบการแข่งขันและการตัดสิน

ผู้ที่ถือสากต้องยกสากเข้ากระทบกันให้เป็นจังหวะเสมอ ผู้กระโดดต้องท่าทางตกลงขบขัน รวดเร็ว และว่องไว พวกใดกระโดดได้เช่นนั้นและไม่ถูกสากกระทบเลยทั้งสามคนถือว่าเป็นทีมชนะ

๕ โบราณสถานโบราณวัตถุทางศาสนาและประวัติศาสตร์

วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

“ไปครเหอ	ไปแลพระนอนพระนั่ง
พระพิงเสาดั่ง	หลังคามุงเบื่อง
เข้าไปในห้อง	ไปแลพระทองทรงเครื่อง
หลังคามุงเบื่อง	ทรงเครื่องคอกไม้ ไหวเหอ”

เพลงร้องเรือบทนี้เป็นเพลงที่จำกันได้โดยทั่วไป เป็นเพลงที่สะท้อนภาพของเมืองนคร ใต้ก็เพลงหนึ่ง โดยเฉพาะสะท้อนภาพเมืองนครในแง่ความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา นอกจาก เพลงนี้แล้วยังมีเพลงอื่น ๆ ที่สะท้อนภาพความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาของเมืองนครอีกหลายต่อ หลายเพลง เพลงเหล่านี้เป็นหลักฐานยืนยันได้อย่างชัดเจนว่า แท้เดิมมาเมืองนครเป็นเมืองที่มีความเจริญทางพุทธศาสนาสูงสุกยากที่จะหาเมืองใดเทียบได้ แม้แต่เมืองหลวงของไทยแต่เดิมก็ตาม ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่า สุโขทัยเองนั้นก็รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาไปจากเมืองนคร ดังที่ปรากฏ ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่พระมหาเถร สังฆราช ปราชนัญเรียนจบปิฎกตรัยหลวงกว่าบุ๋ครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา” ดังนั้นคำกล่าวที่ว่า “เมืองนครเป็นเมืองพระ” เห็นจะเป็นคำกล่าวที่ถูกต้องเป็นจริงที่สุด

หากเพียงผ่านเข้าไปในตัวเมืองนครเท่านั้น ก็พบว่าทั้งสองฟากถนนในตัวเมืองเรียง รายไปด้วยวัด ผ่านเข้ามามากเท่าใดก็จะพบมากขึ้นเท่านั้น วัดแล้ววัดเล่า แทบจะเรียกได้ว่าพื้นที่ ส่วนใหญ่ของตัวเมืองนครเป็นพื้นที่ของวัดทั้งสิ้น

ในจำนวนวัดที่เราพบเห็นมากมายเหล่านี้ มีวัดที่เก่าแก่จนยากที่จะยืนยันได้ว่ามีมาแล้ว แต่เมื่อไรหลายวัด บางวัดเป็นวัดที่เก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองทีเดียว อย่างวัดที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดพระธาตุ” หรือ “วัดพระมหาธาตุ” หรือ “วัดพระบรมธาตุ” ที่จะได้กล่าวต่อไป ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่า “วัดพระมหาธาตุ” ตามประกาศของกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๕๘

ในวัดพระมหาธาตุมีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญทางพุทธศาสนาอยู่มากมาย ดังนั้นหากจะกล่าวเพียงเรื่องของวัดแต่อย่างเดียวก็น่าจะเป็นการไม่สมควร จึงเห็นสมควรที่จะกล่าวถึงโบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านั้นควบคู่กันไปด้วย

วัดพระมหาธาตุนอกจากจะเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในเมืองนครและหัวเมืองปักษ์ใต้แล้วยังยืนยันได้ว่าเป็นที่รู้จักกันดีทั่วทุกภาคของประเทศไทย เพราะมีโบราณวัตถุที่สำคัญของประเทศประดิษฐานอยู่ที่วัดนี้หลายอย่าง แต่เหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมดก็เห็นจะเป็น “พระบรมธาตุเจดีย์” นั้นเอง เพราะพระเจดีย์ใหญ่นี้เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

วัดพระมหาธาตุเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิด “วรมหาวิหาร” ซึ่งในประเทศไทยมีเพียง ๖ วัด เดิมเรียกว่าวัดพระบรมธาตุ ต่อมาได้มีประกาศแผนกสังฆการี กระทรวงธรรมการเรื่องจัดระเบียบพระอารามหลวง ลงวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๕๘ ให้เรียกว่า วัดพระมหาธาตุ

วัดพระมหาธาตุตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงเมืองโบราณ ปัจจุบันมีถนนราชดำเนินตัดผ่านหน้าวัด วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื้อที่ของวัดมีจำนวน ๒๕ ไร่ ๒ งาน มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จดโรงเรียนวัดพระมหาธาตุ	กว้าง ๓ เส้น
ทิศใต้	จดถนนพระลาน	กว้าง ๓ เส้น
ทิศตะวันออก	จดถนนราชดำเนิน	ยาว ๘ เส้น ๑๐ วา
ทิศตะวันตก	จดถนนพระบรมธาตุ	ยาว ๘ เส้น ๑๐ วา

ความเป็นมาแต่เริ่มแรกของวัดนี้ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด มีเพียงตำนานเท่านั้น หลักฐานที่ปรากฏแน่ชัดเพิ่มมีในสมัยรัตนโกสินทร์โดยมีจดหมายเหตุบ่งไว้ถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ภายในวัด แต่เดิมจะมีพระสงฆ์ประจำอยู่ที่วัดนี้หรือไม่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานเช่นกัน เพิ่งปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือ พ.ศ. ๒๔๕๘ ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อุปราชปักษ์ใต้ทรงอาราธนาพระสงฆ์จากวัดเพชรจริกซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวัดพระมหาธาตุมาดูแลรักษาวัด โดยประจำอยู่ที่วัดตามพระราชดำริของรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเสด็จประพาสเมืองนคร ในครั้งนั้นพระองค์เสด็จวัดพระมหาธาตุ ได้ทรงเห็นว่าวัดนี้ไม่มีพระสงฆ์ประจำอยู่ จึงทรงมีพระราชดำริว่าควรที่จะมีพระสงฆ์ประจำที่วัด และในปีที่เสด็จประพาสเมืองนคร (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘) นี้เอง พระองค์ก็ได้พระราชทานนามวัดพระมหาธาตุว่า “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” เมื่อมีพระสงฆ์ประจำอยู่ก็ทำให้มีการดูแลรักษาซ่อมแซมบูรณะวัดกันอย่างสม่ำเสมอและทั่วถึง ต่างจากเดิมซึ่งเจ้าเมืองนครได้ร่วมกับพระเถระผู้ใหญ่ของเมืองนครบูรณะ

วัดพระมหาธาตุเป็นคราว ๆ โดยแต่งตั้งพระเถระชั้นรับภาระในการนั้น แม้ว่าพระเถระชั้นผู้ใหญ่ เหล่านั้นไม่ได้ประจำที่วัดพระมหาธาตุก็ตาม แต่แต่งตั้งพระครูหมื่นเจติยานุรักษ์และพระครูหมื่นเจติยาภิบาล (ซึ่งแปลว่าพระครูผู้รักษาเจติยาทอง) เป็นหัวหน้าพร้อมด้วยพระครูผู้ช่วยอีก ๔ รูป คือ

๑. พระครูกาแก้ว ทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุทางทิศตะวันออก
๒. พระครูการาม ทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุทางทิศใต้
๓. พระครูกาชาด ทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุทางทิศตะวันตก
๔. พระครูกาเดิม ทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุทางทิศเหนือ

นับแต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์จากวัดเพชรจริก ตำบลศาลามีชัย อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช มาเป็นเจ้าอาวาส ณ วัดพระมหาธาตุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้ว ก็มีเจ้าอาวาสและพระสงฆ์อยู่ประจำที่วัดพระมหาธาตุตลอดมาจนปัจจุบันนี้ สำหรับเจ้าอาวาสรูปแรกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ทรงอาราธนามาจากวัดเพชรจริก คือพระครูวินัยธร (นุ่น) นั้นได้เป็นเจ้าอาวาสอยู่จนมรณภาพ ถัดจากนั้นก็เจ้าอาวาสสืบลำดับกันต่อมาจนบัดนี้ ซึ่งเป็นลำดับที่ ๔ คือพระรัตนธัชมุนี (คณ.ฐาภรณ์เถร - แบน เปரியู)

ปัจจุบันนี้วัดพระมหาธาตุรวมหาวิหารเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของเมืองนครและเมืองใกล้เคียง ทุกปีมีภิกษุสามเณรมาบวชและจำพรรษาที่วัดนี้เป็นจำนวนมาก วัดจึงแบ่งการปกครองพระสงฆ์ออกเป็นคณะเหนือและคณะใต้ แต่ละคณะมีรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครอง ในด้านศาสนสมบัติแต่เดิมจังหวัดเป็นผู้ควบคุม ทั้งการเบิกจ่ายก็ขึ้นกับจังหวัดด้วย ต่อมาวัดเห็นว่าเป็นการไม่สะดวกในด้านการพัฒนาวัด จึงขอโอนอำนาจเองโดยตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดำเนินการเรียกว่า “คณะกรรมการจัดประโยชน์วัดพระมหาธาตุ” มีเจ้าอาวาสเป็นผู้บังคับบัญชา ภายใต้ระเบียบแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง และกฎหมายเถรสมาคม

* สมณศักดิ์พระครูทั้ง ๔ รูป ชาวภาคใต้แต่โบราณบอกกล่าวกันต่อ ๆ มาว่าเนื่องจากแต่เดิมนั้นมีกาเผ้าพระบรมธาตุอยู่ ๔ ฟุ่ คือ กาสีขาว • ฟุ่ เผ้าทางทิศตะวันออก การสีเหลือง • ฟุ่ เผ้าทางทิศใต้ กาสีแดง • ฟุ่ เผ้าทางทิศตะวันตกและกาสีดำ • ฟุ่ เผ้าทางทิศเหนือ แต่ละฟุ่ก็แบ่งหน้าที่กันเผ้าพระบรมธาตุฟุ่ละทิศดังกล่าวต่อมาพระเจ้าสุวรรณโสกราชก็เอานามทั้ง ๔ ฟุ่ นมมาตั้งเป็นสมณศักดิ์พระครูผู้ดูแลพระบรมธาตุ เพราะทรงเห็นว่าเป็นมงคลนาม โดยพระครูแก้วมาจากกาฟุ่ทมิฬขาว พระครูการามมาจากกาฟุ่ทมิฬเหลือง พระครูกาชามาจากกาฟุ่ทมิฬแดง และพระครูกาเดิมมาจากกาฟุ่ทมิฬดำ

งบประมาณการใช้จ่ายและผลประโยชน์จึงอยู่ในอนุวัติของกรมการศาสนาและมหาเถรสมาคม ส่วนการศึกษาสำหรับภิกษุสามเณรและศิษย์วัดนั้นแต่เดิมจัดตามแบบเก่า ต่อมาได้ตั้งสำนักเรียน นักรธรรมและบาลีขึ้น ก็คือโรงเรียนปริยัติธรรมนั่นเอง ได้เปิดสอนนักรธรรมแก่ฆราวาสทั่วไปและ แก่ภิกษุจากวชิรธรรมยุติกนิกาย เช่นวัดมเหยงคณ์ วัดท่าโพธิ์ และวัดศรีทวี เป็นต้น โรงเรียนนี้ ในบางคราวก็จัดเป็นที่พักของพระสงฆ์และฆราวาสเป็นครั้งคราวตามโอกาส นอกจากโรงเรียนที่ กล่าวมาแล้วยังได้ตั้งโรงเรียนสำหรับศิษย์วัดเรียนด้วย ทุกวันนี้ก็คือโรงเรียนวัดพระมหาธาตุ สังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็ส่งเสริมมิได้ขาด มีการแสดงพระธรรมเทศนาทุก ๆ วันพระที่ระเบียง (พระตำหนัก) และวิหารทับเกษตร ก่อนมีการ เทศน์ผู้มาร่วมฟังเทศน์ได้จัดให้มีการอ่านหนังสือต่าง ๆ เป็นภาษานคร เรียกว่า “สวดค่าน” ซึ่ง ภาษากลางเรียกว่า “โอเอวิหารราย” ส่วนในด้านการพัฒนาวัดนั้น วัดพระมหาธาตุได้กระทำ กันอย่างสม่ำเสมอ เจ้าอาวาสทุกรูปถือเอางานพัฒนาเป็นงานหลักเสมอมา

ทั้งนี้กล่าวมาบ้างแล้วว่า ในวัดพระมหาธาตุมีโบราณสถานที่สำคัญอยู่มากมายวัดนี้จึง มีชื่ออยู่ในประกาศเป็นโบราณสถานของชาติตามประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำหรับชาติ ของกรมศิลปากร * ทั้งนี้เพราะแทบทุกที่ทุกทางภายในวัดล้วนมีคุณค่าต่อการศึกษา และมีประโยชน์ สำหรับอนุชนทั้งสิ้น ขอกล่าวถึงโบราณสถานที่สำคัญของวัดตามลำดับดังนี้

*เมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๔๙๘ กรมศิลปากร กระทรวงธรรมการ โดยพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ เป็นอธิบดีได้ประกาศ กำหนดจำนวนโบราณสถานสำหรับชาติตามพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุโบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถาน แห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๙๑ สำหรับเมืองนครนัมมีโบราณสถานที่คุ้มครองโดยประกาศฉบับนี้คือ

๑. กำแพงเมือง อำเภอเมือง ตำบลประจักษ์เหนือ (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๒. หอพระอิศวร อำเภอเมือง ตำบลประจักษ์เหนือ (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๓. โบสถ์พราหมณ์ อำเภอเมือง ตำบลประจักษ์เหนือ (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๔. หอพระนารายณ์ อำเภอเมือง ตำบลประจักษ์เหนือ (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๕. วัดพระมหาธาตุ อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๖. หอพระสี่ห้อง อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๗. ฐานพระสยาม อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๘. ศาลพระเสื่อเมือง อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๙. วัดหน้าพระลาน อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง (ทุกวันนี้เป็นตำบลในเมือง)
๑๐. พระเจดีย์ชัย อำเภอเมือง ตำบลคลัง
๑๑. วัดประตู่ อำเภอเมือง ตำบลท่าวัง
๑๒. วัดแจ้ง อำเภอเมือง ตำบลท่าวัง

๑. พระบรมธาตุเจดีย์

สัญลักษณ์ของเมืองนครที่รู้จักกันดีในทุกภาคของประเทศไทยตลอดจนต่างประเทศก็คือพระบรมธาตุเจดีย์ อันเป็นมิ่งขวัญของชาวนครและชาวพุทธทั้งมวล

กล่าวกันมาว่าแต่เดิมนั้นรูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์หาเป็นอย่างทุกวันนี้ไม่ ที่เห็นนี้เป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อครอบองค์เจดีย์เก่าไว้ พระเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายในนั้นสร้างตามความเชื่อพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน* ในสมัยศรีวิชัยประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๐ พระบรมธาตุองค์เดิมจึงสร้างแบบสถาปัตยกรรมศรีวิชัย รูปแบบจึงคล้ายคลึงพระบรมธาตุไชยา ครั้นถึงศรีวิชัยตอนปลายประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ พุทธศาสนานิกายหินยานเจริญมากในลังกา ดังนั้นไทยพม่าและมอญจึงส่งพระภิกษุไปศึกษาพระธรรมวินัยที่ลังกา พระภิกษุสงฆ์จากเมืองนครนี้เองที่ไปศึกษากลับมา โดยพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชซึ่งทรงเป็นศาสนูปถัมภกได้จัดส่งไป เมื่อพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นกลับมาใน พ.ศ. ๑๗๗๐ ก็ชักชวนพระภิกษุชาวลังกามาตั้งคณะสงฆ์ที่เมืองนคร เรียกว่า “พุทธศาสนาถัณฑิลังกาวงศ์” ระยะนั้นพระบรมธาตุของเมืองนครองค์เดิมกำลังชำรุดทรุดโทรมมาก ภิกษุชาวลังกาจึงมาช่วยกันซ่อมแซมให้เป็นไปตามแบบสถาปัตยกรรมลังกา โดยก่อสร้างแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิม เจดีย์องค์เดิมนั้นได้ค้นพบเมื่อคราวปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และมีหลักฐานยืนยันว่าชาวลังกาเคยมาอยู่เมืองนครจริง ๆ นอกจากพระบรมธาตุเจดีย์แล้วยังมีโบราณวัตถุที่ขุดพบด้วย คือใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ขุดพบพระพุทธรูปลังกาทำด้วยหินสีเขียวคล้ายมรกต ๑ องค์ ฝีมือช่างลังการุ่นเก่า โดยขุดพบที่บริเวณพระพุทธรูปจำลองในวัดพระมหาธาตุ ปัจจุบันเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช

ตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณเชื่อว่าภายในองค์พระบรมธาตุ คือที่ฐานของพระบรมธาตุ มีสระกว้างยาวเท่ากันคือ ๘ วา ลึก ๕ วา รองด้วยก้อนหินใหญ่ ช้าง ๆ ก่อด้วยปูนเพชรปูนขาว ผสมน้ำอ้อยทุกด้าน ภายในสระมีสระเล็กอีกสระหนึ่ง สระเล็กนี้หล่อด้วยปูนเพชรขนาดกว้างยาวเท่ากันคือ ๒ วา ความลึก ๒ วา สระนี้บรรจุพิษของนาคอยู่ทั้งสระ ภายในสระมีขันทองลอยอยู่

* พุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย คือ

๑. นิกายหินยานเป็นนิกายที่มีอยู่เก่าพุทธศาสนานิกายนี้ยึดถือเอาบทบัญญัติของพระพุทธเจ้าเป็นหลักตายตัวไม่มีการเปลี่ยนแปลงโดยเด็ดขาด สิ่งใด ๆ ที่อยู่นอกเหนือบทบัญญัติของพระพุทธองค์จะกระทำมิได้ และเคร่งครัดในบทบัญญัติเหนือสิ่งอื่นใด
๒. นิกายมหายานเป็นนิกายที่เกิดขึ้นใหม่ในพุทธศาสนา มีความเห็นว่าบทบัญญัติของพระพุทธองค์ไม่ควรที่จะยึดติดรูปแบบเดิมตายตัว แต่ควรที่จะยืดหยุ่นได้ตามกาลสมัย

ภายในชั้นบรรจุมะลอของซึ่งมีพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ประดิษฐานที่มุมสระทั้งสี่มุม
ทุกมุมมีทองคำหนักแต่ละ ๓๘ คนหามวางอยู่มุมละตุ้ม

ในปัจจุบันนี้พระบรมธาตุเจดีย์เป็นทรงโอคว่ำ (โอคือภาชนะเครื่องสานอย่างหนึ่งสำหรับ
ใส่ของ รูปร่างคล้ายขัน) หรือระฆังคว่ำ โดยปากของระฆังนั้นติดกับพื้นกำแพงแก้ว* ที่มุมกำแพงแก้ว
มีเจดีย์พระบรมธาตุจำลองทั้ง ๔ มุม มีสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์ดังต่อไปนี้

๑. สูงจากพื้นถึงยอด ๓๗ วาหรือ ๕๓.๐๗๕ เมตร (บางแห่งว่า ๓๘ วา ๒ ศอก
หรือ ๗๗.๐๐ ม.) กล่าวคือ

๑.๑	ตั้งแต่พื้นดินถึงกำแพงแก้ว	๒ วา ๒ ศอก
๑.๒	ตั้งแต่ปากระฆังถึงคอระฆัง	๘ วา ๑ ศอก
๑.๓	ตั้งแต่คอระฆังถึงหลังเหม	๔ วา ๒ ศอก
๑.๔	ตั้งแต่ปล้องโหนดถึงบัวคว่ำบัวหงาย	๑๕ วา
๑.๕	ตั้งแต่บัวคว่ำบัวหงายถึงปทุมโกศ	๔ วา ๒ ศอก (บางแห่ง
วา ๖ วา ๒ ศอก ๑ คืบ
๑.๖	ตั้งแต่ปทุมโกศถึงกรงแก้ว	๑ วา ๒ ศอก
๑.๗	ตั้งแต่กรงแก้วถึงยอดสุด	๓ ศอก

๒. เส้นผ่าศูนย์กลางที่ฐาน ๒๒.๘๘ เมตร
๓. ฐาน ยาวด้านละ ๑๘ วา ๑ ศอก ๑๕ นิ้ว
(บางแห่งว่า ๑๕ วา ๓ นิ้ว)
๔. ยอดหุ้มด้วยทองคำหนัก ๘๐๐ ชั่ง (ประมาณ ๒๑๖ กิโลกรัม)
๕. ส่วนที่หุ้มทองคำสูง ๖ วา ๒ ศอก ๑ คืบ หรือ ๘.๒๘๔ เมตร
(บางแห่งว่า ๔ วา ๒ ศอก)
๖. ปล้องโหนด (โหนด คือลำดับเป็นปล้องๆ หมายถึงปล้องที่ยอดพระเจดีย์) จำนวน
๕๒ ปล้อง
๗. หน้ากระดานปล้องโหนดมีพระมหาสาวก ๘ องค์ เรียกว่า “พระเวียน” ยืนเวียน
เป็นทักษิณาวัตร ประนมมือทูลองค์ ทุกองค์มีชื่อดังนี้

*กำแพงแก้ว เป็นศัพท์ทางสถาปัตยกรรม หมายถึงกำแพงเตี้ยๆ ใช้สำหรับกันลมสิ่งที่ตั้งงามหรือมีคุณค่าควรแก่การรักษา
เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระที่นั่ง และปราสาท เป็นต้น

๗.๑ พระโกญทัญญะเถระ

๗.๒ พระมหากัสสปเถระ

๗.๓ พระสารีบุตรเถระ

๗.๔ พระอุบาลีเถระ

๗.๕ พระอานนท์เถระ

๗.๖ พระกัมปทีเถระ

๗.๗ พระโมคคัลลานเถระ

๗.๘ พระราหุลเถระ

๘. ตั้งแต่บัวคว่ำบัวหงายถึงปทุมโกศสูง ๖ วา ๒ ศอก ๑ คืบ (บางแห่งว่า ๔ วา ๒ ศอก) หุ้มด้วยทองคำแผ่นหนาขนาดใบตาล มีลวดทองคำคาดไว้ รอยเชื่อมระหว่างแผ่นใช้หมุดย้ำ
๙. ส่วนที่หุ้มด้วยทองคำนี้ยังมีทองรูปพรรณนานาชนิด เช่น แหวน กำไล พระพุทธรูป และ ต่างหู เป็นต้น ผูกแขวนไว้ด้วยเส้นลวดเป็นจำนวนมาก
๑๐. บนยอดคัสุมีหม้อทองคำ ๑ ใบ โทนาคดพองไขว้างหงายไว้ ในหม้อมีปิ่นทองคำทำเป็นคันธงห้อยด้วยใบโพทอง และมีดอกไม้ไหว (ชื่อดอกไม้ที่ประภัสสรด้วยกระต่ายบั้ง ทองบั้ง แล้วเอาลวดเล็กๆ ขดทำเป็นก้านไหวๆ) ทำด้วยกระดุมเพชรปักไว้ในหม้อ ๔ ดอก กระดุมเพชรนี้เจ้าพระยาสุพรรณมนตรี (พร้อม) ได้รับในพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศในรัชการที่ ๕ แล้วตกทอดมาเป็นของคุณนัย ฦ นคร ซึ่งเป็นบุตร แล้วคุณนัยได้มอบให้นำขึ้นไปไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ กราวติดสายล่อฟ้าที่องค์พระบรมธาตุเจดีย์
๑๑. ได้หม้อทองคำมีกำไลหยกรองรับอยู่ ๑ วง
๑๒. ได้กรงแก้วทำเป็นพานสำริดเกลี้ยงๆ มีกลีบยื่นทั้ง ๔ ทิศ ทิศละกลีบ กลางพานทะลุมีลวดทองแดง ๕ เส้นยื่นออกมาแล้วมัดให้ผายออกตามขอบพานโดยรอบเป็นซี่กรงแก้ว ๔ ซี่ แล้วรวบปลายเป็นกระพุ่มบัว เรียกว่ากรงแก้ว ซี่กรงทั้ง ๔ ซี่นั้น สวมลูกแก้วโตเท่าผลหมากสุกซี่ละ ๑๖ ลูก ส่วนซี่ที่เป็นแกนกลางนั้น สวมดวงแก้ว ๔ ดวง ส่วนในพานสำริดมีดวงแก้วผลึกต่างสีหลายดวง ถัดด้วยลวดทองคำผูกติดกับแกน

๑๓. รอบ ๆ องค์พระเจดีย์มีกำแพงแก้ว ๔ ด้าน กว้างยาวเท่ากันทุกด้าน คือ ๖๒ วา ๒ ศอก

๑๔. มีใบเสมาและรั้วเหล็กล้อมรอบกำแพงแก้ว ประดับด้วยเครื่องสูง มีฉัตรและบังสุรย์ และมีกระดิ่งทำเป็นระฆังห้อยใบโพธิ์ไว้โดยรอบ

๑๕. ที่พระบรมธาตุเจดีย์จำลองทั้ง ๔ มุมกำแพงแก้ว มีซุ้มบรรจุพระพุทธรูป

๑๖. ฐานของพระบรมธาตุเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีหัวช้างยื่นออกมาจากฐานทั้งหมดยี่ ๒๒ หัว ซึ่งสันนิษฐานว่า หัวช้างทั้งหมดคือหัวชื่อนั่นเอง

๑๗. พระบรมธาตุเจดีย์สูงเป็นที่สองของประเทศไทย (พระปฐมเจดีย์สูงที่สุดคือ ๖๐ วา แต่พระบรมธาตุเจดีย์เก่าแก่กว่าพระปฐมเจดีย์)

สำหรับหลักฐานการก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นั้น ไม่ปรากฏเป็นที่แน่นอน เพราะเป็นปูชนียสถานที่เก่าแก่เกินไป จะหาหลักฐานได้ก็เพียงตำนานเท่านั้น

๒. วิหารพระม้า

วิหารพระม้านี้มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วิหารพระม้า หรือ วิหารพระทรงม้า หรือ วิหารพระมหากิเณขกรรม อันเป็นชื่อเรียกทางราชการ แต่ชาวนครนิยมเรียกกันสั้น ๆ ว่า วิหารพระม้า ที่เรียกเช่นนั้นก็เพราะว่าภายในวิหารนี้ มีปูนปั้นเป็นภาพเกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติตอนพระพุทธรองค์ทรงม้าเสด็จออกบรรพชา อยู่ที่ฝาผนังจึงเรียกกันโดยทั่วไปว่า วิหารพระทรงม้า

วิหารพระม้านั้นอยู่ติดกับพระบรมธาตุเจดีย์ทางด้านทิศเหนือ เป็นวิหารที่มีหลังคาเดียวกับวิหารเขียน แต่มีผนังกันอยู่จึงแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือเป็นวิหารพระม้าส่วนหนึ่งและเป็นวิหารเขียนอีกส่วนหนึ่ง แต่เดิมมาวิหารทั้งสองหลังนี้มีประตูวงโค้งสามารถเดินทะลุถึงกัน ต่อมาวิหารเขียนใช้เป็นพิพิธภัณฑสถาน จึงปิดประตูโดยทำเป็นผนังตันไป ผนังนี้กว้าง ๕ วา ๑๐ นิ้ว ยาว ๑๕ วา ๓ ศอก ๘ นิ้ว สูง ๗ วา

ภายในวิหารพระม้าประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ ตรงกลางวิหารมีบันได รวม ๒๒ ขั้นทอดเป็นทางขึ้นสู่ลานประทักษิณรอบ ๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ (ก็คือลานภายในกำแพงแก้วนั่นเอง) ที่ผนังทั้งสองข้างของบันไดมีปูนปั้นเป็นภาพเทวดาและสัตว์ในเทพนิยายทางตำนาน ข้ายตอนบนมีพระพุทธรูปบาทจำลอง ด้านขวาเป็นรูปพระหลักเมือง ที่ผนังตรงหัวบันไดมีรูปครุฑ

๑ กู่ ที่ปลายบันไดที่จะขึ้นไปลานพระประทับกษัตริย์นั้นมีประตูไม้ ๑ ประตู ที่บานประตูมีภาพสลักทั้งสองบาน ใช้ไม้บานละแผ่นเท่านั้น ไม่มีการนำไม้มาต่อกัน ฝีมือการแกะสลักก็ประณีตสวยงามมาก บานประตูด้านซ้ายสลักเป็นรูปพระพรหม ส่วนด้านขวาเป็นรูปพระนารายณ์ บางแห่งว่าบานประตูนี้เป็นของทำขึ้นใหม่ภายหลัง มิใช่ของดั้งเดิม ที่ทำขึ้นใหม่นั้นก็เพื่อใช้แทนของเดิมที่ถูกไฟไหม้เสียหายไปสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ทรงสันนิษฐานว่า บานประตูแต่เดิมนั้นทำเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ตามตำนานเล่ากันว่า วิหารพระม้านี้ผู้สร้างเป็นเศรษฐีชาวลังกา ๒ คน ชื่อ พลิตติ และพลิมุ่ย (ซึ่งในที่สุดเศรษฐีทั้งสองนี้ก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ) ความมีว่าเศรษฐีทั้งสองได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้ากรุงลังกาให้มาช่วยสร้างพระบรมธาตุที่เมืองนคร แต่เศรษฐีทั้งสองเดินทางมาถึงช้าไป พระบรมธาตุสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ด้วยแรงศรัทธาเศรษฐีทั้งสองจึงดำเนินการก่อสร้างวิหารพระม้านี้ ในระยะเดียวกันนี้บุตรชายของเศรษฐีชื่อ มตและหมุ เกิดทะเลาะกันเรื่องการชกไก่ เลย์ฆ่ากันตายทั้งสองคน เศรษฐีเศร้าสลดใจมาก จึงเอาอัฐิของบุตรมาตำเคล้าเข้ากับปูนแล้วปั้นเป็นรูปพระสถิตีตั้ง พระนางพิมพา พระราหู นายจันนะ มักัดฐกะ เทวดา มาร พรหม โดยอาศัยตอนพระพุทธรูปเสด็จออกบรรพชา (เสด็จออกมหาภิเนษกรรม) และปั้นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ ปั้นพระสารีบุตร พระโมคคัลลานที่ผนังตรงข้ามบันได

๓. วิหารเขียน

วิหารเขียน ที่ได้ชื่ออย่างนี้ก็เพราะว่าแต่เดิมนั้นเสาและผนังของวิหารนี้มีภาพลายเส้นอยู่เต็ม ชาวนครจึงเรียกว่าวิหารเขียน ซึ่งก็คือวิหารที่มีภาพเขียนภาพวาดปรากฏอยู่เป็นลักษณะพิเศษไปจากวิหารอื่น ๆ นั่นเอง

ผู้สร้างวิหารเขียนก็คือหลวงศรีวรวงศ์ ได้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๙ ในระยะที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นเจ้าเมืองนคร

ภายในวิหารเขียนมีพระประธานปูนปั้นปางมารวิชัยแบบอุททอง หน้าพระประธานมีตู้พระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามญาติ ๒ องค์ ทำด้วยทองลูกบวบ (ทองลูกบวบ) ก็คือทองดอกบวบ หมายถึงทองเนื้อหก โบราณกำหนดคุณภาพของเนื้อทองตั้งแต่เนื้อสี่ ถึงพิถีพิถันตามราคาน้ำหนัก เช่น ทองเนื้อหกหรือทองดอกบวบหนัก ๑ บาท ราคา ๖ บาท เป็นต้น ราคาทองสูงที่สุด

คือ หนัก ๑ บาท ราคา ๔ บาท เรียกว่าทองเนื้อเก้าหรือทองคำ ๙ อันถือว่าเป็นทองบริสุทธิ์) พระทั้งสององค์นี้เจ้าพระยานคร (พัก) สร้างเป็นอนุสรณ์เมื่อไปตีไทรบุรีชนะ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ กรมศิลปากรได้ประกาศรับพิพิธภัณฑสถานของวัดพระมหาธาตุเป็นสาขาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดนครศรีธรรมราช ชื่อว่า “นครศรีธรรมราชพิพิธภัณฑสถาน” ที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของวัดพระมหาธาตุก็คือวิหารเขียนนั่นเอง วัดได้ใช้วิหารเขียนเก็บรักษาสีของขนาดเล็กที่ทำด้วย ทอง เงิน นาก สำริด เช่นพระพุทธรูป ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ถ้วยชาม เครื่องลายคราม สร้อย แหวน ต่างหู เข็มขัด กำไล และเป็นบักผม เป็นต้น ชาวเมืองจึงมักไปชมโบราณวัตถุในวิหารเขียนกันอย่างคับคั่งทุกวัน จนในที่สุดต้องขยายพิพิธภัณฑสถานของวัดออกไปอยู่ที่วิหารโพธิ์ลังกาและวิหารสามจอม ขณะนี้กำลังดำเนินการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานใหม่ติดกับวิหารคดด้านทิศเหนือ

บุคคลสำคัญที่คิดสร้างพิพิธภัณฑสถานประจำวัดขึ้น คือพระรัตนธัมมิ์ศรีธรรมราช (รตนธรรเถร-ม่วง เปรียญ) เจ้าคณะมณฑลในอดีต ครั้นท่านสิ้นบุญก็มีผู้ดำเนินการต่อมา คือพระรัตนธัมมิ์ศรีธรรมราช (คุณฐาภรณ์เถร-แบน-เปรียญ) เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุองค์ปัจจุบัน วิธีการดำเนินการก็คือประกาศเชิญชวนชาวเมืองให้นำของเก่ามาถวายพระบรมธาตุเจดีย์ แล้ววัดก็ตั้งกรรมการลงบัญชีรับไว้เป็นหลักฐาน จากนั้นก็นำออกวางแสดงในพิพิธภัณฑสถานของวัด

๔. วิหารโพธิ์ลังกา

วิหารโพธิ์ลังกา ที่ได้ชื่อเช่นนี้ก็เพราะว่าตรงกลางของวิหารมีลานสำหรับปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นใหญ่ต้นหนึ่ง เชื่อกันว่าพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้พันธุ์ มาจากลังกา จึงเรียกชื่อว่าโพธิ์ลังกา และเรียกชื่อวิหารตามชื่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาว่า วิหารโพธิ์ลังกา

วิหารโพธิ์ลังกาอยู่ติดกับวิหารเขียน คืออยู่ด้านเหนือของวิหารเขียนและบรมธาตุเจดีย์ สร้างเป็นแบบสร้างวิหารครอบปูชนียวัตถุปูชนียสถานทั่วไป คือเป็นวิหารสี่เหลี่ยมจัตุรัสล้อมรอบพระศรีมหาโพธิ์ กว้างและยาวด้านละ ๑๒ วาเศษ

วิหารนี้ได้ขยายเป็นพิพิธภัณฑสถานของวัดสำหรับเก็บโบราณวัตถุจากวิหารเขียนจึงมีโบราณวัตถุจำนวนมากพอควร เช่น ศิลาจารึก เครื่องปั้นดินเผา พระพุทธรูป ลับแลมุก (ซึ่ง

กลิ่นชกขึ้นมาที่อำเภอหัวไทร ทางอำเภอก็นำมาถวายวัดมหาธาตุ) ทิพย์เจ้าพระยานคร (ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าของเจ้าพระยานครคนใด) พระพุทธรูปปางมารวิชัยฝีมือสกุลช่างนครศรีธรรมราช ที่อัญเชิญมาจากวัดบูรณาราม (วัดหัวรอ) เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ และพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามญาติ ซึ่งเดิมอยู่ที่วัดหอไตร ต่อมานำมาไว้ที่วัดธาราวดี ตำบลนา อำเภอเมือง จันทันนครศรีธรรมราช แล้วอัญเชิญมาประดิษฐานที่วิหารเขียน เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๕๒ เป็นต้น

ที่ประตูของวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องปางประทานอภัย เป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระพุทธรูปองค์นี้สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า พระพวย เพราะมีรูน้ำไหลเหมือนพวยเทออกมาจากฐานบัว แต่เดิมพระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานที่วัดโมคลาน อำเภอท่าศาลา จันทันนครศรีธรรมราช ต่อมาย้ายไปประดิษฐานที่วัดประตูหลัก อำเภอเมือง จันทันนครศรีธรรมราช ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงเป็นอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ก็อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มาประดิษฐานที่วัดมหาธาตุ เชื่อกันว่าพระพุทธรูปองค์นี้สามารถบันดาลสิ่งที่พึงประสงค์ได้หลายอย่างเช่นบันดาลให้มีบุตร บันดาลให้ของที่หายกลับได้คืนและบันดาลให้หายเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น

ส่วนภายในวิหารด้านตะวันตกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์องค์ใหญ่ องค์หนึ่ง ขนาดยาว ๖ วา พระอุระกว้าง ๔ ศอก พระบาทกว้าง ๑ ศอก ๗ นิ้ว พระบาทยาว ๓ ศอก ๑๐ นิ้ว

๕. วิหารสามจอม

วิหารสามจอม เล่าสืบต่อกันมาว่าผู้สร้างวิหารนี้เป็นผู้ชายชื่อ สามจอม โดยสร้างพร้อมกันกับเจดีย์ใหญ่ (เจดีย์บริวารองค์หนึ่ง) ซึ่งอยู่ด้านหลังของวิหาร ดังนั้นจึงเรียกชื่อวิหารตามชื่อของผู้สร้างว่า วิหารสามจอม

วิหารสามจอมอยู่ทางด้านตะวันออกของพระบรมธาตุ ตรงข้างประตูพระระเบียงก่อนเข้าสู่วิหารจะเห็นรูปปั้นพระธรณีกำลังบีบมวยผมที่ผนังด้านหน้าของวิหาร ภายในวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น เรียกกันว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยมีเครื่องทรงอย่างกษัตริย์โบราณประดับขลุ่ยยอดสูง เป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยา จากชื่อของพระพุทธรูป “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” องค์นี้ บางครั้ง

ชาวนครเรียกวิหารสามจอมนี้ว่า “วิหารพระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ด้านหลังของวิหารเป็นซุ้มประตู ๓ ช่อง บรรจุพระพุทธรูปปางมารวิชัยและเก็บอัฐของเชื้อพระวงศ์และเจ้านายในเชื้อสายของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และตรงซุ้มประตูมีภาพปั้นพระพุทธรูปประวัติตอนทรงตัดเมาฬีเพื่อออกบรรพชา

แต่เดิมวิหารนี้เคยใช้เป็นที่ทำงานของพนักงานรักษาวัดพระมหาธาตุ แต่ต่อมาได้ย้ายที่ทำงานจากวิหารนี้ไปอยู่ตรงข้างประตูทางเข้าพระระเบียง โดยสร้างเป็นที่ทำการชั่วคราวเรียกว่าสำนักงานจัดผลประโยชน์วัดพระมหาธาตุ สำนักงานนี้ใช้สำหรับอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น รับบริจาคและให้บริการแก่ประชาชนที่ไปนมัสการพระบรมธาตุ ผู้ปฏิบัติงานในสำนักงานนี้ก็คือเสมียนพนักงานและคนงานของวัดพระมหาธาตุ

๖. วิหารพระแอต

วิหารพระแอต เรียกกันตามชื่อของพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารหลังนี้ คือพระกัจจายนะหรือพระสังกัจจายน์ หรือพระสุกตเถระ แต่คนโดยทั่วไปเรียกกันว่าพระแอต ดังนั้นวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้จึงได้ชื่อว่า วิหารพระแอต

วิหารนี้อยู่ต่อกับวิหารสามจอมไปทางด้านเหนือ แต่เดิมนั้นวิหารพระแอตอยู่ภายนอกเขตพระระเบียงใกล้กับวิหารธรรมศาลา ครั้นพระรัตนธัชมุนี (คณฐาภรณ์เถร – แบนเปรียญ) เป็นเจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุ ก็ได้ดำเนินการบูรณะพระแอตและสร้างวิหารพระแอตขึ้นใหม่ โดยผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุ คือพระครูพุทธิสารเจติยาภิวัฒน์ หรือพระพุทธิสารเถระ (ผดฺ สุวฑฺฒโน) เป็นผู้ดำเนินการ เมื่อสร้างเสร็จก็อัญเชิญพระแอตขึ้นไปประดิษฐานที่วิหารหลังใหม่มาจนทุกวันนี้

พระแอตเป็นที่เคารพสักการะและเชื่อถือของคนโดยทั่วไปมาก เชื่อกันว่าผู้ใดปวดเอวปวดหลัง หากได้นำไม้ไปค้ำยันให้หลังของพระแอต อาการปวดก็จะหายทั้งประสงค์

๗. วิหารทับเกษตร

วิหารทับเกษตร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระระเบียงตีนธาตุ เป็นระเบียงหรือวิหารที่อยู่โดยรอบฐานองค์พระบรมธาตุเจดีย์

คำว่า “ทับเกษตร” เป็นศัพท์ทางสถาปัตยกรรม หมายถึงผิวพื้นบริเวณที่ใช้เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปหรือนาบบนฐานพระ หรือเรือนซึ่งเป็นขอบเขต ซึ่งได้แก่ระเบียบบควิหารคด

ด้วยเหตุนี้วิหารทับเกษตรจึงได้ชื่อตามหน้าที่ก็คือวิหารคด ซึ่งเป็นวิหารแสดงขอบเขตของพระบรมธาตุเจดีย์

วิหารทับเกษตรมีขนาดดังนี้ คือยาวเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๑๘ วา ๑ ศอก ๑๕ นิ้ว และกว้างก็เท่ากันทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๒ วา ในวิหารนี้มีพระพุทธรูปปูนปั้นและสำริดเรียงรายเป็นระเบียบเต็มไปหมดทั้ง ๔ ด้าน กล่าวคือ

ด้านทิศเหนือ	มีพระพุทธรูปยืน ๑๔ องค์	พระพุทธรูปนั่ง ๙ องค์
ด้านทิศใต้	มีพระพุทธรูปยืน ๑๒ องค์	พระพุทธรูปนั่ง ๙ องค์
ด้านทิศตะวันออก	มีพระพุทธรูปยืน ๑๕ องค์	พระพุทธรูปนั่ง ๙ องค์
ด้านทิศตะวันตก	มีพระพุทธรูปยืน ๑๔ องค์	พระพุทธรูปนั่ง ๑๐ องค์
รวมพระพุทธรูปทั้งหมดในวิหารนี้ ๙๒ องค์		

พระพุทธรูปเหล่านี้สร้างในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น รอบๆฐานพระบรมธาตุเจดีย์ทำเป็นซุ้ม มีหัวช้างยื่นออกมาจากฐานพระบรมธาตุเจดีย์ราวกับว่าเป็นซุ้มคานรับพระบรมธาตุเจดีย์ ซุ้มเหล่านี้มีโดยรอบ ๒๒ ซุ้ม (หัวช้าง ๒๒ หัว) ในระหว่างซุ้มหัวช้างแต่ละซุ้มมีซุ้มเรือนแก้วครอบพระพุทธรูปปูนปั้นปางประทานอภัยอยู่สลักกันโดยรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์จำนวน ๒๕ ซุ้ม สันนิฐานว่าซุ้มเหล่านี้สร้างสมัยอยุธยา แต่ได้รับอิทธิพลทางศิลปะแบบลพบุรี บางซุ้มมีลักษณะคล้ายของสุโขทัย

ทุกด้านในวิหารนี้มีธรรมาสันสำหรับพระสงฆ์ใช้ในการแสดงพระธรรมเทศนาในวันพระ ส่วนบนฐานที่ยกพื้นขึ้นเป็นชั้นที่ ๒ นั้น เดินได้โดยรอบ ๓ ด้าน ยาวเท่ากันทุกด้าน คือ ด้านละ ๑๕ วา ๓ นิ้ว

๘. วิหารคดหรือพระระเบียง

วิหารคดหรือพระระเบียง หรือบางทีก็เรียกว่าพระด้น ที่เรียกกันว่าวิหารคดก็เพราะว่า วิหารนี้สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ล้อมรอบบริเวณภายในขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ การที่สร้างให้หักเป็นมุมนี้เองชาวบ้านจึงเรียกว่า วิหารคด ส่วนที่เรียกกันว่าพระด้นหรือพระระเบียงก็เพราะว่าเบียงขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ จึงเรียกกันว่า พระระเบียง และที่เรียกว่าพระด้น ก็เพราะว่าในวิหารหรือระเบียงนี้ เต็มไปด้วยพระพุทธรูปปั้นเรียงเป็นระเบียบ เป็นพระพุทธรูปนั่งเป็นแถวยาวตลอดทุกด้านของระเบียง จำนวน ๑๗๓ องค์ พระพุทธรูป

เหล่านี้เป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ การที่มีพระพุทธรูปอยู่รอบด้านของพระบรมธาตุเจดีย์นี้เองชาวบ้านจึงเรียกกันว่า พระด้าน

วิหารนี้มีประตูเพียง ๒ ประตูเท่านั้น ประตูด้านหน้าและประตูด้านหลังอยู่ในตำแหน่งที่ตรงกัน ประตูหน้ามีชื่อว่า ประตูเหมวังศรี ข้างประตูมีรูปสิงโตทำด้วยหิน เป็นสิงโตตัวผู้และตัวเมียอยู่ข้างละตัว หน้าจั่วของซุ้มประตูประดับแก้วสีเป็นรูปครุฑและนาคยักเกี่ยวกัน

ภายในวิหารด้านเหนือมีโครงกระดูกปลาวาฬตัวโตขนาดยาว ๕ วา วางอยู่ในตู้โครงกระดูกปลาวาฬนั้นเล่ากันว่าได้มาจากปลาวาฬที่ตายแล้วลอยมาเกยหาดที่ปากน้ำท่าสูง อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ประชาชนจึงช่วยกันนำโครงกระดูกมาเก็บที่พิพิธภัณฑสถานของวัด

วิหารนี้ได้รับการซ่อมแซมอยู่เสมอ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ได้ดำเนินการซ่อมแซมครั้งล่าสุด การซ่อมแซมในครั้งนั้นได้เปลี่ยนไม้เครื่องบนทุกตัว จึงดูสวยงามเป็นระเบียบมากขึ้น ผนังก่ออิฐซึ่งเคยคงอากัฏฐิเสียใหม่ ทำฐานบัวเพิ่มขึ้นหัวเสาทำใหม่ตามแบบเดิม อาสนะพระตำหนักทำให้หนาและกว้างขึ้น และพื้นล่างก็ปรับระดับให้สูงขึ้นด้วย

บางส่วนของวิหารนี้เคยใช้เป็นหอสมุดแห่งชาติด้วย โดยตั้งเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๐ ระยะแรกสถานที่ที่วิหารสามจอม พอมิหนังสือเพิ่มขึ้นก็ย้ายไปวิหารธรรมศาลา วิหารทับเกษตร และวิหารคดตามลำดับ

ทุกด้านของวิหารนี้มีธรรมาสันตั้งอยู่เช่นเดียวกับในวิหารทับเกษตร ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นที่แสดงธรรมในวันพระวันโกน ก่อนแสดงธรรมมีชาวบ้านมาสวด (อ่าน) หนังสือก่อนเป็นประจำ จนเกิดเป็นประเพณีขึ้นมาเรียกว่า “สวดค่าน” ดังนั้นประเพณีสวดค่านจึงถือว่าเกิดขึ้นที่ระบียงนี้

๙. วิหารธรรมศาลา

วิหารธรรมศาลา ที่ได้เรียกชื่อนี้ก็เพราะว่าภายในวิหารนี้มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ มีชื่อว่าพระธรรมศาลา เป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่สุดในวิหารหลังนี้เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง เป็นศิลปะยุคเดียวกับพระพุทธรูปพระเจ้าศรีธรรมไตรราชซึ่งประดิษฐานในวิหารสามจอม

วิหารธรรมศาลาอยู่ทางด้านตะวันออกของพระบรมธาตุเจดีย์ คือนอกกระเบื้องกตตรงประตูเขาวราช มีตำนานว่าพระเถระเหมรังสีเป็นผู้สร้าง ที่หน้าวิหารมีพระพุทธรูปพระธนกุมาร ด้านหลังวิหารมีพระพุทธรูปเจ้าหญิงเหมชาลา พี่น้องคู่นี้เองที่กล่าวกันว่าเป็นผู้นำพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาฝังไว้ ณ หาดทรายแก้ว อันเป็นที่ตั้งของพระบรมธาตุเจดีย์ทุกวันนี้ พระพุทธรูปสององค์นี้เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ทรงเครื่องราชาภรณ์อย่างกษัตริย์โบราณ พระพุทธรูปพระธนกุมารนั้นเป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัย ส่วนพระพุทธรูปนางเหมชาลาเป็นพระพุทธรูปปางห้ามญาติ ทั้งสององค์มีขนาดเดียวกัน

ภายในวิหารธรรมศาลาด้านหน้า มีเจดีย์องค์หนึ่งเรียกว่าพระเจดีย์สุวรรณค์ กล่าวกันว่าพระยาแก้วสร้างเจดีย์ขึ้นขึ้นมาเพื่อบรรจุอัฐิของพระยาราชท้ายน้ำ ผู้ครองเมืองนครที่ตายกลางศึกโจรสลัดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๑ นอกจากนี้ภายในวิหารยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นอีกหลายองค์

ที่หน้าจั่ววิหารธรรมศาลา มีข้อความสลักบนกระดานว่า “ได้บูรณะเมื่อวันเสาร์เดือนยี่ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก พ.ศ. ๒๔๓๗” เป็นที่ทราบกันว่าผู้บูรณะก็คือพระครูเทพมุณี (ปาน) ซึ่งเป็นผู้บูรณะองค์พระธาตุนั้นเอง หลังจากนั้นใน พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็ได้มีการบูรณะอีกครั้งหนึ่ง

แต่เดิมวิหารธรรมศาลานี้เคยใช้เป็นสาขาหอสมุดแห่งชาติจังหวัดนครศรีธรรมราชชั่วคราว ต่อมาได้ย้ายหอสมุดดังกล่าวไปที่วิหารทับเกษตร

๑๐ พระวิหารหลวง

พระวิหารหลวง ที่ได้เรียกเช่นนั้นก็เพราะถือกันว่าวิหารนี้เป็นของกลางที่พุทธศาสนิกชนทุกหนทุกแห่งมีสิทธิ์ใช้ร่วมกัน ในสมัยแรกพระสงฆ์ไม่ได้จำพรรษาที่วัดพระมหาธาตุ แต่จำพรรษาที่วัดอื่น ๆ ซึ่งอยู่รอบวัดพระมหาธาตุ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะต้องการให้วัดพระมหาธาตุเป็นของส่วนกลางจริง ๆ ดังนั้นวิหารซึ่งมีมาแต่เดิมและใช้ประกอบพิธีสักการบูชาพระบรมธาตุร่วมกันจึงเรียกกันว่าพระวิหารหลวง ต่อมาได้มีการดัดแปลงพระวิหารหลวงเป็นอุโบสถ แต่ผู้คนก็ยังเรียกว่าพระวิหารหลวงอยู่เช่นเดิม หากได้เรียกพระอุโบสถไม่

พระวิหารหลวงอยู่ทางด้านใต้ของพระบรมธาตุเจดีย์ อยู่ภายนอกเขตของพระกระเบื้องกตถือเป็นพระอุโบสถของวัดพระมหาธาตุ เชื่อกันว่าสร้างในสมัยสุโขทัยพร้อมกับพระบรมธาตุชาวลัทธิเป็นผู้ก่อสร้างและดูแลรักษา

พระวิหารหลวงเป็นอาคารที่มีความใหญ่โตและงดงามมาก นับเป็นพระอุโบสถที่กว้างใหญ่ที่สุดในบึงโขง มีข้อที่น่าสนใจดังนี้คือ

๑. มีขนาดความยาว	๒๙ วา ๑ ศอก ๕ นิ้ว
๒. มีขนาดความกว้าง	๗ วา ๑๐ นิ้ว
๓. มีขนาดความสูง	๑๒ วา ๓ ศอก
๔. มีเสารอบนอก	๔๐ ต้น
๕. มีเสากลางใน	๒๔ ต้น
๖. มีห้องระหว่างเสา	๑๓ ห้อง
๗. มีหน้าต่าง	๒๒ ช่อง
๘. มีประตูด้านหน้า	๓ ช่อง
๙. มีประตูด้านหลัง	๒ ช่อง

การวางเสายึดแบบที่นิยมกันในสมัยอยุธยา คือให้ปลายเสาเอนรวมเข้าหากัน ทำให้ดูสวยงามอ่อนช้อย หน้าบันด้านหน้าของพระวิหารหลวงแกะสลักไม้เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เป็นภาพแกะสลักที่มีความวิจิตรงดงามเป็นอย่างยิ่ง ส่วนหน้าบันด้านหลังแกะสลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ เพดานพระวิหารนั้นเขียนลายไทยปิดทอง มีลายดาราเป็นแฉกงดงามมาก

พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานในวิหารนี้ชื่อว่า พระศรีศากยมุนีศรีธรรมราช เป็นปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๓ วา ๑ ศอก ๑๒ นิ้ว สูง ๕ วา ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง เป็นพระพุทธรูปที่สร้างสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น หน้าพระประธานมีพระพุทธรูปสาวกขวาและซ้าย คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปยืนอีกหลายองค์ หลังคาพระวิหารหลวงมีช่อฟ้าและใบระกาอย่างอุโบสถโดยทั่วไป

ตามปกติแล้วพระวิหารหลวงใช้เป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรมอย่างอุโบสถโดยทั่วไป เช่น ใช้กระทำอุโบสถโดยทั่วไปของพระสงฆ์ แสดงพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นพุทธมามกะ และประกอบพิธีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธี ประกอบพิธีสมโภชพระบรมธาตุประจำทุก ๆ ปี และใช้ประกอบพิธีทางศาสนาของเมืองนครมาแต่ครั้งโบราณอีกด้วย

พระวิหารหลวงได้รับการบูรณะหลายครั้ง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการซ่อมแซมและขยายพระวิหารหลวงให้กว้างออกไปกว่าเดิม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงครั้งใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ รัฐบาลก็ดำเนินการปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงและครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ก็มีการบูรณะพระวิหารหลวงอีก

เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาขอซื้อฟ้าพระวิหารหลวง

พระวิหารหลวงนับเป็นพระวิหารที่งดงามมาก ฝีมือในการสร้างแสดงออกถึงความเจริญทางศิลปะและเชิงช่างเป็นอย่างดี หากจะหาสิ่งก่อสร้างประเภทโบสถ์หรือวิหารสมัยใหม่มาเทียบ กับพระวิหารหลวงในแง่ความปราณีตสวยงามและมีศิลปะกันแล้ว คงจะหาที่ไหนมาเทียบไม่ได้ อีกแล้ว โดยเฉพาะการวางเสาซึ่งอาศัยศิลปะแบบอยุธยาตอนต้นนั้นหาได้ยากยิ่ง พระวิหารที่มีความเก่าแก่ควบคู่มากับพระบรมธาตุเจดีย์แห่งนี้จึงเป็นโบราณสถานที่ควรแก่การหวงแหนและบำรุงรักษาเป็นอย่างยิ่ง

๑๑. เจดีย์รอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์

ภายในบริเวณพระบรมธาตุเจดีย์ถัดเข้าไปจากพระระเบียงวิหารคด มีเจดีย์ขนาดต่าง ๆ เรียงรายรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ดูราวกับว่าผู้สร้างมีเจตนาที่จะให้เป็นบริวารของพระบรมธาตุเจดีย์

เจดีย์บริวารเหล่านี้ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าแต่เดิมผู้สร้างเจตนาที่จะใช้บรรจุอัฐิหรือไม่ แต่ปัจจุบันมีผู้ปฏิสังขรณ์แล้วนำอัฐิของวงศ์ตระกูลไปบรรจุไว้ที่ฐานของเจดีย์เหล่านี้แทบทุกองค์

เจดีย์บริวารเหล่านี้สร้างอย่างมีระเบียบเรียบร้อย เป็นศิลปะราวสมัยอยุธยาตอนปลายหรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากการสำรวจทำให้ทราบว่าเจดีย์บริวารรอบ ๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์มีอยู่ทั้งสิ้นจำนวน ๑๘๕ องค์ แบบที่ยึดในการสร้างส่วนใหญ่เป็นการจำลองมาจากพระบรมธาตุเจดีย์แทบทั้งสิ้น

๑๒. วิหารโพธิ์พระเดิม

วิหารโพธิ์พระเดิมนี้อยู่ทางตอนสุดอาณาเขตของวัดพระมหาธาตุ ทางด้านเหนือของพระบรมธาตุ เป็นวัดที่สร้างหลังวัดพระมหาธาตุไม่นานนัก เรียกว่า วัดพระเดิม

ในวัดนี้มีวิหารแบบเดียวกับวิหารโพธิ์ลังกาภายในบริเวณพระบรมธาตุทุกประการ ทั้งพระพุทธรูปและต้นโพ ทั้งยังเชื่อกันว่าโพต้นนี้ได้มาจากลังกาเช่นกัน สำหรับต้นโพต้นนี้ทั้งขนาดและลักษณะก็เห็นว่าจะมาสู่ประเทศไทยสมัยเดียวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วิหารโพธิ์ลังกาจริง

ปัจจุบันนี้วัดพระเค็มได้ยุบรวมเข้ากับวัดพระมหาธาตุและได้สร้างกุฏิของพระภิกษุสงฆ์วัดพระมหาธาตุไว้ในบริเวณที่เป็นวัดพระเค็มมาแต่โบราณ

๑๓. พระพุทธบาทจำลอง

พระพุทธบาทจำลองประดิษฐานในมณฑปบนเนินสูง อยู่ทางด้านเหนือของพระบรมธาตุภายนอกวิหารคด พระพุทธบาทนี้เป็นแผ่นหินสลักพระพุทธบาทจำลอง หินที่นำมาแกะสลักพระพุทธบาท แต่เดิมเป็นของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม) ขนาดยาว ๗๕ นิ้ว กว้าง ๔๔ นิ้ว พระพุทธบาทจำลองนี้สร้างเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๕๐ ผู้สร้างคือพระรัตนธัมมิ (รัตนธเถร-ม่วง เปริยญ) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระสิทธิธรรมมุณี โดยร่วมกับพระครูกาแก้ว (สี) และพระยารณชัยชาญยุทธ (ถนอม บุญยเกตุ) สมัยที่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาตรังคภูมาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช

ทรงเชงบันได้ขึ้นมณฑปพระพุทธบาททางด้านตะวันออกมีซุ้มคล้าย ๆ ถ้าอยู่แห่งหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ทำด้วยหินลงรักปิดทอง ชื่อว่าพระบุญมากขนาดหน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๓ นิ้ว สูง ๑ วา ๑๒ นิ้ว เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์มาก สามารถที่จะบันดาลบุตรให้แก่ผู้ไปขอได้

๑๔. ศาลาศรีพุทธิสาร

ศาลาศรีพุทธิสาร สร้างทางด้านใต้ของพระวิหารหลวง ติดกับถนนหลังวัดพระมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ผู้สร้างคือพระพุทธิสารเถร (ผุด สุว.ทมโน) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ศาลาหลังนี้สร้างเพื่อใช้เป็นที่พักของพระสงฆ์อาคันตุกะ และพุทธศาสนิกชนที่มาสักการะพระบรมธาตุ สร้างเป็นอาคาร ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๑๑ เมตร ยาว 18 เมตร ต่อมุขทางด้านหน้า ๔ เมตร มีห้องพัก ๓๐ ห้อง หลังคาเป็นแบบทรงไทย

๑๕. พระศรีมหาโพธิ์

ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุนั้นมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ขนาดใหญ่ซึ่งมีอายุมาก ๆ อยู่หลายต้น แต่ทางด้านทิศใต้ของพระบรมธาตุมีพระศรีมหาโพธิ์อยู่ต้นหนึ่ง มีอายุไม่มากนักเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่นำมาจากพุทธคยา ประเทศอินเดียอย่างแท้จริง

พระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้มีประวัติความเป็นมาว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลไทยได้ส่งคณะทูตพิเศษคณะหนึ่ง มีพลเรือตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหัวหน้า เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศเครือจักรภพอังกฤษในเอเชีย ครั้นถึงประเทศอินเดียคณะทูตได้ขอพระบรมสารีริกธาตุจากรัฐบาลอินเดีย นำมาประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขนกรุงเทพมหานคร และได้ขอให้รัฐบาลอินเดียทอนกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา อันเป็นต้นที่พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งตรัสรู้มารวม ๕ กิ่ง นำมาปลูกที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน ๒ กิ่ง วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ๑ กิ่ง วัดพระธาตุคอกยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ ๑ กิ่ง และที่วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช สำหรับที่นครศรีธรรมราชได้ปลูกเมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๘๖ ผู้นำมาปลูกคือสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสสมหาเถร - อ้วน) วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ

๑๖. ประตูปะยาวราช

ประตูเข้าวัดพระมหาธาตุทางด้านหน้านั้นมีอยู่ ๓ ประตู ประตูกลางที่ตรงกับวิหารธรรมศาลา เรียกว่า ประตูปะยาวราช

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประพาสนครศรีธรรมราชและเสด็จวัดพระมหาธาตุด้วย ในการเสด็จคราวนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างประตูกลางของวัดพระมหาธาตุเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูน เป็นซุ้มประตูขนาดใหญ่ มีลายปูนปั้นประดับ จารึกปีที่สร้าง คือ ร.ศ. ๑๒๘ มีซุ้มทิศด้วย ยอดของซุ้มประตูเป็นแบบพระมหามงกุฎ และพระราชทานนามว่าประตูยาวราช

ต่อมาได้มีการทำซุ้มประตูที่เหลืออีก ๒ ประตู โดยพระรัตนธัชมุนี (คุณธรรมาโณเถร - แบน เปரிய) เจ้าอาวาส เป็นประธานอำนวยการ โดยความช่วยเหลือของพระภิกษุธรรมธาดา (โสภโธ) เป็นช่าง พระภักตร์มุนี (กนตสีโล) พลตำรวจตรี ขุนพันธ์รักษ์ราชเดช และนายขุบ ไชยศิริ เป็นผู้จัดหาทุนสร้างประตูทางเหนือและใต้ของประตูยาวราชอีก ๒ ประตู แต่ไม่มีการตั้งชื่อประตูที่สร้างขึ้น

พระพุทธสิงห์

เรื่องตำนานหรือประวัติของพระพุทธสิงห์ ได้มีผู้เรียบเรียงไว้แล้วหลายท่าน เช่น พระโพธิ์รังษีปราชญ์เชียงใหม่ ได้เขียนเป็นภาษามคธ รวบรวม พ.ศ. ๑๙๖๐ และบรรยายเรื่องราวมาจนถึง พ.ศ. ๑๙๖๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ต่อจากพระโพธิ์รังษีมาจนถึงปัจจุบันสมัย หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้เรียบเรียงใหม่เป็นตำนานย่อ และกล่าวข้อวิจารณ์ในทางโบราณคดี ส่วนข้อความที่เขียนต่อไปนี้ จะได้เก็บข้อเท็จจริงที่ท่านผู้รู้เหล่านั้นค้นคว้าไว้ แล้วมาเรียบเรียงไว้ให้เป็นตำนานอย่างง่ายดังนี้

ตำนานโดยย่อมีอยู่ว่า พระพุทธสิงห์เป็นพระพุทธรูป ที่พระมหากษัตริย์ลังกาได้ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ ได้เข้าสู่สยามในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นสมัยต้นที่ประเทศสยามได้กำเนิดขึ้น ฉะนั้นจึงต้องนับว่าพระพุทธสิงห์เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของสยามอย่างแท้จริง แต่ในเมืองไทยพระพุทธรูปที่มีพระนามว่าพระพุทธสิงห์นั้นมี ๓ องค์คือ

๑. ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
๒. ในหอพระสิงห์ จังหวัดนครศรีธรรมราช
๓. ในวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

เมื่อเป็นดังนี้ก็เกิดปัญหาว่า องค์ใดเป็นพระพุทธสิงห์ที่พระมหากษัตริย์ลังกาได้ทรงสร้าง เมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ และเข้ามาสู่สยามในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้เรียบเรียงข้อวิจารณ์ไว้โดยถัดถ้วน โดยอาศัยเหตุผลในลักษณะของศิลปกรรมและโบราณคดี และเมื่ออาศัยลักษณะ พระพุทธรูปลังกาเข้ามาเทียบเคียงแล้ว พระพุทธสิงห์ที่ได้ลักษณะอันควรเชื่อว่าสร้างในลังกานั้นก็มีอยู่องค์เดียวคือ พระพุทธสิงห์ที่ประดิษฐานอยู่ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ซึ่งได้อัญเชิญเสด็จมาให้ประชาชนสรงน้ำตามประเพณีของไทยในวันสงกรานต์

พระพุทธสิงห์องค์นี้เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบ ส่วนสูงวัดจากพื้นถึงพระพักตร์ได้ ๗๔ เซนติเมตร ส่วนกว้างวัดหน้าตัก ได้ ๖๓ เซนติเมตร พระศรีระได้ส่วนและ

งามที่สุดซึ่งนอกจากพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลกแล้ว ไม่มีพระพุทธรูปโบราณในเมืองไทยที่งามได้ส่วนเทียบเทียมพระพุทธรูปลิงค์ได้เลย

ตำนานของพระโพธิ์รังษีกล่าวว่า พระพุทธรูปลิงค์นี้เจ้าลังกา ๓ องค์ได้ร่วมพระทัยกันพร้อมด้วยพระอรหันต์ในเกาะลังกา สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๗๐๐ ก่อนจะสร้างก็ได้ปรึกษาสอบถามถึงพระพุทธรูปลักษณะอย่างใดดีแล้ว โดยหมายจะให้ได้พระรูปเหมือนองค์พระพุทธรูปลิงค์จริง ๆ ถึงกับมีตำนานกล่าวว่าพระยานาคซึ่งเคยเห็นองค์พระพุทธรูปลิงค์ ได้มาแปลงกายให้ดูเป็นตัวอย่าง ในขณะที่ทำการหล่อช่างคนหนึ่งทำไม่ถูกพระทัยเจ้าองค์หนึ่ง เจ้าองค์นั้นทรงพระพิโรธหุดด้วยไม้ถูกนิ้วมือช่างเจ็บปวด ครั้นเมื่อหล่อพระพุทธรูปลิงค์แล้ว นิ้วพระหัตถ์พระพุทธรูปลิงค์ก็มีรอยชำรุดไปนิ้วหนึ่ง

มาถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๖๐) มีพระภิกษุลังกาเข้ามาสู่สยาม พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงทราบถึงลักษณะทั้งงดงามของพระพุทธรูปลิงค์ ก็โปรดเกล้า ฯ ให้พระยานครศรีธรรมราชแต่งทูตเชิญพระราชาสารไปขอประทานพระพุทธรูปลิงค์จากพระเจ้ากรุงลังกา พระเจ้ากรุงลังกาก็ถวายมาตามพระราชประสงค์ พ่อขุนรามคำแหงเสด็จรับพระพุทธรูปลิงค์ถึงเมืองนครศรีธรรมราช แล้วอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย ในการเดินทางจากนครศรีธรรมราชถึงสุโขทัย ซึ่งในครั้งกระนั้นไม่รู้ว่าจะต้องใช้เวลาสักกี่วันก็เดื่อนั้น พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงประกอบองค์พระพุทธรูปลิงค์ไปตลอดทาง

พระมหาษัตริย์สุโขทัยทุกพระองค์ได้ทรงเคารพบูชาพระพุทธรูปลิงค์ตลอดมา ครั้นเมื่อได้ตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้น ทางสุโขทัยอ่อนกำลัง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) เจ้ากรุงศรีอยุธยา ได้สุโขทัยไว้ในอำนาจเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๐ พระยาไสยลือไทถูกลดตำแหน่งเป็นเจ้าประเทศราช ลงมาครองพิษณุโลกก็ได้อัญเชิญพระพุทธรูปลิงค์มาประดิษฐานไว้ที่พิษณุโลกด้วย เมื่อพระยาไสยลือไทสิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ก็โปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปลิงค์ลงมาไว้กรุงศรีอยุธยาโดยทางเรือ

พระยาไสยลือไทจะสิ้นพระชนม์บิดาไม่ทราบแน่ ฉะนั้นจึงไม่อาจทราบแน่นอนว่าพระพุทธรูปลิงค์ได้ประดิษฐานอยู่พิษณุโลกนานเท่าใด

เมื่อ ทางกรุงศรีอยุธยาได้กรุงสุโขทัยไว้ในอำนาจแล้ว ได้จัดการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นสองมณฑล คือเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร และเมืองนครสวรรค์เป็นมณฑลหนึ่ง มีเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองหลวง ให้พระยาสุริยวงษ์เป็นผู้ปกครอง และเมืองสุโขทัย สวรรคโลก กับพิษณุโลกเป็นอีกมณฑลหนึ่ง ให้เจ้านายในวงศ์พระร่วงปกครอง ตามธรรมเนียมราชการทางแห่งกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปปกครองเอง พระยาสุริยวงษ์ผู้ครองกำแพงเพชรนั้น ปรากฏว่าเป็นราชบุตรเลี้ยงของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ พระมารดาของพระยาสุริยวงษ์นั้นได้สามี และมีบุตรชายคนหนึ่ง (คือพระยาสุริยวงษ์) ก่อนที่จะเป็นพระมเหสี พระยาสุริยวงษ์ปรารถนาจะได้พระ พุทธสิหิงค์ไปประดิษฐาน ไว้ที่เมืองกำแพงเพชรจึงให้พระมเหสีผู้เป็นพระมารดาของคนขอพระพุทธรูปองค์หนึ่ง พระบรมราชาธิราชที่ ๑ พระราชทานและโปรดให้ขุนพุทธบาลผู้รักษาทemple เลือกพระพุทธรูปส่งไปองค์หนึ่ง พระมเหสีได้ให้สินบนขุนพุทธบาลเลือกพระพุทธรูปสิหิงค์ส่งไป ทั้งนั้นจะเป็นปีใดไม่แน่ แต่คงก่อน พ.ศ. ๑๙๓๑ เพราะสมเด็จพระบรมราชาธิราชสวรรคตใน พ.ศ. ๑๙๓๑ และมีเรื่องเล่าต่อไปว่าใน พ.ศ. ๑๙๓๑ นี้เอง มีภิกษุรูปหนึ่งอยู่ในเมืองกำแพงเพชร บิณฑูรจำลองพระพุทธรูปหนึ่งด้วยขี้ผึ้งแล้วนำพระพุทธรูปไปเชียงรายได้มหาพรหมผู้ครองเชียงรายได้เห็นก็ชวนเจ้าก๊วยนาพี่ชายผู้ปกครองนครเชียงใหม่ยกกองทัพไปกำแพงเพชร และขู่ขอพระพุทธรูปสิหิงค์ พระยาสุริยวงษ์จะต้องยอมยกพระพุทธรูปสิหิงค์ให้ไป พระพุทธรูปสิหิงค์จึงได้ไปประดิษฐานอยู่เชียงรายได้ใน พ.ศ. ๑๙๓๑

พระพุทธรูปสิหิงค์ประดิษฐานอยู่เชียงรายได้ราว ๒๐ ปี ในขณะอยู่เชียงรายได้นั้น เจ้ามหาพรหมให้ช่างตัดนิ้วพระหัตถ์พระพุทธรูปสิหิงค์ซึ่งพิรุณมาแต่เดิมออกเสีย แล้วปั้นหุ่นขี้ผึ้งหล่อเนื้อทองสัมฤทธิ์เทติดเข้าใหม่จนนิ้วพระหัตถ์บริสุทธ์ดี พอดี พ.ศ. ๑๙๕๐ เชียงใหม่กับเชียงรายได้เกิดวิวาทถึงกับรบกัน เชียงรายได้แพ้ เจ้าแสนเมืองมาเข้าครองนครเชียงใหม่ก็เชิญพระพุทธรูปสิหิงค์มาไว้ที่เชียงใหม่พระพุทธรูปสิหิงค์ประดิษฐานอยู่เชียงใหม่ราว ๒๕๕ ปี สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เชียงใหม่ได้ใน พ.ศ. ๒๒๐๕ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์มาประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๒ เชียงใหม่เป็นพวกพ้องพม่าจึงสามารถอัญเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์กลับไปเชียงใหม่ได้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเชียงใหม่ได้รวมอยู่กับไทยแล้ว พม่ายกกองทัพมาล้อมเชียงใหม่ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ยกกองทัพไปขับไล่กองทัพพม่าไปพ้นเมืองเชียงใหม่ ครั้นแล้วสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มากรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๓๘) ประดิษฐานในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานอยู่จนบัดนี้

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงไปประดิษฐานในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว วังหลวง) พระพุทธสิหิงค์ได้ประดิษฐานอยู่ในที่นั้นมาตลอดรัชกาลที่ ๑-๒-๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญกลับมาไว้วังหน้าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะประดิษฐาน พระพุทธสิหิงค์ไว้ ณ วัดบวรสถานสุทธาราม (วัดพระแก้ว วังหน้า) จึงโปรดเกล้าฯ ให้ช่างเขียนตำนานพระพุทธสิหิงค์ที่ผ่านวังหน้าในพระอุโบสถ ยังมีทันสำเร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ความคิดที่จะให้ประดิษฐาน พระพุทธสิหิงค์ไว้ ณ วัดบวรสถานสุทธารามก็เป็นอันเลิกกันไปพระพุทธสิหิงค์จึงคงประดิษฐานอยู่ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์จนทุกวันนี้

ตามประวัติที่กล่าวมาแล้วนั้น อาจย่อความลงได้ดังนี้

พระพุทธสิหิงค์สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๗๐๐ มีอายุนับถึงเวลานี้ราว ๑๗๘๓ และประดิษฐานอยู่ถึงกาทวิป ราว ๑๑๕๐ ปี

ราว พ.ศ. ๑๔๕๐ ได้เสด็จเข้ามาสู่สยามประเทศ และประดิษฐานอยู่ที่กรุงสุโขทัย ราชธานีแรกของประเทศสยาม ราว ๗๐ ปี

ราว พ.ศ. ๑๙๒๐ ได้มาประดิษฐานที่พิษณุโลก ราว ๕ ปี

ราว พ.ศ. ๑๙๒๕ ได้มาประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา ราว ๕ ปี

ราว พ.ศ. ๑๙๓๐ ได้ประดิษฐานที่กำแพงเพชร ราว ๑ ปี

ราว พ.ศ. ๑๙๓๑ ได้ไปประดิษฐานที่เชียงราย ๒๐ ปี

พ.ศ. ๑๙๕๐ ได้ไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ ๑๕๕ ปี

พ.ศ. ๒๒๐๕ ได้มาประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา ๑๐๕ ปี

พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้กลับไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ ๒๙ ปี

พ.ศ. ๒๓๓๔ ได้มาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ จนถึงบัดนี้ นับได้ ๑๔๔ ปี

โดยนัยนี้ นับว่าพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของประเทศสยาม มาตั้งแต่ต้นประวัติการสร้าง ผู้แต่งตำนานคือพระโพธิ์รังษี ได้พรรณนาอานุภาพของพระพุทธรูปสิหิงค์ไว้เป็นอันมาก เรื่องอานุภาพและปฏิหารย์เป็นสิ่งที่คนในสมัยนี้ไม่ค่อยเชื่อกัน แต่เหตุผลของพระโพธิ์รังษีมีข้อที่น่าฟังอยู่มาก เช่นในตอนหนึ่งพระโพธิ์รังษีกล่าวว่า “พระพุทธรูปสิหิงค์หาชีวิตมิได้ก็จริง แต่อิทธิฐานภาพด้วยเหตุ ๓ ประการ คืออิทธิฐานพลของพระอรหันต์ อิทธิฐานพลของเจ้าลังกาหลายองค์ และศาสนาพลของพระพุทธเจ้า” ซึ่งหมายความว่ากำลังใจของพระอรหันต์ และกำลังใจของเจ้าลังกา พร้อมทั้งกำลังแห่งพระพุทธศาสนากระทำให้พระพุทธรูปสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปปฏิมากรที่ทรงอานุภาพ อีกตอนหนึ่งพระโพธิ์รังษีกล่าวว่า “พระพุทธรูปสิหิงค์เมื่อเสด็จประทับอยู่ในที่ใด ๆ ย่อมทรงทำให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองถึงดวงประทีปเหมือนหนึ่งว่าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่”

ส่วนผู้เขียนตำนานย่อฉบับนี้ มีความเชื่อมั่นในอานุภาพของพระพุทธรูปสิหิงค์อยู่มาก อย่างน้อยก็สามารถบำบัดความทุกข์ร้อนในใจให้เหือดหาย ผู้ใดมีความทุกข์ร้อนในใจทอดยอมมานะด้วยเหตุหนึ่งเหตุใด ก็ใคร่ขอแนะนำให้มาจุตรูปเทียนบูชา และนั่งนิ่ง ๆ มองดูพระองค์สัก ๑๐ นาที ความทุกข์ร้อนในใจจะหายไป ดวงจิตที่เหี่ยวแห้งจะกลับสดชื่นหัวใจที่ทอดยอมมานะจะกลับเข้มแข็ง มีความมานะพยายาม ดวงจิตที่เกียจคร้านจะกลับขยันผู้ที่หมดหวังจะกลับมีหวัง คุณานุภาพของพระพุทธรูปสิหิงค์เจ้าดังกล่าวนานี้ กระทำให้ผู้เขียนเชื่อเหตุผลของพระโพธิ์รังษีว่า อิทธิฐานพลคือกำลังใจของพระอรหันต์และเจ้าลังกาผู้สร้างพุทธรูปสิหิงค์ได้เข้าไปอยู่ในองค์พระพุทธรูปสิหิงค์พร้อมกับศาสนาพลของพระพุทธเจ้า และข้อที่พระโพธิ์รังษีกล่าวว่า พระพุทธรูปสิหิงค์

ประดิษฐานอยู่ในที่ใด ก็เหมือนพระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ ณ ที่นั้น ชื่อนี้ก็สมจริง ใครได้เห็นพระพุทธรูปเจ้า แม้แต่ยังมีได้ฟังพระธรรมเทศนาเลย ก็มีความสบายใจในทันทีที่ได้เห็น ผู้ที่ได้เห็นพระพุทธรูปก็ย่อมได้รับผลอย่างเดียวกัน

พระพุทธรูปองค์นี้เป็นที่เคารพสักการะของพระราชาธิบดี และประชาชนชาวสยามมาตลอดเวลากว่า ๖๐๐ ปี รัฐธรรมนูญฉบับจำลองที่ประดิษฐานอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรสยามนั้น ก็ได้ทำขึ้นและรักษาไว้ภายใต้อาณัติของพระพุทธรูปองค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของประเทศสยาม

หอพระพุทธรูป

ในบรรดาพระพุทธรูปที่เป็นที่เคารพสักการะของชาวนครแล้ว เห็นจะไม่มีพระพุทธรูปองค์ใดสำคัญไปกว่าพระพุทธรูปองค์ ซึ่งถือเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองนคร

ชาวนครเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์ของเมืองนครนี้เป็นพระพุทธรูปองค์องค์แรกที่รับมาจากประเทศลังกา จึงควรที่จะทราบตำนานของพระพุทธรูปองค์นี้พอเป็นสังเขปดังนี้

พระพุทธรูปองค์สร้างในประเทศลังกาเมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ โดยกษัตริย์ลังกาทรงสร้างขณะที่กำลังหล่ออยู่นั้น นายช่างทำไม้เป็นที่พอพระทัย จึงทรงพิโรธหวัศด้วยไม้ถูกมือช่างเจ็บปวด พอหล่อพระพุทธรูปเสร็จ เป็นที่แปลกยิ่งนักที่พระพุทธรูปก็มีนิ้วข้างหนึ่งชำรุด ไปด้วยครันถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ทรงทราบข่าวความงามพระพุทธรูปองค์ รับสั่งให้พระเจ้าศรีธรรมโศกราชส่งทูตไปขอพระราชทานพระพุทธรูปจากลังกา เมื่อได้มาแล้วพ่อขุนรามคำแหงก็เสด็จมารับถึงเมืองนครแล้วนำไปประดิษฐาน ณ สุโขทัย

แต่ตามความเป็นจริงขณะนี้ในประเทศไทยมีพระพุทธรูปองค์ถึง ๓ องค์คือ

๑. พระพุทธรูปองค์ซึ่งประดิษฐาน ณ หอพระพุทธรูป จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๔ นิ้ว (๓๑ เซนติเมตร) สูง ๔๑.๕ เซนติเมตร

๒. พระพุทธรูปองค์ซึ่งชาวเชียงใหม่เรียกกันว่า “พระสิงห์” ประดิษฐาน ณ ชุมกุหาพระวิหารพระสิงห์เดิม วัดพระสิงห์จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบ หน้าตักกว้าง ๒ ศอก

๓. พระพุทธสิหิงค์ซึ่งประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบ หน้าตักกว้าง ๑ ศอกเศษ (๖๓ เซนติเมตร) สูง ๗๔ เซนติเมตร

สำหรับพระพุทธรูปองค์ที่ ๑ และองค์ที่ ๒ นั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันมากทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าทั้งสององค์รับอิทธิพลทางช่างอินเดีย สมัยราชวงศ์ปาละ (พ.ศ. ๑๒๗๓-พ.ศ. ๑๗๓๐) ซึ่งในเอเชียอาคเนย์มักจะได้รับอิทธิพลทางช่างสมัยนี้แทบทุกประเทศ นับว่าเป็นพระพุทธรูปสวยงามมาก ยากที่จะหาพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ เทียบได้แม้แต่พระพุทธรูปชินราช

โบราณสถานที่สำคัญของเมืองนครคูบารมีของพระพุทธสิหิงค์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์คือ หอพระพุทธสิหิงค์ หอพระพุทธสิหิงค์นั้นแต่เดิมเป็นหอพระประจำวังของกษัตริย์เมืองนครอยู่ทางทิศใต้ศาลากลางจังหวัดทุกวันนี้ ห่างถนนด้านทิศใต้ศาลากลางจังหวัดประมาณ ๕ เมตร มีลักษณะเป็นวิหารก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องก่อผนังโดยรอบ ยกพื้นสูงราว ๒ ศอกและถมดิน ภายในปูด้วยอิฐหน้าวัว หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีราวบันไดยื่นออกไปไม่มากนัก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครุยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช และได้กล่าวถึงหอพระพุทธสิหิงค์ไว้ในจดหมายเหตุของพระองค์ว่า

“พระพุทธสิหิงค์องค์ที่ประดิษฐาน ณ หอพระพุทธสิหิงค์นครศรีธรรมราชนั้น นิคม สุทธิรักษ์ ได้กล่าวไว้ในสารนครศรีธรรมราช ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือนเมษายน ๒๕๐๓ ว่า “พระพุทธรูปองค์นี้ มีศิลปกรรมอยู่ในระหว่างแบบนครศรีธรรมราช หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า” “แบบขอมคัม” เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะงดงามมาก องค์หนึ่ง พระพักตร์กลม อมยิ้ม พระอระอวบอ้วน ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิเพชร ชายสังฆาฏิสั้นแต่พระถันอันเป็นลักษณะของศิลปกรรมแบบเขียงแสน ที่เกิดขึ้นในเมืองนครตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๑๑

เมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๑ พญาบานเมือง พระเชษฐาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เสด็จยกกองทัพมายังเมืองนครศรีธรรมราช (เมืองพระเวียง) อปราชัยครองเมืองนครยอมอ่อนน้อม ขณะนั้นพระองค์มีพระราชประสงค์จะได้พระพุทธสิหิงค์ที่ได้รับมาจากลังกาทวีปไปประดิษฐานไว้ ณ กรุงสุโขทัย ซึ่งเป็นราชธานี จึงได้กระทำพิธีสมโภชอยู่ ๑ วัน แล้วัญเชิญไปยังสุโขทัย ในขณะที่ขบวนพระองค์ให้เหล่าทหารที่มีมือทางช้างเหล่าพระพุทธรูปขึ้นอีกองค์หนึ่ง แทนไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นพระพุทธสิหิงค์ของเมืองนคร จึงมีลักษณะเป็นอย่างศิลปกรรมแบบเขียงแสนไปและเหตุที่มีอิทธิพลของศิลปกรรมแบบเขียงแสนดังกล่าวแล้ว ป็นอยู่ที่เพราะว่า ในสมัยสุโขทัยตอนต้นนั้น (พ.ศ. ๑๘๑๑) ศิลปกรรมของสุโขทัยยังเป็นแบบเขียงแสนซึ่งมีมาก่อนอยู่....”

“วันที่ ๒๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ เวลาเช้าวันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใดต่อ เวลาบ่ายจึงได้เสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ ออกจากพลับพลาเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จที่ว่าการเมืองซึ่งตั้งอยู่ริมพลับพลาตนเอง ที่ว่าการเมืองที่ใช้อยู่เดิวนั้นยังเป็นที่ชั่วคราว ต่อไปจะสร้างเป็นตึกขึ้นในบ้านของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ซึ่งเป็นที่เหมาะอยู่กลางเมือง ออกจากที่ว่าการเสด็จไปนมัสการพระพุทธสิหิงค์ หอพระอยู่ตรงหน้าที่ซึ่งจะสร้างที่ว่าการใหม่ริมบ้านที่คุณพระเสน่หามนตรี* อยู่เดิวนั้น หอพระพุทธสิหิงค์เดิวนั้นเล็กและซ่อมซ่อ ทั้งออกจะชำรุดทรุดโทรมมาก จะได้สร้างขึ้นใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเดิวนั้นไม่ช้านัก”

จากข้อความที่คัดมานี้ จะเห็นได้ว่านอกจากจะทรงกล่าวถึงหอพระพุทธสิหิงค์หลังเก่าแล้ว พระองค์ยังได้กล่าวถึงการสร้างที่ว่าการเมือง (คือศาลากลางจังหวัด) ณ จุดซึ่งตั้งอยู่ในปัจจุบันด้วย เพราะครั้งนั้นพระองค์ได้ประทับที่พลับพลาใกล้กับที่ว่าการเมือง (พลับพลาที่ประทับนั้นที่จริงก็คือ ที่ว่าการเมืองหลังเก่าซึ่งเป็นที่ตั้งโรงเรียนกัลยาณิศรัทธมราชปัจจุบันนี้) ทั้งนี้ก็เพราะว่าเมื่อทางเมืองนครทราบว่าจะเสด็จก็เตรียมการรับเสด็จ โดยการไปสร้างที่ว่าการเมืองชั่วคราวขึ้นใหม่ที่หน้าวัดประยุรวง (โรงเรียนอนุบาลนครศรีธรรมราชทุกวันนี้) แล้วถวายที่ว่าการเมืองหลังเก่าสำหรับเป็นที่ประทับของพระองค์จนกว่าจะเสด็จกลับ แล้วจึงย้ายที่ว่าการเมืองมาที่เดิมอีก ส่วนข้อความที่ว่า “หอพระอยู่ตรงหน้าที่ซึ่งจะสร้างที่ว่าการใหม่ริมบ้านคุณพระเสน่หามนตรีอยู่เดิวนั้น” นั้น เป็นเรื่องแสดงหลักฐานอย่างชัดเจนว่าขณะนั้นทั้งที่ว่าการเมือง (ศาลากลางจังหวัด) และหอพระพุทธสิหิงค์ที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้ยังไม่ได้สร้าง แต่ได้กำหนดจุดก่อสร้างเป็นที่แน่นอนแล้ว คือบริเวณซึ่งเคยเป็นวังที่ประทับของกษัตริย์เมืองนครมาแต่เดิม โดยข้อความระบุว่าศาลากลางนั้นจะสร้างในที่ซึ่งเป็นวังมาแต่เดิม ส่วนหอทรงพุทธสิหิงค์นั้นไม่ได้ระบุว่าสร้างใหม่ตรงจุดใด แต่ที่สรุปเราก็ค้นพบกันโดยทั่วไปในบัดนี้ว่า สร้างทางทิศเหนือของวังเดิมห่างจากวังเดิมเพียงไม่กี่เมตร

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ สมัยพระยาศิริธรรมบริรักษ์ (เย็น สุวรรณปัทม) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดได้ดำเนินการก่อสร้างที่ว่าการเมืองตรงที่วังเดิม โดยขุนรองวิเศษโยธาเป็นนายช่างควบคุม

*พระเสน่หามนตรีต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยานครกุลเชษฐ์ (เอิบค) (หนูพร้อม) ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ แล้วพระเสน่หามนตรี
 ๔-๕ มีจึงได้ย้ายออกไป ทางราชการจึงใช้วังเดิมเป็นศาลากลางจังหวัด และสร้างหอพระพุทธสิหิงค์กับศาลจังหวัดในบริเวณใกล้เคียงในโอกาสต่อมา

การก่อสร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๕ จึงย้ายที่ว่าการเมืองจากที่เดิมมาประจำอยู่ที่นั่นจนเกิดเพลิงไหม้เสียหายในเวลาต่อมา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เริ่มก่อสร้างหอพระพุทธรูปสี่หีบปัจจุบันนี้ระหว่างศาลากลางจังหวัดและศาลาจังหวัดเดียวกัน โดยพระพิสัยสุนทรการเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างการก่อสร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๘ สำหรับเงินที่ใช้ในการก่อสร้างนั้นเอามาจากมรดกกองกลางของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม)

ขนาดของหอพระพุทธรูปสี่หีบเป็นดังนี้ ความยาวทั้งหมดรวมทั้งเชิงบันได ๒๑ เมตร ความยาวไม่รวมเงินเชิงบันได ๑๖.๘๐ เมตร ความกว้าง ๘ เมตร

หนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสนครศรีธรรมราชทรงกล่าวถึงศาลากลางจังหวัด (หลังซึ่งถูกเพลิงไหม้ไปแล้ว) และหอพระพุทธรูปสี่หีบในจดหมายเหตุว่า “ศาลากลางนั้นอยู่ย่านกลางเมือง ฟากถนนตะวันตกนั้นเป็นตึกใหญ่สองชั้น หลังคามุงกระเบื้อง มีมุขด้าน ๓ มุข และสกัดอีกด้านละมุข ข้างศาลากลางเป็นหอพระพุทธรูปสี่หีบ มีข้อฟ้า ใบระกาหลังคามุงกระเบื้องสี เป็นหอเก่าหลังหนึ่ง หอสร้างขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่ง มีลานใหญ่เป็นสนามในบริเวณ ศาลากลางนี้เดิมเป็นบ้านเจ้านครเก่า”

ภายในหอพระพุทธรูปสี่หีบจัดแบ่งออกเป็นสองตอน โดยมีผนังก่ออิฐถือปูนกันอยู่ตอนหน้าเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่หีบ และพระพุทธรูปด้วยเงินประทับยืนปางอุ้มบาตร ๑ องค์ และพระพุทธรูปด้วยทองคำทรงประทับยืนปางอุ้มบาตรองค์หนึ่ง หอตอนหลังนั้นขนาดเล็กกว่าตอนหน้าแต่เดิมนั้นห้องนี้สำหรับเก็บพระโกศทองลงยาราชาวดี โกศทองและโกศเงินของผู้สูงศักดิ์ในตระกูล ณ นคร มีประมาณ ๑๗ โกศ แต่ถูกคนร้ายขโมยไป ๗ โกศได้คืนมา ๒ โกศ เจ้าหน้าที่จึงเก็บโกศที่เหลือไว้ในตู้นิรภัย

ครั้น พ.ศ. ๒๔๙๙ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ (แย้ม ณ นคร) ได้เขียนหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๔๙๙ เกี่ยวกับเรื่องทำพระปรารักษ์บรรจุอุฐีของวงศ์ตระกูลขึ้น แทนโกศถูกขโมยไปดังกล่าวมาแล้วนั้น มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “จึงคิดจะทำพระปรารักษ์ด้วยปูนซิเมนต์ชิดกับฝาผนัง ๑๗ องค์ สำหรับบรรจุอุฐี...ส่วนโกศจะส่งไว้ที่พิพิธภัณฑวัตถุพระธาตุนครศรีธรรมราช จึงได้ไปหารือที่กรมศิลปากรว่า จะให้ขอ

อนุญาตที่กรมศิลปากรส่งไปที่นครศรีธรรมราช หรือจะต้องขออนุญาตที่ผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากรให้คำแนะนำว่าให้ยื่นเรื่องต่อผู้ว่าราชการจังหวัด บอกไปที่อธิบดีกรมศิลปากร” และอีกตอนหนึ่งว่า “ผมทราบว่าหอพระพุทธสิหิงค์นี้เดิมอยู่ที่ดินซึ่งเป็นที่บ้านและที่ว่าการของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นที่ดินนี้ตกเป็นของจังหวัด หอพระพุทธสิหิงค์ก็อยู่หน้าที่ของผู้ว่าราชการจังหวัดด้วย”

ด้วยเหตุนี้จังหวัดนครศรีธรรมราชโดยความเห็นชอบของกรมศิลปากรจึงอนุมัติให้พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ (แย้ม ณ นคร) สร้างพระปรางค์จำนวน ๓ องค์ขึ้นตามที่ขอแต่ละองค์มีขนาดและรายละเอียดดังนี้

๑. แท่นล่าง หนาจากฝา ๒๐.๕ เซนติเมตร กว้าง	๒๐.๕ เซนติเมตร
๒. แท่นบน หนาจากฝา ๒๐ เซนติเมตร กว้าง	๒๐ เซนติเมตร
๓. สูงจากพื้นฐานพระปรางค์	๑๔.๕ เซนติเมตร
๔. ฐานพระปรางค์จากแท่นถึงใต้ประตู	๑๐.๕ เซนติเมตร
๕. ประตูสูงถึงยอดจั่ว	๑๖ เซนติเมตร
๖. ประตูกว้าง	๔.๕ เซนติเมตร
๗. องค์พระปรางค์สูงจากยอดจั่ว	๑๘.๕ เซนติเมตร
๘. องค์พระปรางค์กว้าง	๖ เซนติเมตร
๙. รวมสูงจากพื้นถึงยอดพระปรางค์	๑๔.๕ เซนติเมตร
๑๐. ฝาหอสูง	๗.๕๐ เซนติเมตร
๑๑. ฝาหอกว้าง	๔.๗๐ เซนติเมตร
๑๒. ซื่ออิฐอยู่ที่แท่นบน สลักในหินอ่อนตัวหนังสือปิดทองคำเปลว ผังหินอ่อนลงไปเสมอแท่น	
๑๓. ยอดพระปรางค์ทำด้วยทองแดงชุบทอง	
๑๔. สีพระปรางค์ ทาสีไขไก่ แท่นสีขาว	
๑๕. แท่นก่ออิฐถือปูน	
๑๖. องค์พระปรางค์บันลวดลายต่าง ๆ ภายในพระปรางค์เสริมเหล็ก ที่พระปรางค์ทุกองค์จารึกชื่อเจ้าของพระอิฐและอิฐกัณฑ์	

ก. พระปรารักษ์องค์กลาง

๑. เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ เป็นพระธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัก) เป็นพระชนนีสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์
๒. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ (พระองค์เจ้าอรุโณทัย) ในรัชกาลที่ ๑ เป็นกรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๓
๓. เจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรรัชกาลที่ ๑ ธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัก) เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าหญิงบัทมราช
๔. พระเจ้าวรวงษ์เธอชั้นหนึ่ง พระองค์เจ้าหญิงบัทมราช เป็นราชธิดากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑
๕. เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ในรัชกาลที่ ๓ ธิดาเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช (น้อย) เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์
๖. พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ ในรัชกาลที่ ๓

ข. พระปรารักษ์องค์ขวาขององค์กลาง

๑. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัก ณ นคร)* จางวางเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้นตระกูล ณ นคร
๒. คุณหญิง พี่เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัก)
๓. เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช (น้อย ณ นคร) สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช
๔. ท่านผู้หญิงอิน ศรีธรรมโศกราช เป็นธิดาพระยาพินาศอภัยนี้ ราชินีกุลสายบางช้าง
๕. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร) สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช
๖. ท่านผู้หญิง ม.ร.ว. หญิง นครศรีธรรมราช ธิดาหม่อมเจ้าจันทร์ พระโอรสเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์เรศวร (สายสกุล นรินทรางกุล ณ ออยุธยา)

*ที่ใช้สกุล “ณ นคร” เป็นการถือเอานามสกุลซึ่งตั้งกันภายหลังไปกำกับไว้ด้วย แต่แท้จริงในยุคนั้นยังไม่มีนามสกุลใช้ และที่คัดมานี้คัดตามข้อความที่จารึก ณ พระปรารักษ์ทุกประการ

ก. พระปรารักษ์องค์ซ้ายขององค์กลาง

๑. เจ้าพระยามหาศิริธรรม (น้อยใหญ่) ผู้รักษากรุงเก่า เป็นต้นสกุลโกมารกุล ณ นคร
๒. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม ณ นคร) จางวางเมืองนครศรีธรรมราชบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร)
๓. พระยาเสน่หามนตรี (น้อยเอียด ณ นคร) บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช (น้อย ณ นคร) เป็นต้นสกุล จาตุรงกุล
๔. พระยารวิรักษ์เบศร์ (เอี่ยม ณ นคร) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร)
๕. พระศิริธรรมปริรักษ์ (ถัก ณ นคร) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร)
๖. เจ้าจอมอิมในรัชกาลที่ ๔ ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร)
๗. ท่านกลาง ณ นคร ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร)

เนื่องจากบริเวณหอพระพุทธสิหิงค์มีสถานที่ราชการที่สำคัญขนานับทั้งด้านซ้ายและขวาคือศาลากลางจังหวัดและศาลจังหวัด ตลอดทั้งวันชาวเมืองและชาวต่างเมืองทยอยกันเข้าไปสักการะพระพุทธสิหิงค์ ณ หอพระพุทธสิหิงค์มิได้ขาด นอกจากนี้ในวันสงกรานต์อันเป็นประเพณีประจำปีที่สำคัญประเพณีหนึ่ง ชาวเมืองนครและชาวต่างเมืองมาชุมนุมกันที่หอพระพุทธสิหิงค์แล้วอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์แห่แห่นเป็นขบวนใหญ่ไปยังสนามหน้าเมือง แล้วสรงน้ำพระพุทธสิหิงค์ เพื่ออวยความสวัสดิ์เป็นประจำทุกปีมา

กรุพระเครื่องเมืองนครศรีธรรมราช

ตามวิสัยของคนนักเลงเล่นพระกิติ เครื่องรางของขลังกิติ หรือนักเลงชุดหาสมบัติกิติ บางคนตกอยู่ในความหลง มีความโลภบังตา ไม่ค่อยมีสติปัญญาที่จะคิดสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ตน ใช้ทุนทรัพย์ที่มีอยู่ ใช้เวลาทำมาหากินให้หมดไปกับสิ่งที่หาประโยชน์อันใดมิได้อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระเครื่อง เครื่องรางของขลัง หรือความโลภเรื่องของสมบัตินี้เองที่ทำให้วัดวาทั้งที่ร้างและไม่ร้าง โบสถ์ วิหาร เจดีย์ องค์พระพุทธปฏิมา ถูกนักเลงล่าสมบัติ นักเลงพระเครื่อง ชุดกันพินาศเสียนักก่อนแล้ว ยังผลให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีของชาติพลอยสูญสลายไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์อย่างน่าเสียดาย แต่อย่างไรก็ดี ความเชื่อเรื่อง

พระเครื่องและเครื่องรางของขลังก็ไม่ได้มีเฉพาะผลเสียดังกล่าวมาแล้วเพียงประการเดียวเท่านั้น ในบางคราวความสนใจในเรื่องเหล่านี้อาจจะมีคุณค่าอย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเสียด้วยซ้ำ และมีผลอย่างสำคัญทางใจแก่ผู้ที่เชื่อถืออย่างจริงจัง

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเก่าแก่มานานนับพันปี มีของที่อยู่มากมายหลายอย่างด้วยกัน ในบรรดาของดีทั้งหลายนั้น พระเครื่องหรือพระพิมพ์เป็นสิ่งหนึ่งที่มีชื่อเสียงมาก เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั่วไปทั้งภาคใต้และภาคอื่น ๆ เพราะพระเครื่องของเมืองนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่มีอายุเก่าแก่ คือมีอายุอยู่ในสมัยศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย และอยุธยาและมีลักษณะงดงามเป็นศิลปกรรมฝีมือช่างชั้นสูง นอกจากนี้ยังมีหลายแบบพิมพ์ ตลอดจนวัสดุที่นำมาสร้างก็ผิดแปลกแตกต่างกันออกเป็นหลายอย่าง

เมื่อก้าวถึงพระเครื่องหรือพระพิมพ์ก็ควรจะขยายความต่อไปว่า มีผู้คิดทำขึ้นตั้งแต่ตอนต้นของประวัติศาสตร์พุทธศาสนา คือภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่นานนักมูลเหตุที่คิดสร้างพระพิมพ์ก็เนื่องมาจากเพื่อเป็นที่ระลึกและสักการบูชาจากการที่ได้ไปนมัสการสังเวชนียสถานสำคัญ ๔ แห่งของพระพุทธเจ้า อันได้แก่สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่ดับขันธปรินิพพาน ในชั้นแรกก็สร้างอย่างง่าย ๆ ใช้สัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ โดยพิมพ์บนแผ่นผ้า ทำด้วยหิน ทำด้วยงา ทำด้วยไม้หรือทำด้วยแร่โลหะต่อมาจึงทำประณีตสวยงามขึ้น และคตินิยมนี้ก็แพร่หลายออกไปกว้างขวางจนได้เกิดสร้างรูปเคารพคือพระพิมพ์ขึ้นทั่วไปและมีจำนวนมากมาย โดยมีจะจารึกคาถา “โยธมา” ไว้ที่หลังพระพิมพ์เพื่อประกาศพุทธวาระอันอมตะให้แพร่หลายออกไป แต่บางคตินิยมกล่าวว่า การสร้างพระพิมพ์ก็เพื่อจะให้ผู้พบพระพิมพ์ได้ทราบว่ามิใช่พระพุทธรูป แม้ศาสนาเสื่อมทรามไม่มีพระสงฆ์แล้ว และมักจะสร้างไว้เป็นจำนวนมากมายแล้วบรรจุไว้ในเจดีย์สถาน

พระพิมพ์ดินดิบสมัยศรีวิชัยซึ่งพบในท้องที่แขวงจังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดอื่น ๆ มีลักษณะพิเศษสร้างขึ้นโดยนำเอาอิฐธาตุของพระสงฆ์เถระผู้เป็นครูบาอาจารย์โหลกล้ำกับดิน แล้วพิมพ์พระพุทธรูป หรือรูปพระโพธิสัตว์ไว้แล้วนำไปทิ้งไว้ตามเขาตามถ้ำต่าง ๆ เหตุที่ทำเป็นดินดิบเพราะถือว่าอิฐธาตุนั้นได้เผามาแล้วครั้งหนึ่ง และการสร้างแบบนี้ก็เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้มรณภาพเป็นสำคัญ มิใช่เพื่อสืบอายุพระศาสนาเหมือนอย่างการสร้างพระพิมพ์ดินสุก

ในปัจจุบันนี้ผู้สร้างพระพิมพ์ส่วนใหญ่จะมีวัตถุประสงค์อย่างไรนั้น ไม่ทราบแน่นอนนัก แต่ผู้ใช้พระพิมพ์มักจะมุ่งให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ป้องกันภัยอันตรายทั้งปวงได้ หรือไมก็เพื่อให้เกิดสิริมงคล สร้างเมตตามหานิยมให้ประกอบกิจการต่าง ๆ รุ่งโรจน์ก้าวหน้า หรือกล่าวง่าย ๆ ว่าเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจนั่นเอง

พระพิมพ์หรือพระเครื่องเมืองนครศรีธรรมราชนั้นมีอยู่มากมายหลายกรุ ที่รู้จักและเป็นที่นิยมกันแพร่หลายเช่น พระพิมพ์วัดนาขอม กรุวัดหัวมีนา กรุวัดพระนางตรา กรุวัดท้าวโคตร กรุวัดนาสน กรุวัดโพธิ์ กรุวัดเขาพนมไทย กรุวัดพระเวียง กรุวัดจันทร์กรุถ้าเขาแดง เป็นต้น

๑. พระพิมพ์กรุวัดนาขอม

วัดนาขอมเป็นวัดร้างอยู่ในตำบลลิซล อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่โดยรอบเป็นทุ่งนา ส่วนพื้นที่วัดเป็นที่เนิน เคยพบหลายสิ่งหลายอย่างที่นี่ เช่น ศิวลึงค์และโยนิทรรณะ อิฐเนื้อดินหยาบขนาดแผ่นใหญ่ พระพุทธรูปศิลาทรายสีเทาและพระพุทธรูปศิลาทรายสีแดง สำหรับพระพิมพ์พบกรุใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยพบจากเจดีย์ ๓ องค์พบมากในองค์กลางมากกว่าองค์อื่น ตอนพบใหม่ ๆ เนื้อพระอ่อนนุ่มเพราะอยู่ในที่ชื้น แต่เมื่อถูกกับอากาศภายใน ๑ ชั่วโมงก็แข็งเกร็ง สีของพระพิมพ์มี ๒ สีคือ สีขาวนวลกับสีแดง เป็นพระพิมพ์ขนาดใหญ่ทั้งสิ้น เป็นชนิดดินเผาเกือบทั้งหมด รูปทรงเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือทรงผาลได มีพระพุทธรูปประทับนั่งที่เหลืออีก ๕ องค์ เป็นปางสมาธิ

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ กล่าวถึงพระเครื่องวัดนาขอมว่า พระพุทธรูปคล้ายกับรูปแกะสลักของขอมโบราณ รูปปราสาทยอดปรางค์เหมือนกับปราสาทของขอมที่นครวัด จึงน่าจะถือได้ว่าถ้าไม่ใช่ฝีมือช่างขอมแท้ก็ต้องเป็นฝีมือปนขอม และการทำรูปพระพุทธรูปเจ้าหลายองค์รวมกันนี้ เข้าใจว่าทำแทนรูปปางมหาปาฏิหาริย์หรือทำแทนรูปอดีตพระพุทธรูปเจ้าชุดหนึ่ง

๒. พระพิมพ์วัดหัวมีนา

วัดหัวมีนาเป็นวัดอยู่ในตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นวัดเก่าแก่ซึ่งรกร้างว่างเปล่ามานาน ชาวโบราณสถานต่าง ๆ ไม่มีให้ศึกษาได้เด่นชัด แต่อย่างไรก็ตามที่น่าจะเป็นชุมชนซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนอย่างแน่นอน เพราะนอกจากวัดหัวมีนาแล้ว

ในบริเวณใกล้เคียง ๆ กัน ก็มีวัดโพธิ์ วัดท่าเรือ และวัดร้าง ๆ อยู่อีก ๒-๓ วัด นอกจากนี้ยังมีเศษอิฐในที่บางแห่งใกล้เคียง ๆ กับคลองหัวมีนาให้เห็นอยู่บ้าง จึงน่าจะเป็นหลักฐานได้ว่าเคยมีคนมาตั้งหลักแหล่งอย่างมั่นคงอยู่ตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว

พระพิมพ์ที่พบจากวัดนี้มีหลายแบบ ส่วนใหญ่เป็นพิมพ์ดินเผา เนื้อดินเป็นดินแดงก็มี สีขาวอมเหลือง หรือสีเทาก็มี แบบที่รู้จักกันแพร่หลายและนิยมกันมากได้แก่พระพิมพ์เนื้อดินเผาแบบทรงผาลไท ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ชัมพระปรารักษ์ลพบุรี และชัมพระรอกกระแต พระพิมพ์เนื้อดินเผาปางสมาธิ ฐานบัวคว่ำบัวหงาย อยู่ในชัมเรือนแก้วแบบพระพุทธรูปชินราช เนื้อชัมเรือนแก้วเป็นปรกโพธิ์ มีทั้งพิมพ์เล็กพิมพ์ใหญ่ พระพิมพ์เนื้อดินเผาอีกแบบหนึ่งได้แก่แบบของพระพิมพ์ทรงคล้ายผาลไถยอคม เป็นแบบที่ทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ องค์หนึ่งอยู่ตอนล่างสุด อีกองค์หนึ่งปางสมาธิขนาดเล็กกว่าซ้อนอยู่ข้างบน โดยมีพระพุทธรูปปางสมาธิเล็กซ้อนกันอยู่ทั้งซ้ายและขวาอีกข้าง ๒ ข้าง ทั้งหมดจึงรวมกัน ๖ องค์

๓. พระพิมพ์กรุวัดพระนางตรา (พนังตรา)

วัดพระนางตราตั้งอยู่ที่ตำบลไทยบุรี อำเภอท่าศาลา ใกล้กับถนนสายท่าศาลาเขาเหล็ก เป็นวัดโบราณมาก อาจจะมีอายุถึงสมัยศรีวิชัย มีหลักฐานอันเนื่องด้วยศาสนาวราหมณ์อยู่หลายชั้น พระพิมพ์ที่ได้จากวัดนี้ได้จากกรุเจดีย์อีก ๒ องค์ (ที่ตรงมุมพระอุโบสถด้านหน้าทิศตะวันออก) ทรวคทรงของเจดีย์ไม่อาจจะทราบได้เพราะเจดีย์พังเหลือแต่กองอิฐเข้าใจว่าเป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม สิ่งของที่ขุดได้นอกจากพระพิมพ์แล้วพบพระพุทธรูปสำริดปางเสด็จลงจากดาวดึงส์สมัยศรีวิชัย กับพระพุทธรูปปางประทานอภัยสมัยลพบุรีรวมสององค์ด้วย ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานวัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช

พระพิมพ์วัดพระนางตราที่ขุดได้มีหลายแบบแต่ที่นิยมกันมาก คือ

พระพิมพ์ปางสมาธินาคปรก เรียกกันว่า “ปรกนางตรา” มีลักษณะเฉพาะคือเป็นแท่งสูงตามทรงนาคปรก นาคมี ๗ เศียร และมีเทวดาเฝ้าฐาน ๑ องค์ มีทั้งเนื้อดินเผาและเนื้อชินเงินสนิมดำ

พระพิมพ์เนื้อดินเผา เรียกกันว่า “ผาลไถนางตรา” มี ๒ แบบ แบบหนึ่งเรียกว่า “ตรีกาย” มีพระพุทธรูป ๓ องค์ ใต้ฐานมีมารแบก ๓ ตน ตัวกลางใหญ่กว่าตัวข้างเล็กน้อย

ข้างบนทำเป็นซุ้มจิก หรือซุ้มกระรอกกระแต อีกแบบหนึ่งเป็นพระรูปปางสมาธิปักปรกอยู่ตรงกลางทำรูปพระอาทิตย์อุทัยขึ้นซ้อนอยู่ข้างบน มีนางปัญญามารมีอยู่เบื้องซ้าย มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เบื้องขวา ทั้งองค์บนและองค์ล่าง รูปทั้งหมดอยู่ในกรอบเรือนแก้วยอดแหลม

พระพิมพ์เนื้อดินเผาเรียกว่า “พระร่วงนางตรา” เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานพร อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว

พระพิมพ์เนื้อดินเผาสมว่าน ทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย อยู่ในซุ้มเรือนแก้วมีรากษสแบกรฐาน ๑ คน เนื้อพระเป็นสีเขียวอ่อนเรื่อ ๆ

๔. พระพิมพ์กรุวัดท้าวโคตร

วัดท้าวโคตรตั้งอยู่ที่ตำบลนา ริมถนนราชดำเนิน ในเขตเทศบาลเมืองนครศรีธรรมราชเป็นวัดเก่าแก่มาแต่ครั้ง พระพิมพ์ที่พบ พบจากกรุพระเจดีย์ขนาดใหญ่ รูปทรงคล้ายแบบศรีวิชัย พระพิมพ์ของวัดท้าวโคตรที่นิยมและรู้จักกันแพร่หลายคือ พระพิมพ์เนื้อชินเงิน สนิมปรอท ลักษณะเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นแผ่นค่อนข้างบาง เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย อยู่ในซุ้มเรือนแก้วได้ปรกโพธิ์ มีพระโมคคัลลานและพระสารีบุตร อัครสาวกซ้ายขวาพนมมือแสดงการวระ ใต้อาสนะมีรากษสแบกรฐาน ๓ คน ขอบด้านขวามีต้นไม้ ๒ ต้นด้านซ้าย ๑ ต้น อีกแบบหนึ่งเป็นพระพิมพ์เนื้อชินเงิน สนิมปรอทเช่นเดียวกัน ผิวแตกกระเป็ดทำเป็นองค์เดียว เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ฐานราบลงทอกล่องชาด อยู่ในซุ้มเรือนแก้วยอดตรีศูล พระพิมพ์กรุวัดท้าวโคตรทั้ง ๒ แบบนี้เป็นฝีมือช่างนครศรีธรรมราช

๕. พระพิมพ์กรุวัดนาสน

วัดนาสนเป็นวัดโบราณมาก ถูกทิ้งร้างมานานและถูกทำลายโดยนักเลงพระเครื่องและพวกซุกหาสมบัติจนย่อยยับ วัดนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวเมืองนครศรีธรรมราช ติดเขตตำบลมะม่วงสองต้น ที่วัดนี้ได้พบว่ามีเศียรสำหรับเผาพระพิมพ์ด้วย พระพิมพ์ที่พบส่วนใหญ่มีสีขาวอมเหลืองและสีแสด อายุถึงสมัยศรีวิชัย เนื้อค่อนข้างหยาบ เนื่องจากเนื้อดินไม่ละเอียดจึงมีกรวดทรายปนมากนั่นเอง ที่รู้จักกันดีคือ

พระพิมพ์เนื้อดินเผาปางมารวิชัยทรงเครื่องน้อย อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว ประจักษฐานบัวกว่าบัวหงาย มีเส้นลวดครี ๓ เส้น ชายขวามีพระพุทธรูปขนาดเล็ก ปางสมาธินาคปรก ๗ เศียรประทับบนดอกบัวชุก้านอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว พระพิมพ์แบบนี้แผ่นหนา หลังอุมไม่เรียบ

พระพิมพ์เนื้อดินเผาปางมารวิชัยทรงเครื่องน้อย สมมติเพชร ประทับบนฐานบัวซึ่งตอนบนแอ่นไว้ อยู่ในซุ้มเรือนแก้วลายกนกง่าย ๆ ชายข้ายและขวามีพระสถูปพุทธศยาจำลองโดยมากเรียกกันว่า “ใบพุทรา” เพราะมีลักษณะเป็นแผ่นกลมอย่างเหรียญเงิน แต่ก่อนข้างหนาแก่นักเลงพระเครื่องบางคนเรียกว่า “ยอดขุนพลนคร” ก็มี ทั้งนี้เพราะพระพุทธรูปมีลักษณะอย่างทรงเครื่อง กรองคอ สังวาล ประมาณอายุของพระพิมพ์ชนิดนี้ถึงสมัยศรีวิชัย

พิมพ์ของวัดนาสนซึ่งรู้จักกันคืออีกหนึ่งคือ “พระวงเขน” เป็นพระพิมพ์ซึ่งมีลักษณะกลม คำว่าเขนมาจาก “พระเขน” ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวภาคใต้ใช้เรียก พระจันทร์นั่นเอง ฉะนั้นการที่เรียกว่า “พระวงเขน” ก็เพื่อต้องการลักษณะนั่นเอง พระวงเขนเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับบนดอกบัวชุก้าน ดอกบัวมีกลีบใหญ่และหนา เบื้องขวามีรูปคล้ายพระพรหมกำลังกางฉัตรหรือสัปทนให้พระพุทธรองค์ เบื้องซ้ายเป็นรูปพระอินทร์กำลังเป่าสังข์ ทั้งสองข้างอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว พระพิมพ์วงเขนมี ๒ สีคือสีขาวนวลกับสีแดง เนื้อดินหยาบมีเม็ดทรายปนอยู่มาก ทรวดทรงของพระพุทธรูปอวบอ้วนคล้ายศิลปะปาละน่าสนใจมาก

๖. พระพิมพ์กรุวัดโพธิ์

วัดโพธิ์ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าเรือ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ทางด้านซ้ายของถนนสาย นคร ๖-เขียร์ใหญ่ ชื่อที่รู้จักกันทั่วไปคือวัดโพธิ์ท่าเรือ พระพิมพ์ซึ่งพบที่กรุวัดนี้เนื้อละเอียดเป็นมัน ส่วนใหญ่มีสีขาวนวล ขาวอมเหลืองและสีแดง มีหลายแบบดังนี้

พระพิมพ์เนื้อดินเผาทรงผาลโต เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ตรีกาย ประทับในปราสาทยอดปรางค์ ซึ่งมีลักษณะแบบพระปรางค์สมัยลพบุรี ยอดตรีศูล ฐานสูงมีราขสแบกฐาน ๕ ตน ฐานเบื้องล่างซ้ายขวามีพระพุทธรูปปางสมาธิอยู่ในเรือนแก้ว ลักษณะโดยทั่วไปเป็นศิลปะแบบลพบุรี

พระพิมพ์ปางทรงแสงมहाปาฏิหาริย์ ทำเป็นพระพุทธรูปประทับยืนและนั่งปางต่างๆ ตามเรื่องในพระพุทธรประวัติตอนกระทำมหาปาฏิหาริย์ปราบพวกเดียริถ์นิกรณ์อัปราชัย แต่ช่าง

ทำไม่ครบ คงมีแต่ปางเบิกโลก ปางประทานอภัย ปางมารวิชัย และปางสมาธิ เป็นต้น ทำซ้อนกันเป็นวงโค้ง ๓ ชั้นบ้าง ๔ ชั้นบ้าง ชั้นบนสุดมี ๕ องค์ ชั้นล่างมี ๗ องค์และชั้นล่างสุดมี ๗ องค์ แต่ละชั้นมีซุ้มเรือนแก้วกัน ตรงกลางฐานล่างสุดมีพระพุทธรูปลักษณะคล้าย พระกัจจายนะ ๑ องค์ และมีลายลูกประคำขนานกับฐานเบื้องล่าง ๑ แถว พระพิมพ์ปางทรง แสดงมหาปฏิกิริยานี้ มีทั้งชนิดเนื้อดินเผาและเนื้อชิน

พระพิมพ์เนื้อดินเผาชินิกที่เรียกว่า “พระวงแขน” มีทรงกลมอย่างเงินเหรียญที่ วัดโพธิ์ก็มีพบบ้าง ทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับบนดอกบัวชุกกัน อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว เบื้องขวามีรูปคล้ายพระพรหมกำลังกั้นจักร เบื้องซ้ายเป็นรูปพระอินทร์กำลังเป่าสังข์ ประทับบนดอกบัว และอยู่ในซุ้มเรือนแก้วทั้งสองข้าง

นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์เนื้อดินเผา ทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว มีปรกโพธิ์ ฐานบัวคว่ำบัวหงาย มีทั้งพิมพ์เล็กพิมพ์ใหญ่ และมีพระพิมพ์ชนิดที่เรียกว่า ซุ้มกระรอกกระแต ทั้งเนื้อดินเผาและเนื้อดินชินด้วย

๑. พระพิมพ์วัดเขาพนมไต่ย

วัดเขาพนมไต่ยอยู่ห่างจากวัดนาขอมประมาณกิโลเมตรเศษ คงจะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับวัดนาขอม ปัจจุบันยังมีรากฐานโบสถ์เก่าอยู่ เสมเป็นหินทรายแดง พระพิมพ์มีน้อยเท่าที่พบเหมือนกับที่วัดนาขอมชนิดเนื้อดินเผา ทำเป็นทรงผาลโตบนยอดเรือนแก้ว ทำเป็นรูปร่างอย่างปรก

๔. พระพิมพ์กรุวัดพระเวียง

วัดพระเวียง เข้าใจกันว่าเป็นวัดประจำเมืองพระเวียงซึ่งตั้งอยู่ในตัวเมืองพระเวียง (ปัจจุบันก็คือบริเวณบ้านศรีธรรมราช) พระที่ขุดพบคือพระทรงผาลโต ปางมารวิชัยประทับในซุ้มปราสาทยอดปรางค์ ไ้ฐานมีรากษสแบก ๕ คน ซ้ายขวามีพระพุทธรูปปางสมาธิอยู่ในเรือนแก้ว ลักษณะทั้งหมดเป็นศิลปะแบบลพบุรี

๕. พระพิมพ์กรุวัดจันทร

วัดจันทรอยู่ที่ตำบลท่าดี อำเภอฉะเชิงเทรา เป็นวัดร้างที่ไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างมาแต่สมัยใด พระที่ขุดพบมีหลายแบบ เช่น ชัมปราคลพบรีชนิกมีมารแบก ๕ ตน แบบตรีกาย แบบชัมภกรอกกระแต นอกจากพระพิมพ์แล้วยังมีของอื่น ๆ ที่ขุดพบคือ กระปุกดินเผาสมัยสุโขทัย อูฐยา บรรจุกระดูกคนตาย และพบทางกระเบื้องรางชายคารูปเทพนมสมัยอยุธยาในบริเวณวัดอีกด้วย

๑๐. พระพิมพ์กรุถ้ำเขาแดง

ถ้ำเขาแดงอยู่ในเขตอำเภอร่อนพิบูลย์ พระพิมพ์ที่ขุดพบเป็นเนื้อชิน มีลักษณะเป็นรูปผาลโต สร้างเป็นแบบตรีกาย คือสองข้างเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกแบบลพบุรีองค์กลางประทับยืนประนมมือ ปลายพระบาทแยกออกจากกัน มีดอกบัวชูก้านขนานอยู่ทั้ง ๒ ข้าง อยู่ในชัมภกรอกกระแต

พระพิมพ์หรือพระเครื่องเมืองนครศรีธรรมราชที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น กรุพระเครื่องที่ขุดพบยังมีหลายแห่งที่ยังไม่ได้กล่าวถึง อย่างไรก็ดี การกล่าวถึงกรุพระเครื่องเพียงแค่นี้ ก็น่าจะเป็นการเพียงพอที่จะเป็นเครื่องนำมาเตือนใจให้ระลึกถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองนครศรีธรรมราชแต่โบราณกาลได้เป็นอย่างดี สมกับคำกล่าวที่ว่า “นครดอนพระ” นอกจากนั้นกรุพระเครื่องยังมีความสำคัญต่อการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และค่านิยมบางประการของประชาชนในท้องถิ่นนี้ได้อย่างอีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้สนใจพระเครื่องทั้งหลายก็ควรที่จะสำนึกถึงความสำคัญอันนี้ไว้บ้าง อย่าคิดทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุ เพียงเพื่อหวังเสาะหาพระเครื่องมาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออย่างมลาย เป็นเครื่องแสดงความมีฐานะร่ำรวยหรือเพื่อซื้อขายกัน เพราะจุดประสงค์ของผู้ทำพระเครื่องขึ้นมาเช่นนี้ไม่ได้มุ่งในเรื่องเหล่านั้นเป็นจุดสำคัญ

สระล่างดาบศรีปราชญ์

“๗๖๕
ธรรณิน
เราก็คิษย์มีอาจารย์
เราผิดท่านประหาร
เราปัดท่านมล้าง

๗
เป็นพยาน
๖
หนังบาง
เราชอบ
๕
ดาบคนสนอง”

จากโคลงข้างต้นนี้ทำให้เราระลึกถึงบุคคลหนึ่งที่รู้จักกันดี คือศรีปราชญ์กวีเอกของไทย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีชีวิตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เชื่อกันว่ามาสิ้นชีวิตโดยประหารชีวิตที่ นครศรีธรรมราชผู้สั่งประหารคือ เจ้าพระยานคร เจ้าพระยานครผู้ี้ตามหลักฐานคำให้การของ ชาวกรุงเก่าเป็นคนในสมัยสมเด็จพระสุริเยนทราธิบติ หรือพระพุทธเจ้าเสือ ซึ่งสันนิษฐานกันว่า คงจะเป็นเจ้าพระยานครที่ครองเมืองนครก่อนพระยารามเดโชทหารเอกสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และมีสถานที่แห่งหนึ่งเป็นอนุสรณ์ในการประหารศรีปราชญ์ นั่นคือ “สระล้างดาบศรีปราชญ์” เพราะเชื่อว่า เมื่อประหารชีวิตศรีปราชญ์แล้วเพชรฆาตได้นำดาบไปล้างในสระนี้

เชื่อกันว่าสระล้างดาบศรีปราชญ์แต่เดิมนั้นต้องเป็นสระที่ใหญ่โตและยาวมาก กล่าวคือ มีอาณาเขตตั้งแต่หลังจวนผู้ว่าราชการจังหวัดปัจจุบันจนถึงหลังโรงเรียนอนุบาลนครศรีธรรมราช (เดิมเป็นวัดประตูขาว) ทุกวันนี้ ต่อมาที่ดินทับถมกันเข้าทุกที ๆ สระก็เริ่มตื้นเขินขึ้นเรื่อย ๆ ความเจริญทางวัตถุและความจำเป็นบังคับให้เทศบาลต้องถมสระนั้นบางส่วนเพื่อตัดถนน ยังเหลือ สระล้างดาบที่เราเห็นทุกวันนี้อยู่ในบริเวณเขตร้วของโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชเท่านั้น

แต่ขุนอาเทศคดีก็ยืนยันว่า สระที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโรงเรียนกัลยาณี ศรีธรรมราช (ที่เรียกกันว่าสระล้างดาบศรีปราชญ์ทุกวันนี้) พระสุนทรทรรุกิจ (หมื่น ณ ถลาง) ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นผู้อำนวยการได้ขุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เพราะใน พ.ศ. ดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ ในรัชการที่ ๓ (เป็นเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า เฉลิมวงศ์) และศพท่านผู้หญิงหญิง (หม่อมราชวงศ์หญิงชิตหม่อมเจ้าจันทร์) ซึ่งเป็นมารดาของ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) และเจ้าจอมสว่าง

เมื่อขุดสระขึ้นแล้วก็ได้ปลูกบัวและทำเรือขนาดเล็ก (บรรทุกคนได้ ๒-๓ คน) พร้อม กว๊ายพายไว้ในสระนั้น สำหรับเจ้านายฝ่ายในหรือพระราชโอรสที่ยังทรงพระเยาว์จะได้ทรงพาย เรือเล่น หาใช่เป็นสระที่เนื่องไปจากสระล้างดาบของศรีปราชญ์ไม่

ที่ขุนอาเทศคดียืนยันเช่นนี้ก็เพราะใน พ.ศ. ๒๔๔๘ นั้น ท่านรัวราชการอยู่ที่ เมืองนครและมีส่วนรู้เห็นในการขุดสระดังกล่าวนี้ด้วย นอกจากนี้ยังได้เล่าว่าโรงเรียนกัลยาณี ศรีธรรมราชกับโรงเรียนอนุบาลนั้นไม่ได้มีอาณาเขตติดต่อกัน โรงเรียนอนุบาลนครศรีธรรมราช

ตั้งอยู่ในวัดประตู่ขาวเป็นเอกเทศส่วนหนึ่ง ส่วนโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชอยู่ในที่ซึ่งเคยเป็น
พลับพลาประทับของรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ระหว่างโรงเรียนทั้งสองนี้มีตรอกหรือถนน
ชื่อตรอกวัดประตู่ขาวคั่นอยู่ ดังนั้นสระล้างดาบและโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชจึงไม่ควรที่จะมี
อาณาเขตต่อไปถึงโรงเรียนอนุบาลศรีธรรมราชได้ สระที่อยู่หลังโรงเรียนอนุบาลนครศรีธรรมราช
เรียกกันว่า “สระบุด” (จะเขียนอย่างนี้หรือไม่ ไม่มีหลักฐานยืนยัน แต่เสียงที่เรียกเป็นอย่างนี้)
ต่อมาก็ต้งชื่อเป็น “สระสารีบุตร” เวลาที่ยังอยู่แต่ดินเหนียวมากแล้ว และได้เอาชื่อของสระนี้ไป
ตั้งชื่อซอยในบริเวณนั้นว่า “ซอยสารีบุตร”

ขุนเทศศัตถียืนยันว่าสระล้างดาบศรีปราชญ์จริง ๆ นั้น อยู่หลังจวนผู้ว่าราชการจังหวัด
นครศรีธรรมราชในปัจจุบัน ก็คือหลังศาลาโคกหนั้นเอง (ปัจจุบันเป็นบริเวณที่ตั้งบ้านพักประมง
จังหวัดและศูนย์จักรกลขององค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราช) แต่เดิมนั้นสระล้างดาบ
ศรีปราชญ์เป็นสระที่ใหญ่มากกินอาณาบริเวณกว้างขวาง ที่ขอบสระมีมะม่วงต้นโตอยู่ต้นหนึ่ง ใกล้
เคียงกับสระล้างดาบศรีปราชญ์มีสระอีกหลายสระ แต่ละสระมีลำธาร (ลำมาบ) ติดต่อกันหมด

ใน พ.ศ. ๒๔๘๖ ขุนภักดีดำรงฤทธิ์ (ภักดี ภักดีดำรงฤทธิ์) ซึ่งดำรงตำแหน่ง
ข้าหลวงภาค ๘ นครศรีธรรมราช ได้ดำเนินการปลูกสร้างที่ทำการภาคและที่พักของข้าหลวงภาค
ขึ้นในบริเวณที่เป็นสระล้างดาบศรีปราชญ์ คือบริเวณหลังจวนผู้ว่าราชการจังหวัดในปัจจุบันจึง
สั่งให้ถมสระล้างดาบศรีปราชญ์เสียตั้งแต่บัดนั้น *

สระซึ่งเรียกกันว่าสระล้างดาบศรีปราชญ์ที่บริเวณโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชใน
ปัจจุบัน เป็นสระที่ไม่ใหญ่นัก มีการตกแต่งเสียใหม่แล้ว โดยนำหินก้อนโต ๆ มาก่อกันเข้า
(ทับหินสอปูน) มีบันไดซีเมนต์ลงไปในสระได้

* เนื้อความจากคำบอกเล่าของขุนเทศศัตถียที่แสดงมานี้ ตรงกันกับ ข้อความบางตอนในเรื่อง “นำเห็บจิ้งหวัด
นครศรีธรรมราช” ของ ต่อมายศกฤต ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์งานฉลององค์พระมหาธาตุเจดีย์ ในวาระ ๒๕ พุทธ
ศตวรรษ ๒๕๐๐ ดังนี้ข้อความว่า “ที่ซึ่งศรีปราชญ์ถูกประหารชีวิตนั้น บางคนก็กล่าวว่ายี่ ณ หาดทรายข้างคุนออกเมือง บางคน
ก็ว่าอยู่ข้างจวนของเจ้าพระยาบวร ฯ นั้นเอง แต่ยังมีที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นพยานสำคัญเกี่ยวกับศรีปราชญ์ คือ ที่ซึ่งเรียก
กันว่า “สระล้างดาบ” อยู่ระหว่างโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด กับบ้านพักข้าหลวงประจำจังหวัดในมัจจุบัน (บ้านพัก
ข้าหลวงประจำจังหวัดนี้ คือ จวนเจ้าพระยาบวรแต่เดิมรื้อลงทำใหม่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองตามแบบสมัยใหม่ในรัชกาล
ที่ ๕) สระล้างดาบนี้เทศบาลเพิ่งถมเสียเมื่อประมาณ ๑๕ ปีมานี้เอง โดยนำเอาขยะมูลฝอยไปทิ้ง แต่ในบัดนี้พื้นที่ดินที่
จุดเป็นสระไว้อยู่ไม่เรียบเป็นพื้นเดียวกับดินข้างเคียง ยังพอเห็นขอบสระของเดิมได้”

ศาลาโคก

“มีนครมหาสถาน
 ประจิมทิศและบูรพา
 มีสนามหญ้ายู่หน้าเมือง
 บ่อมปรากฏระเกิงยศ
 เป็นเมืองเอก ณ บักรัได
 รุกขเรียงแถววิถึ
 มีศาลาหนานกรินทร
 หลังคาปีกบังร้อน
 ศาลา^{๕๔}เป็นหลัก
 ผู้เดินหนไถ่หยูกอยู่
 มีประตูอยู่หกต้น
 รอบศาลากิ่งโตใหญ่
 อยู่ในถิ่นประจิมถนน
 แท่ก่อนกาลศึกจำบรรพ์
 ชาวบ้านนอกออกสำเหนียก
 ชอบเกลี้ยงกลั่นพุดหัวนหัวน
 เรียกว่าศาลาโคก
 เรียกกันจนทั่วทั้งบ้าน
 นิยมวัตรอุประจักษ์เห็น
 ไซ้เดิม-ทอนหันแห
 กระบิลเมืองเรียกกันอยู่
 ไม่ใช่ฝั่งโผล่ไม่ใช่ฝั่งนึก

นามขนานนครสถิตย์
 มีทุ่งนาเรียง
 เจริญเรืองครั่งโบราณ
 ยังปรากฏเสียง
 พลไพร่ก็พร้อมเพรียง
 เมทนีดล
 พันเป็นดินก่อตัวอิฐ
 ทั้งได้ซ่อนฝน
 ที่สำนักประชาชน
 ทกฤตุกาล
 ซึ่งสูงพ้นแต่หลังคา
 แผ่อยู่ไพศาล
 เป็นที่ชนได้สำราญ
 เป็นสำคัญกล่าว
 นิยมเรียกคำสั้นสั้น
 ตัดส่วนวนยาว
 โดยหยิบยกวัดถูกล่าว
 มีพยานไป
 ตามกาลเป็นสมัยก่อน
 ไปทางเจโก
 คือเรียกประคำว่าโค
 เรียกมาตึกคำ

ชนต่างตัวชาวต่างเมือง
 พุกเล่นเล่นปลายฝักปาก
 เรียกว่าศาลาโกหก
 ตัดถ้อยคำที่เป็นจริง
 หามีศาลาโกหกไม่
 เมื่อใครโผล่ขึ้นสักคำ
 ถ้าโศกคือโกหกอย่างทีนิก
 เพราะผู้ใหญ่ปกครองถิ่น
 ไม่อาจสร้างซึ่งหลักฐาน
 ย่อมเสียยศผู้ครองถิ่น
 บุคคลที่ไม่รู้อะไร
 เหมือนแก่งขยายกองกิเลส
 ในสมัยแห่งพระองค์
 เสนาบดีทราบกิจจะ
 ท่านไม่ชอบพระเหตุยัย
 เพราะทรงหวังบำรุงประเทศ
 โดยคำโกหกลามกมาก
 ไม่ให้กลัวติดถิ่น
 จึงทรงโปรดเกล้ากรุณา
 สมกับความศรัทธาน
 ทำใหม่หลังจารึกหมาย
 เพื่อดำรงอยู่ยืนนาน
 ให้เรียกสัจศาลา
 ตรึงป้ายแผ่นถาวร

ไม่รู้เรื่องประมณิน
 จึงถลากลล้า
 ซึ่งแก่งยกเอาความระยำ
 เปลี่ยนออกทิ้งไป
 เป็นคำใกล้โศกกับโก
 ชวนกันซ้ำใหญ่
 จะจารึกไว้ทำไม
 ใ้ว่าดินทราย
 ตั้งสำนักงานที่พุกปด
 ไม่รู้สิ้นหาย
 พุกได้พุกไปตามสบาย
 ให้ต่างประเทศฟัง
 กรมตำรวจสถิตที่
 ตามกิริระดัง
 ตามวิสัยที่คว้นพึง
 ไปทุกเขตคาม
 แบ่งเป็นภาคของความชั่ว
 ในแผ่นดินสยาม
 ให้เรียกศาลาสัจจนาม
 มีอยู่ในแดน
 เป็นแผ่นป้ายขึ้นมั่นคง
 ด้วยกระดานแผ่น
 ต่างพาราไม่คู่เกลื่อน
 ติดหลังคาอยู่

ชาวนครศรีธรรมราช
เพื่อตำรงชนหม่มาก
หวังเย็นเกล้าทั้งหญิงชาย
เป็นเครื่องชูชีพให้ชน

เคารพบาทเชื่อพระวงศ์
ทนกระดากหู
เหมือนต้องสายสินธุ
อยู่ทุกคืนวัน ฯ”

ร้อยกรองที่คัดมานี้เป็นกลอนเพลงบอกของท่านเจ้าคุณวัดท่าโพธิ์ หรือพระรัตนธัชมุนี (ม่วง สิริวิทย์) เรื่อง ศาลาโกหกหรือตัจจุศาลา ซึ่งเป็นศาลาที่มีมาแต่โบราณดังที่ท่านบอกไว้ ทุกวันนี้ก็ยังคงมีอยู่ ศาลานี้ตั้งอยู่ตรงข้ามสนามหน้าเมือง ระหว่างโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชกับจวนผู้ว่าราชการจังหวัด ท่านเจ้าคุณได้เขียนเรื่องนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ อันเป็นระยะที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ที่ท่านเจ้าคุณเขียนเรื่องนี้ขึ้นมาก็เพราะว่า เวลานั้นมีคนต่างเมืองเข้าใจเรื่องศาลาโกหกนี้ผิดมากโดยมักจะคิดว่าศาลานี้ชื่อ ศาลาโกหก แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีผู้รู้ไม่จริงซึ่งเป็นชาวเมืองอื่นบางคนยังหลงเชื่อไปว่า ศาลานี้ต้องชื่อศาลาโกหก มิใช่ชื่อศาลาโดหก กันนับเป็นเรื่องที่น่าเวทนาไม่น้อย ทั้งนี้คงจะอาจจะเป็นเพราะฟังคำว่า “โด” เป็น “โก” ไปอย่างสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ตามที่ท่านเจ้าคุณได้กล่าวไว้ในกลอนเพลงบอกข้างต้นก็เป็นได้เมื่อฟังก็หาได้ไตร่ตรองอะไรไม่ รีบเอามาสรุปเสียทันที ที่จริงน่าจะคิดสักนิดว่า “โกหก” เป็นคำภาษากลางซึ่งแปลว่าพูดเท็จนั้น ในภาษาถิ่นของชาวนครหาได้มีคำนี้ใช้กันไม่ แต่จะใช้คำอื่นคือ “ซึก” หรือ “ซึกเทจ” ดังนั้นว่า “ผู้ฟังไม่ได้ศัพท์จับไปกระเดียด” จะได้สังวรในข้อนี้กันบ้าง

คำว่า “โด” ในชื่อของศาลาโดหกนั้น เป็นชื่อต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง แก่นมีสีแดงจนเหลืองถึงแดง เป็นสีอิฐแก่ ดอกเป็นช่อสีเหลือง เรียกกันในภาษากลางว่า “ประดู่” แต่ชาวนครเรียกต้นไม้ชนิดนี้ว่า “โด”

การที่ได้เรียกศาลานี้ว่าศาลาโดหก หรือ “หลาโดหก” (หลาในคำภาษาถิ่นใต้ก็คือศาลา) ก็เพราะว่าแต่เดิมบริเวณข้าง ๆ ศาลานี้มีต้นประดู่ขนาดใหญ่กิ่งก้านสาขาไพศาลอยู่จำนวน ๖ ต้น ต้นประดู่เหล่านี้เพิ่งจะถูกตัดโค่นเสียหมดเมื่อสมัยที่ นายสันต์ เอกมหาชัย เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด

แต่เดิมมานั้นตรงบริเวณที่สร้างศาลาโศกหน้เป็นประตูเมืองด้านเหนือชื่อประตู ชัยศักดิ์
แต่ชาวเมืองมักเรียกว่าประตูชัยเหนือ ที่สร้างศาลานอกประตูเมืองขึ้นมากเพื่อเป็นศาลาพักผ่อน
ให้คนที่เดินทางได้เข้าอยู่อาศัยหุงข้าวหุงแกงกินกันเป็นการชั่วคราว ดังที่ท่านเจ้าคุณวัดท่าโพธิ์
ได้กล่าวไว้ในกลอนเพลงบอกของท่านว่า

“ศาลานี้เป็นหลัก
ผู้เดินทางได้หยุดอยู่

ที่สำนักประชาชน
ทุกฤดูกาล”

เนื่องจากสร้างตรงหน้าเมืองและด้วยจุดประสงค์ดังกล่าวมา ในภาษาราชการสมัยนั้น
จึงเรียกว่า “ศาลาหน้าเมือง” การที่สร้างศาลาตรงประตูเมืองนั้นเป็นประเพณีที่กระทำกันโดย
ทั่วไป ช้าง ๆ ศาลามีบ่อน้ำสำหรับให้ผู้มาพักได้ใช้อยู่ด้วยเสมอ เมืองนครได้สร้างกำแพงเป็น
สองชั้นแข็งแรงมาก มีสะพานหก (สะพานที่ชักขึ้นชักลงได้) ทอดสำหรับข้ามคูเมือง (กลายเป็น
สะพานนครน้อยทุกวันนี้) ประตูเมืองปิดเปิดเป็นเวลา (เมื่อปิดก็ชักสะพานขึ้นทำเป็นประตูเมือง)
หากชาวเมืองออกไปนอกกำแพงเมืองแล้วกลับเข้ามาช้ากว่าเวลาที่กำหนดปิดประตูเมือง (คือเกิน
๒๑.๐๐ น.) ก็จะเข้าเมืองไม่ได้ หรือคนที่มาจากถิ่นอื่นหากมาช้ากว่าเวลาดังกล่าวก็จะเข้าเมืองไม่
ได้เช่นกัน เพราะสะพานถูกชักขึ้นปิดเป็นประตูเมืองไปแล้ว จึงต้องอาศัยศาลาโศกหน้เป็นที่
พักอาศัยหุงหาอาหารกินกันจนกว่าจะรุ่งเช้าให้ประตูเมืองเปิดเสียก่อนจึงจะเข้าเมืองได้ศาลาโศก
ชั้นแรกสุดนั้นสันนิษฐานว่าสร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่มีการบูรณะกันหลายครั้งศาลาโศกหลัง
ก่อนนั้นอยู่ลึกเข้าไปกว่าหลังปัจจุบันเล็กน้อยคืออยู่ท่ามกลางคันประตูที่มีกิ่งใหญ่ใบหนาและร่มรื่น
ดังที่ท่านเจ้าคุณวัดท่าโพธิ์ได้กล่าวไว้ในกลอนเพลงบอกของท่านว่า

“มีประตูอยู่หกต้น
รอบศาลากิ่งโตใหญ่

ซึ่งสูงพ้นแต่หลังคา
แผ่อยู่ไพศาล”

ศาลานี้สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมไม่ยกพื้น หันหน้าเข้าสู่ประตูเมือง ขนาดเล็กกว่าปัจจุบัน
นี้ หลังคาเป็นกระเบื้องดิน ดังที่ท่านเจ้าคุณวัดท่าโพธิ์ได้กล่าวไว้ในกลอนเพลงบอกอีกตอนหนึ่งว่า

“มีศาลาหน้านครินทร์
หลังคาปิดบังร้อน

พื้นเป็นดินก่อด้วยอิฐ
ทั้งได้ซ่อนฝน”

ศาลาโศกทุกวันนี้ยังติดกับถนนราชดำเนิน เป็นศาลาทรงไทยที่สร้างอย่างสวยงาม
ทั่วศาลากว้างขวาง บริเวณที่สร้างอยู่ในบริเวณเดิม รอบศาลามีต้นสนและไม้ประดับร่มรื่นที่
ประชาชนใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจกันตลอดปี บางทีก็ใช้เป็นที่พักผ่อนหลับนอนอย่างในโอกาสที่
มาร่วมงานสารทเดือนสิบ หรือบางทีก็ใช้เป็นที่วางขายขนมพื้นเมืองในโอกาสที่มีงานเทศกาลต่างๆ
ในสนามหน้าเมือง ทำให้ศาลาโศกยังคงเป็นศาลาที่มีความสำคัญ แม้ความเจริญของบ้านเมือง
จะทำให้ความมุ่งหมายที่มีมาแต่เดิมเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็ตาม

แหล่งน้ำอภิเชกของเมืองนคร

ในเมืองนครมีแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้เป็นน้ำอภิเชกอยู่ ๖ แหล่ง คือน้ำบ่อวัดหน้า
พระลาน น้ำบ่อวัดเสมาเมือง น้ำบ่อวัดเสมาไชย น้ำบ่อวัดประตูลาว น้ำห้วยเขมมาห้าย และ
น้ำห้วยปากนาคราช น้ำทั้ง ๖ แหล่งนี้มีที่มาและความสำคัญดังนี้

๑. น้ำบ่อวัดหน้าพระลาน

วัดหน้าพระลานอยู่ติดกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทางทิศใต้ ตำบลในเมือง อำเภอ
เมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในครั้งโบราณถือว่าบ่อน้ำที่วัดนี้เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ น้ำในบ่อ
ใสสะอาด มีน้ำหนักรากผิวดินดีกว่าบ่ออื่นๆ หากใครได้ดื่มน้ำในบ่อนี้จะมีสติปัญญาดี มีบุญ
วาสนาสูง จะได้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
เมืองนครเมื่อวันอังคารเดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ร.ศ. ๑๐๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑
ซึ่งเป็นสมัยที่เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม) เป็นเจ้าเมืองนคร รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จวัดหน้า
พระลาน ทรงดื่มน้ำในบ่อนี้ด้วยมาจาก (ภาษาสำหรับดื่มน้ำ) มาเสวยด้วยพระองค์เองแล้ว
ทรงรับสั่งถามพระครูรอง (สมภารศรีจันทร์) เจ้าอาวาส ว่าศิษย์วัดหน้าพระลานเมื่อได้รับ
ประทานน้ำในบ่อนี้แล้วจะได้เป็นขุนนางขุนนางกันจริงหรือ เจ้าอาวาสได้ทูลว่า ศิษย์วัดหน้า
พระลานถ้าได้ดื่มน้ำในบ่อนี้แล้ว อย่างเร็วก็สามารถที่จะคาดว่าขึ้น น้ำที่ดื่มน้ำดื่มน้ำดื่มน้ำต้องดื่มน้ำ
เอาน้ำทางทิศอีสานของบ่อ จึงจะถือว่าดี

ชาวนครและเมืองอื่นแต่โบราณนับถือกันสืบมาว่า น้ำบ่อวัดหน้าพระลานศักดิ์สิทธิ์นัก ใครมีโอกาสเข้าไปในเมืองนครเป็นต้องไปตักน้ำในบ่อนี้ติดตัวกลับบ้าน เชื่อกันว่าน้ำในบ่อนี้ใช้เป็นน้ำมนต์แก้อาถรรพณ์คุณไสยได้ทุกชนิด กล่าวกันว่าพระยาศรีธรรมโศกราชผู้สร้างเมืองนคร ได้ฝังกฤตยาคุณไว้บนชื่อประตูลี้ศักดิ์ (ประตูลี้เหนือ) และประตูลี้สิทธิ์ (ประตูลี้ใต้) ดังนั้นไม่ว่าผู้ใดจะมีวิชาคุณเพียงใดก็ตามเมื่อลอบประทุเมืองนคร วิชาคุณก็เสื่อมหมด ถ้าจะแก้ความเสื่อมของวิชาคุณก็ต้องอาศัยน้ำบ่อวัดหน้าพระลาน เพื่อแก้อาถรรพณ์นี้ ชาวเมืองนครในสมัยก่อนจึงมีน้ำบ่อนี้ติดตัวติดบ้านไว้เป็นส่วนใหญ่

อนึ่งหลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับไปนาน ก็มีข่าวมาว่าเจ้าพระยานครสั่งให้ถมบ่อดังกล่าวนี้แล้วสร้างหอไตรทับเสียด้วย ทั้งนี้เพราะเห็นว่าคนไปอาบกินน้ำบ่อนี้กันมาก เกรงจะมีผู้มีปัญญามานั่งขึ้นมาและจะเป็นภัยต่อการปกครอง แต่ขุนอาเทศคดีได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในเรื่อง “น้ำศักดิ์สิทธิ์ในจังหวัดนครศรีธรรมราช” ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือ จุฬาฯ นครศรีธรรมราช ๒๓ ตุลาคม ๒๕๑๔ ว่า “เมื่อประมาณ ๕๐ กว่าปีมานี้ ข้าพเจ้าได้ไปดูหอไตรที่วัดหน้าพระลาน เห็นหอไตรที่ว่ำนนั้นมีอยู่จริง อยู่ทางทิศอีสานของวัดแต่ชำรุดทรุดโทรมด้วยความเก่าแก่คร่ำคร่า คงมีแต่ฐานกับเสาอิฐปูนหักๆ ส่วนเรื่องที่เล่าลือกันไม่ปรากฏว่ามีใครเชื่อถือเป็นจริงเป็นจังนัก ยังมีชาวบ้านชาวต่างเมืองไปอาบกินลูบตัวลูบหน้าประพรมศีรษะด้วยความนิยมนับถือกันอยู่ ครั้นเมื่อประมาณ ๑๐ ปีมานี้ พระครูการาม (ดีสุวณฺโณ) เจ้าอาวาส ได้ขุดรื้อฐานหอไตรนั้นออกโดยต้องการที่สร้างกุฏิสำหรับภิกษุสงฆ์ ข้าพเจ้าได้เรียนถามท่านถึงเรื่องการถมบ่อ ท่านบอกว่าท่านก็ได้ขุดค้นหาซากบ่อน้ำเพื่อพิสูจน์ความจริงกัน แต่ก็ไม่พบร่องรอยเลย ท่านเข้าใจว่าเป็นเรื่องใส่ร้ายป้ายสีทับถมกันมากกว่า และบัดนี้ท่านได้ก่อปากบ่อให้สูงขึ้น ทำกำแพงล้อม ถมพื้นเทคอนกรีตข้างๆ บ่อ บำรุงรักษาทำความสะอาดอย่างดีแล้ว บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ว่ำนนั้นอยู่ทางทิศตะวันออกพระอุโบสถ”

๒. น้ำบ่อวัดเสมาเมือง

วัดเสมาเมืองตั้งอยู่ริมถนนราชดำเนิน ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยโบราณถือว่าวัดนี้เป็นวัดหลักบ้านหลักเมือง บ่อน้ำวัดนี้อยู่ระดับเดียวกับของวัดเสมาไชย

เป็นบ่อน้ำที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง เช่นทำน้ำอภิเชกในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก น้ำพระพิพัฒน์สัตยา* และน้ำพระพุทธรมณต์ในพระราชพิธีต่าง ๆ ที่มีความสำคัญเหมือนน้ำบ่อวัดหน้าพระลานเช่นกัน

๓. น้ำบ่อวัดเสมาไชย

วัดเสมาไชย อยู่ติดกันกับวัดเสมาเมืองทางทิศเหนือ ปัจจุบันกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัดเสมาเมืองไปแล้ว บ่อน้ำตั้งอยู่ระดับเดียวกับบ่อน้ำของวัดเสมาเมือง ปัจจุบันบ่อน้ำวัดนี้เป็นบ่อน้ำที่ถูกทอดทิ้งไม่มีใครเอาใจใส่ อยู่ทางทิศใต้ของร้านสินค้าราชทัณฑ์ วัดนี้เดิมถือว่าเป็นวัดหลักบ้านหลักเมืองหรือวัดชัยมงคล น้ำในบ่อนี้มีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ใช้เป็นน้ำทำพิธีที่สำคัญ ๆ สำคัญเช่นเดียวกัน เช่นเมื่อมีศึกสงครามก็ตักน้ำในบ่อนี้มาทำน้ำพุทธรมณต์ประพรมกองทหาร เพื่อสวัสดิมงคล และทำน้ำอภิเชก พระราชพิธีบรมราชาภิเษก น้ำพระพิพัฒน์สัตยา และน้ำพระพุทธรมณต์ในพระราชพิธีเหมือนกับน้ำทั้งสองบ่อที่กล่าวแล้ว

๔. น้ำบ่อวัดประตูลาว

วัดประตูลาว ตั้งอยู่ที่ตำบลล้ง อำเภอมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เกยวนี้ เป็นวัดร้าง ทางราชการได้ใช้สถานที่วัดนี้เป็นโรงเรียนอนุบาลนครศรีธรรมราชไปแล้ว บ่อน้ำที่วัดประตูลาวเกยวนี้ยังเป็นบ่อน้ำลึกอยู่หลังโรงเรียนอนุบาลนครศรีธรรมราช แต่ครั้งโบราณน้ำในบ่อนี้ได้รับการปลุกเสกโดยเจ้าอาวาสรูปสำคัญของวัดนี้ เป็นเจ้าอาวาสที่มีอิทธิฤทธิ์มากเชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์ น้ำในบ่อนี้เป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสิริมงคล น้ำในบ่อใช้ในการทำน้ำพระพุทธรมณต์ในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น น้ำอภิเชก พระราชพิธีบรมราชาภิเษก น้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น รวมกับน้ำในบ่ออื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

๕. น้ำห้วยเขามหาชัย

ห้วยเขามหาชัย เป็นลำห้วยที่มีน้ำไหลมาจากเขามหาชัย ผ่านลงมาทางล่งในบริเวณที่เป็นวิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช ต้นน้ำอยู่ในเขตตำบลท่าม่วง อำเภอมือง จังหวัดนครศรีธรรม

* แต่ก่อนถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง คือในวันตรุษเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำครั้งหนึ่ง และในวันสารทเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำอีกครั้งหนึ่ง

ราช ลำห้วยนี้เรียกตามชื่อของภูเขามหาชัย ถือเป็นน้ำที่มีโชคชัย ใช้เป็นน้ำในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น น้ำพระพุทธมนต์ น้ำบรมราชาภิเษก น้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น รวมกับน้ำบ่ออื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว

๖. น้ำห้วยปากนาคราช

ห้วยปากนาคราช เป็นห้วยที่มีความคล้ายคลึงมากเหมือนตัวพระยานาคราช อยู่ที่ตำบลเขาแก้ว อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช น้ำจากลำห้วยนี้ไหลออกมาจากแงหินที่มีลักษณะเหมือนปากพระยานาค ไหลตลอดทั้งปี ตั้งแต่โบราณมาเชื่อว่าน้ำในห้วยนาคราชเป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญเหมือนกับน้ำจากแหล่งอื่น ๆ ๕ แห่งข้างต้น น้ำจากลำห้วยนี้ใช้เป็นน้ำพระพุทธมนต์และพระราชพิธีร่วมกับน้ำทุกแหล่งที่กล่าวมาแล้ว ตรงจุดที่ตักน้ำมานั้นเป็นแอ่งน้ำที่มีน้ำสายเล็ก ๆ หลายสายไหลมารวมกัน ที่ใกล้ ๆ จุดนี้มีต้นไม้อยู่ ๓ ชนิดคือ ต้นใบเรียด ๑ หมู่ กอไผ่ลำเล็ก ๑ กอ และหวาย ๑ กอ พระยานครได้จัดให้มีคนเฝ้ามิให้ใครตักต้นไม้ทั้ง ๓ ชนิดนี้โดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะเมื่อเวลาใช้น้ำมาเสวยหรือใช้ในพระราชพิธีนั้นให้ตัดไผ่มาทำกระบอกล่อน้ำ ใช้ใบเรียดทำจุกปิดปากกระบอกล่อน้ำ และใช้หวายมัดกระบอกล่อน้ำเข้าด้วยกัน

ในครั้งโบราณนั้นเมื่อต้องการใช้น้ำพระพุทธมนต์ประกอบพระราชพิธี เช่น น้ำเสวย น้ำอภิเษก น้ำบรมราชาภิเษก และน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น เจ้าเมืองก็ให้ราชบุรุษไปพลีกรรมเพื่อเอาน้ำจากแหล่งต่าง ๆ นั้นทั้ง ๖ แหล่ง จะขาดแหล่งใดไปไม่ได้ แต่บางแห่งกล่าวว่ายังมีน้ำอีกแหล่งหนึ่งที่ใช้ในราชพิธีด้วย คือแหล่งน้ำจากสระวัดหอยไทร ตำบลนา อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ทุกวันนี้เป็นวัตรวัง ใช้สถานที่เป็นที่ตั้งวิทยาลัยอาชีวศึกษานครศรีธรรมราชวิทยาเขต ๓ ปัจจุบันสระดังกล่าวก็ยังปรากฏอยู่

เมื่อได้น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์มาครบทุกแหล่งแล้วก็นำมารวมกันเข้าในหม้อน้ำ (ซึ่งทำด้วยทองและเงิน) แล้วเริ่มกระทำพิธีอภิเษก โดยทำในพระวิหารหลวงพระอุโบสถวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร การทำน้ำอภิเษกที่มีความศักดิ์สิทธิ์จะกระทำที่นี่ทุกครั้ง เพราะถือว่าเป็นอุโบสถที่ใหญ่โตกว้างขวางที่สุดและเป็นสถานที่ที่มีเกียรติสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้

ภายในพระวิหารหลวงซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธี ได้จัดให้มีโต๊ะหมู่เครื่องบูชาหน้าพระประธาน (พระศากยมุนีศรีธรรมราช) ภายในพระอุโบสถด้านเหนือจัดอาสนะบนเตียงสำหรับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ๓๐ รูป ภายในพระอุโบสถด้านตะวันออก จัดอาสนะบนเตียงสำหรับพระสงฆ์สวดภาณวาร มีกระโจมเทียนชัยวางหน้าเตียง ภายในพระอุโบสถด้านใต้จัดอาสนะสำหรับพระนั่งปรก และจัดที่นั่งสำหรับเจ้าเมืองและกรรมการเมือง

จะกล่าวถึง การประกอบพิธีจัดทำน้ำอภิเษกในพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. ๒๕๕๓ ดังต่อไปนี้

๑. แหล่งนำศักดิ์สิทธิ์ให้ราชบุรุษไปพลีกรรมมาประกอบพิธี

- ก. ที่บ่อวัดหน้าพระลาน
- ข. น้ำบ่อวัดเสมามือง
- ค. น้ำบ่อวัดเสมายาย
- ง. น้ำบ่อวัดประตู่ขาว
- จ. น้ำห้วยปากนาคราช
- ฉ. น้ำห้วยเขมมาห้วย

๒. สถานที่ประกอบพิธี: พระวิหารหลวง วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

๓. ประธานในพิธี: นายแมน อรจันทร์ ข้าหลวงประจำจังหวัดกันนครศรีธรรมราช

๔. ประธานสงฆ์: พระรัตนธัชมุนี (แบน คณฐกรโณ) เมื่อครั้งยังเป็นพระศรีธรรมประสาธน์ เจ้าคณะจังหวัดกันนครศรีธรรมราช

๕. หมายกำหนดการ

วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

เวลา ๑๐.๐๐ น. ข้าหลวงประจำจังหวัดไปยังพิธีมณฑล จุฑารูปเทียนเครื่องนมัสการ สมทานศีล แล้วพระสงฆ์ประกาศเทวดา

เวลา ๑๗.๐๐-๑๗.๑๕ น. ประธานสงฆ์จุฑาเทียนชัย ประโคมฆ้องชัย คุริยางค์ พระสงฆ์ ๓๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ จบแล้วจะได้ผลัดเปลี่ยนกันสวดภาณวารต่อไปจนตลอดรุ่ง

วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

เวลา ๑๐.๐๐ น. ข้าหลวงประจำจังหวัดไปยังพิธีมณฑล จุฑารูปเทียนเครื่อง
นมัสการ สมาทานศีล แล้วประธานสงฆ์ดับเทียนชัย เจือ
น้ำพระพุทธมนต์ลงไปในน้ำอภิเชก แล้วข้าราชการ
ช่วยกันประเคนภัตตาหารพระสงฆ์ ๓๐ รูป ฉ้นเสร็จ
ข้าหลวงแล้วประจำจังหวัดประเคนจุบัจจัยไทยธรรม
พระสงฆ์อนุโมทนา

เวลา ๑๒.๐๐ น. ตั้งบายศรี เวียนเทียน สมโภชน้ำอภิเชก เสร็จแล้ว
ข้าหลวงประจำจังหวัดจะได้จัดข้าราชการเชิญน้ำอภิเชก
นั้นไปยังกระทรวงมหาดไทย เพื่อนำส่งสำนักพระราชวัง
ก่อนวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๔๙๓

๖. การแต่งกาย : แต่งเครื่องแบบเต็มยศ

เงินตราในเมืองนคร

ประเทศไทยมีเงินตราใช้มาตั้งแต่เมื่อใดนั้นไม่อาจจะสันนิษฐานได้แน่นอนนัก แต่พอ
จะทราบได้ว่า เหตุผลการใช้เงินตราไทยนั้น มีเพื่อให้เป็นสิ่งที่มีค่ามาตรฐานเป็นสื่อกลางในการ
ค้าขาย ชั้นแรกก่อนที่จะมีเงินเหรียญใช้กันก็ใช้เปลือกหอยเป็นสื่อแลกเปลี่ยน และต่อมาที่ใช้
โลหะแทนมาจนทุกวันนี้

หากจัดวิวัฒนาการทางการเงินของไทยจากหลักฐานที่พบ ก็จะได้เป็นดังนี้คือ

๑. สมัยอาณาจักรฟูนัน (พ.ศ. ๕๐๑-๑๑๐๐) อันเป็นอาณาจักรเก่าแก่ที่สุดในแหลม
อินโดจีน ซึ่งอาณาจักรนี้ Dr. Jean Boisselier นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส สันนิษฐานว่ามี
ศูนย์กลางอยู่แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ได้มีเงินเหรียญโลหะใช้แล้ว เรียกกันว่า “เงินฟูนัน” หรือ
“เหรียญฟูนัน”

๒. สมัยทวารวดี (พ.ศ. ๑๑๐๑-๑๖๐๐) ได้ใช้เหรียญเงินแบบ

๓. สมัยศรีวิชัย (พ.ศ. ๑๒๐๑-๑๘๐๐) ได้ใช้เงินตราโมและเงินคอกจันทน์ซึ่งมี

ลักษณะกลม

๔. สมัยลพบุรีหรือละโว้ (พ.ศ. ๑๕๐๑-๑๘๐๐) ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใช้อะไรเป็นเครื่องแลกเปลี่ยน

๕. สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๑-๒๐๐๐) ได้รับเงินพดด้วงและเบี้ย

๖. สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๐๑-๒๓๑๐) ได้ใช้เงินตราพดด้วง โดยมีตราประจำรัชกาลประทับ และใช้เบี้ยกันมากขึ้น

๗. สมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๑๑-๒๓๔๗) ได้ใช้เงินพดด้วง

๘. สมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๔๑๑) ได้ใช้เงินตราเป็นเหรียญโลหะแบน ทั้งนี้เพราะการปลอมเงินพดด้วงกระทำกันมาก และทรงทำเหรียญทองคำขึ้นใช้เรียกว่า ทองทศ ทองทีก และทองพดด้วง แต่ใช้ไม่นานคนก็เก็บไปเป็นเครื่องประดับกันหมด จึงใช้โลหะอื่นแทน เช่น ดีบุก และทองแดง เป็นต้น แต่คนก็ไม่นิยม คงนิยมแต่เฉพาะที่ทำด้วยเงิน

๙. สมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๕ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๒๐) ได้ใช้เหรียญเงินแบบ ๆ มาจนทุกวันนี้

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเงินตราเก่าที่พบในเมืองนครเท่านั้น เงินตราที่พบในเมืองนครอยู่มากแบบ ทั้งที่เป็นของไทยและต่างชาติ และเงินที่ใช้ในเมืองไทยในสมัยโบราณหลายแบบที่ไม่ปรากฏว่าพบในเมืองนคร ในการเขียนเรื่องนี้ได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจาก นายแมน ลีละพันธ์ แห่งบริษัทนครพันธ์ จำกัด นครศรีธรรมราช ซึ่งท่านเป็นนักสะสมเงินตราของเก่าคนสำคัญของประเทศไทย โดยท่านได้ให้ข้อมูลและเนื้อหาอย่างมาก

๑. เงินฟูนัน

ฟูนันเป็นอาณาจักรแรกที่รู้จักกันในแหลมอินโดจีน มีความรุ่งเรืองราว พ.ศ. ๕๐๑-๑๑๐๐ ตามจดหมายเหตุของจีนปรากฏว่า อาณาจักรนี้สร้างขึ้นโดยพราหมณ์อินเดียชื่อเกาณฑินยะ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ได้สมรสกับราชินีแห่งฟูนัน จากนั้นอาณาจักรฟูนันก็รุ่งเรือง ต่อมาจนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สันนิษฐานกันว่าอาณาจักรนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาจตั้งอยู่ที่เมืองอุททองจังหวัดสุพรรณบุรีแล้วย้ายไปตั้งแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้มีอาณาเขตถึงเวียตนามได้

อาณาจักรนี้มีอาณาพรมมาก ส่งทูตไปเมืองจีนหลายครั้ง ศาสนาประจำอาณาจักรนี้คือพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์

เมื่อราว พ.ศ. ๒๕๑๐-พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้ขุดพบเหรียญเงินฟูนัน ผังอยู่ในดินลึก ประมาณ ๑.๕๐ เมตร ที่อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวนที่ขุดพบ ๑๗ เหรียญ

นอกจากพบที่เมืองนครแล้ว เงินฟูนันยังได้พบในที่อื่น ๆ อีกหลายที่คือ อำเภอ ศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี, อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี, อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด สุโขทัย, อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร, เมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนามใต้ ระหว่างเมือง ไช้ฉงกับประเทศกัมพูชา

ลักษณะของเงินฟูนัน เป็นเงินเหรียญแบน มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๑-๓๓ มิลลิเมตร ด้านหน้าเป็นรูปดวงอาทิตย์ครึ่งดวง แผ่นรัศมีไปรอบ ๆ มีเม็ดไข่น้ำลายเรียงอยู่สองแถว แถวหนึ่งเรียง รายรอบวงขอบเหรียญ อีกแถวหนึ่งกั้นเส้นรัศมีอยู่รอบใน จำนวนเส้นรัศมีและเม็ดไข่น้ำลายแตกต่างกันไปตามแหล่งที่พบ อีกด้านหนึ่งเป็นรูปพระศรีวิฑสะ (ชนที่หน้าอกพระนารายณ์) อยู่ตรง กลาง ข้างหนึ่งของพระศรีวิฑสะเป็นบัลลังก์ (กลองเล็ก ๆ ที่พราหมณ์ใช้ในพิธีต่าง ๆ) อีกข้าง หนึ่งเป็นเครื่องหมายสวัสดิการะ ซึ่งมีความหมายว่าโชคดี ส่วนบนสุดของเหรียญมีรูปดวงอาทิตย์ กับวงจันทร์

๒. เหรียญเงินศรีวิชัย (เงินทรานโม)

อาณาจักรศรีวิชัยเป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองหลังจากอาณาจักรฟูนันสลายตัวไปมี ความรุ่งเรืองอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ (พ.ศ. ๑๒๐๑-๑๘๐๐) แต่เดิมมาเชื่อกันว่า อาณาจักรนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปาเล็มบังในเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดเนเซีย แต่ทุกวันนี้ข้อ สันนิษฐานนั้นถูกคัดค้านอย่างหนัก และเกือบจะสรุปลงได้ว่าศูนย์กลางของอาณาจักรนี้อยู่ที่เมือง ไชยา (จังหวัดสุราษฎร์ธานี) หรืออาจเป็นที่เมืองนคร กินอาณาเขตกว้างขวางไปถึงเกาะสุมาตรา และเกาะชวา อาณาจักรนี้มีความเจริญรุ่งเรืองมาก นับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน จนในที่สุด ตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าราเชนทรวรมันแห่งอินเดีย ในที่สุดเสื่อมอำนาจลงไปเมื่อพุทธ ศตวรรษที่ ๑๘

อาณาจักรศรีวิชัยได้ผลิตเหรียญตราขึ้นใช้ ๒ ชนิด คือเงินตราโมและตราดอกจันทน์ แก่จนบัดนี้เท่าที่พบที่เมืองนครก็มีแต่เงินตราโมเท่านั้น เงินตราโมพบโดยทั่วไปที่เมืองนคร พบมานานและพบเป็นจำนวนมากจนกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดา บางทีก็พบตามถนนหนทาง ตามใต้ถุนบ้าน ริมกำแพงเมือง และฐานโบราณสถาน เป็นต้น

ตามตำนานกล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าศรีธรรมโศกราชครองราชย์เมืองนคร ได้โปรดฯ ให้ตั้งพิธีขับไล่แม่ผด อันเป็นพิธีขับไล่ไสหัว เสนียดจัญไร กาลิบ้านกาลิเมือง ขึ้นเป็นครั้งแรก ในเมืองนคร และปฏิบัติกันต่อกันนานแสนนาน ในพิธีนี้มีการโปรยปรายเงินตราโมไปตาม กำแพงเมือง ฝั่งตามใบเสมา และโปรยปรายไปทั่วเมือง เพื่อขับไล่ไสหัว เสนียดจัญไร และ กาลิบ้านกาลิเมือง เพราะถือว่าเงินตราโมเป็นเงินที่ศักดิ์สิทธิ์มาก อาจจะเพราะเหตุนี้เงินตราโมจึงพบโดยทั่วไปทั้งเมืองนคร (ดูรายละเอียดในเรื่องประเพณีไล่แม่ผดประกอบ)

เงินตราโมเป็นเหรียญเงินและทองเป็นเม็ทกลม ๆ คล้ายเม็ทกาแฟ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓-๖ มิลลิเมตร ด้านหนึ่งเป็นอักษรสันสกฤตโบราณ “น” อีกด้านหนึ่งเป็นร่องคล้ายเม็ทกาแฟ

เงินตราโมนอกจากพบโดยทั่วไปในเมืองนครแล้ว ยังพบที่อื่น ๆ อีกหลายแห่งคือ ไซยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี, จังหวัดพิษณุโลก และเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย

เงินตราโมเป็นเงินที่รู้จักกันดีของนักสะสมของคลัง เพราะถือว่าเป็นของคลังอย่างหนึ่ง และถือกันว่าเงินตราโมที่จัดว่าเก่าแก่และคลังจริง ๆ ก็ได้แก่เงินตราโมที่พบที่เมืองนคร และไซยาเท่านั้น และยังถือกันอีกว่าเงินตราโมของเมืองนครเก่าแก่กว่าของไซยาจึงสรุปได้ว่าเงินตราโมของเมืองนครเป็นเงินตราโมที่เก่าแก่ที่สุด

๓. เหรียญทองของกลันตันหรือเหรียญปัตตานี

กลันตันแต่เดิมมาเป็นเมืองขึ้นของไทย ภายใต้การดูแลของเมืองนครเหมือนกับเมือง ตรังกานูและไทรบุรี จนสมัยรัชกาลที่ ๕ ไทยต้องเสียหัวเมืองเหล่านั้นแก่ประเทศอังกฤษทุกวันนี้ กลันตันเป็นรัฐหนึ่งของประเทศสหพันธรัฐมาเลเซีย

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๒๐๐) กลันตันซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย ได้ผลิตเหรียญขึ้นมาเพื่อใช้ค้าขายแลกเปลี่ยน และได้ผลิตเพียงรุ่นเดียวเท่านั้นไม่มีการผลิตอีกเลย

เหรียญที่ผลิตในครั้งนั้นเป็นเหรียญทองคำ เรียกในทางราชการว่าเหรียญปัตตานีแต่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่าเหรียญกลันตัน

เหรียญกลันตันที่พบเป็นเหรียญทองคำ ขนาดเล็กมาก เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๐ มิลลิเมตร ด้านหนึ่งมีอักษรอาหรับอ่านว่า “มาลิกอัลดีล” แปลว่า “กษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม” บางเหรียญมีข้อความแต่เพียง “อัลดีล” แปลว่า “ผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม” และบางเหรียญมีข้อความ “อัสมาอัลดีล” แปลว่า “กล้าหาญและยุติธรรม” อีกด้านหนึ่งเป็นรูปสัตว์สี่เท้ามีเขาและมีน้ำลายออกจากปาก สัตว์สี่เท้านี้สันนิษฐานว่าเป็นโคนนทิของพระคเริะ

เหรียญกลันตันพบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ที่ตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบคู่กับเงินเหรียญ COB ของสเปน เหรียญที่พบในคราวนั้นเป็นเหรียญกลันตันที่อยู่ในสภาพดีมาก จำนวนประมาณ ๑,๐๐๐ เหรียญ เหรียญทั้งสองชนิดนี้เด็กเป็นผู้ไปพบเข้าโดยบังเอิญ เนื่องจากต้นมะพร้าวที่ปลูกไว้ชายทะเล ๔ ต้นถูกลมพัดล้มถอนรากถอนโคน ตอนแรกเด็กเก็บเหรียญเหล่านี้ได้จากรากมะพร้าวที่ล้มไม่กี่เหรียญ เมื่อเด็กเอามาให้แม่ดู แม่ก็เลยให้กลับไปดูอีกทีว่ามีอีกหรือไม่ ผลปรากฏว่าคราวนี้ไปพบอีกจำนวนมากเพราะชาวบ้านได้หาอวนตาดี ๆ มา แล้วซุกทรายในบริเวณนั้นใส่ลงในอวนแล้วร่อนให้เหลือแต่เงินเหรียญที่ต้องการ

การที่เหรียญทั้งสองชนิดนี้มาฝังอยู่ที่ดังกล่าวก็คงจะเป็นเพราะว่าเรือเกิดอัปปางลงหรือไม่ก็อาจจะมิไกร่นามาฝังไว้ เพราะพบเป็นกลุ่มเป็นก้อนมิได้กระจัดกระจาย ยังคงกองอยู่ในเนื้อที่ประมาณ ๖๐ ตารางหลา แม้จะฝังอยู่เป็นเวลานานถึง ๓๐๐-๔๐๐ ปีก็ตาม ก็แสดงว่ายังคงเป็นกลุ่มเป็นก้อนดีมาก

เหรียญทองกลันตันหรือเหรียญปัตตานีนี้ นอกจากพบที่เมืองนครแล้วยังพบในที่อื่น ๆ อีกคือ จังหวัดปัตตานี รัฐกลันตัน และรัฐไทรบุรี ประเทศสหพันธรัฐมาเลเซีย

๔. เงินตราของสเปน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ได้พบเงินเหรียญของสเปนซึ่งเรียกกันว่า “COB” (หมายถึงเหรียญที่ต้องตัดตกแท่งให้น้ำหนักพอดีกับมาตราที่วางเอาไว้ หากว่าบังเอิญน้ำหนักเกินก็ต้องตัดออก และถ้าน้ำหนักขาดไปก็ต้องหลอมใหม่) พบคู่กับเงินเหรียญทองคำของกลันตันที่ตำบลขนาน

นาก อำเภopakพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวนเหรียญ COB นั้นพบประมาณ ๑๐๐ เหรียญ

เหรียญนี้ผลิตในสมัยศตวรรษที่ ๑๕ (ค.ศ. ๑๕๐๑-๑๖๐๐) เป็นเหรียญทั้งงามและหายากมาก สันนิษฐานว่าเป็นเงินเหรียญรุ่นแรก ๆ ของสเปน โดยให้ประเทศเม็กซิโกซึ่งเป็นเมืองขึ้นของสเปนเป็นผู้ผลิตให้ ด้วยในสมัยนั้นเม็กซิโกเป็นประเทศที่มีแร่เงินมากที่สุดในโลก ดังนั้นเหรียญในสมัยโบราณจึงมาจากเม็กซิโก และประเทศใกล้เคียง เช่น ชิลี และชานติอาโก เป็นต้น

สันนิษฐานว่าเหรียญชนิดนี้เข้ามาได้ก็ด้วยการค้าขาย ซึ่งเดินทางโดยทางเรือเพราะนอกจากจะพบเหรียญชนิดนี้ที่ปากพนังแล้ว ยังพบที่ส่วนอื่น ๆ ของโลกด้วย คือจากการที่นักประดาน้ำใช้เครื่องมือที่ทันสมัยลงไปมหาในซากเรือที่อัปปางลงเมื่อราว ๔๐๐ ปีมาแล้วในแถบริมฝั่งฟลอริดา สหรัฐอเมริกา พบเหรียญชนิดนี้มาก

๕. เงินอื่น ๆ

นอกจากเงินเหรียญที่กล่าวมาแล้วนั้น เงินสกุลอื่น ๆ มีพบที่เมืองนครบ้าง กล่าวคือเงินพดด้วง เบี้ย เงินเหรียญของสิงคโปร์ เหรียญของฮ่องกงและเงินของไทยในสมัยหลัง ๆ บางชนิดก็เป็นเหรียญที่ผลิตขึ้นในภาคใต้ ต่อไปนี้จะกล่าวเฉพาะที่เห็นว่าสำคัญเท่านั้นคือ

เงินพดด้วง เป็นเงินตราที่ทำด้วยเงินบริสุทธิ์มีลักษณะเป็นก้อนกลมปลายงอเข้าหากัน บางทีก็เรียกว่า เงินกลม เงินพดด้วง มีการผลิตกันหลายสมัย แต่สมัยแรกที่ผลิตขึ้นมาคือสุโขทัยตอนปลาย หลังจากนั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยสุดท้ายที่ผลิตเงินพดด้วงคือรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากเงินพดด้วงมีการผลิตหลายสมัยและหลายรัชกาล ดังนั้นหากว่าเงินพดด้วงผลิตในสมัยใดก็มีตราประจำรัชกาลนั้นประทับ ไว้เป็นสำคัญเช่น สมัยสุโขทัยมีตราช้างและตราสิงห์ สมัยอยุธยา มีตราต่าง ๆ ประมาณ ๕๐ กว่าตรา เช่น ตราสิงห์ ตรากุรุฑ ตราช้าง ตราคอกบัว ตรารูปดอกไม้ ตราราชวัตร ตรากะต่ายและตราหางหงส์ เป็นต้น โดยเฉพาะสมัยพระนารายณ์นั้นทราบแน่ชัดจากจดหมายเหตุของเมอร์ติเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ว่าเป็นตราช่อคอกบัวรูปพุ่มข้าวบิณฑ์กับธรรมจักร สมัยธนบุรีตราตรีศูลกับจักร สมัยรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๑ ตราบัวอุณาโลม สมัยรัชกาลที่ ๒ ตรากุรุฑกับตราจักร สมัยรัชกาลที่ ๓ ตราราชศากับจักร ตรากุรุฑเสี้ยว ตราคอกไม้ ตราปลายลูกศร ตรารวงผึ้ง

และตราใบมะตูม สมัยรัชกาลที่ ๔ ตรามงกุฎกับจักร และสมัยรัชกาลที่ ๕ ตราพระเกี่ยวกับจักร
ตราช่อรำเบี่ยงกับจักร และตรามงกุฎกับจักร เป็นต้น

เบี้ย เป็นเปลือกหอยชนิดหนึ่งที่หายากมาก มาจากประเทศอินเดียโดยชาวอินเดีย
นำมาขาย มีหลายชนิด เช่น เบี้ยโพธิ์ เบี้ยแก้ว เบี้ยจัน เบี้ยบาง เบี้ยหนู เบี้ยพองลม เบี้ยบัว
และเบี้ยคุ่ม เป็นต้น เป็นสิ่งใช้เป็นเงินปลีกมีราคาต่ำสุด สันนิษฐานว่าใช้กันมานานแล้วใน
สมัยสุโขทัย และในสมัยอยุธยาที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย

เงินเหรียญเม็กซิโกและเปรู เป็นเหรียญเงินมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๙ มิลลิเมตร
เหรียญเหล่านี้เข้ามาสู่ประเทศไทยในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลนี้มีเรือสินค้าจาก
ต่างประเทศเข้ามาติดต่อกับค้าขายในเมืองไทยมาก พ่อค้าได้นำเงินเหรียญต่างประเทศมาซื้อสินค้าไทย
มากมาย เมืองนครซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญเมืองหนึ่งจึงเป็นศูนย์กลางการค้าของไทยด้วยทั้งนั้น
เหรียญเหล่านี้ก็ใช้จ่ายกันทั่วไปในเมืองนคร เหรียญเหล่านี้หากไปใช้ในกรุงเทพ ฯ ประชาชน
ไม่ค่อยยอมรับเพราะไม่เชื่อถือ ดังนั้นรัฐบาลจึงเอาตรามงกุฎกับจักรที่ใช้ประทับเงินพดด้วงไป
ประทับที่เหรียญเหล่านี้เพื่อเป็นการรับรอง

เงินตราที่ผลิตในภาคใต้ เงินที่ผลิตในภาคใต้เป็นเงินอีแปะ ลักษณะเหมือน
เหรียญของชาวจีน อาจจะเป็นเพราะเงินผลิตขึ้น โลหะที่ใช้คือตะกั่วผสมกับดีบุก แม่พิมพ์ใช้หิน
แกะสลัก สันนิษฐานว่าเงินนี้ใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ที่ใช้คือเจ้าเมือง
หรือนายเหมือง ที่ผลิตก็คือปากพนัง สงขลา พัทลุง และปัตตานี

อีแปะปากพนัง ผลิตด้วยดีบุกมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๐ มิลลิเมตร เจ้าเมืองนครทำขึ้น
สำหรับใช้ในอำเภอปากพนัง ท่านแรกจารึกภาษาจีนอ่านว่า “บักหลังทองป้อ” แปลว่า “อีแปะ
เมืองปากพนัง” ท่านที่สองจารึกภาษาจีนอ่านว่า “ซ่งม่วยกุงซี่” เป็นชื่อของบริษัทที่ผลิตเหรียญนี้.

